

УД(4УКР)28273

Г16

Т. П. ГАЛУШКІНА

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Навчальний посібник

У 9(4УКР)28я73
Г 16

Т.П. ГАЛУШКІНА

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

**Харків
«Бурун Книга»
2009**

УДК 332.142.4/6 (075.8)

ББК 65.28 я 73

Е 40

Рецензенти:

Ю.Ю. Туниця, академік НАН України, доктор економічних наук, професор;

С.К. Харічков, доктор економічних наук, професор;

І.Г. Гречановська, доктор економічних наук, професор

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.

Лист № 1.4/18-Г-422 від 14.02.08 р.

Друкується за рішенням Ученої ради

Одеського державного екологічного університету

(Протокол № 1 від 26 лютого 2007 року)

Галушкіна Т.П.

Е 40 Економіка природокористування. Навчальний посібник. – Харків:
Бурун Книга, 2009. – 480 с.

ISBN 978–966–8942–28–0

436985

Мета навчального посібника – дати сучасне поглиблене розуміння системних теоретико-методологічних уявлень щодо забезпечення екологозбалансованого природокористування в умовах ринкових відносин.

Посібник спрямований на підвищення рівня професійної освіти та обізнаності щодо моделей раціонального природокористування в умовах реалізації національної стратегії розвитку України.

Адресований студентам вищих навчальних закладів, аспірантам, фахівцям.

НТБ ВНТУ
м. Вінниця

УДК 332.142.4/6 (075.8)

ББК 65.28 я 73

ISBN 978–966–8942–28–0

© Галушкіна Т.П., 2009

© ТОВ «Видавництво Бурун Книга», 2009

Зміст

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	7
ПЕРЕДМОВА	9
ТЕМА 1. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК НАУКА	12
1.1. Об'єкт та предмет економіки природокористування	12
1.2. Мета та основні завдання економіки природокористування як науки	16
1.3. Зв'язок курсу «Економіка природокористування» з іншими дисциплінами	18
1.4. Значення і роль економіки природокористування в умовах сучасного ринку	19
1.4.1. Сучасні тенденції природокористування в Україні	19
1.4.1.1. Забруднення атмосферного повітря	21
1.4.1.2. Виснаження та погіршення якості водних ресурсів ..	23
1.4.1.3. Оцінка стану земельних ресурсів	25
1.4.1.4. Рослинний та тваринний світ	27
1.4.1.5. Надра	30
1.4.1.6. Відходи	33
1.4.1.7. Негативні наслідки зміни клімату	37
1.4.1.8. Підтоплення територій	41
1.4.1.9. Руйнівні паводки	42
1.4.1.10. Техногенна безпека	43
1.4.2. Міжнародні аспекти ЕП	45
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	51
ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	52
2.1. Державна система управління у сфері природокористування та природоохоронної діяльності	52
2.1.1. Правова система управління	52
2.1.2. Функції та ієрархія державної системи екологічного управління	55
2.1.3. Органи загального державного управління	63
2.2. Сутність та рівні екологічної політики	66
2.3. Принципи національної екологічної політики	69
2.4. Сутність та критерії сталого розвитку	73
2.4.1. Місце України в контексті переходу до сталого розвитку	73
2.4.2. Цілі, принципи та завдання сталого розвитку	77
2.4.3. Стратегічні дії для запровадження сталого розвитку ..	95
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	97
ТЕМА 3. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ..	98

3.1. Поняття економічного механізму і його типів.....	98
3.2. Економічна оцінка природних ресурсів	108
3.2.1. Сутність економічної оцінки природних ресурсів	108
3.2.2. Поняття рентної оцінки.....	110
3.2.3. Методичні підходи до визначення економічної оцінки природних ресурсів	112
3.3. Концепція платності природокористування.....	116
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	120

ТЕМА 4. АДМІНІСТРАТИВНІ ВАЖЕЛІ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ..... 121

4.1. Екологічне ліцензування	121
4.2. Екологічне нормування і стандартизація	125
4.3. Екологічна сертифікація	135
4.4. Екологічна експертиза	138
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	142

ТЕМА 5. ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ В СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ..... 143

5.1. Оцінка зарубіжного досвіду.....	143
5.2. Екологічне оподаткування	152
5.3. Цінові інструменти	156
5.4. Економічне стимулювання раціонального природокористування.....	159
5.5. Екологічне інвестування.....	172
5.5.1. Джерела фінансування охорони довкілля в Україні та їхній розвиток.....	172
5.5.2. Екологічне інвестування в країнах Заходу. Роль екологічних фондів, практика їх використання	175
5.5.3. Фонди охорони навколишнього природного середовища	180
5.5.4. Екологічний лізинг	182
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	184

ТЕМА 6. ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ... 185

6.1. Види платежів (зборів) за використання природних ресурсів	185
6.1.1. Плата за використання земельних ресурсів.....	187
6.1.2. Плата за використання водних ресурсів	191
6.1.3. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин.....	198
6.1.4. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду.....	202
6.2. Порядок розрахунку зборів за спеціальне використання природних ресурсів	205
6.3. Розподіл зборів за використання природних ресурсів.....	206
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	208

ТЕМА 7. ПЛАТА ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА	209
7.1. Сутність плати за забруднення довкілля.....	209
7.2. Механізми визначення плати за забруднення природного середовища.....	214
7.3. Порядок визначення плати за забруднення природного середовища.....	217
7.4. Механізми розподілу платежів за забруднення природного середовища.....	226
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ.....	226
ТЕМА 8. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБИТОК ТА МЕТОДИКА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ	227
8.1. Поняття еколого-економічного збитку.....	227
8.2. Механізм відповідальності за порушення природоохоронного законодавства.....	230
8.3. Методичні підходи до визначення еколого-економічного збитку.....	235
8.3.1. Визначення збитків унаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів.....	235
8.3.2. Визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.....	247
8.3.3. Оцінка збитків, завданих рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.....	255
8.3.4. Оцінка збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру.....	259
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ.....	287
ТЕМА 9. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	288
9.1. Еколого-економічне обґрунтування природоохоронних заходів.....	288
9.2. Ефект і ефективність природокористування.....	291
9.3. Методи абсолютної та порівняльної ефективності природоохоронних заходів.....	296
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ.....	299
ТЕМА 10. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА РЕСУРСНО-ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА	300
10.1. Екологічна складова збалансованого розвитку та охорони навколишнього середовища.....	300
10.1.1. Поняття та правове забезпечення екологічної безпеки.....	300
10.1.2. Стан природно-техногенної небезпеки в Україні.....	303

10.1.3. Державна політика у сфері техногенної та природної безпеки	308
10.2. Поняття екологізації. Управління процесом екологізації... ..	311
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	316
ТЕМА 11 РИНКОВІ ВАЖЕЛІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	317
11.1. Екологічний менеджмент	317
11.1.1. Система управління навколишнім середовищем	317
11.1.2. Міжнародні стандарти ISO-14001 та їх адаптація в Україні.....	323
11.2. Екологічний аудит	328
11.2.1. Поняття та організаційно-правові засади	328
11.2.2. Сфери, види та фінансові механізми проведення екологічного аудиту.....	331
11.2.3. Міжнародні аспекти в галузі екологічного аудиту....	335
11.3. Екологічний маркетинг та інжиніринг	341
11.4. Екологічне маркування.....	344
11.5. Екологічне страхування.....	346
11.5.1. Поняття екологічного страхування.....	346
11.5.2. Світовий досвід екологічного страхування.....	353
11.5.3. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.....	356
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	360
ТЕМА 12 НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ.....	361
12.1. Сутність науково-технічного прогресу в сфері природокористування.....	361
12.2. Передумови впровадження екологічно чистого виробництва в Україні.....	363
12.3. Безвідходні технології як основний важіль раціонального природокористування.....	367
12.4. Ресурсозбереження — один із основних напрямів інтенсифікації виробництва.....	369
12.5. Ефективність вторинного ресурсокористування	372
12.6. Стимулювання екологізації НТП в природокористуванні ..	374
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	377
ДОДАТКИ	378
Додаток 1. Законодавча база природокористування (витяги з основних законів).....	379
Додаток 2. Глосарій	440
Додаток 3. Тестові завдання для контролю знань з економіки природокористування	464
Додаток 4. Перелік тематичних питань для реферативних робіт зі спеціальності «Економіка природокористування»	473
Список використаних джерел	475

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ВОЗ** – Всесвітня організація охорони здоров'я
ВНП – Валовий національний продукт
ГДВ – Гранично допустимий викид
ГДС – Гранично допустимий скид
ГДН – Гранично допустиме навантаження
ГЕФ – Глобальний екологічний фонд
ДЕЕ – Державна екологічна експертиза
ДСЕУ – Державна система екологічного управління
ЕА – Екологічний аудит
ЕОПР – Економічна оцінка природних ресурсів
ЕП – Економіка природокористування
ЄПЗК – Європейська програма зі зміни клімату
ЄЕС ООН – Європейська Економічна комісія ООН
EMAS – Система екологічного менеджменту і екоаудиту
(Environmental Management and Audit System)
ЄС – Європейський Союз
ISO – скорочена назва Міжнародної організації по стандартизації
(International Organization for Standardization)
ЕР – Екологічний ризик
ЕС – Екологічне страхування
ЕЦ – Екологічна ціна
ЕЭК ООН – Європейська Економічна комісія ООН
ЗР – Забруднююча речовина
КВ – Капітальні вкладення
КТКПР – Комплексний територіальний кадастр природних ресурсів
МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН
МЄП – Місцеві екологічні програми
МПКЕА – Місцева програма комплексного екоаудиту
МТД – Міжнародна технічна допомога
МСОП – Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів
НЕП – Національна екологічна політика
НС – Надзвичайна ситуація
НТП – Науково-технічний прогрес
НЕП – Національна екологічна політика
ОЕСР – Організація економічного співробітництва

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПРООН – Програма розвитку ООН

РКЗК ООН – Рамкова конвенція ООН про зміну клімату

СЗЗ – Санітарно-захисна зона

СОТ – Світова організація торгівлі

ТВП – Тверді побутові відходи

ТПВ – Тимчасово-погоджений викид

ТПС – Тимчасово-погоджений скид

ФВА – Функціонально-вартісний аналіз

ФАО – Організація з продовольства та сільського господарства

ФОНПС – Фонди охорони навколишнього природного середовища

ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього природного середовища

ПЕРЕДМОВА

Зближення України з Європейським Союзом потребує структурних змін та адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, у тому числі стосовно збереження, відновлення та сталого використання природо-ресурсного потенціалу. Особливістю сталого еколого-економічного та соціального розвитку є паритетність відносин у тріаді «людина–господарство–природа», що забезпечує перехід до гармонійного співіснування природи і суспільства. Саме тому стратегічною метою сталого розвитку України повинно стати досягнення збалансованості співіснування природного середовища, держави і суспільства на основі демократичної, толерантної, плюралістичної та екологічно орієнтованої соціально-економічної політики, відкритої динамічно інтегрованої в глобальні процеси економіки, забезпечення національної безпеки держави, гармонійних суспільних відносин та рівноправного міжнародного співробітництва. Ефективність таких зусиль залежить від темпів екологічних реформ у державі, які відбуваються сьогодні в тісній взаємозалежності з процесом екологізації та курсом на сталий розвиток. Тільки в такому контексті можливе усунення існуючого антагонізму у відносинах «виробництво – навколишнє середовище» і вихід України на траєкторію економічного зростання. При цьому зміст структурної перебудови макроекономічної моделі розвитку полягає в тому, щоб забезпечити (поряд зі згортанням та ліквідацією неефективних еколого-небезпечних підприємств) достатні темпи впровадження сучасних конкурентноспроможних і беззбиткових виробництв та видів діяльності

Одночасно має трансформуватися і процес нормотворчості, спрямований передусім на системне правове забезпечення економіки України на шляху інтеграції в світовий еколого-економічний простір. Основну увагу при цьому необхідно сфокусувати на законодавчому режимі та конкретизації основ регіоналізації відносно створення ефективних регулюючих та заохочувальних механізмів збереження довкілля.

За роки здобуття Україною незалежності Президент України, Верховна Рада України та Уряд здійснюють послідовні кроки щодо створення умов переходу України на шлях сталого розвитку, який передбачає гармонізацію продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення навколишнього природного середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та потребами людей усіх поколінь. Така стратегія обумовлена тим, що за останні сто років споживання людством природних ресурсів збільшилося майже у 100 разів. При цьому темпи науково-технічного прогресу у 100 тисяч разів перевищують темпи біоєволюції. Сумарне споживання людиною енергії сьогодні порівняно з споживанням на початку розвитку цивілізації збільшилося приблизно у 5 000 разів.

Таким чином, антропогенне навантаження на природне середовище збільшилося у сотні тисяч разів. Навіть навколоземний космічний простір, який є важливою захисною оболонкою Землі, за останнє десятиріччя став небезпечно забрудненим. За підрахунками спеціалістів, маса космічного техногенного сміття вже у 150 разів перевищує масу природних тіл у навколоземному просторі.

Україна може забезпечити сталий розвиток виключно шляхом ефективного використання (споживання) всіх видів ресурсів, структурно-технологічної модернізації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розбудови та процвітання держави. Тривалий економічний спад, реформування економічних відносин, зміна форм власності та інші чинники перехідного періоду призвели до різкого спаду природоохоронної діяльності. Така реальна ситуація, що однозначно впливає на стан екологічної безпеки держави.

Забезпеченість економіки природними ресурсами впродовж тривалого часу не сприймалася як залежність від законів екології, природи. Але в міру нарощування виробництва для задоволення суспільних потреб, особливо у ХХ ст., ця залежність стала виявлятися все частіше й масштабніше. Наочною стала суперечність між економічними інтересами та екологічними вимогами. Головна небезпека в цій ситуації полягає в збереженні тенденції зростання потреб споживання природних ресурсів. Нині проблема природоємності світової та національної економіки, що зумовлена техногенним вилученням природних ресурсів та забрудненням середовища, — це одна з головних економічних проблем розвитку суспільства. Досить сказати, що займаючи 0,5 відсотка земної суші, Україна видобуває близько 5 відсотків світового обсягу мінеральної сировини. Так, щорічно в розрахунку на душу населення видобувається більше 5 тонн вугілля, 1 тонна металу тощо.

Економічні механізми раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища та відновлення природних

об'єктів, ресурсів визначаються і регламентуються на законодавчому державному та міжнародному рівнях. Сучасною особливістю природокористування є існування різних форм власності на природні ресурси, регламентація навантаження на екологічну систему, державна охорона природних ресурсів, дотримання науково-технічних вимог та норм природокористування в світлі євроінтеграції тощо.

На виконання Указу Президента України «Про програму інтеграції України до Європейського Союзу» Кабінетом Міністрів України розроблено низку заходів, спрямованих на поетапну гармонізацію українського законодавства у сфері охорони довкілля, природних ресурсів та екологічної безпеки з відповідними директивами Євросоюзу.

Наближенню національного екологічного законодавства до норм та директив Європейського Союзу сприятиме прийняття нових законодавчих актів, які мають забезпечити регулювання тих сфер природокористування, що мають особливе значення для життєдіяльності людей та стану довкілля. Гальмує цей процес загальна екологічна необізнаність, низький рівень екологічної свідомості суспільства та недостатня організаційно-методична підтримка системи підготовки професійних кадрів. Тому метою цього посібника є узагальнення існуючих тенденцій у сфері природокористування та сприяння поглибленню теоретичних знань з метою посилення еколого-економічного суспільного світогляду.

Курс економіки природокористування є складовою частиною безперервної **еколого-економічної** освіти та виховання студентів, який спрямований на закріплення необхідних еколого-економічних знань щодо економічних методів регулювання та їх втілення у практичну природоохоронну діяльність майбутніх фахівців.

ТЕМА 1

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК НАУКА

1.1. ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Питання раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища перебувають в центрі уваги світової спільноти. Про важливість дбайливого відношення до природних ресурсів постійно проголошується в постановах і законодавчих актах українського уряду. Інтерес до проблем природокористування не випадковий: він викликаний все зростаючими масштабами господарської діяльності людини і природи, залученням в господарський обіг величезних природних ресурсів, посиленням тенденцій забруднення довкілля. Від правильного вирішення цих проблем залежить не тільки сучасний стан природи, а й економічний розвиток країни в майбутньому. В умовах переходу до ринкової економіки виникає цілий ряд нових, слабо вивчених еколого-економічних проблем. Серед них проблеми поєднання прямих і ринкових механізмів екологічного регулювання, економічної цінності та оцінки природних благ, ефективності та платності природокористування, створення системи стимулювання природоохоронної діяльності.

Конституція України (ст. 16) зобов'язує державу забезпечити екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу. У ст. 3 задекларовано, що людина, її життя та здоров'я «... визначається ... найвищою соціальною цінністю», тому гарантується (ст. 50) право на безпечне для її життя і здоров'я довкілля. Проте кожний громадянин України має не лише права. Він зобов'язаний (ст. 68) не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Отже, людство на даному етапі розвитку шукає гармонійного розв'язання економічних та екологічних проблем природокористування. Цей термін визначає сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів для його збереження.

Економіка природокористування завдяки синтезу багатьох наук вивчає взаємозв'язки між екосистемами та економічними системами в найширшому розумінні, оскільки розвивається на стику «суспільство-природа» та відображає їх взаємодію на конкретній території.

Природокористування – це використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людства.

Економіка природокористування – це розділ конкретної економіки, що вивчає :

- по-перше, як найбільш ефективно використовувати необхідні у виробництві і споживанні ресурси;
- по-друге, які економічно найраціональніші та найбільш ефективні методи запобігання або ліквідації забруднення навколишнього середовища.

Ця дисципліна багато в чому базується на теорії економічної ефективності виробництва і заходів щодо НТП.

Економіка природокористування – це міждисциплінарна наука, спрямована на отримання і практичне використання нових знань у галузі регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів; наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів, про організацію дієвої системи охорони навколишнього середовища та формування ефективної екологічної політики.

Об'єктом економіки природокористування як науки служить комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, умовами життя суспільства та його соціально-економічним розвитком. Предметом економіки природокористування можна вважати напрями оптимізації цих відносин, прагнення до збереження і відтворювання природного навколишнього середовища.

Економіка природокористування має свій предмет вивчення:

- прояв економічних законів у природокористуванні;
- виробничі відносини між людьми та природою;
- екологічні, соціальні та техніко-економічні аспекти природокористування;

- методи, розрахунки економічної ефективності природоохоронних витрат і вибір кращого варіанту капітальних вкладень;
- методи розрахунку еколого-економічного збитку.

Економіка природокористування характеризується таким набором визначень:

а) сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів щодо його збереження, яка включає:

1. вилучення і переробку природних ресурсів, їх відновлення або відродження;
2. використання та охорону природних умов середовища проживання;
3. збереження, відтворювання (відновлення) і раціональне підтримання екологічного балансу (рівноваги, квазістаціонарного стану) природних систем;

б) сукупність продуктивних сил, виробничих відносин і відповідних організаційно-економічних форм, пов'язаних із первинним привласненням; використанням і відтворюванням людиною об'єктів оточуючого її природного середовища для задоволення суспільних потреб;

в) комплексна наукова дисципліна, що досліджує загальні принципи раціонального (для даного історичного моменту) використання природних ресурсів людським суспільством.

Отже, економіка природокористування здатна забезпечити раціональне природокористування як при використанні природних умов та ресурсів, так і при їх відтворенні чи при охороні навколишнього середовища.

Базою раціонального природокористування виступає система економічних оцінок, об'єктивне визначення яких є основним завданням економіки природокористування – міждисциплінарної науки, сфера діяльності якої спрямована на регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства і використанням природних ресурсів.

Таким чином, предметом економіки природокористування є дослідження механізму суспільних відносин щодо охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів на базі досягнень науково-технічного прогресу і дотримання об'єктивних законів розвитку біосфери.

Методи економіки природокористування. Кожна наука користується певними прийомами дослідження, що становлять її метод або дають змогу розкрити його. Слово «метод» означає «шлях дослідження, вчення». У широкому розумінні слова методом називають шляхи, способи і засоби пізнання дійсності, сукупність взаємопов'язаних принципів і способів дослідження процесів, явищ і предметів у природі та суспільстві. Основні методи дослідження:

- спостереження;
- аналіз і синтез;
- експеримент;
- моделювання;
- прогнозування;
- пізнання;
- практика.

Отже, методами економіки природокористування є комплексне і взаємопов'язане дослідження еколого-економічної ситуації з метою виявлення взаємовідносин природи і людини, впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища за допомогою опрацювання інформації різними науковими способами. У дослідженні окремих аспектів природокористування використовуються методи прогнозування з залученням якісного і кількісного аналізу, екологічного районування, математичного моделювання, а також картографічного і балансового методів тощо.

Економіка природокористування як наука перш за все спирається на діалектичний метод дослідження, що передбачає дослідження екологічних та економічних процесів у їхній єдності, відмінності та історичному розвитку. Необхідно пам'ятати, що екологічні та економічні процеси тісно взаємопов'язані, залежать один від одного і на деяких відрізках часового періоду експлуатації природних ресурсів мають односпрямовані, а на деяких – різко протилежні тенденції. Такий взаємозв'язок і такі тенденції змінні у часі. Ефективним методом дослідження економіки природокористування вважається системний метод дослідження, який полягає у визначенні утворюючих систему складових частин і взаємодіючих з нею об'єктів навколишнього середовища; у встановленні структури системи, тобто сукупності внутрішніх зв'язків і відносин; у встановленні функцій еколого-економічної системи, що визначає характер змін її компонентів і зв'язків між ними.

Позитивну роль відіграє нормативний метод дослідження і, зокрема, застосування екологічних нормативів /ГДК, ГДВ тощо/, нормативів експлуатації природних ресурсів. Головне їх призначення – визначити об'єктивні межі антропогенних навантажень на біосферу.

В економіці природокористування застосовуються також як допоміжні економіко-математичний і статистичний, аналітичний методи, метод експертних оцінок тощо.

1.2. МЕТА ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК НАУКИ

На сучасному етапі в економіці виділяють два типи природокористування:

- раціональне – це система діяльності, покликаної забезпечити економічне використання природних ресурсів і їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів народного господарства і збереження здоров'я нації. Основними принципами раціонального природокористування служать: вивчення, охорона, освоєння і перетворення;
- нераціональне – яке призводить до вичерпання природних ресурсів, підриву відновних сил біосфери, зниження оздоровчих і естетичних якостей.

Головними напрямками економіки природокористування є вивчення природних ресурсів як економічної категорії: розробка економічних принципів раціонального природокористування; планування біоекономічних програм і прогнозування результатів природокористування.

Метою дисципліни «Економіка природокористування» є пропаганда знань суспільства в області управління раціональним використанням природних ресурсів і охорони навколишнього середовища, соціально-економічних аспектів природокористування і природоохоронного законодавства, а також формування економіко-екологічного світогляду.

Ключовою задачею дисципліни є набуття навичок, необхідних у практичній діяльності екологів-економістів при проведенні економічного обґрунтування природоохоронних заходів і варіантів, пов'язаних із раціональним використанням природних ресурсів та охороною навколишнього середовища.

Основними завданнями економіки природокористування як науки є:

- дослідження економічних закономірностей використання суспільством обмежених природних ресурсів з метою задоволення своїх потреб;
- розробка методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості;
- створення економічних механізмів управління раціональним використанням природних ресурсів і охорони навколишнього середовища;
- розробка методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, використання нової техніки та технологій, проектів, господарських рішень тощо;

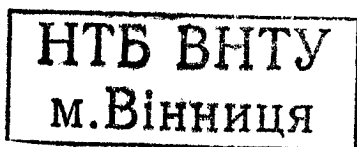
- визначення перспектив розвитку виробництва з урахуванням екологічних факторів;
- прогноз змін стану навколишнього природного середовища;
- комплексне використання сировини і вторинних ресурсів.

Важливе значення має кількісне вимірювання величини збитку від забруднення навколишнього середовища, визначення економічної ефективності та необхідного обсягу капітальних вкладень у природоохоронні заходи.

Перед фахівцями в області природокористування стоять такі задачі, як:

- розробка основних принципів взаємодії виробничої і невиробничої діяльності людини з навколишнім середовищем, що забезпечують єдині підходи до природи як загального фундаменту існування суспільства;
- оптимізація взаємостосунків між природно-ресурсною базою і соціально-економічним розвитком суспільства;
- пошук методів господарювання, що враховують природну рівновагу навколишнього середовища і поліпшують природний потенціал;
- розробка єдиної системи природоохоронного законодавства, стандартів і нормативних екологічних вимог до господарської діяльності і стану навколишнього середовища;
- створення нових законодавчих економічних відносин в суспільстві, що дозволяють здійснити структурну перебудову національного господарства на базі ресурсо- і енергозбереження, впровадження досконалішої екологічно чистої техніки і технологій;
- перехід на міжнародні екологічні стандарти якості навколишнього середовища, технологічних процесів і продукції, що забезпечує входження країни у систему Міжнародної економічної співпраці;
- формування ефективної системи органів державного та регіонального управління в області екології і природокористування, покликаної здійснювати єдину державну екологічну політику країни.

Вищезазначене потребує належного взаємозв'язку курсу «Економіка природокористування» з іншими дисциплінами.

1.3. ЗВ'ЯЗОК КУРСУ «ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ» З ІНШИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Економіка природокористування – порівняно молода наука. Її зародження на рубежі 60-70-х рр. нашого століття було історично запрограмовано: саме в ці роки зовнішні негативні прояви природного чинника в економіці стали досить очевидними. Економіка природокористування на сучасному етапі має велику популярність і вельми широкий спектр визначень.

Економіка природокористування спирається на знання, отримані при вивченні соціально-економічних і загальноінженерних дисциплін, таких, як економічна теорія, розміщення продуктивних сил, економіка промисловості, регіональна економіка, основи загальної екології тощо. Необхідною основою для вивчення дисциплін є аналіз виробничо-господарської діяльності, планування економічного і соціального розвитку галузі (підприємства), основи зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

Вивчення курсу «Економіка природокористування» тісно пов'язано з економічною географією, регіоналістикою, галузевими економіками, фінансами і оподаткуванням, управлінням виробництвом і прогнозуванням. Таким чином природокористування включає елементи природничих, технічних і суспільних наук; сприяє формуванню теоретичних знань і практичних навичок стосовно охорони навколишнього середовища, а також екологічної культури як найважливішого компонента загальної культури сучасного фахівця.

Знання в області економіки природокористування допоможуть майбутнім фахівцям здійснювати необхідні розрахунки ефективності запланованих природоохоронних заходів, проводити прогнозування і планування раціонального природокористування, здійснювати найефективніше фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища тощо.

Той стан навколишнього середовища, в якому існує сучасна економіка, викликає необхідність комплексного аналізу виробничої діяльності крізь призму вимог екологічної безпеки. Комплексний характер екологічних проблем, інтегрований об'єкт економіки природокористування передбачають міцний взаємозв'язок з економічними і природничими науками. Існування зв'язків із такими природничими науками, як екологія, геологія, ґрунтознавство, лісоведення та іншими, пояснюється необхідністю визначення шляхів наукового (тобто економічно обґрунтованого) розв'язання екологічних завдань природокористування.

Економіка природокористування безпосередньо пов'язана також із технічними науками, оскільки екологізація виробництва потребує врахування найновіших досягнень науки і техніки. Важливою умовою

успішного розв'язання техніко-економічних проблем є створення наукового напрямку, який був би теоретичною основою оптимізації взаємодії технології та природи.

Велике значення для економіки природокористування має зв'язок з географічними науками. Останні – на сучасному етапі розвитку – покликані комплексно вирішувати проблеми регіонального природокористування, раціональної експлуатації природних ресурсів Землі, цілеспрямованого перетворення природного середовища.

Проте зрозуміло, що економіка природокористування передусім спирається на економічну теорію, що вивчає суспільне виробництво, форми прояву і механізм дії економічних законів у народному господарстві. Однак економічна теорія не досліджує особливостей прояву законів суспільного розвитку і розподілу матеріальних благ з урахуванням природних ресурсів, що використовуються у сфері господарської діяльності. Цей аспект суспільних відносин вивчає економіка природокористування.

Розвиток економіки природокористування як функціональної науки, що має високий рівень наукової абстракції, дає змогу методологічно правильно визначати підхід до дослідження окремих еколого-економічних проблем, якими займаються близькі до галузевої економіки: економіка лісового господарства, економіка водного господарства, економіка сільського господарства тощо.

В історичному плані галузеві науки, які тією чи іншою мірою досліджують проблеми природокористування, виникли раніше, ніж економіка природокористування. Теоретичні розробки цих наук, нагромадження практичного досвіду в галузі охорони природи і раціонального використання природних ресурсів відіграли позитивну роль у становленні економіки природокористування і стали основою для нових узагальнень в її розвитку.

1.4. ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ ЕКОНОМІКИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РИНКУ

1.4.1. Сучасні тенденції природокористування в Україні

Екологічну ситуацію в Україні не можна вважати задовільною. Незважаючи на те, що динаміка загального антропогенного тиску на навколишнє природне середовище в останні роки має тенденцію до зниження, рівень техногенного навантаження на довкілля в Україні залишається високим. Щорічно в атмосферне повітря, водні та земельні ресурси країни потрапляє досить велика кількість небезпечних

забруднюючих речовин (близько 60 млн. т), із них понад три чверті – токсичні відходи.

При цьому корпоративна культура виробництва та споживання в Україні зумовлює утворення відходів в обсязі майже 90 відсотків від первинно використаних ресурсів.

За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн. тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території України відходів перевищує 30 млрд. тонн, у тому числі шкідливих (токсичних) – 2,9 млрд. тонн. Основним джерелом утворення промислових відходів є виробнича діяльність підприємств гірничо-видобувної, хімічної, металургійної промисловості, нафтопереробної галузі, паливно-енергетичного комплексу, промисловості будівельних матеріалів. В окремих регіонах і містах України, де зосереджена значна кількість таких виробництв, граничні рівні забруднення довкілля перевищують норми якості.

За ступенем небезпечності для здоров'я людини забруднення атмосферного повітря є головним негативним чинником. В Україні практично немає жодного промислового об'єкта, внаслідок виробничої діяльності якого концентрація основних забруднюючих речовин не перевищувала б гранично допустимих показників. На сьогодні функціонує близько 10 тис. об'єктів потенційно підвищеної екологічної та техногенної небезпеки. Як наслідок – 15,3 відсотка жителів міст проживають в умовах мінімального забруднення повітря, 52,8 відсотків – помірного, 24,3 відсотка – сильного і 7,6 відсотків – украй сильного забруднення.

Значна частина населення України використовує для життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Близько 60 відсотків населення споживає воду з Дніпра, 15 відсотків – з інших поверхневих джерел і 25 відсотків – використовує підземні джерела водозабезпечення.

Майже всі річкові басейни України забруднені або дуже забруднені. Якісний стан підземних вод внаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Найбільш екологічно незадовільний якісний стан підземних вод у Донецькому та Криворізькому регіонах. Водосховища на Дніпрі також стали акумуляторами забруднювальних речовин.

Основними чинниками забруднення ґрунтів є важкі метали та залишки пестицидів, що зумовлено насамперед виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Перед економікою України стоять завдання глибокої реструктуризації промислового комплексу з метою створення умов для прискореного технологічного його оновлення, забезпечення конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням рівня впливу на довкілля. Економічна політика може бути ефективною лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних секторах (галузях) економіки.

Реалізація стратегії індустріального розвитку національної економіки на інноваційних принципах, її модернізація та оновлення вимагатиме тривалого часу і значних обсягів інвестицій. Тому перехідний період трансформації економіки на ринкові засади, пов'язаний із широким запровадженням парку технологій, вимагатиме пошуку стратегій, які націлювали б на мінімізацію фінансових витрат підприємств для забезпечення ринку конкурентоспроможною продукцією та послугами, а також істотне зменшення негативного впливу на довкілля. Розглянемо це на прикладі різних структурних елементів природного середовища.

1.4.1.1. Забруднення атмосферного повітря

Нині у повітряний басейн України зі стаціонарних джерел викидів потрапляє близько 2 млн. т. У розрахунку на квадратний кілометр території країни стаціонарними джерелами забруднення викидається близько 7 тис. т небезпечних забруднюючих речовин. Багаторазове перевищення середньостатистичного обсягу викидів у розрахунку на квадратний кілометр території країни зафіксовано у Донецькій (у 8,9 рази), Дніпропетровській (у 4), Луганській (у 2,5), Івано-Франківській (в 1,5), Запорізькій (в 1,3) областях та м. Києві (у 5 разів).

Найменша щільність викидів спостерігається у Волинській (у 25 разів нижча, ніж у середньому по країні), Херсонській (у 21), Житомирській (у 15), Тернопільській (у 14), Миколаївській (у 13), Одеській (у 10 разів менше) та інших областях.

Шкідливі викиди в атмосферу здійснюють 13,2 тисячі підприємств, серед яких основними забруднювачами є підприємства, підпорядковані Міністерству палива та енергетики, а також Міністерству промислової політики.

У середньому по країні одним підприємством викидається 154,7 тонн шкідливих речовин. Багаторазове перевищення обсягів забруднюючих речовин, викинутих у середньому одним підприємством, спостерігалось у видобутку металевих руд (у 31 разів), металургії (у 30), виробництві коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива (в 11), видобутку кам'яного вугілля (у 10) та виробництві електроенергії, газу та води (у 6 разів).

У більшості промислових міст забруднення атмосферного повітря перевищує гранично допустимі концентрації за діоксидом азоту, оксидом вуглецю, діоксидом сірки.

Найбільше забруднення повітря спричиняють викиди від стаціонарних джерел підприємств паливно – енергетичного комплексу та металургії (до 31%), вугільної (до 22%), хімічної та нафтохімічної промисловості (до 33%).

Найбільший рівень забруднення атмосферного повітря спостерігається у містах: Одесі, Луцьку, Слов'янську, Донецьку, Дніпропетровську, Красноперекопську, Черкасах, Маріуполі, Армянську, Єнакієвому, Краматорську, Макіївці, Дніпродзержинську, Рівному, Рубіжному, Лисичанську, Дзержинську, Северодонецьку.

За даними спостережень Мінприроди України, за останні роки в атмосферному повітрі поряд зі зниженням вмісту фенолу, аміаку, бенз(а)–пірену дещо зросли середні концентрації фтористого водню, формальдегіду. В атмосферних опадах та сніговому покриві відмічалось незначне підвищення вмісту сульфатів, нітратів, гідрокарбонатів. Перевищення разових гранично допустимих концентрацій (ГДК) у повітрі в п'ять разів спостерігались у містах: за двоокисом азоту – Києві, Кременчузі та Харкові, окису вуглецю – Києві, хлористому водню – Красноперекопську та Комсомольську.

Зростання протягом останніх років обсягів викидів небезпечних забруднюючих речовин в атмосферне повітря значною мірою обумовлено поступовим нарощуванням обсягів виробництва основних видів промислової продукції, відновленням роботи багатьох об'єктів в умовах зношеності основних фондів, недосконалість технологічних процесів базових галузей промисловості, недостатній забезпеченості останніх очисними спорудами для вилучення та утилізації забруднюючих речовин.

Найбільшого антропогенного впливу зазнають міста Дніпропетровськ (викинуто у повітря від стаціонарних джерел 118,9 тис. т), Дніпродзержинськ (111,2 тис. т), Кривий Ріг (454,9 тис. т), Маріуполь (363,6 тис. т), Донецьк (165,9-тис. т), Дебальцеве (131,9 тис. т), Макіївка (103,0 тис. т), Бурштин (118,9 тис. т), Запоріжжя (125,7 тис. т), Луганськ (129,9 тис. т).

Понад дев'ять десятих сумарного обсягу забруднюючих речовин (3,7млн.т) викидається в атмосферне повітря підприємствами паливно-енергетичного комплексу, підпорядкованими Мінпаливенерго, а також від акціонерних товариств відкритого типу, створених на базі державних підприємств.

Середньостатистичним підприємством протягом року викидається в атмосферу близько 264 т небезпечних речовин. Аналогічний показник металургійного підприємства у 36 разів більший, ніж у підприємства, що видобуває металеві руди; у 29 – що виробляє кокс, продукти нафтопереробки; в 13 – що видобуває кам'яне вугілля, лігніт, торф; в 9 раз – що виробляє електроенергію, газ та воду.

Наявна екологічна ситуація значною мірою обумовлена недостатнім рівнем фінансування природоохоронних заходів, спрямованих на зниження рівня забруднення атмосферного повітря.

Свідченням недостатньої ефективності впливу діючих економічних механізмів, зокрема платежів за забруднення атмосферного повітря

на стан навколишнього природного середовища є значна частка (22%) небезпечних забруднюючих речовин у загальних обсягах викидів, що потрапили у повітря.

1.4.1.2. Виснаження та погіршення якості водних ресурсів

У XXI століття більшість країн світу, у тому числі й Україна, увійшли з комплексом глобальних, регіональних і національних проблем, серед яких найбільш загрозливими вважаються глобальне порушення безпеки навколишнього середовища, виснаження і погіршення якості водних ресурсів — джерел питної води і основи людської життєдіяльності на планеті.

За оцінками, що було наведено на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, через 30 років половина населення Землі буде потерпати від нестачі води. Для України цей час може настати значно раніше.

Водні ресурси є важливим фактором розвитку і розміщення продуктивних сил України. Залучення великих обсягів води у господарський обіг, їх забруднення і безповоротні втрати, великомасштабне перетворення ландшафтів порушило природну рівновагу екосистем, призвело до виснаження водних ресурсів у багатьох регіонах держави, втрати самовідновлюваної здатності екосистем.

За міжнародною класифікацією, Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами європейських держав.

В Україні на одного мешканця припадає 1 тис. куб. м. місцевих ресурсів річкового стоку. В Європі у середньому близько 5 тис. куб. м: у Швеції — 21,6, Швейцарії — 5,8, Білорусі — 3,3, Франції — 2,9, Німеччині — 1,3.

В Україні налічується 63,1 тис. річок і струмків загальною довжиною 206 тис. кілометрів, із них — 9 великих і 81 середніх.

Обсяги водних ресурсів України характеризуються нерівномірним просторовим та сезонним розподілом. 58% ресурсів зосереджено в річках басейну Дунаю в прикордонних районах України. Найменш забезпечені водними ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області — там, де зосереджена найбільша кількість підприємств-водокористувачів. На частку весняного стоку вод припадає від 60 до 90% водності річок.

Територіальний перерозподіл і регулювання стоку здійснюється за допомогою 1,2 тис. водосховищ, понад 28 тис. ставків, 7 великих каналів, 10 великих водоводів, якими вода подається до маловодних районів. Водосховища Дніпровського каскаду з корисним об'ємом 18,7 куб. км забезпечують більше половини обсягів водокористування.

Що стосується підземних вод, то слід констатувати, що на Державному балансі запасів перебуває 386 родовищ прісних, 124 — мінеральних, 2 — термальних і 1 — промислових підземних вод.

За роки незалежності в Україні сформовано державну політику у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, створено законодавчу та нормативно-методичну базу, розроблено і впроваджено економічний механізм водокористування, прийнято низку відповідних державних програм, утворено систему спеціально уповноважених органів виконавчої влади. Разом із тим, суттєве зниження якості водних ресурсів спостерігається в усіх річкових басейнах України. При цьому Україна успадкувала деформовану структуру промислового виробництва з високою питомою вагою водоемних, екологічно небезпечних виробництв чорної металургії, енергетики, важкого машинобудування, зрошувального землеробства.

За нинішнього незадовільного стану водних ресурсів та об'єктів водогосподарського комплексу неможливо буде в майбутньому забезпечити необхідний приріст потреб у воді відповідної якості.

За прогнозною оцінкою, загальні потреби населення і галузей економіки у прісній воді становитимуть у 2010 році – 17,6...19,1 км³. Порівняно з 2000 роком вони зростуть відповідно на 45...57%.

Технології підготовки води для населення в Україні розраховані на доведення природної води до якості питної лише у випадку, коли джерело водопостачання відповідає першій категорії. На сьогодні практично жодного поверхневого водоймища за ступенем забруднення води, екологічним станом та основними санітарно-хімічними та мікробіологічними показниками не можна віднести до водоймищ першої категорії.

Додаткове техногенне навантаження на стан та якість водних ресурсів у деяких регіонах України зумовлюється діяльністю підприємств гірничодобувної промисловості, а саме скидами шахтних вод, фільтрацією зі ставків-накопичувачів, шламовідстійників, породних відвалів.

Щорічно із шахт України відкачується близько 700 млн. куб. м шахтних вод, з них понад 600 млн. куб. м. – містять 13...14 тис. тонн зважених речовин та понад 1,2 млн. тонн сольового компонента відводиться в гідрологічну мережу без достатнього очищення.

Загострюється проблема забруднення підземних вод у районах розміщення промислових і сільськогосподарських об'єктів, насамперед поверхневих сховищ твердих відходів і хвостосховищ.

В Україні виявлено понад 275 сформованих осередків забруднення підземних вод, більш ніж на 90 діючих водозаборах спостерігається прогресуюче погіршення якості води.

Через бактеріальне та хімічне забруднення ґрунтових вод відходами якість води 50% колодязів у сільській місцевості не відповідає санітарним нормам. В останні три роки в Україні спостерігається погіршення епідемічної ситуації, що пов'язано з непоодинокими випадками постачання населенню бактеріально та вірусозабрудненої питної води. Особливо гостро постала проблема захворюваності населення, і перш

за все – дітей вірусним гепатитом А, для якого водний фактор передачі інфекції є головним.

Результати досліджень, проведених науковими медичними установами, засвідчують про зв'язок низки захворювань (карієс зубів, серцево-судинні захворювання, жовчнокам'яна та сечокам'яна хвороби, виразкова хвороба шлунку, холецистит тощо) з якістю питної води.

1.4.1.3. Оцінка стану земельних ресурсів

Земельні ресурси відіграють особливо важливу роль у житті та виробничій діяльності людства. Раціональне використання, збереження, підвищення родючості ґрунтів – неодмінна умова нарощування продовольчого потенціалу країни.

Україна — держава з могутнім земельним потенціалом, який становить 5,7% території Європи. З 60,3 млн гектарів майже 70% становлять сільськогосподарські угіддя з найкращою родючістю на земній кулі.

Структура земельного фонду характеризується такими показниками: сільськогосподарські землі займають 71,3% території України, у т. ч. сільськогосподарські угіддя – 69,2%. Останні на 77,7% представлені орними землями; на 13,3% – пасовищами; на 5,8% – сіножатями; на 2,2% – багаторічними насадженнями; на 1% – перелогами. Ліси та інші лісовкриті землі займають 17,3% території країни, забудовані землі 4,1%, води – 4%, заболочені землі – 1,6%, інші – 3,7%.

Основними складовими структури земельного фонду є сільськогосподарські угіддя (41,8 млн. га, або 69,3 %), у т. ч. рілля (32,3; 53,8), та ліси і вкриті лісом площі (10,5 млн. га, або 17,3 %) (рис. 1.1.).

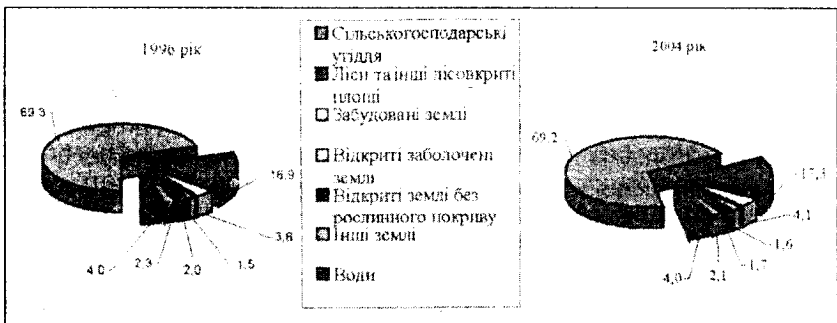

Рис. 1.1. Структура земельного фонду України

Розораність території становить 54,7 відсотків. Для порівняння розораність у: США – 20 відсотків, Англії – 28, Болгарії – 34 відсотки. Висока розораність території призвела до скорочення інших корисних угідь – лісів, багаторічних насаджень, сіножатей тощо, які визначають стабільність ландшафту та сільськогосподарського виробництва, обміну води й енергії.

На сьогодні загальна площа земель з порушеним ґрунтовим шаром становить 161,3 тис. га, з них відновлено та рекультивовано 2.6 тис. га порушених земель.

Характерною ознакою екстенсивного сільськогосподарського землекористування в Україні була і залишається надмірна освоєність земельних ресурсів (72% замість 60-65% загальної площі), критична розораність території (що майже не має аналогів у світі – сягає більш ніж 54 % замість допустимих 40 %), вочевидь недостатня площа лісів (15,7 % замість умовно оптимальних 22-25 %), а також екологістабілізуючих компонентів ландшафтів у цілому (лісів, незайманих заплав, природних лук тощо; 37 % замість 40-45%) – все це знижує якість ґрунтів в екологічному контексті. В окремих адміністративних районах і областях (Херсонська, Вінницька, Миколаївська та ін.) розораність ґрунтів сягає понад 80 %. Такі ґрунти не здатні виконувати на належному рівні екологічні функції – підтримувати необхідні параметри водного, теплового, газового режимів, біохімічної активності, біоти, попереджувати чи пом'якшувати негаразди природного або антропогенного походження. У розораному ґрунті порушується гомеостаз як здатність до саморегуляції, здатність підтримувати постійність речовинного складу та енергетичного обміну.

За цих умов особливу стурбованість викликає розорювання земель, які розташовані на схилах різної крутизни (14 млн. га), де в останні десятиріччя спостерігалася стійка тенденція до активізації ерозійних процесів. Тривале надмірне розорювання, дефіцитний баланс речовин, низький рівень культури землеробства, висока забур'яненість полів, відсутність програм з підвищення родючості ґрунтів – все це зумовило зниження вмісту гумусу в ґрунтах орних земель. За останнє століття воно сягає 25-30 %. За даними Інституту ґрунтознавства та агрохімії, сумарні втрати гумусу через ерозію та інші деструктивні процеси в ґрунтах на початку 90-х рр. наблизились до 42 млн. т, з них за рахунок незбалансованого внесення і винесення органічних речовин – 18 млн. т, а з причин ерозії – біля 24 млн. т, або понад 56 % загальних втрат.

Урбаністична концентрація населення та виробництва робить землі населених пунктів (1,55 млн. га) унікальним ресурсом. Займаючи лише 2 % від загальної площі території України, вони концентрують понад дві третини населення, 75% основних промислово-виробничих фондів, біля 95% фінансово-кредитних та науково-дослідних установ; основні соці-

альні, виробничі, інформаційні та управлінські зв'язки. Це створює для користувачів міських земель виключно сприятливі умови господарювання та підприємництва. Саме в цьому полягає причина великої привабливості міст, насамперед великих, які мають могутній багатофункціональний виробничий, науковий та культурний потенціали. Так, в економічно розвинутих країнах, як правило, плата за землю в містах складає 15-30% від усіх надходжень до міського бюджету, в Україні – більш ніж 80%. Разом з тим, в населених пунктах є сільськогосподарські угіддя, які складають 4,6 млн. га, у тому числі орні землі займають 3,3 млн. га, багаторічні насадження – 34,6 тис. га, сіножаті і пасовища – 917,7 тис. га. Площа земель населених пунктів значно менша, ніж земель сільськогосподарського призначення, однак грошова оцінка їх набагато вища, внаслідок чого й вища сума надходжень до державного і місцевого бюджетів від справляння плати за землю.

Питомі показники використання міських земель в областях мають широкий діапазон: від 149 м²/особу у Черкаській до 524 м²/особу в Івано-Франківській (середній показник – 372 м²/особу). Найнижчий рівень використання міських земель у Дніпропетровській, Чернівецькій, Чернігівській, Сумській областях. Кращі показники у Київській, Хмельницькій, Одеській областях. Розрахунки показують, що територіальні резерви міст України становлять 0,4 – 0,5 млн. га. Проте постійне збільшення території міст передбачає вилучення земель сільськогосподарського і рекреаційного призначення з метою промисловості, транспорту, зв'язку та іншого будівництва, що посилює антропогенне навантаження на земельні ресурси, спричиняє деградацію екосистем. На основі розрахунків спеціалістів встановлено, що за останні сорок років унаслідок урбанізації та індустріалізації деградовано більш ніж 100 тис. га земель міст України.

1.4.1.4. Рослинний та тваринний світ

Біологічне різноманіття (біорізноманіття) є визначальним для підтримки життя на планеті та має надзвичайно важливе екологічне, генетичне, соціальне, економічне, наукове, освітнє, культурне, рекреаційне й естетичне значення. Крім цих ключових цінностей, біологічне різноманіття визначає здатність живих організмів, у тому числі людини, адаптуватися до змін оточуючого середовища. Без належного біологічного різноманіття такі явища, як зміна клімату, епідемії, нашествия шкідників матимуть більш катастрофічні масштаби. Збереження і використання біологічного різноманіття також має вирішальне значення для задоволення потреб у продуктах харчування та є необхідною основою для розвитку промисловості, медицини й науки. Глобальне значення збереження компонентів біологічного різноманіття для теперішніх і майбутніх поколінь було

визнане ще у 1972 р. на Стокгольмській конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища. Однак необхідність збереження біорізноманіття у всій його сукупності визнано лише в 1992 р. на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро, де було прийнято Конвенцію про охорону біологічного різноманіття. Тоді ж було сформульовано поняття біологічного різноманіття: «різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми та екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем».

До цього міжнародні, національні заходи й інструменти, у тому числі і на рівні Європейського Співтовариства, були спрямовані на охорону та збереження окремих компонентів біорізноманіття, зокрема, дикої флори та фауни. Упродовж 1970-80х років розроблено і впроваджено основні міжнародні угоди, спрямовані на збереження й охорону найбільш цінних видів чи різновидів дикої флори та фауни, до яких також приєдналось Співтовариство (Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення (Вашінгтон, 1973р.), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р.), Конвенція про збереження морської флори та фауни Антарктиди (Канберра, 1980р.).

Тоді ж було визначено, що збереження біорозмаїття потребує комплексного підходу, тобто однакового рівня захисту щодо всіх складових біологічного різноманіття. Саме такий підхід закладено в основу Конвенції про охорону біологічного різноманіття, завданням якої є збереження біологічного різноманіття, стале використання його компонентів і спільне одержання на рівній та справедливій основі вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів, шляхом належної передачі відповідних технологій з урахуванням усіх прав на такі ресурси і технологій через належне фінансування. Конвенція є рамковою і залишає вибір засобів досягнення її цілей за учасниками, передбачаючи лише певні загальні заходи. Такими загальними заходами є: розробка і впровадження загальних стратегій щодо збереження та сталого використання біорозмаїття у різні секторальні й міжсекторальні програми чи плани (стаття 6 Конвенції).

Зараз в Україні діє Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015р. До останньої згідно зі ст. 5 Закону «Про екологічну мережу» входять:

- а) території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- б) землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;
- в) землі лісового фонду;

- г) полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;
- г) землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами;
- д) землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів;
- е) інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність);
- є) земельні ділянки, на яких ростуть природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України;
- ж) території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;
- з) частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо;
- и) радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом.

Лісові ресурси. Ліси України за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі) та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення.

Загальна площа земель лісового фонду складає 10,8 млн. га, з яких вкрито лісовою рослинністю 9,4 млн. га, що становить 15,6 відсотків території України. Ліси по території країни розташовані дуже нерівномірно. Найбільші лісові масиви сконцентровано на півночі країни та в Карпатах. Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності (коливається від 5% до 42%) і також не є оптимальною, тобто такою, за якої ліси як найскладніше і найпотужніше рослинне угруповання найбільш позитивно впливають на клімат, ґрунти, ерозійні процеси, а також задовольняють потреби країни у деревині. Наукою досліджено, що оптимальна лісистість для України в цілому має становити не менше 19%.

Довготривале, незбалансоване використання лісових ресурсів у минулому призвело до зменшення лісистості гірських територій майже вдвічі (з 98-95% до 55%), а на передгір'ях – у п'ять разів (до 15-20%). Зменшення площі стиглих лісів та заміна їх видового складу значно погіршує водорегулюючу спроможність лісового покриву. Значних матеріальних збитків завдала масова забудова заплавлі річок у зонах ризику затоплення.

Запас деревини у лісах України становить 1,7 млрд. куб. м. Середній щорічний приріст насаджень у лісах, що перебувають у користуванні

Держкомлісгоспу, складає 4,0 куб. м на гектар і коливається від 5,0 куб.м у Карпатах до 2,5 куб.м у степовій зоні.

Враховуючи, що Україна є лісодефіцитною державою, одним із основних завдань є забезпечення розширеного відтворення лісів, тобто створення за рахунок відповідного фінансування нових лісових насаджень в обсягах, що перевищують вирубування. У зв'язку з недостатнім фінансуванням сучасні обсяги створення нових лісів не перевищують обсяг вирубок насаджень і разом з незначними обсягами захисного лісорозведення щорічно становлять близько 35 тис. га.

Для України у зв'язку з ускладненням екологічної ситуації особливе значення має захисне лісорозведення. Під впливом ерозії перебувають близько 15 млн. га земель. Незважаючи на поширення захисного лісорозведення, інтенсивність ерозійних процесів залишається ще значною і проблема захисту земель лісомеліоративним способом остаточно не вирішена.

1.4.1.5. Надра

Україна, без сумніву, відноситься до одного з найбільш насичених мінеральними ресурсами регіонів світу.

На сучасному етапі у Державному кадастрі надр України налічується більше ніж 8130 родовищ 98-ми видів корисних копалин і, крім нього, майже 12000 їх проявів. За обсягом розвіданих запасів вугілля, залізних, марганцевих і титано-цирконієвих руд, а також графіту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю Україна належить до однієї з провідних країн світу. Зокрема, відношення запасів вугілля стосовно світового рівня становить 7,1%, залізних руд – 15%, марганцевих – 42,8%, сірки – 17,2%.

Однак у багатьох випадках поставлено на державний балансний облік родовища, які не відповідають економічним умовам ринку. Актуальним залишається питання переоцінки їхнього наявного фонду. Поклади залізних, марганцевих, а також уранових руд, що є головними і традиційними для України, відносяться до порівняно низькоякісних, а поклади вугілля характеризуються більш складними гірничо-геологічними умовами розробки.

До недоліків вітчизняної мінерально-сировинної бази відносяться обмеженість ресурсів викопних вуглеводнів – нафти та природного газу, а також відсутність (за окремими винятками) кольорових і рідкісних металів, найважливіших агроруд та деяких інших корисних копалин. Конкуреноспроможність наявних ресурсних об'єктів є низькою або недостатньо з'ясованою. У зв'язку з цим доцільним є імпорт таких видів сировини і металів, як глинозем, магнезит, плавиковий шпат, мідь, свинець, цинк, олово, нікель, хром, молібден, вольфрам тощо.

Останніми роками у сфері мінерально-сировинної бази сталися позитивні зрушення. Підтверджено реальні можливості щодо подальшого приросту запасів кам'яного та бурого вугілля, нафти, газу, урану. Відкрито нові родовища газу на шельфі Азовського і Чорного морів. Активізація зусиль геологічної служби на пошуках і оцінці нетрадиційних для країни корисних копалин призвели до виявлення низки рудних ділянок перспективних на мідь, свинець, цинк, золото, молібден, ванадій, рідкісні і рідкісноземельні елементи, плавиковий шпат та деякі інші види корисних копалин. Відкриваються можливості виявлення на їхній базі інвестиційно привабливих об'єктів надрокористування. Крім того, продовжились пошуки алмазів, металів платинової групи, нікелю, фосфоритів.

Загалом, незважаючи на те, що в останнє десятиріччя в Україні виконувався значний обсяг пошуково-розвідувальних робіт, ступінь вивченості виявлених перспективних об'єктів залишається недостатнім, а звідси – невизначеність їхніх інвестиційних можливостей. До цього додається зволікання з проведенням геолого-розвідувальних робіт, прикладом чого є золоторудні об'єкти. З цих та деяких інших причин в Україні ще мало родовищ, придатних для розробки в умовах світового ринку.

До промислового освоєння в Україні залучено 2889 родовищ корисних копалин, на базі яких працює більше двох тисяч гірничовидобувних та переробних підприємств. Ступінь залучення розвіданих запасів у розробку коливається від 40 до 100%. Співвідношення видобутку за основними видами корисних копалин ілюструє рис. 1.2.

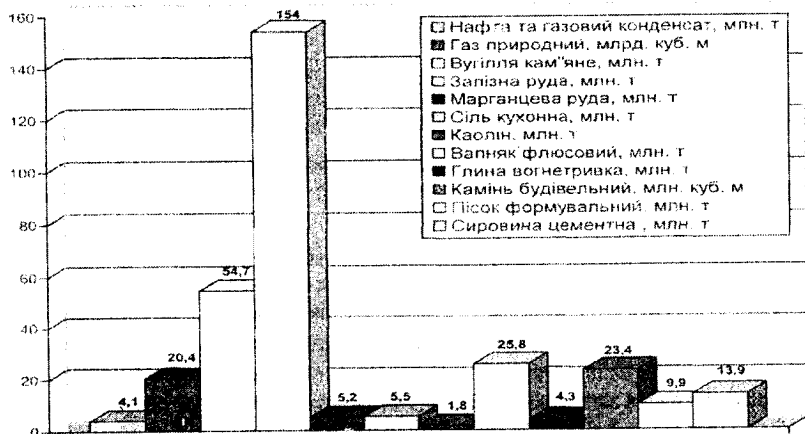

Рис. 1.2. Видобуток основних видів мінеральної сировини в Україні

Динаміка погашення запасів основних видів корисних копалин табл. 1 свідчить у цілому про стабілізацію або зростання обсягів видобутку протягом останнього часу.

Таблиця 1.1

Динаміка видобутку основних корисних копалин

Корисні копалини	Видобуток корисних копалин				
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Нафта та конденсат, млн. т	3,66	3,68	3,70	3,91	4,08
Газ природний, млрд. м ³	18,17	18,48	18,79	19,48	20,36
Вугілля кам'яне, млн. т	51,81	54,20	54,65	53,44	54,68
Вугілля буре, млн. т	1,01	0,98	0,83	0,60	0,52
Залізна руда, млн. т	120,94	120,38	134,23	155,81	154,00
Марганцева руда, млн. т	6,76	6,74	7,18	6,20	5,24
Сіль калійна, тис. т	434,0	385,0	21,0	59,0	20,7
Сіль кухонна, млн. т	4,40	5,19	5,23	6,03	5,53
Сірка самородна, тис. т	299,0	290,0	258,0	288,0	208,0
Глини бентонітові, тис. т	145,0	139,0	112,0	165,0	201,9
Каолін, млн. т	1,32	1,48	1,08	1,72	1,81
Вапняк флюсовий, млн. т	23,07	21,58	22,91	25,52	25,76
Глина вогнетривка, млн. т	3,44	3,46	3,14	3,88	4,26
Пісок формувальний, млн. т	7,11	7,64	8,01	8,35	9,88
Камінь будівельний, млн. м	14,68	10,95	13,75	20,76	23,36
Сировина цементна, млн. т	7,02	7,65	9,37	11,12	13,85
Метан вугільних родовищ, млн. м ³	430,8	396,8	398,9	402,4	418,9

За даними Державного інформаційного геологічного фонду України «ГЕОІНФОРМ УКРАЇНИ»

Сумарний обсяг видобутку корисних копалин (приведений до метричних тонн) за 50 основними їхніми видами складає більше ніж 410 млн. т. Стосовно світового видобутку частка України оцінюється приблизно в 1 %. За цим показником вітчизняний мінерально-сировинний комплекс за останні 15-20 років помітно втратив свої позиції. У середині 80-х років минулого століття зазначена частка оцінювалася у 5 %. В умовах спаду виробництва, зростання цін на енергоносії, тарифів на транспортування, тощо попит на мінеральну сировину значно знизився, що не могло не відбитися на обсягах видобутку практично всіх видів корисних копалин.

Більшість корисних копалин видобувається в Україні в межах кількох головних гірничопромислових регіонів (Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського). Інтенсивне використання ресурсів надр як в цих регіонах, так і поза ними призводить до поступового виснаження найкращої частини запасів і ускладнення гірничотехнічних умов розробки родовищ.

Надра на території України характеризуються наявністю унікальних складових мінерально-сировинної бази, передусім для розвитку чорної металургії (залізо, марганець), енергетики (вугілля) і будівельної індустрії. Але в цілому за структурними і якісними показниками мінерально-сировинна база характеризується суттєвими недоліками, які стосуються обмеженості ресурсів нафти та природного газу, відсутності кольорових і рідкісних металів, найважливіших агоруд, а також значної «замортизованості» традиційної ресурсної бази, тобто відпрацьованості кращої частини розвіданих запасів корисних копалин. За їх запасами чорна металургія України займає чільні місця у світі. Взяті на облік Державним фондом надр України балансові запаси залізних руд оцінюються в 32,2 млрд. т, а марганцевих руд — 2,26 млрд. т. Експлуатаційні запаси залізних руд можуть забезпечити сталу роботу підприємств не менше ніж на 50—60 років. Наявність значних запасів обумовило у свій час бурхливий розвиток базових галузей народного господарства. У період максимального розвитку залізорудної галузі Україна забезпечувала 14% світового і 43% союзного видобутку товарної залізної руди, задовольняючи потреби як вітчизняних заводів, так і експортні поставки у країни Східної Європи, обсяг яких досягав 40 млн. т на рік.

З метою забезпечення екологічної безпеки, дотримання екологічного законодавства та раціонального використання природних ресурсів Державною геологічною службою та її органами на місцях здійснюються заходи з ведення моніторингу геологічного середовища.

Основними порушеннями вимог природоохоронного законодавства при видобуванні твердих корисних копалин є відсутність ліцензій, проектів гірничих та земельних відводів, затримка з проведенням рекультивациі порушених земель та повернення їх власникам (користувачам).

Для діючих шахт найбільш характерним порушенням законодавства є невиконання передбачених у ліцензіях умов користування надрами.

1.4.1.6. Відходи

Україна належить до країн з найвищими в світі як абсолютними, так і відносними показниками утворення відходів. Основна маса відходів в Україні утворюється на підприємствах гірничопромислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного,

целюлозно-паперового та агропромислового комплексів. Навіть в умовах економічної кризи і різкого спаду виробництва обсяги щорічного утворення відходів на підприємствах і відходів споживання сягають близько 600-700 млн. т. Відходи нагромаджуються у вигляді териконів, відвалів, шламосховищ, різного роду звалищ, кількість яких — понад 2700. Такими відходами зайнято близько 160 тис. га землі. Ці площі щорічно збільшуються на 3-6 тис. га. На сьогодні загальні обсяги накопичених відходів оцінюються в 25 млрд. т. З цих відходів понад 4,4 млрд. т відносяться до токсичних, серед яких найнебезпечнішими є важкі метали, нафтопродукти, непридатні до застосування пестициди. Обсяг щорічного утворення токсичних відходів складає близько 100 млн. т.

Слід відзначити, що певну кількість відходів можна віднести до вторинних ресурсів і використовувати у господарській діяльності замість первинної та природної сировини. Про це яскраво свідчить досвід розвинених країн, де проблема дефіциту природної сировини стимулює повторне використання (рециклінг) вторинних ресурсів на рівні 65-80%. Наприклад, у США, Німеччині, Японії, Франції з вторинних ресурсів видобувають біля 20% всього алюмінію, 33% заліза, 50% свинцю та цинку, 44% міді тощо.

Катастрофічна ситуація склалася в Україні довкола підприємств уранової та переробної галузі. Характерним для видобутку урану є те, що всі відходи виробництва — відвали, шахтні води, газоаерозольні викиди із шахт — є джерелами забруднення довкілля радіоактивними елементами. Відвали (так звані хвостосховища) не лише займають значні площі і призводять до деградації земельних ресурсів, а є джерелами радіоактивного забруднення довкілля і потенційного опромінення персоналу та населення. Проблема ускладнюється тим, що немає достовірних даних щодо кількості таких хвостосховищ та масштабів їхнього впливу на радіоактивне забруднення довкілля і формування дози опромінення населення прилеглих територій. Необхідна державна програма обстеження цих об'єктів з оцінкою їхнього впливу на довкілля.

Накопичення непридатних і заборонених до використання пестицидів розпочалося наприкінці 1960-х років. Цей процес зумовили диспропорції під час необґрунтованого за кількістю і якістю замовлення пестицидів, ввезення їх на територію сільських господарств і використання у самих господарствах. Внаслідок цього пестициди у великій кількості роками нагромаджувалися в непристосованих для довготривалого зберігання місцях. Кількість таких пестицидів лише у сільському господарстві досягає 20 тис. т. Останніми роками проблема набула загрозливого характеру в зв'язку з відсутністю осіб, відповідальних за подальшу долю хімікатів.

У містах і селищах міського типу щороку утворюється близько 35 млн. м³ твердих побутових відходів (ТПВ), які знешкоджують на

770 міських звалищах та трьох сміттєспалювальних заводах у Києві, Харкові і Дніпропетровську. До виконання робіт у цій сфері залучено понад 7,5 тис. сміттєзбиральних машин та близько 35 тис. працівників. При цьому майже не вирішується проблема промислового знешкодження ТПВ. Об'єкти розміщення побутових відходів функціонують з порушенням вимог екологічної безпеки. Найпоширеніша технологія їхнього знешкодження на звалищах не відповідає природоохоронним вимогам.

Не можна сказати, що в законодавстві України не приділяється увага питанням відходів. Прийняті Закон України «Про відходи», Закон України «Про токсичні відходи», Комплексна програма про поводження з радіоактивними відходами та ін. Цілою низкою різноманітних нормативних актів запроваджено додаткові регламентації щодо утворення, зберігання, транспортування і видалення радіоактивних, токсичних та інших відходів. Проте вкрай небезпечна ситуація, яка склалася у сфері поводження з відходами, з кожним роком загострюється.

Найкращим методом зменшення накопичення відходів на території України є впровадження безвідходних і маловідходних технологій. Тому, конче потрібно прискорити розробку та прийняття відповідних законодавчих актів, які б стимулювали господарську діяльність у сфері поводження з вторинними ресурсами.

Дослідженнями встановлено, що відходи являють собою матеріальні залишки процесів людської життєдіяльності, які вже не можуть бути використані за своїм попереднім призначенням. Категорія «тверді побутові відходи (ТПВ)» формується при комбінуванні груп відходів, виділених за ознаками їх агрегатного стану та місця утворення. При цьому до ТПВ відносимо відходи побутового споживання у твердому агрегатному стані, що накопичуються у житлових та адміністративних будинках, громадських, навчальних, лікувальних, торгівельних та інших закладах.

Поводження з ТПВ – це сукупність операцій, які можна здійснювати стосовно них. До цих операцій належать збирання, транспортування, переробка, утилізація та захоронення. ТПВ мають певні відмінності від виробничих відходів, які істотно впливають на поводження з ними і спричиняють необхідність існування окремої системи поводження з ТПВ. Зокрема, ТПВ утворюються у невеликих обсягах у значній кількості виробників, зосереджених на території населених пунктів, є неоднорідними за складом та не можуть бути утилізовані їх безпосередніми виробниками.

Вивчення стану використання окремих видів системи поводження з ТПВ у світовій практиці є необхідним для вибору оптимальних технологічних, економічних та організаційних параметрів системи поводження з ТПВ. Порівняльний аналіз технологічної різноманітності системи поводження з ТПВ дає змогу зробити висновок, що найрозповсюдженішими

у світовій практиці методами знешкодження ТПВ є їх захоронення на полігонах або звалищах. Менш поширеними є спалювання, утилізація та компостування ТПВ. Найперспективнішими технологічними варіантами знешкодження ТПВ на сьогодні фахівці називають:

1. захоронення на полігонах з дотриманням екологічних нормативів;
2. комплексну переробку із застосуванням попереднього сортування і обробки залишків;
3. утилізацію ресурсно-цінних фракцій.

Аналіз технологічних характеристик національної системи поводження з ТПВ України свідчить про те, що в Україні, як і у світовій практиці, найпоширенішим методом знешкодження ТПВ є захоронення їх на звалищах (полігонах). Середній термін експлуатації звалища досягає 28,3 років.

Залишається серйозною проблемою наявність в Україні значних накопичень заборонених і непридатних до використання у сільському господарстві пестицидів, утворених ще в 60-70 роки внаслідок заміни старіших препаратів, заборони їх для використання у сільському господарстві та незадовільного зберігання органами охорони здоров'я. Лише у Вінницькій області побудовано могильник, де захоронено 1,2 тис. тонн препаратів. В решті областей місцеві органи відмовилися виділяти землі під ці цілі.

Нагальною проблемою для України залишається забезпечення належних умов зберігання та видалення токсичних відходів, загальний обсяг яких складає біля 3 млрд. тонн.

Найбільша кількість небезпечних відходів зосереджена у Дніпропетровській (1,7 млрд. тонн), Донецькій (0,56 млрд. тонн), Луганській (0,12 млрд. тонн), Запорізькій (0,1 млрд. тонн), Харківській (0,03 млрд. тонн) та Сумській (0,02 млрд. тонн) областях.

Місця накопичення відходів у більшості випадків не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам і спричиняють інтенсивне забруднення ґрунтів, поверхневих і підземних вод та атмосферного повітря.

Особливо актуальною в Україні є проблема ліквідації несанкціонованих звалищ. У містах і селищах міського типу щороку накопичується близько 40 млн. куб. м побутових відходів (близько 0,8 куб. м на одного мешканця), яке знешкоджується на майже 700 контрольованих звалищах, з яких близько 80% не обладнані необхідними інженерними мережами та пристроями, експлуатуються без дотримання запобіжних заходів щодо забруднення підземних вод і повітряного басейну. Технологічне обладнання чотирьох існуючих в Україні сміттєспалювальних заводів (у містах Києві, Харкові, Донецьку, Сімферополі) і рівень їх впливу на навколишнє природне середовище не відповідають сучасним екологічним вимогам.

1.4.1.7. Негативні наслідки зміни клімату

За останні 10 років збитки, спричинені природними катаклізмами, склали 333 мільярди доларів. Це у шість разів більше, ніж 50 років тому.

Зміна клімату визнана найбільш актуальною проблемою серед глобальних екологічних проблем XXI століття. У світі існують істотні відмінності щодо внеску окремих країн у глобальну зміну клімату. В 1990 році, який використовується як базовий, викиди парникових газів розподілялись таким чином:

США	36,1%
Росія	17,4%
Японія	8,5 %
Німеччина	7,4 %
Великобританія	4,3 %
Канада	3,3 %
Італія	3,1 %
Франція	2,7 %

Разом частка цих країн у викидах парникових газів складає 82,8 %. На країни, що розвиваються, припадає відносно мала частка загальних викидів. В останні роки в загальному обсязі викидів парникових газів все більш вагомо та стрімко зростає внесок транспорту.

У червні 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 155 держав, в тому числі й Україна, підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН). Вона набула чинності 21 березня 1994 року. Стратегічною метою РКЗК ООН є «досягти стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускає би шкідливого антропогенного впливу на кліматичну систему», що передбачає поєднання зусиль всіх країн світу для досягнення цієї мети.

Відповідно до вимог Конвенції її Сторони, які є розвинутими країнами та країнами з перехідною економікою, мають зобов'язання щодо здійснення політики, спрямованої на обмеження та скорочення викидів парникових газів у порівнянні з рівнями викидів базового, 1990 року. Визнаючи та підтримуючи мету Конвенції, Україна підписала її у червні 1992 р., ратифікувала у жовтні 1996 р. і, згідно із процедурами ООН, є її Стороною з 11 серпня 1997 р.

В 1997 р. на третій сесії Конференції Сторін РКЗК ООН був прийнятий Кіотський протокол, в якому юридично закріплені обмеження викидів парникових газів антропогенного походження в атмосферу. При цьому затверджені 6 видів парникових газів та сектори і категорії джерел, за якими буде проводитися облік (додаток А Кіотського протоколу); встановлено 5-річний період (2008-2012 рр.) як перший період дії зобов'язань з порівнянням рівнів викидів за цей період з рівнем базового 1990 р. Згідно

статті 3 Кіотського протоколу у першому періоді його дії 38 промислово-розвинутих країн зобов'язані скоротити викиди парникових газів на 5%. Перелік країн та їхні диференційовані зобов'язання наведено у додатку В Кіотського протоколу. Європейський Союз зобов'язався зменшити викиди на 8%, розподіляючи квоти між державами-членами. Держави повинні виконати свої зобов'язання згідно з Кіотським протоколом до 2008 – 2012 років. Країни мають певну свободу дій у визначенні заходів, спрямованих на зменшення викидів, зокрема, був встановлений режим «торгівлі квотами», що дозволяє розвинути країнам купувати та продавати квоти.

Європейський Союз ратифікував Кіотський протокол у травні 2002 року.

В 2000 році Європейська Комісія прийняла Європейську програму зі зміни клімату (ЄПЗК). Мета цієї програми полягає у визначенні та розвитку усіх необхідних елементів стратегії ЄС для імплементації Кіотського протоколу, а також у забезпеченні зменшення на 8% викидів впродовж 2008 – 2012 рр. — зобов'язання, яке Європейський Союз взяв на себе згідно з Кіотським протоколом.

Питання зменшення викидів тісно пов'язане з промисловою діяльністю, зокрема зі зменшенням забруднень від промислових підприємств, використанням чистих технологій.

З моменту підписання Кіотського протоколу істотного скорочення викидів парникових газів досягнуто лише у кількох країнах Євросоюзу — Люксембурзі, Німеччині, Великобританії, Швеції, Данії, а також країнах колишнього соціалістичного табору (у т. ч. у Росії) — у зв'язку з істотним спадом виробництва. Загалом в ЄС протягом 1991 – 2001 року викиди парникових газів скоротилися на 2,3%, що складає лише трохи більше чверті від того, чого необхідно досягти (скорочення викидів на 8% протягом 2008 – 2012 років). Натомість викиди парникових газів транспортом за цей період зросли на 21%.

Викиди парникових газів в Україні в 2008 – 2012 рр. мають бути на рівні базового 1990 р. У 1990 р. викиди парникових газів в Україні склали 867,1 млн. т CO₂ — еквівалента. Основними джерелами викидів були: спалювання органічного палива (76,4%), енергетика (15,1%), сільське господарство (5,4%), промислові процеси (3,7%) та ін. На діоксид вуглецю припадало 74,2%, метану — 22,6%, закису азоту — 3,2%. Викиди парникових газів непрямої дії були незначні.

Ратифікувавши 4 лютого 2004 р. Кіотський протокол (Закон України від 4.02.04 р. № 430-IV), Україна взяла на себе зобов'язання в повному обсязі виконувати рішення Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Кіотського протоколу та сесій Конференції Сторін РКЗК ООН.

Нині в Україні вже діють основні законодавчі акти для виконання зобов'язань за РКЗК ООН і Кіотським протоколом. Це Закон України «Про

ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» (№ 35/96-ВР від 29.10.1996 р.), Постанова Кабінету Міністрів «Про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» (№ 583 від 14.04.1999 р.) і Закон України «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату» (№ 430-IV від 04.02.2004 р.). Вирішення проблем зміни клімату має узгоджуватись із відповідними положеннями Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про охорону атмосферного повітря» та Постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (№ 188/98-ВР від 05.03.1998 р.).

У зв'язку з соціально-економічною кризою 90-х рр. та спадом виробництва і, відповідно, зменшенням споживання енергетичних ресурсів Україна достроково і у значно більших обсягах виконала зобов'язання за Кіотським протоколом щодо зменшення викидів парникових газів антропогенного походження в атмосферу. Завдяки зменшенню емісії Україна за обсягом викидів парникових газів серед країн-Сторін додатку 1 РКЗК ООН перемістилася з п'ятого у 1990 р. на 10 місце в 1998 р.. В 1999 р. викиди парникових газів зменшилися до мінімального значення — 368,7 млн. т CO_2 -екв. (або до 42,5 % порівняно з 1990 р.), а внаслідок зростання обсягів споживання палива почали збільшуватися – до 374,8 в 2000 р. та 389,8 млн. т CO_2 -екв. – у 2001 р. (рис. 1.3.). За прогнозом викиди парникових газів в 2010 р. складуть 510,8 - 624,3 млн. т CO_2 -екв., або 58,1-71,0 % від викидів базового 1990 р.

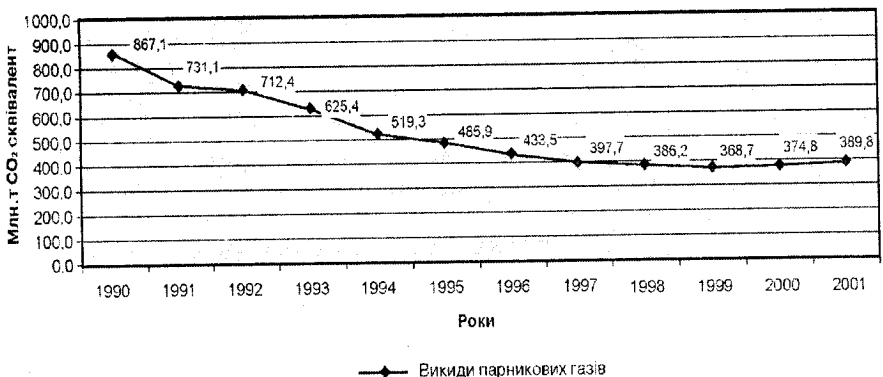

Рис. 1.3. Динаміка викидів парникових газів в Україні

Проблема зменшення викидів парникових газів тісно пов'язана з проблемою зменшення енергоємності валового внутрішнього продукту (ВВП). У 90-х рр. індекс падіння ВВП значно випереджав індекс спалювання первинних енергоресурсів, що призвело до зростання енергоємності ВВП. Це свідчить про те, що на сьогодні ще не вдалося розв'язати проблему реструктуризації промисловості та удосконалення технологій виробництва.

Господарство України є одним із найбільш енергоємних та вуглецеємних у світі. Енергоємність ВВП України більш ніж у 12 разів перевищує рівень США, в 26 – Японії та більш ніж у 11 разів середньосвітове значення. Цей показник також у 1,7-5,0 разів вищий, ніж у інших країнах з перехідною економікою (рис. 1.4.). Як наслідок, аналогічна ситуація склалася з вуглецеємністю ВВП.

За умови введення в силу Кіотського протоколу та вступу України до СОТ до неї можуть застосовуватися санкції за надмірну енергоємність і вуглецеємність експортної продукції, що негативно вплине на розвиток економіки та добробут населення. Постає нагальна необхідність посилення інвестиційної діяльності та забезпечення інноваційного розвитку виробництва.

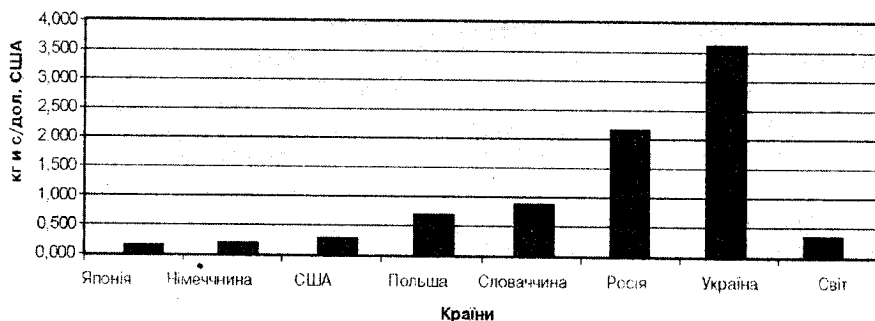

Рис. 1.4. Енергоємність валового внутрішнього продукту

В умовах обмежених державних фінансових ресурсів важливого значення набуває, поряд із традиційними формами залучення іноземних інвестицій, використання ринкових механізмів за Кіотським протоколом. Це виконання проектів спільного впровадження та торгівля квотами парникових газів. Вони мають стати додатковим джерелом фінансування, завдяки чому можливе не тільки скорочення викидів парникових газів, а й підвищення ефективності використання енергії внаслідок модернізації виробництва та зменшення обсягів імпорту енергоносіїв.

З метою нарощення потенціалу для виконання зобов'язань за РКЗК ООН і Кіотським протоколом нині розгорнута активна співпраця України з Європейською комісією, Європейським банком реконструкції і розвитку, Світовим банком, ООН. Серед країн, що найбільш зацікавлені в співпраці з Україною, стали США, Канада, Данія і Нідерланди.

Це дасть можливість Україні на державному рівні та на рівні окремих підприємств, компаній прийняти повноцінну активну участь у формуванні нового сегменту світового ринку квот парникових газів, залучити значні фінансові ресурси (іноземні та внутрішні) у вигляді прямих інвестицій для удосконалення технологічних процесів виробництва, забезпечення модернізації економіки країни. При цьому поряд із зменшенням викидів парникових газів антропогенного походження у атмосферу вирішуватимуться важливі соціальні, економічні та екологічні проблеми: зниження ризиків для здоров'я населення та зменшення безробіття, сприяння інноваційному розвитку національної економіки, покращенню природоохоронної діяльності та поліпшенню стану і збереженню навколишнього природного середовища на території України.

1.4.1.8. Підтоплення територій

Внаслідок нераціональної водогосподарської діяльності протягом останніх десятиліть загострилися проблеми підтоплення, що загрожує безпеці проживання населення на підтоплених територіях, знижує сейсмічну стійкість територій, впливає на ефективність ведення сільського господарства.

В Україні налічується 541 місто і селище зі сталими проявами процесів підтоплення. У 97 населених пунктах площа підтоплення перевищує 50% їх території.

Щорічні економічні збитки від підтоплення міських територій оцінюються у 2,2 млрд. грн..

Значного розвитку набули процеси підтоплення у степовій зоні у містах і селищах Дніпропетровської, Одеської, Донецької, Луганської, Херсонської областей, у лісостеповій зоні – Чернівецькій, Полтавській, Харківській областях, та у зоні надмірного зволоження – у містах і селищах Житомирської та Закарпатської областей.

Зарегулювання стоку р. Дніпро призвело до підвищення рівня ґрунтових вод на 6-10 метрів, а середніх і малих річок – на 2-5 метрів.

У вугледобувних районах активізуються процеси підтоплення в результаті закриття вугільних шахт і розрізів та припинення водовідведення з них. Існуючі системи захисту від підтоплення знаходяться в незадо-

вільному стані, у більшості міст не створено спеціалізованих служб їх експлуатації. Значних масштабів підтоплення зазнають землі сільсько-господарського призначення.

Побудовані в Україні меліоративні системи на площі 5,75 млн. га, сумарна вартість основних фондів яких становить близько 20 млрд. грн., займають 12,6% від загальної площі сільгоспугідь та забезпечують виробництво 20% продукції рослинництва (овочів – 60%, кормів – 28%, рису – 100%, льоноволокна – 36%, зерна – 12,5%).

В останні роки внаслідок незадовільного технічного стану зрошувальної мережі, насосно-силового обладнання та дощувальної техніки господарствами не використовувались за призначенням близько 1 млн. га зрошувальних земель. Деякі міжгосподарські системи (Інгулецька зрошувальна система в Миколаївській області, Краснопам'янська зрошувальна система в Херсонській області та інші) технічно і морально застаріли.

Незадовільний меліоративний стан земель, за якого значно знижується рівень врожаїв або врожай гине повністю, відмічено на площі 143 тис. га, що становить понад 5% усіх зрошувальних площ (в Одеській області 12%, Миколаївській – 14, Херсонській – 8%). Площа солонцюватих ґрунтів різного ступеня в Херсонській області, що посідає перше місце в Україні за площею зрошувальних земель (471,7 тис. га), складає 426,7 тис. га, або 90% загального обсягу зрошувальних земель. Продуктивність ґрунтів у цілому знизилася майже на 10-25%.

На осушених землях у достатній мірі не проводяться необхідні агро меліоративні заходи (планування земель, глибоке рихлення та інші). Понад 20% меліоративних каналів заросло чагарником та замулилося. Технічний стан внутрішньогосподарських осушувальних систем відведення надлишкових вод, їх руйнування створює екологічну та техногенну небезпеку. При проходженні паводків збільшуються зони і тривалість затоплення сільськогосподарських угідь та населених пунктів.

1.4.1.9. Руйнівні паводки

Останнім часом одним із найнебезпечніших проявів шкідливої дії вод для багатьох регіонів України стали руйнівні паводки, що призводять до виникнення надзвичайних ситуацій із катастрофічними наслідками.

Значні матеріальні збитки і людські жертви спричиняють паводки у Закарпатті. Наприклад, прямі збитки від паводку у березні 2001 року становили до 300 млн. грн. У зазначеному регіоні в останні роки прове-

дення протипаводкових заходів і планомірний розвиток продуктивних сил на основі раціонального використання всіх видів природних ресурсів відійшли на другий план. Основна діяльність центральних і місцевих органів влади зосереджується в основному на ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

1.4.1.10. Техногенна безпека

Нааявність в Україні розвиненої промисловості, надвисока її концентрація в окремих регіонах, існування великих промислових комплексів, на яких зосереджено потенційно небезпечні об'єкти різної категорії та потужності, обумовлює значну вірогідність виникнення надзвичайних техногенних ситуацій, які несуть загрозу для людини, економіки і природного середовища. Майже дві третини (65%) всіх аварійних забруднень припадає на забруднення водних ресурсів, 30% – на земельні та 5% – на атмосферне повітря. Крім того, зафіксовано випадки забруднень об'єктів рослинного світу, масової загибелі риби та радіаційних аварій

Внаслідок аварійних забруднень, надзвичайних екологічних ситуацій та радіаційних аварій щорічно екологічний збиток докільню складає десятки млн. грн., з яких відшкодовується лише трохи більше половини.

В Україні діє понад 1,5 тис. вибухо- і пожежонебезпечних виробництв, на яких зосереджено близько 13 млн. тонн твердих та рідких небезпечних речовин. Переважна більшість вибухо- і пожежонебезпечних об'єктів розташована в центральних, східних та південних областях країни, де сконцентровано хімічні, нафто- і газопереробні, коксохімічні та металургійні підприємства, функціонує розгалужена мережа нафто-, газо-, аміакопроводів, експлуатуються вугільні шахти, нафтові та газові промисли.

Найбільш ризиковою щодо виникнення небезпечних ситуацій є вугільна промисловість, зокрема, вугільні шахти. В Україні нараховується близько 180 діючих шахт, значна кількість яких працює без реконструкції понад 20 років. Коефіцієнт смертельного травматизму на 1 млн. тонн видобутого вугілля становить 3,1, для порівняння в Росії – 1,1, а в США – 0,03.

Значну техногенну небезпеку становлять об'єкти атомної енергетики, урановидобувної та переробної промисловості, джерела йонізуючого випромінювання, що використовуються у виробництві, науково-дослідній роботі і в медицині, радіоактивні відходи.

В Україні функціонує 4 атомних електростанції з 13 реакторними установками. Загальні радіаційні аварії на АЕС при руйнуванні одного реактора з викидом 10 % радіоактивних продуктів за межі санітарно-

захисних зон станцій можуть створити зони забруднення (з різними рівнями радіації) загальною площею понад 400 тис. км², до яких потрапляє більш ніж 5 тис. населених пунктів із населенням понад 22,7 млн. чоловік.

В Україні нараховується понад 3700 об'єктів, на яких використовуються джерела йонізуючого випромінювання, в тому числі понад 2,5 тис. медичних закладів. Діяльність понад 5 тис. різних підприємств, організацій та установ пов'язана з утворенням радіоактивних відходів.

Для навколишнього середовища і населення значну небезпеку становлять великі за обсягом хвостосховища з переробки урану. Розташовані на площі 542 га, вони містять близько 65,5 млн. тонн радіоактивних речовин.

На території України функціонує понад 1,7 тис. промислових об'єктів, де зберігається або використовується більше 300 тис. тонн небезпечних хімічних речовин. Це заводи і комбінати хімічних галузей промисловості, заводи з переробки нафти та нафтопродуктів, залізничні станції і порти, термінали і склади, на яких концентрується продукція хімічних виробництв тощо.

У зонах можливого хімічного зараження від цих об'єктів знаходяться понад 250 адміністративно-територіальних одиниць, в яких мешкає близько 20 млн. чол.

Дані спостережень за станом навколишнього природного середовища свідчать, що в регіонах посиленого антропогенного впливу високим залишається рівень хімічного забруднення поверхневих вод, атмосферного повітря та ґрунтів.

Велику гідродинамічну небезпеку становлять водосховища, греблі, дамби, шлюзи, зокрема споруди дніпровського каскаду.

Створення каскаду водосховищ на р. Дніпро забезпечує пропуск повеней і паводків без значних збитків для економіки та населення. Дніпровські водосховища забезпечують водою 2/3 населення України.

Тривалий період експлуатації цих споруд зумовив суттєве їхнє технічне зношення. Значна частина захисних гідротехнічних споруд на дніпровських водосховищах стала потенційно небезпечними об'єктами.

Негативний вплив на господарську діяльність справляє розвиток карстових процесів, від яких потерпає до 24% території України.

На Донбасі при загальній площі вуглепромислових районів близько 15 тис. кв. км площа осідання сягає 8 тис. кв.км, а в Дніпропетровській області – майже 500 кв. км.

Все вищезазначене свідчить про важливість реалізації економічних заходів у сфері природокористування.

1.4.2. Міжнародні аспекти ЕП

Україна бере участь у міжнародній співпраці в сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України та міжнародного права.

Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору.

Україна здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення міжнародної співпраці у галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також в рамках природоохоронної діяльності ООН та організацій, що входять в її систему, інших урядових і неурядових міжнародних організацій.

Враховуючи, що у сучасному світі надзвичайно активно відбувається глобальна інтеграція господарських, технологічних та інформаційних структур, які все більше стають транснаціональними, міжнародна співпраця набуває надзвичайно важливого значення. На сьогодні існує нагальна потреба розробки сучасної стратегії зовнішньої політики України, яка б забезпечувала національні інтереси, сприяла б реалізації цілей збалансованого (сталого) розвитку. В умовах стрімких змін, що відбуваються у світі і вимагають від кожної країни самовизначення і проведеної продуманої як внутрішньої, так і зовнішньої політики, пріоритетом зовнішньої політики України має стати розвиток співпраці, спрямованого на ліквідацію і попередження локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем. Це обумовлено:

- вигодами від міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливостями залучення інвестицій;
- транскордонним характером забруднень;
- міжнародними зобов'язаннями країн щодо охорони довкілля;
- глобальним характером багатьох екологічних проблем.

Одним із пріоритетів зовнішньої екологічної політики України має стати її поступове входження у міжнародне та європейське правове поле. Основою міжнародної екологічної співпраці є міжнародне екологічне законодавство, що ґрунтується на двосторонніх та багатосторонніх договорах та угодах.

Україною підписано більш ніж 40 двосторонніх міжурядових угод у галузі охорони навколишнього середовища (14 з яких — міжвідомчі) з такими країнами, як США, Канада, Нідерланди, Данія, Німеччина, Великобританія, Швейцарія, Росія, Молдова, Білорусь, Угорщина, Польща, Болгарія, Словаччина, Румунія, Грузія, Естонія тощо. Аналіз ефективності реалізації таких угод відсутній.

Головними напрямками багатосторонньої співпраці є:

- охорона біологічного різноманіття;
- охорона транскордонних водотоків та міжнародних озер;
- оцінка впливу на довкілля у транскордонному контексті;
- охорона озонового шару;
- захист атмосферного повітря;
- поводження з відходами;
- захист Чорного моря від забруднення.

Співпраця з такими країнами, як Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Росія, Білорусь, з якими Україна має спільні кордони, спрямована на:

- взаємне оперативне інформування про загрозу значного транскордонного забруднення території однієї зі сторін;
- інформаційний обмін у сфері охорони навколишнього середовища;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- зменшення забруднення повітря, ґрунтів та водних ресурсів;
- створення загальноєвропейської екологічної мережі тощо.

З країнами, з якими Україна має морські кордони, а саме з Росією, Грузією, Туреччиною, Болгарією, Румунією в рамках двосторонніх угод передбачена співпраця, спрямована на управління та охорону водних ресурсів, у тому числі в акваторії Чорного та Азовського морів.

Членство України у природоохоронних Конвенціях, виконання нею зобов'язань, що випливають із підписаних Україною Конвенцій та Угод в галузі охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, посилюють політичну вагу країни та її авторитет у світі. Україна є Стороною двох десятків міжнародних природоохоронних конвенцій, протоколів та угод до них. Готується до ратифікації ще низка багатосторонніх документів.

Розширення ЄС робить актуальною активізацію транскордонної екологічної співпраці, в тому числі в рамках єврорегіонів.

Одним із кроків до вирішення екологічних проблем регіонів і всієї країни в цілому є аналіз досвіду інших країн Європи щодо упорядкування своєї екологічної діяльності та вирішення проблем із максимально можливим позитивним результатом.

Одним із елементів міжнародної співпраці є надання Україні міжнародної технічної допомоги, у тому числі і у природоохоронній сфері.

Міжнародна технічна допомога (МТД) — це ресурси та послуги, які відповідно до міжнародних договорів надаються Україні донорами на безоплатній основі з метою підтримки України (донор — іноземна держава, уряд та уповноважений урядом іноземної держави орган, іноземний муніципальний орган або міжнародна організація, що надають міжнародну технічну допомогу відповідно до міжнародних договорів України). За останні роки Україна одержала міжнародну допомогу від

донорів на суму більше ніж 100 млн. євро (База даних ОЕСР), яка була спрямована на вирішення екологічних проблем водного сектора, допомогу в галузі природоохоронної політики та управління охороною навколишнього середовища.

На сьогодні країнами, що надають Україні МТД в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів на основі двосторонніх угод, є Нідерланди, Данія, США, Канада, Німеччина, Великобританія, Швеція, а також міжнародні організації: Програма розвитку ООН, Глобальний екологічний фонд, Програма технічної допомоги Європейського Союзу новим незалежним країнам (TACIS), інші організації системи ООН в галузі охорони довкілля (ЮНЕП — Програма ООН з навколишнього середовища, ЄЕК ООН — Європейська Економічна комісія ООН).

Інформація про аналіз ефективності використання міжнародної технічної допомоги відсутня, що пов'язано або з тим, що такий аналіз не проводився, або з тим, що ця інформація є закритою для громадськості. Разом із тим, можна зазначити, що ефективність допомоги не завжди була високою. Головні причини цього:

- недостатня увага донорів при розробці та реалізації програм та проектів до місцевих потреб і умов. У багатьох випадках донори прагнули нав'язувати свої уявлення про реформи без належного врахування місцевих культурних, соціальних, економічних і правових особливостей країни-реципієнта, а також надзвичайно впливали на реалізацію програм допомоги;
- складні процедури проектного циклу організацій-донорів призвели до тривалих затримок у реагуванні на пріоритетні потреби країни-реципієнта, внаслідок чого багато проектів технічної допомоги виявилися неактуальними на початок їхньої реалізації;
- недостатній рівень залучення відомства – бенефіціара до розробки програм і проектів, що призводить до відсутності почуття причетності до результатів цих програм;
- низька якість послуг консультантів. Багато консультативних фірм не змогли забезпечити досить кваліфікованих експертів, здатних надати фахові консультації щодо вирішення екологічних проблем, з якими вони зіштовхнулися в Україні;
- досить часта спрямованість допомоги на ознайомлення зі складними сучасними інструментами (наприклад, «торгівля квотами на викиди»), а не на реформування основних інструментів (стандарти, дозволи, процедури правозастосування тощо);
- багато програм та проектів допомоги, приділяючи основну увагу технічним чи процедурним питанням, не змогли домогтися

балансу між розробкою конкретних політичних інструментів і забезпеченням широкої участі усіх зацікавлених сторін.

Основні напрямки співпраці у питаннях міжнародної технічної допомоги, що надається в рамках двосторонніх угод з країнами-донорами

Україна в рамках двосторонніх угод з такими країнами, як США, Канада, Нідерланди, Індія і Німеччина отримує технічну та консультативну допомогу, спрямовану на:

- зниження викидів парникових газів, сприяння виконанню Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо відвернення глобальних кліматичних змін;
- залучення громадськості до вирішення екологічних проблем;
- зміцнення можливостей у використанні дистанційного зонування, геоінформаційних систем Інтернет – технологій (уряд США);
- усунення екологічних наслідків забруднення та погіршення стану навколишнього середовища у басейні р. Дніпро, забезпечення раціонального використання його ресурсів, у тому числі біорізноманіття (уряд Канади);
- збільшення можливостей з виконання вимог Організації Конвенції щодо доступу до правосуддя з питань, які стосуються довкілля (уряд Данії);
- створення комп'ютеризованої системи управління на національному і регіональному рівнях, забезпечення обладнання національних парків (уряд Нідерландів).

Міжнародна технічна допомога, що надається міжнародними організаціями, спрямована на:

- розробку рекомендацій щодо покращення інформованості, освіти та залучення населення до прийняття екологічних рішень;
- підтримку Програми збереження та відновлення Чорного моря;
- підвищення ефективності управління водними ресурсами Сіверського Донця, Прип'яті;
- поліпшення системи охорони довкілля Верховини;
- вилучення із використання хімічними підприємствами та підприємствами холодної промисловості речовин, що руйнують озоновий шар;
- збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському регіоні;
- усунення наслідків забруднення та погіршення стану навколишнього середовища в басейні річки Дніпро, забезпечення раціонального використання його ресурсів тощо (Глобальний екологічний фонд).

Разом із тим міжнародна технічна допомога сприяє підвищенню рівня пріоритетності природоохоронної політики України, отриманню природоохоронними відомствами деякого необхідного устаткування, зміцненню інституційного потенціалу.

У найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує ціла низка конвенцій, приєднання до яких (а також підписання нових) мало б велике політичне значення та значно посилює б можливості охорони довкілля, використання і відтворення природних ресурсів.

Поряд із виконанням зобов'язань України, що впливають із багатосторонніх договорів у галузі охорони довкілля, в перспективі важливе значення має подальше розширення міжнародної співпраці за такими напрямками:

- співпраця з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього природного середовища, БЕК ООН – Європейська Економічна комісія ООН, ПР ООН — Програма розвитку ООН, МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, ФАО — Організація з продовольства та сільського господарства, Центр ООН по населених пунктах, комісія сталого розвитку. Глобальний екологічний фонд тощо);
- співпраця на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав — стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо;
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема у рамках Меморандуму про взаємопорозуміння між урядами країн «Великої сімки», Європейської Комісії та Плану підвищення безпеки об'єкта «Укриття», завершення будівництва нових атомних енергоблоків, які компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація перенесення забруднень повітряними та водними потоками тощо.

Робота з охорони і поліпшення навколишнього природного середовища може бути успішною тільки при поєднанні національних програм кожної країни з колективними діями держав на основі міжнародної співпраці в галузі екології. Необхідним є розширення співпраці між країнами в цій сфері діяльності, яка потребує мобілізації величезних матеріальних та інтелектуальних ресурсів усіх країн світу. Найявніші подібних проблем природокористування є однією з необхідних умов для розвитку і закрі-

плення зв'язків співпраці у цій сфері між різними за суспільним устроєм державами.

Міжнародний характер екологічних проблем виявив нові питання, які торкаються міжнародних відносин. Перш за все, це розробка міжнародного управління і глобального моніторингу навколишнього середовища, включаючи використання космічних засобів, питання екологічної безпеки та її результати для послаблення міжнародної напруженості і подолання конфліктів, а також для забезпечення національної, регіональної і глобальної безпеки. Виникла необхідність вироблення ефективних, заснованих на рівноправності міжнародних процедур і механізмів, які забезпечували б раціональне використання ресурсів планети як загальнолюдського надбання.

Європа належить до числа регіонів із високим рівнем концентрації промисловості, сільського господарства, транспорту, густоти населення й урбанізації. Господарська діяльність у будь-якій країні Європи позначається на екологічних умовах інших країн, національні екологічні проблеми безпосередньо переростають у міжнародні, загальноєвропейські. У зв'язку з цим на європейському континенті вимоги до інтенсивності співпраці між країнами є особливо значними, Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, складові частини якого — окремі природно-географічні пояси і зони, природно-господарські територіальні підрозділи — об'єднуються системою екологічних зв'язків взаємодії і взаємозалежності. Цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності і ступеня ефективності співпраці між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їх природних умов.

Оскільки компоненти природи використовуються спільно кількома країнами, збереження їх екологічних вимог, а також будь-які заходи, спрямовані на зміну цих вимог, вимагають створення надійного механізму міжнародного регулювання та екологічної охорони. Організацією європейського рівня, яка серед інших напрямків уже багато років координує дослідження проблем охорони природного середовища, є Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК). У грудні 1972 р. Генеральна Асамблея ООН заснувала програму ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП), яка координує діяльність інших організацій по охороні навколишнього середовища.

Активну роль у багатосторонній співпраці з широкого кола питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, відіграють міжнародні неурядові організації. Залежно від цілей і характеру їх діяльності неурядові організації у сфері екології можна умовно розділити на три основні групи. Першу групу складають наукові центри, інститути, дослідні станції, організації, які проводять самостійні наукові дослідження на багатосторонній міжнародній основі; другу

групу – міжнародні наукові та інші спеціальні постійні конференції та організації, які займаються влаштуванням різного роду міжнародних зустрічей і заходів, координують дослідницьку діяльність, що проводиться у різних країнах.

Основною міжнародною неурядовою організацією універсального характеру в галузі охорони навколишнього природного середовища є Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП), заснований за ініціативою ЮНЕСКО в 1968 р.

Занепокоєння станом навколишнього середовища активізувало наукові і ділові кола, широку світову громадськість, уряди в напрямку розвитку міжнародної екологічної співпраці за лідерські ролі в ньому ООН. Зростає кількість укладених міжнародних зобов'язань у галузі навколишнього середовища – конвенцій, договорів, угод, декларацій, резолюцій; розробляються плани дій і стратегій на рівні регіонів і для вирішення конкретних екологічних проблем, розвивається глобальна система моніторингу навколишнього середовища. Міжнародна екологічна співпраця вирішує два взаємопов'язані важливі завдання – зменшення екологічної безпеки і міжнародної напруженості у світі. Велику роль в цьому процесі відіграють економічні заходи природокористування та формування дієвої екологічної політики.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дати визначення економіки природокористування як науки
2. Які сучасні методи економіки природокористування вам відомі?
3. Охарактеризувати сучасні тенденції в сфері довкілля
4. Визначити об'єкт та предмет економіки природокористування
5. Яка мета та основні завдання економіки природокористування як науки?
6. У чому полягає зв'язок курсу «Економіка природокористування» з іншими дисциплінами?
7. Значення і роль економіки природокористування в умовах сучасного ринку.
8. У чому полягають міжнародні аспекти економіки природокористування?

ТЕМА 2

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. ДЕРЖАВНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1.1. Правова система управління

Основні напрями державної політики в сфері охорони довкілля втілюються в життя централізовано за допомогою екологічного права. Правовий механізм повинен надати цим напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти регулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо охорони довкілля, використання природних ресурсів та їх відходів, екологічної безпеки та юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Суспільні відносини між людьми та природою в державі регулюються Конституцією, законами, урядовими підзаконними актами, відомчими нормативними актами та нормативними актами місцевих органів влади. Основним базовим законом є Конституція України, прийнята в 1996 р., відповідно до якої розробляються правові основи державної політики України в сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. У статті 16 визначено, що забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території держави та збереження генофонду

українського народу є обов'язком держави. При цьому кожному громадянину гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50) і кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі та відшкодовувати заподіяні ним збитки (ст. 66).

Для втілення вищезазначених конституційних засад у практичну діяльність Верховна Рада України розробляє закони, які впроваджує в життя Кабінет Міністрів, приймаючи відповідні законодавчо-правові акти. За допомогою міністерств і відомств, підпорядкованих Кабінету Міністрів, здійснюється контроль за дотриманням виконання екологічного законодавства.

Згідно з Державною програмою охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки на сучасному етапі першочергово передбачається розробити і впровадити економічний механізм охорони довкілля та раціонального природокористування, створити системи досконалого контролю за екологічним станом довкілля з одночасним запровадженням елементів комплексного екологічного моніторингу, розробити нормативну базу оцінки впливу шкідливих факторів на здоров'я людей, екологічний кадастр природних ресурсів та класифікувати виробничі підприємства за ступенем їх небезпечності. Розробляються і впроваджуються також програми екологічної освіти, виховання та інформування. У результаті здійснення цих першочергових заходів приймаються основні законодавчо-правові акти, а також з'являється можливість достовірно оцінити екологічний стан держави.

Для втілення основних напрямів державної політики охорони довкілля в повсякденне життя людського суспільства приймаються такі закони та акти: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про охорону атмосферного повітря», «Лісовий кодекс України», «Водний кодекс України», «Земельний кодекс України», «Кодекс України про надра» тощо.

Систематизація екологічного законодавства здійснюється у формі кодифікації та інкорпорації з визначенням першочергових та перспективних законодавчих і підзаконних актів. Кодифікація першочергових актів екологічного законодавства охоплює:

- прийняття нових законодавчих актів щодо атмосферного повітря, земельних і водних ресурсів, рослинного та тваринного світу та раціонального використання інших природних ресурсів;
- підготовку проектів законів України. Передбачається також підготовка проектів підзаконних актів, які затверджує Кабінет Міністрів України.

Інкорпорація актів екологічного законодавства полягає в систематизації законодавчих і підзаконних актів екологічного законодавства, окремих розділів або витягів із них для використання з практичною, на-

уковою та навчальною метою. Вона здійснюється періодично у формах підготовки до видання коментарів до екологічного законодавства та опублікування окремих збірників, упорядкування тематичних довідників, видання окремих законів, упорядкування і видання навчальних практикумів, підготовки та видання законів і підзаконних актів екологічного законодавства.

Законодавчо-правова система природокористування в Україні визначається, формується і регламентується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятим ще в 1991 році, доповненнями до нього 1998 року, а також іншими законодавчо-правовими актами (Додатки 1.1 – 1.9), які повинні закріпити пріоритет охорони природи і здоров'я нації над іншими видами діяльності, сформулювати принципи і встановити єдині правила і порядок ведення господарської діяльності, насамперед, за допомогою економічних методів управління. Це вимагає адекватного введення відповідних змін і доповнень в законодавство, що пов'язане з використанням природних ресурсів: (закони про державне підприємство, про власність, про конверсію та інше).

Загалом повинна пройти екологізація господарського законодавства України, поширення природоохоронних пріоритетів здоров'я населення в практиці господарської діяльності. У сучасних соціо-економічних умовах для України ці проблеми є першочерговими.

Таким чином, необхідно сформувати нову систему еколого-правових відносин, що забезпечують включення екологічних і санітарно-гігієнічних вимог до сфери виробничо-господарської діяльності та забезпечити гарантії природоохоронних програм і заходів щодо збереження здоров'я нації.

При цьому, вдосконалення правових основ екологічного менеджменту повинно бути спрямоване на:

- реорганізацію системи органів управління природними ресурсами і подальшу інтеграцію функцій управління в області використання природних ресурсів в єдину узгоджену функціональну систему; розширення повноважень місцевих органів управління і контролю з питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;
- зміщення акценту в здійсненні державного контролю за дотриманням екологічного законодавства шляхом поступового формування органів екологічного контролю на регіональному рівні;
- використання можливостей басейнового принципу з урахуванням регіональних і місцевих особливостей і закономірностей розвитку природних комплексів і екосистем;
- узгодження координаційних і контрольних функцій Мінприроди та органів прокуратури по посиленню контролю за дотриманням

екологічного законодавства, реалізації екологічної політики держави, захисту екологічних прав громадян.

При цьому задачею природоохоронного законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин в області охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, попередження і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафту та інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Крім законодавчо-правових важелів, важливе значення в механізмі реалізації екополітики посідає ієрархія державної системи екологічного управління.

2.1.2. Функції та ієрархія державної системи екологічного управління

Загальне визначення управління, яке відображає існуючі відносини в системі «природа—суспільство» та їх антропогенний характер, можна сформулювати так: управління — це свідомий вплив людини на різноманітні господарські і природні об'єкти та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, який здійснюється для отримання бажаних результатів. Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища. При цьому, як вважають фахівці (Шевчук В.Я. та інші), державне екологічне управління, головною метою якого є запобігання виснаженню природного потенціалу і яке спрямоване на недопущення перевищення несучої ємності біосфери, — це завдання-мінімум. Завдання-максимум полягає в екологізації функціонування всіх сфер життєзабезпечення, досягненні та підтримці необхідної якості здоров'я і життя населення, належного стану навколишнього середовища, гармонізації взаємовідносин суспільства і природи.

Управління охороною навколишнього природного середовища полягає в здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Для всіх систем управління характерна наявність таких невід'ємних складових частин і елементів, як суб'єкт управління, об'єкт управління,

управляючий вплив і зворотний зв'язок, що утворюють єдиний і водночас загальний контур управління.

Суб'єкт управління здійснює управляючий вплив на об'єкт управління, який відповідно до такого впливу змінює свою діяльність, кількісні та якісні параметри стану або впливу на навколишнє середовище. Об'єкти управління слід відрізнити від об'єктів охорони навколишнього середовища, до яких належать навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів; природні ресурси, як залучені до господарського обігу, так і ті, що не використовуються в народному господарстві у певний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ); ландшафти та інші природні комплекси; території та об'єкти природно-заповідного фонду, а також здоров'я і життя людей.

Об'єкт управління може впливати на довкілля у двох напрямках: «від природи до людини» (вилучення природних ресурсів) і «від людини до природи» (забруднення навколишнього середовища). Вплив на навколишнє середовище є кінцевим продуктом діяльності об'єкта управління. Але, виходячи зі специфіки екологічного управління, саме характеристика дії об'єкта управління на довкілля є критерієм ефективності функціонування державної системи екологічного управління (ДСЕУ).

Будь-якому управлінню передус формуються цілі. У цьому відношенні ДСЕУ є цілеспрямованою системою, оскільки її діяльність спрямована на досягнення певних екологічних цілей.

Цілі формуються на стадії створення систем управління, а згідно з ними визначаються структура, системні функції, які мають забезпечити розв'язання цільових завдань. Зв'язок, що існує між цілями, структурою та функціями, потрібно розглядати в динаміці, він має підлягати трансформації відповідно до розвитку системи управління.

Поява нових цілей управління майже завжди потребує перебудови структури системи — введення нових елементів, організації нових зв'язків, забезпечення нових функцій. Здатність системи управління швидко перебудовуватися для досягнення нових цілей характеризує її динамічність, маневреність, а отже, й ефективність щодо забезпечення потреб і безпеки держави, реагування на зміну геоекологічної ситуації. Нова парадигма збалансованого розвитку висунула нові цілі як у цілому у сфері державного управління, так і у сфері екологічного управління. Реалії сьогодення полягають у тому, що комплекс традиційних цілей, притаманних ДСЕУ, доповнюється новими цілями, що стосуються гармонізації відносин суспільства і природи. Отже, виникає суперечність між новими цільовими завданнями і старою структурою, не призначеною для їх виконання. Тому в результаті системного аналізу мають бути сформовані нові цілі та завдання ДСЕУ, вказані існуючі застарілі структури та функції, запропоновані загальні підходи до їх модернізації.

На підставі біотичних принципів гармонізації життєдіяльності і збалансованого розвитку спеціалістами сформульовано головні напрями державного екологічного управління:

- охорона навколишнього природного середовища;
- екологічне оздоровлення деградованих природних об'єктів, ландшафтів і стабілізація екологічного стану держави;
- відновлення природного потенціалу, заощадливе природокористування;
- формування національної екологічної мережі;
- забезпечення екологічної безпеки, зменшення антропогенного тиску і забруднення відходами;
- екологізація загальних функцій управління державою та екологізація соціально-економічного розвитку, впровадження принципів збалансованого розвитку;
- розвиток національного екологічного партнерства та підприємництва.

На сьогодні найрозвиненішими є напрями охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки. Вони мають свою досить розвинену природоохоронну законодавчу базу і є самостійними галузями екологічного управління. Розвиненим напрямом також є управління природокористуванням, однак йому ще бракує належної заощадливості та раціональності.

У державній системі екологічного управління (ДСЕУ) всі перелічені напрями є цільовими і здійснюються на підставі закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Земельного, Водного та інших кодексів України, які забезпечують правову регламентацію переважно охоронних функцій, функцій державного дозволу і контролю, не поширюючись на процеси гармонізації життєдіяльності суспільства у природному середовищі. Постійне вдосконалення систем екологічного управління є однією з вимог міжнародної та європейської системи стандартизації екологічного управління.

У ДСЕУ застосовується загальне управління, яке здійснюється в особі державних законодавчих, виконавчих, правових органів, і уповноважене, або спеціальне, управління, яке здійснюється суб'єктами, що мають спеціальне повноваження на екологічне управління відповідно до чинного законодавства. Цей поділ має своє відображення в структурі функцій ДСЕУ, як на загальні і спеціальні (табл. 2.1).

Залежно від масштабності об'єктів і рівня суб'єктів екологічного управління, у ДСЕУ можна виділити макро- і мікроекологічне управління.

Макроекологічне управління – це поширення своєї дії на великомасштабні об'єкти, такі, як природне середовище держави, окремих регіонів, природні екосистеми, природні ресурси загальнодержавного значення, а також на здоров'я населення.

Функції державної системи екологічного управління
(за Шевчуком В.Я. та інш., 2004)

Загальні функції	Сутність
<i>Законодавче регулювання</i>	Визначення основних напрямів державної екологічної політики, яка забезпечує гармонізацію відносин суспільства і природи, збалансований розвиток, формування й розвиток законодавчо-правової бази та регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, екологічної безпеки та екологічного управління державою.
<i>Прогнозування</i>	Отримання науково обґрунтованих варіантів тенденцій розвитку показників якості навколишнього природного середовища та здоров'я населення, показників природно-ресурсного потенціалу, ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, індикаторів збалансованого розвитку.
<i>Планування</i>	Виважена передбачуваність використання, відновлення й охорони навколишнього природного середовища; розробка міждержавних, державних, регіональних, місцевих екологічних програм; планування заходів щодо попередження та реагування на надзвичайні ситуації щодо забезпечення екологічної безпеки.
<i>Організація</i>	Забезпечення реалізації державної екологічної політики на національному та міжнародному рівнях у контексті збалансованого розвитку, максимальне сприяння виконанню законів та інших нормативних актів з охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, організація екологічного управління державою.
<i>Координація</i>	Координування діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відновлення природних ресурсів та екологічної рівноваги.

Продовження табл. 2. 1.

Загальні функції	Сутність
<i>Погодження</i>	Максимальна погодженість поточних і перспективних планів роботи галузей, підприємств, установ та організацій у питаннях охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів.
<i>Контроль і нагляд</i>	Забезпечення додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та підпорядкування, а також громадянами.
<i>Біовпорядження</i>	Формування національної екологічної мережі з біосферними ядрами (центрами), збереження та примноження біологічного різноманіття, посилення біотичного механізму регулювання навколишнього середовища.
<i>Ресурсовпорядження</i>	Здійснення просторово-територіального устрою природних ресурсів та об'єктів: землеустрою, лісовпорядкування, паспортизації водних об'єктів тощо, а також встановлення територій із особливим режимом користування та охорони.
<i>Розподіл і перерозподіл природних ресурсів</i>	Механізм процесу надання природних ресурсів у користування (власність) та припинення права користування (власності) природними ресурсами.
<i>Розподіл і перерозподіл природних ресурсів</i>	Механізм процесу надання природних ресурсів у користування (власність) та припинення права користування (власності) природними ресурсами.
<i>Облік природних ресурсів</i>	Ведення природоресурсних кадастрів (сукупність кількісних, якісних та інших характеристик екологічного, господарського та правового стану природних ресурсів): земельного, водного, лісового, рекреаційного родовищ корисних копалин, рослинного та тваринного світу, Червоної книги України, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відходів, екологічно небезпечних об'єктів і територій тощо.

Продовження табл. 2. 1.

Загальні функції	Сутність
<i>Спеціалізований контроль</i>	Державний контроль за додержанням норм і правил у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, у тому числі землі, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів, інших об'єктів рослинного й тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів, територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, а також у сфері поводження з відходами, додержання норм екологічної безпеки.
<i>Лімітування</i>	Затвердження для підприємств, установ та організацій лімітів використання чи видобування природних ресурсів, лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, а також лімітів на утворення та розміщення відходів.
<i>Нормування</i>	Визначення нормативів гранично допустимих викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та інших видів шкідливого впливу на нього, а також нормативів плати за забруднення навколишнього середовища і розміщення відходів. Упровадження стандартів екологічного управління й аудиту.
<i>Експертиза</i>	Забезпечення проведення екологічного дослідження, аналізу, оцінки об'єктів чи діяльності, спроможних безпосередньо чи у процесі реалізації (застосування, впровадження тощо) негативно впливати на стан навколишнього природного середовища і здоров'я населення, а також забезпечення процесу підготовки висновків про їхню відповідність екологічним вимогам.
<i>Моніторинг</i>	Спостереження, збирання, обробка та передавання, зберігання й аналіз інформації про стан навколишнього природного середовища, оцінка й прогнозування його змін та ступеня небезпечності, розробка науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Продовження табл. 2. 1.

Загальні функції	Сутність
<i>Вирішення спорів</i>	Урегулювання розбіжностей між суб'єктами екологічних правовідносин та захист порушених екологічних і пов'язаних із ними суб'єктних прав.
<i>Забезпечення відповідальності за екологічні правопорушення</i>	Складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів; подання позовів про відшкодування збитків і втрат, заподіяних у результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; обмеження чи призупинення (тимчасове) діяльності підприємств та об'єктів незалежно від форм власності та підпорядкування, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів з перевищенням лімітів і нормативів гранично допустимих викидів (скидів) забруднювальних речовин.
<i>Стандартизація</i>	Розробка і встановлення комплексу обов'язкових правил, вимог, норм і нормативів у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів, забезпечення екологічної безпеки.
<i>Аудит</i>	Збирання інформації та оцінка відповідності екологічного стану, діяльності, заходів, умов, а також системи екологічного управління об'єкта аудиту (суб'єкт господарювання, природний об'єкт, програма, проект тощо) екологічним вимогам, розробка рекомендацій щодо поліпшення його екологічних аспектів.
<i>Ліцензування</i>	Екологічне обґрунтування, адміністративно-правове й державне економічне регулювання, а також екологічний контроль за виробництвом і сферою послуг шляхом видачі дозволів на здійснення певної діяльності, пошук (розвідка) та експлуатація родовищ корисних копалин, захоронення (складування) відходів, екологічно небезпечна діяльність тощо.

Продовження табл. 2. 1.

Загальні функції	Сутність
<i>Сертифікація</i>	Визначення, перевірка та документальне підтвердження об'єкта сертифікації встановленим екологічним вимогам.
<i>Страховання</i>	Встановлення відповідальності страхувальника (страхової фірми) за ризики, пов'язані з понаднормативним забрудненням навколишнього природного середовища.
<i>Організація освіти</i>	Організація екологічного виховання, забезпечення безперервної екологічної освіти населення та обов'язкової екологічної підготовки керівних кадрів.
<i>Інформування</i>	Забезпечення систематичного й оперативного інформування населення, органів державної влади, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення.
<i>Постійне вдосконалення управління</i>	Процес систематичного оцінювання діяльності ДСЕУ, розробка і впровадження заходів щодо підвищення ефективності й результативності екологічного управління.

Мікроекологічне управління поширює свою дію на адміністративно-територіальні райони, компанії, підприємства, організації, природні об'єкти, що мають визначені межі на місцевості: земельні ділянки, водні об'єкти, ділянки континентального шельфу, ділянки надр, об'єкти природно-заповідного фонду тощо.

До суб'єктів, що здійснюють макроекологічне управління, належать центральні законодавчі та виконавчі структури, органи регіональної влади, органи екологічного управління. Вони уповноважені приймати управлінські рішення, що стосуються держави у цілому, регіонів, галузей народного господарства тощо.

До суб'єктів, що здійснюють мікроекологічне управління, належать виконавчі структури, органи місцевого самоврядування та органи екологічного управління, системи екологічного менеджменту суб'єктів господарювання. Вони уповноважені приймати управлінські рішення, що стосуються невеликих територій, окремих природних об'єктів, компаній, підприємств, організацій.

2.1.3. Органи загального державного управління

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Ради та їхні виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи з охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Органи загального державного управління — це уповноважені законодавчими актами органи державної виконавчої влади, які, крім функцій загальнодержавного управління, виконують функції щодо формування та забезпечення реалізації державної екологічної політики, визначення правових основ регулювання екологічних правовідносин, здійснення контролю за додержанням екологічного законодавства.

До цих органів належать:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Рада національної безпеки та оборони України;
- Кабінет Міністрів України;
- Представництво Президента в АР Крим;
- Рада Міністрів АР Крим;
- Верховна Рада АР Крим;
- обласні державні адміністрації;
- Київська міська державна адміністрація;
- Севастопольська міська державна адміністрація;
- районні державні адміністрації;
- районні в АР Крим державні адміністрації;
- районні в м. Києві державні адміністрації;
- районні в м. Севастополі державні адміністрації.

Президент України:

- є гарантом національної, у тому числі екологічної, безпеки;
- приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Верховна Рада України:

- визначає засади внутрішньої й зовнішньої екологічної політики;
- розробляє і приймає нормативно-правові акти, призначені для охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, а також для регулювання екологічних правовідносин;

- визначає засади використання природних ресурсів виняткової (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- визначає територіальний устрій України, основи організації, діяльності та повноважень суб'єктів управління ДСЕУ;
- затверджує нормативно-правові акти міжнародного екологічного права (конвенції, договори, угоди, резолюції міжнародних організацій), загальнодержавні екологічні програми;
- затверджує укази Президента України про оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації та визначає їхній правовий режим.

Рада національної безпеки та оборони України:

- вносить пропозиції Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері екологічної безпеки як складової національної безпеки;
- визначає стратегічні національні інтереси України у сфері екологічної безпеки;
- координує та здійснює контроль за діяльністю у сфері екологічної безпеки;
- координує та здійснює контроль за діяльністю в разі виникнення кризових екологічних ситуацій.

Кабінет Міністрів України:

- здійснює реалізацію внутрішньої та зовнішньої екологічної політики, визначеної Верховною Радою України;
- забезпечує виконання законів України, актів Президента України в галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, використання природних ресурсів та екологічної безпеки; здійснює управління органами загального і спеціального державного управління, місцевого самоврядування та регулювання діяльності недержавних органів управління ДСЕУ;
- координує діяльність міністерств, державних комітетів та інших установ у сфері екологічної політики;
- розробляє і здійснює загальнодержавні екологічні програми, забезпечує виконання нормативно-правових актів міжнародного екологічного права;
- реалізує державні, регіональні, місцеві та об'єктові програми зниження рівня техногенно-екологічних ризиків для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій;
- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне сере-

довище; встановлює порядок визначення плати та її розмірів за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів;

- організовує в державі екологічне виховання та навчання населення; приймає рішення про призупинення (тимчасове) або припинення діяльності об'єктів ДСЕУ у разі порушення ними екологічного законодавства.

Представництво Президента в АР Крим:

- забезпечує виконання законів України, указів і розпоряджень Президента України, актів Кабінету Міністрів України Верховною Радою АР Крим і Радою Міністрів АР Крим, районними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, використання природних ресурсів та екологічної безпеки;
- аналізує практику діяльності органів загального державного екологічного управління, органів місцевого самоврядування, органів громадського управління в екологічній сфері та інформує Президента України з відповідних питань.

Рада Міністрів АР Крим:

- здійснює реалізацію внутрішньої та зовнішньої екологічної політики, визначеної Верховною Радою України та Верховною Радою АР Крим;
- забезпечує виконання законів України, актів Президента України, нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, використання природних ресурсів та екологічної безпеки;
- реалізує загальнодержавні і регіональні екологічні програми;
- координує діяльність у боротьбі з катастрофами, стихійними лихами, епідеміями щодо ліквідації їхніх наслідків.

Верховна Рада АР Крим:

- здійснює нормативне регулювання з питань сільського господарства і лісів, меліорації і кап'єрів, рибальства, санітарної й лікарняної служб;
- затверджує програми АР Крим стосовно раціонального природокористування, охорони довкілля згідно з відповідними загальнодержавними програмами і здійснює контроль за їх виконанням;
- вирішує питання щодо визнання статусу місцевостей як курортів, встановлює зони їх санітарної охорони, порядок організації та розвитку курортно-рекреаційної сфери та туризму;
- ініціює введення надзвичайного стану і встановлює зони надзвичайної екологічної ситуації в АР Крим чи в окремих її місцевостях;

- вирішує в межах повноважень, наданих АР Крим Конституцією і законами України, питання, що стосуються земельних відносин, використання природних ресурсів, розмірів плати за використання природних ресурсів та за користування ними;
- приймає, відповідно до законодавства України, рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду АР Крим та інших територій, що підлягають особливій охороні, про оголошення природних та інших об'єктів, що мають історичну, культурну, екологічну цінність.

Обласні, Київська, Севастопольська, районні, а також районні в містах Києві, Севастополі, в АР Крим державні адміністрації виконують свої екологічні функції відповідно до закону України «Про місцеві державні адміністрації» на відповідних рівнях управління.

2.2. СУТНІСТЬ ТА РІВНІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Екологічна політика – це система заходів, спрямованих на охорону та збереження довкілля.

Врахування несучої ємності біосфери і недопущення її перевищення в умовах нинішнього соціально-економічного розвитку отримало офіційне визнання як ключового принципу екологічної політики на національному й міжнародному рівнях. У Плані дій Всесвітнього самміту в Йоганнесбурзі (1992) вперше у вигляді граничних умов розвитку поставлено завдання щодо цілеспрямованої підтримки регіональних і національних ініціатив в сфері екологічного управління. Мається на увазі прискорення руху в напрямку сталого виробництва і споживання для соціального й економічного розвитку в межах несучої ємності екосистем з усуненням деградації довкілля, що спричинюється економічним зростанням. Ідеться передусім про поліпшення ефективності і сталості у використанні ресурсів та здійсненні виробничих процесів, а також запобіганні виснаженню ресурсів і зменшенню забруднення довкілля та обсягів відходів.

Екологічна політика (ЕП) буває п'яти видів:

1. Глобальна – проведення міжнародних, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів наявних у світі природних ресурсів і їхнього розподілу між країнами.

Україна підписала більш як 50 міжнародних правових документів, серед яких: Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмос-

фері, у космічному просторі і під водою; Конвенція ВОЗ про захист від іонізуючої радіації; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані; Протокол про обмеження викидів сірки; Віденська Конвенція про охорону озонового шару; Конвенція про біологічне розмаїття; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення; Конвенція про зміну клімату і т.д.

Співпраця в сфері охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів і екологічної безпеки стала одним із пріоритетів міжнародної діяльності української держави. За роки суверенного існування Україна підтвердила правонаступництво, уклала і ратифікувала більш як 70 різнопланових міжнародних двосторонніх і багатобічних договорів про співпрацю в сфері охорони навколишнього середовища і ядерної безпеки, що стало істотним внеском у розвиток національного природоохоронного законодавства і значною мірою сприяло інтеграції України в європейське і світове співтовариство. На сьогоднішній момент на стадії розробки знаходяться ще більш 20 проєктів міжнародних угод і конвенцій.

Україна є стороною більш ніж 50 міжнародно-правових актів з питань збереження середовища. Деякі з них підписані, але не ратифіковані і тому не придбали силу для нашої держави.

Поряд із виконанням зобов'язань України, що випливають з багатобічних договорів в області охорони навколишнього середовища, у перспективі передбачається подальше розширення міжнародної співпраці за такими напрямками: співпраця з міжнародними організаціями системи ООН в області охорони навколишнього середовища (ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього природного середовища, ЄЕК ООН – Європейська Економічна комісія ООН, ПРООН – Програма розвитку ООН, МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, ФАО – організація з продовольства і сільського господарства, Центр ООН по населених пунктах, Комісія стійкого розвитку, Глобальний Екологічний фонд та інші); співпраця на двосторонній основі в області охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, ядерної і радіаційної безпеки з урядами суміжних держав, держав – стратегічних партнерів і донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм і т.п.; участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорного й Азовського моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо); зокрема, у рамках Меморандуму про взаєморозуміння між урядами країн «Великої сімки», Європейської Комісії України про закриття Чорнобильської АЕС (реалізація Плану підвищення безпеки об'єкта «Укриття», завершення будівництва нових атомних енергоблоків, що компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, рішення проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація переносу забруднень повітряними і водними потоками тощо).

2. Державна (національна) – соціально-економічна політика, у тому числі міжнародна, побудована на розумінні ефектів і недоліків, пов'язаних із екологічним станом територій та акваторій.

Наприклад, Чорне море в межах України відрізняється високим рівнем забруднення, тому стримує розвиток рекреації і туризму міжнародного рівня, а це додаткові валютні надходження для країни. Тому при вирішенні екологічних проблем підвищиться соціально-економічна привабливість Причорномор'я і Приазов'я. Підсиляться їхня інвестиційна привабливість для тих країн і фірм, що займаються туристичним чи рекреаційним бізнесом.

3. Регіональна екополітика – політика держави стосовно розвитку регіонів. Регіональний рівень передбачає:

- регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;
- визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ, ГДС і розміщення відходів);
- введення економічного механізму природокористування на регіональному рівні;
- проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення навколишнього середовища;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- розробка програм проведення природоохоронних заходів, визначення та реалізації інвестиційної політики;
- інформування населення і зацікавлених підприємств, установ і організацій з екологічних питань.

4. Місцева екологічна політика – проведення локального й об'єктного моніторингу; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; організація розробки місцевих екологічних програм і проектів.

Здосроднення екологічної ситуації в регіоні припускає зміну відносин власності і передачу природних ресурсів суспільству, зокрема, місцевій владі.

5. Екологічна політика на рівні підприємства. Після отримання екологією домінуючого статусу в системі суспільних цінностей підприємство вже не може обійтися без відображення своєї екополітики в довгострокових планах.

Екополітику господарського об'єкта необхідно розглядати як стратегічний елемент довгострокового планування, оскільки екологічні фактори впливають на ряд фінансових показників підприємства. Екологічна відповідальність підприємств виявляється у відношенні до мінімізації витрат на охорону навколишнього природного середовища.

2.3. ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Зцією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров’я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екологічне законодавство визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Територіальна організація України спрямована на поєднання загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

Територіальний розподіл суспільних інтересів у галузі охорони природи визначається територіальними обсягами природних геоекосистем і поділяється на:

- загальнодержавні, що поширюються на всю територію України;
- регіональні, що охоплюють територію в межах двох або більше областей та Автономної Республіки Крим чи поширюються на територію суміжних держав та акваторію морської економічної зони;
- місцеві, що охоплюють територію в межах Автономної Республіки Крим, області, райони.

Такий об’єктний характер просторового поширення природних систем створив територіальну невідповідність між адміністративними одиницями та природними системами як об’єктами управління. Тому виникає потреба у виокремленні регіонального рівня управління природоохоронними заходами.

Сучасна державна система управління природоохоронною діяльністю є занадто централізованою та характеризується елементами відомчості. Це призводить до зниження ефективності управління на регіональному рівні, зокрема щодо напрямів планування та використання інвестицій природоохоронного призначення, а також не дає можливості повністю враховувати територіальні інтереси в створенні екологічно безпечного довкілля.

Державна соціально-економічна політика, у т.ч. міжнародна, побудована на розумінні вигравів і недоліків, пов’язаних із екологічним станом території та акваторій (включаючи повітряний простір) країни

з урахуванням перспективи розвитку господарства і зміни чисельності населення держави і наявних у їхніх межах природних ресурсів.

В останні роки на підставі аналізу причин, які призвели до складної екологічної ситуації в Україні, в умовах трансформації політичної системи держави, переходу до ринкової економіки і глибокої економічної кризи було практично довершено формування основ сучасної екологічної політики, що відповідає внутрішнім потребам і знаходиться в руслі загальноєвропейського природоохоронного процесу.

Передумовами розробки основ національної державної екологобезпечної політики є:

- визначення конкретного впливу забруднення навколишнього середовища на стан здоров'я людини, рослинний і тваринний світ, ландшафти, атмосферне повітря, водні ресурси і ґрунт;
- визначення екологічної місткості територій і прийняття відповідних екологічних квот;
- облік екологічного фактора в ресурсному і фінансовому забезпеченні виробництва;
- створення системи екологічної сертифікації і ліцензування;
- сприяння розвитку екологічного підприємництва і формуванню ринку екологічних послуг.

Національна екологічна політика (НЕП) може бути впроваджена в життя завдяки механізму її реалізації на основі:

- удосконалення діючого природоохоронного законодавства і поступового здійснення пакета екологічних реформ;
- розвитку екологічного регулювання виробництва;
- створення ефективної системи моніторингу, стандартизації, нормування, фінансування, ціноутворення, кредитування, стимулювання, експертування й ефективного контролю в області охорони навколишнього середовища;
- формування надійної системи екологічної безпеки країни;
- розвитку системи безперервної екологічної освіти впродовж усього людського життя.

Передбачається створення і розробка принципово нових форм і методів керування охороною навколишнього середовища і використання природних ресурсів на різних рівнях регіоналізації.

Головним положенням НЕП є те, що якість навколишнього середовища розглядається як суспільне замовлення державі на виробництво еколого-соціальної продукції, що має вирішальне значення для здоров'я людини і збереження генофонду.

Метою здійснення НЕП, на думку експертів, є поступове скорочення антропогенного тиску на навколишнє середовище завдяки активному державно-суспільному впливу і зміні стереотипів управління природоохоронною діяльністю.

Найважливіший напрямок державної екологічної політики – інституціональні перетворення з метою формування діючого правового поля та економічного механізму природокористування, включення екологічних вимог у процедуру оцінки соціально-економічної ефективності прийняття управлінських рішень.

Таким чином,

Інституціональні методи екополітики – це методи формування відповідної ринковим принципам і задачам правового й організаційно-економічного середовища.

Змістом цих перетворень буде:

- удосконалювання природоохоронного законодавства, реформування системи екологічних обмежень і регламентацій режимів природокористування з метою їхньої адаптації до умов лібералізації та роздержавлення власності;
- послідовний перехід на міжнародні стандарти технологічних процесів і виробництва продукції, що створює необхідні умови для включення України у світову економіку і міжнародну систему забезпечення екологічної безпеки;
- економічне стимулювання за допомогою трансформації податкової, кредитної і цінової політики ресурсо- і енергозбереження, впровадження екологічної техніки і технологій;
- забезпечення впровадження системи екологічного менеджменту та оцінки впливу на різних ієрархічних рівнях управління;
- формування ринку робіт і послуг екологічного характеру, розвиток екоаудиту і підприємництва в цій сфері.

Тепер, на думку вчених, ефективність еколого-економічної політики держави може формуватися на основі трьох основних принципів:

- мінімізації антропогенних впливів;
- поетапності ліквідації їхніх негативних наслідків;
- вибіркового підходу до проведення природоохоронних заходів з метою підвищення їхньої ефективності.

У нинішній економічній ситуації, що склалася в Україні у зв'язку з геополітичними умовами, які змінилися, ринковою орієнтацією на роздержавлення, появою альтернативних форм власності, у тому числі на природні ресурси, переходом на принципи правової відповідальності і платності природокористування необхідно розмежовувати мету, задачі і напрямки екополітики в залежності від рівня регіоналізації.

Для реалізації державної екологічної політики визначають три рівні управління: національний, регіональний, місцевий (рис. 2.1.), що, у свою чергу, визначає відповідний територіальний розподіл суспільних інтересів в області охорони навколишнього середовища.

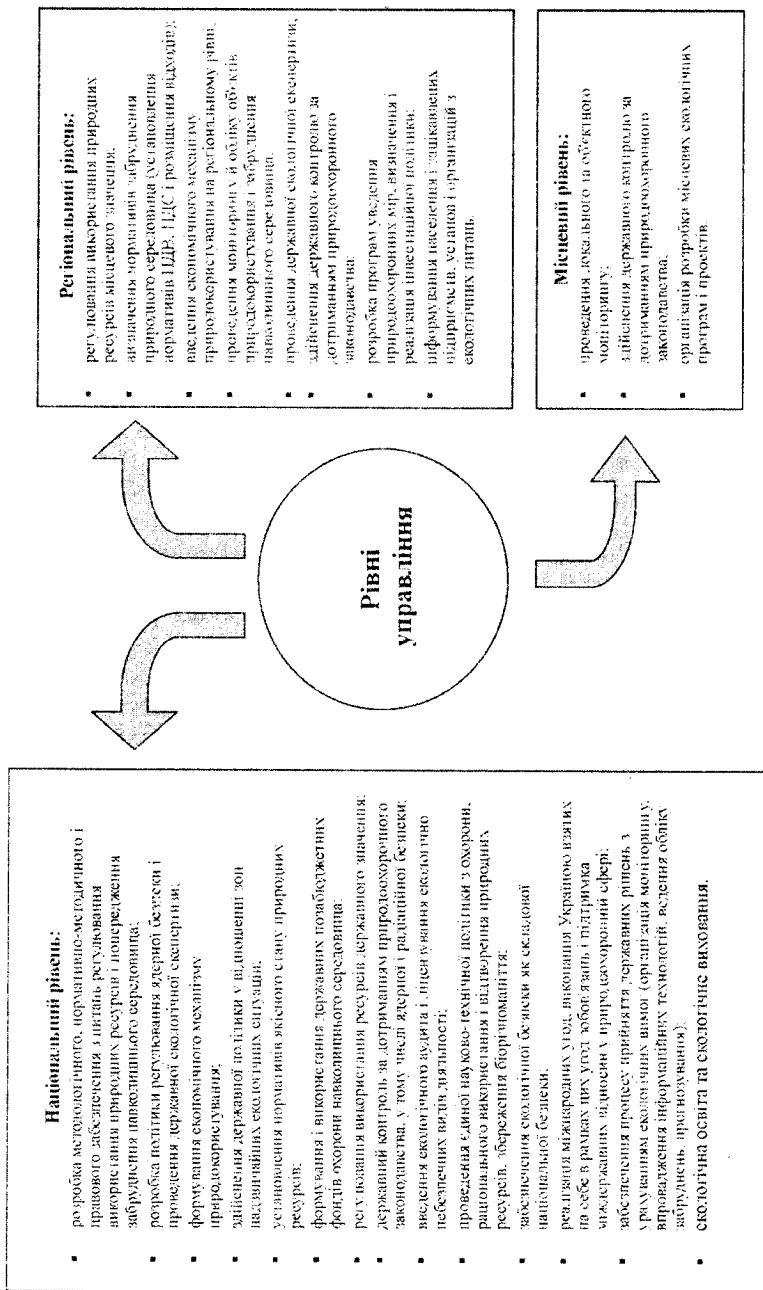

Рис. 2.1. Функції рівнів природоохоронного управління в Україні

2.4. СУТНІСТЬ ТА КРИТЕРІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.4.1. Місце України в контексті переходу до сталого розвитку

Сталим є розвиток, який задовольняє потреби суспільства, не ставлячи під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Сталий розвиток – це система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності. В основі сталого розвитку лежать невід’ємні права людини на життя та повноцінний розвиток.

Пріоритетним напрямом сталого розвитку є оптимізація життєдіяльності людства в умовах безпечного природного середовища і гармонійних відносин як усередині суспільства, так і між окремими спільнотами.

Одним із основних чинників сталого розвитку України є її природні умови і ресурси. Для істотного зменшення техногенного навантаження на довкілля, припинення процесів його деградації необхідно докорінно змінити існуючу практику господарювання шляхом відмови від «нульової» вартості природних ресурсів, що створить фінансові передумови для збалансованості соціально-економічного розвитку. Критерієм сталого розвитку повинен бути не приріст обсягів виробництва, а потенціал його зростання в умовах збереження та переходу до покращення якісних показників навколишнього природного середовища

Протягом тривалого часу економічний розвиток України супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої економічної діяльності продовжують негативно впливати на навколишнє середовище, що призводить до виснаження ресурсного потенціалу, зростання витрат на захист населення і територій, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій та відтворення природної рівноваги.

Гостро стоїть проблема адекватної оцінки реальних втрат суспільства від негативних наслідків господарювання та створення достатньої фінансової бази природоохоронної діяльності. Розмір стягнень за забруднення навколишнього природного середовища в Україні не враховує всіх аспектів економічних та соціальних втрат суспільства, не забезпечує в повному обсязі покриття природоохоронних витрат і свідчить про не-

достатню ефективність системи відшкодування збитків за порушення природоохоронного законодавства.

Скорочення обсягів промислового виробництва в Україні в 90-х роках минулого століття зумовило зменшення загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел. Проте, починаючи з 2001 року, знову спостерігається тенденція до збільшення масштабів забруднення. Це зумовлено реальним зростанням обсягів виробництва в базових галузях економіки в умовах недостатнього впровадження нових екологічно чистих технологій. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають транскордонний характер і негативно впливають на стан довкілля та інших країн.

Переважна більшість місць зберігання відходів не відповідає умовам екологічної безпеки, перебуває в незадовільному стані і є одним із найвагоміших чинників забруднення довкілля. Серед основних джерел утворення відходів – підприємства гірничопромислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного, целюлозно-паперового та агропромислового комплексів.

За рівнем використання водних ресурсів для потреб промисловості, сільського господарства та населення, а також рівнем зарегульованості річкового стоку Україна посідає одне з перших місць серед європейських країн. Водно-екологічні проблеми пов'язані насамперед з водогосподарською діяльністю, переважно орієнтованою на максимальне використання корисних властивостей водних об'єктів без урахування при цьому негативних наслідків.

Обсяг неочищених стічних вод, які щороку скидаються у водні об'єкти, становить майже 1 відсоток величини сумарного середньорічного річкового стоку. Самовідновлювальної здатності водних екосистем недостатньо для нейтралізації негативних впливів і відновлення порушеної екологічної рівноваги. Стійке забруднення поверхневих вод зумовлено також надмірною розораністю ландшафтів водозабірних територій басейнів малих і великих річок, що прискорює водно-поверхневу міграцію забруднювачів, водну ерозію і замулювання річкових систем.

Дедалі актуальнішою стає проблема деградації земель. Маючи близько 1 відсотка сільськогосподарських угідь світу, Україна швидко втрачає свій земельний потенціал у зв'язку з прогресуючим погіршенням якісних показників родючості ґрунтів. Крім того, внаслідок зниження культури землеробства щороку втрачається від 0,6 до 1 тонни гумусу з кожного гектара землі.

Найбільшу частку в структурі земель України займають площі сільськогосподарського призначення, що зумовлено екстенсивними методами використання земельних угідь. За рівнем техногенного втручання в природні екосистеми аграрний сектор перебуває на першому місці в світі.

Україна продовжує посідати провідне місце в світі за інтенсивністю використання та експлуатації надр. Внаслідок зростання вартості енергоресурсів і ускладнення гірничо-геологічних та екологічних умов освоєння мінерально-сировинних ресурсів знижується економічна ефективність видобутку корисних копалин. У більшості гірничодобувних регіонів накопичилися серйозні соціально-економічні та екологічні проблеми.

Через закриття шахт і кар'єрів набули розвитку небезпечні гідро-геологічні процеси – підтоплення, зсуви, хімічні забруднення ґрунтів, підземних вод тощо.

Функціонування гірничопромислового комплексу за відсутності адекватних природоохоронних заходів призводить до дисбалансу в розвитку економіки. Тому при реформуванні мінерально-сировинного комплексу необхідно забезпечити як абсолютне, так і відносне зменшення питомої ваги цього сектору в загальному обсязі промислового виробництва.

Важливим фактором стабілізації екологічної ситуації в Україні та її сталого розвитку є лісовий фонд. Ліси за своїм господарським призначенням і місцезорозташуванням виконують переважно захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції і мають обмежене промислово-експлуатаційне значення. Надмірне лісокористування в період індустріалізації та повоєнного відновлення народного господарства призвело до істотних змін у структурі лісів, погіршення стану природних комплексів, деградації рослинного покриву, до виснаження лісосировинної бази.

Біо- та ландшафтне різноманіття – одна з найважливіших складових національного багатства України. В Україні налічується близько 27 тис. видів рослин та 45 тис. видів тварин. Проте природні ресурси, до яких належать об'єкти тваринного та рослинного світу, мають стійку тенденцію до виснаження.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що

сталий розвиток – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь.

На сучасному етапі історичну перспективу людства насамперед визначає екологічний фактор. Стає очевидним вплив екологічних умов на розвиток усіх без винятку компонентів соціуму.

Саме це визначає необхідність розробки нової еколого-економічної концепції, розвиток і реалізація якої на практиці законодавчими

і виконавчими структурами буде сприяти «екологізації» мислення і перегляду багатьох стереотипів у процесах прийняття еколого орієнтованих рішень.

Основою сталого розвитку є паритетність відносин у триаді «людина – господарство – природа», що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, що характеризується як епоха ноосфери.

Ключовими принципами сталого розвитку є:

принцип обережності: збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди безповоротним чи небезпечним змінам;

принцип «передбачити і запобігти»: більш дешевий, менш ризикований підхід, ніж ліквідація збитків навколишньому середовищу;

принцип балансу між ресурсами і забрудненням: використання ресурсів у рамках масштабів регенеративної здатності екосистем; контроль над обсягом надходжень забруднень і відходів у рамках асиміляційного потенціалу екосистем;

принцип збереження природного багатства на нинішньому рівні: недопущення чи зменшення втрат природно-ресурсного потенціалу;

принцип «забруднювач платить»: повна вартість екологічного збитку повинна бути компенсована користувачем (споживачем).

Сталий розвиток уздгальнює в собі процес виживання і відтворення генофонда нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище та гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом із тим, неузгодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей, висока питома вага ресурсе- і енергоємних застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також культури праці і споживання призводять до поглиблення кризового стану в економіці, погіршення стану довкілля, що створює реальну загрозу життю і діяльності сучасних і майбутніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток виключно шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розбудови і процвітання держави.

Ідея сталого розвитку стосується не тільки сучасності; вона адресована водночас як тим поколінням, що живуть нині, так і прийдешнім. Це ідея рівноправ'я всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі й у часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

2.4.2. Цілі, принципи та завдання сталого розвитку

Забезпечення сталого розвитку України ґрунтується на притаманних державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостях, з урахуванням яких основними цілями сталого розвитку є:

економічне зростання – формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивів і гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;

охорона довкілля – створення громадянам умов для життя в якісному навколишньому природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорозмаїття, реалізація екологічного імперативу розвитку виробництва;

соціальна справедливість – встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

раціональне використання природних ресурсів – створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та їх збереження для майбутніх поколінь;

стабілізація чисельності населення – формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, охорона материнства і дитинства;

освіта – забезпечення гарантій доступності і безоплатності для одержання освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

міжнародна співпраця – активна співпраця з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення безпечного і сприятливого майбутнього.

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

- структурну перебудову народного господарства; зміну структур виробництва і споживання;
- гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну та екологічну безпеку;
- підвищення рівня організації природокористування з урахуванням місцевих природнокліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу території;
- паритетність використання природних ресурсів для теперішніх і майбутніх поколінь;
- визначення цільових орієнтирів.

Сталий розвиток України базується на таких принципах:

- забезпечення гармонізації співіснування людини і природи;

- реалізації права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку сьогоденного і майбутнього покоління;
- невід'ємності захисту навколишнього природного середовища у процесі розвитку суспільства;
- відповідальності держави за погіршення стану навколишнього природного середовища;
- нарощування національного потенціалу країни для забезпечення сталого розвитку;
- здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин забруднення, а не їх наслідків;
- забезпечення у встановленому законодавством порядку доступу населення до екологічної інформації, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та види діяльності;
- співробітництва в справі створення відкритої міжнародної економічної системи, яке веде до економічного зростання і сталого розвитку всіх країн;
- стримування та попередження переміщення (перевезення, переносу) в інші країни будь-якої діяльності або речовин, які вважаються шкідливими для здоров'я людини;
- проведення оцінки екологічних наслідків всіх видів діяльності, які можуть негативно вплинути на навколишнє природне середовище;
- зменшення різниці рівнів життя різних верств населення і подолання бідності;
- участі громадян в обговоренні проектів законодавчих актів, проведенні громадської експертизи будівництва та експлуатації господарських комплексів;
- державного сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;
- залучення всіх верств населення країни до досягнення цілей сталого розвитку.

Стратегічною метою сталого розвитку України є досягнення збалансованості співіснування природного середовища, держави і суспільства на основі демократичної, толерантної, плюралістичної та екологічно орієнтованої соціально-економічної політики, відкритої динамічно-інтегрованої в глобальні процеси економіки, забезпечення національної безпеки держави, гармонійних суспільних відносин та рівноправної міжнародної співпраці.

Державна політика щодо сталого розвитку базується на таких основних принципах:

- збалансованість розвитку українського суспільства – паритетність економічної, соціальної та екологічної складових, визнання неможливості тривалого поступального розвитку суспільства в умовах деградації природного середовища;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності населення;
- утвердження гуманізму, демократії та загальнолюдських цінностей, розвиток громадянського суспільства та залучення широких верств населення до державотворчих процесів;
- підтримка і підвищення ролі всіх секторів громадянського суспільства та забезпечення вільного доступу його членів до екологічної інформації та правосуддя для захисту своїх невід'ємних прав і свобод;
- забезпечення еколого-економічної збалансованості розвитку окремих регіонів на фоні тісної міжрегіональної господарської взаємодії за умови узгодження із загальнонаціональними потребами та інтересами національної безпеки;
- встановлення рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами для сприяння сталому розвитку всіх країн світу.

Основне завдання сталого розвитку України полягає у забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання, збереженні навколишнього природного середовища і раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, яка стимулює продуктивну працю, науково-технічний прогрес, має соціальну спрямованість.

Вирішення основного завдання передбачає:

- забезпечення духовного, фізичного розвитку людини та її соціальних гарантій;
- макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;
- формування еколого-економічної політики держави; забезпечення сталого розвитку всіх регіонів країни;
- сталий розвиток посилень; міжнародна співпраця.

Стратегічними завданнями сталого розвитку є:

У сфері екологічно збалансованого розвитку економіки:

- забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку;
- структурна перебудова економіки шляхом прискорення розвитку високотехнологічних галузей;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової моделі економіки;
- впровадження сталих економічних механізмів природокористування та імплементація екологічної складової в систему національних рахунків;

- підвищення ефективності інвестиційних процесів, у тому числі у сфері відновлення природного капіталу;
- стимулювання впровадження екологічно безпечних, енергетично ефективних та ресурсозберігаючих технологій;
- розвиток технологій замкнутого циклу і технологій очищення, переробки та утилізації промислових і побутових відходів;
- підтримка екологічно ефективного виробництва енергії, включаючи використання відтворювальних джерел енергії та вторинних енергетичних ресурсів;
- розвиток екологічно безпечних видів транспорту та транспортних комунікацій, створення альтернативних видів палива.

У сфері забезпечення соціальної справедливості:

- зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності;
- зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості;
- збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни; стабілізація демографічної структури суспільства;
- зміцнення фізичного здоров'я нації;
- оптимізація соціальної структури суспільства; встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;
- розвиток системи освіти, просвіти та поширення інформації з питань сталого розвитку.

У сфері суспільних відносин:

- 1) створення дієвих механізмів захисту конституційних прав і свобод людини;
- 2) формування громадянського суспільства, забезпечення в ньому політичної стабільності та взаєморозуміння;
- 3) розвиток духовності, культури, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу.

У сфері раціонального використання природно-ресурсного потенціалу:

- сприяння забезпеченню екологічно збалансованого стану навколишнього природного середовища країни та розвитку окремих регіонів;
- економічно та екологічно обґрунтоване використання невідновлюваних та ефективно відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- мінімізація шкоди, яка завдається довкіллю під час видобутку корисних копалин, рекультиватії земель, порушених у процесі розробки родовищ корисних копалин;

- формування екологічної мережі, збереження та відтворення природного біорізноманіття;
- розвиток екологічно чистих сільськогосподарських технологій, збереження та відтворення природної родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення;
- удосконалення ринкових механізмів регулювання у сфері природокористування;
- вжиття заходів щодо запобігання та припинення всіх видів незаконного використання природних ресурсів, у тому числі браконьєрства.

У міждержавних стосунках:

- проведення активної міжнародної політики;
- поглиблення інтеграції в європейську та світову економічні системи, активізація участі у міжнародних організаціях.

Шляхи та засоби реалізації державної політики сталого розвитку

В економічній та фінансовій сферах:

- сприяння макроекономічній стабілізації, вирівнюванню структурних диспропорцій в економіці та соціально-економічного стану регіонів;
- забезпечення дотримання природоохоронних вимог, визначених законодавством, та відповідних санкцій під час спеціального використання природних ресурсів;
- удосконалення системи фінансово-економічних санкцій, важелів і заохочень у сфері природокористування та природоохоронної діяльності;
- розробка науково обґрунтованої нормативно-правової та методологічної бази еколого-економічної оцінки збитків від виснаження або вичерпання природоресурсного потенціалу, забруднення довкілля та негативного впливу на довкілля виробничої діяльності;
- включення показників економічної оцінки природного капіталу і його амортизації до системи макроекономічних показників соціально-економічного розвитку;
- удосконалення системи статистичної звітності щодо стану довкілля з метою наближення її до потреб і загальних принципів економічної статистики, у тому числі стосовно запровадження сателітних (допоміжних) рахунків еколого-економічних показників;
- розроблення та запровадження для кожного виду природних ресурсів спеціальних рахунків з відображенням на них загального балансу обсягів даного ресурсу, ступеня його виснаження та обсягів витрат, пов'язаних з відтворенням довкілля;
- використання єдиної системи оцінки різних природоохоронних витрат: відновлення якості навколишнього природного середовища, запобігання забрудненню довкілля; відшкодування збитків,

завданих навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій;

- створення системи державної цільової підтримки розвитку виробництв повного циклу відповідно до норм і правил угод СОТ; реалізація державної програми підтримки модернізації виробничих потужностей базових галузей економіки; забезпечення державної підтримки підприємств, які здійснюють екологічну реструктуризацію;
- запровадження систем екологічного аудиту, менеджменту, підприємництва та страхування;
- сприяння зниженню енерго- та матеріалоємності вітчизняних товарів і підвищенню їх конкурентоспроможності;
- вжиття економічних заходів щодо зменшення експорту продукції видобувних, ресурсо- та енергоємних галузей; переорієнтація експорту з сировинної складової на наукоємну та високотехнологічну продукцію;
- розроблення і поетапне впровадження нормативно-правового та методичного забезпечення, спрямованого на врахування вартості природного капіталу в ціні кінцевої продукції;
- реалізація програм енергозбереження і використання альтернативних джерел енергії, зокрема сприяння розвитку малої енергетики та відновлювальних джерел енергії;
- стимулювання впровадження енергозберігаючих технологій у галузях економіки та побуту;
- активне залучення внутрішніх інвестиційних резервів для розвитку нових перспективних виробництв;
- створення сприятливих умов для спрямування довгострокових іноземних інвестицій в інноваційну сферу;
- забезпечення пріоритетності розвитку виробництва предметів споживання та ринку послуг, орієнтованих на задоволення внутрішнього попиту;
- практичне впровадження науково обґрунтованої системи тарифікації використання природних ресурсів для забезпечення збалансованого розвитку сировинних галузей виробництва;
- удосконалення системи платежів (зборів) за спеціальне використання відновлюваних природних ресурсів з урахуванням обсягу коштів необхідного для їх відтворення;
- удосконалення державної системи екологічного нормування;
- удосконалення системи стратегічного планування і прогнозування основних складових сталого розвитку;
- реформування системи фінансування природоохоронної діяльності;

- розроблення комплексу заходів з поступового виведення з експлуатації і закриття найбільш екологічно небезпечних виробництв і виробничих потужностей у поєднанні з розв'язанням пов'язаних з цим соціальних проблем.

У соціальній та гуманітарній сферах:

- неухильне дотримання законодавства з оплати праці, в тому числі щодо встановлених державних мінімальних гарантій;
- удосконалення системи надання адресної допомоги найуразливішим верствам населення;
- підвищення ролі місцевих органів влади у розв'язанні проблем бідності;
- забезпечення подальшого розвитку системи соціального та пенсійного страхування населення;
- стабілізація ринку праці та впровадження державної системи стимулювання створення нових робочих місць для забезпечення зайнятості працездатного населення;
- створення умов для повноцінного залучення широких верств населення до участі в економічному, соціальному та політичному житті, розвиток демократичних інституцій, економічної свободи та громадянського суспільства;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо соціального захисту дитинства та материнства;
- запровадження доступних фінансових механізмів для пільгового кредитування потреб молодих сімей;
- поліпшення умов для загальнодоступного базового медичного обслуговування населення, зокрема у сільській місцевості;
- розробка та впровадження комплексу заходів, спрямованих на профілактику захворювань і недопущення випадків травматизму на виробництві;
- розвиток духовного, культурного та інтелектуального потенціалу суспільства.

У сфері охорони довкілля, раціонального використання та відтворення природних ресурсів:

- здійснення на об'єктному, регіональному та державному рівні системи природоохоронних заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля;
- удосконалення державної системи моніторингу довкілля, створення центрів збирання, обробки та аналізу даних моніторингу моделювання і прогнозування виникнення ймовірних надзвичайних ситуацій.

Атмосферне повітря:

- скорочення і в подальшому повне припинення виробництва та використання хімічних речовин, що негативно впливають на озоновий шар, шляхом заміни їх на екологічно безпечні компоненти;

- удосконалення інформаційно-аналітичних систем різних рівнів з оцінки техногенного впливу стаціонарних джерел забруднення на якість атмосферного повітря;
- удосконалення екологічних нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел забруднення;
- впровадження нових технологій глибокого очищення димових газів від окислів сірки та азоту;
- впровадження технологій з промислового видобутку метану вугільних родовищ з метою попередження його викидів у атмосферу;
- впровадження сучасних технологій спалювання, підготовки палива та газоочищення в енергетичних та промислових системах з метою зменшення викидів (у тому числі парникових газів) в атмосферне повітря.

Водні об'єкти:

- удосконалення системи гідрометеорологічних спостережень і прогнозування, зміцнення матеріальної бази гідрологічних постів і гідрометеостанцій;
- розроблення та впровадження систем відтворення водних ресурсів на територіях, що зазнали значного техногенного навантаження;
- удосконалення нормативно-правової бази управління водними ресурсами;
- впровадження басейнового принципу управління водними ресурсами;
- впровадження прогресивних технологій водозабезпечення, водокористування, водовідведення;
- впровадження сучасних систем підготовки питної води із застосуванням екологічно ефективних фільтруючих та адсорбуючих матеріалів і реагентів;
- забезпечення очищення стічних вод, що утворилися внаслідок випадання атмосферних опадів на території промислових підприємств;
- удосконалення систем протиповеневого, протиабразійного, протиерозійного захисту та охорони водних об'єктів;
- визначення переліку стратегічно важливих водоносних горизонтів підземних вод та меж їх поширення для забезпечення їх охорони.

Ліси:

- удосконалення системи ведення лісового господарства з метою ефективної охорони, сталого використання лісових ресурсів, у тому числі корисних властивостей лісів, збереження біологічного та ландшафтної біорізноманіття;

- удосконалення нормативно-правової бази ведення лісового господарства на принципах сталого розвитку;
- удосконалення системи класифікації лісів за цільовим призначенням та розробка відповідних режимів лісокористування;
- забезпечення переважно природного поновлення лісів у сприятливих лісорослинних умовах з одночасним упровадженням перспективних технологій лісовідновлення;
- впровадження сертифікації лісових ресурсів і ведення лісового господарства;
- запровадження природозберігаючих технологій лісозаготівель, переважно застосування вибіркових та поступових рубок лісу;
- нарощування лісистості території України до науково обґрунтованого рівня за рахунок захисного лісорозведення, заліснення малопродуктивних і техногенно порушених земель;
- забезпечення ефективного функціонування лісів і захисних лісових насаджень як екологічного каркасу агроландшафтів на нормативній основі.

Біо- та ландшафтне різноманіття:

- забезпечення затвердження проектів організації територій та охорони природних комплексів для відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, фінансування в необхідних обсягах робіт з організації нових об'єктів і встановлення адміністративної відповідальності за несвоєчасне виконання землевпорядних робіт;
- включення до екологічної мережі захисних, рекреаційних площ та природних коридорів;
- удосконалення інституційної бази з питань збереження біо- та ландшафтного різноманіття; активізація досліджень із систематизації флори і фауни та проблем екологічної безпеки;
- розробка комплексу заходів щодо підвищення стійкості ландшафтів до антропогенного впливу;
- сприяння розвитку екологічного туризму; розробка комплексу організаційних заходів щодо розширення джерел фінансування заповідної справи.

Земельні ресурси:

- удосконалення системи обліку земельних ділянок та методів еколого-економічної оцінки з метою адекватного обчислення їхньої реальної вартості;
- проведення інвентаризації земельних ділянок у населених пунктах;
- затвердження та реалізація комплексної програми підвищення родючості ґрунтів;
- впровадження раціонально організованих систем землекористування та оптимізації насаджень і посівів, контурної організації території землекористування;

- впровадження ефективних ґрунтозберігаючих технологій у сільському господарстві, промисловості та будівництві;
- удосконалення правового забезпечення процедур землевідведення;
- заліснення малопродуктивних земель і техногенно уражених (у тому числі внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС) земель сільськогосподарського призначення;
- розроблення та вжиття заходів з вирівнювання співвідношення площ природних угідь та територій, на яких ведеться господарська діяльність;
- впровадження агрохімічної паспортизації земельних ділянок, проведення систематичних оцінок стану використання земельних угідь;
- забезпечення реалізації заходів щодо рекультивації техногенно порушених, ерозованих земель і територій сміттєзвалищ та могильників;
- забезпечення реалізації заходів щодо захисту територій від підтоплення, у тому числі шляхом відновлення природних дрен;
- підтримка екологічної безпеки у зоні відчуження Чорнобильської АЕС;
- запровадження режимів мінімізації обробки ґрунтів.

Надра:

- удосконалення екологічних вимог до охорони, раціонального використання та відновлення надр;
- розроблення заходів щодо забезпечення комплексного використання мінеральної сировини;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо розмежування геологорозвідувальних робіт загальнодержавного значення та робіт, що мають комерційний характер, впровадження комерційних підходів до системи фінансового забезпечення геологорозвідувальних робіт;
- розробка та реалізація програм сталого розвитку регіонів видобування та переробки мінеральної сировини;
- геологічне вивчення території держави та оцінка мінерально-сировинної бази української частини акваторій Азовського і Чорного морів.

Відходи:

- підвищення ефективності системи поводження з відходами, паспортизація (інвентаризація) місць розміщення та видалення відходів, створення банку даних технологій їх переробки та утилізації;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення екологічної безпеки поводження з радіоактивними та високотоксичними відходами;

- проведення комплексної еколого-економічної оцінки ефективності функціонування системи використання відходів як вторинної сировини; розроблення нових і вдосконалення діючих технологій та виробничих схем рециклінгу і утилізації відходів;
- розроблення та реалізація комплексу заходів щодо запровадження системи роздільного збирання різних видів відходів;
- поліпшення екологічного стану в місцях розміщення, складування та сортування відходів шляхом підвищення ефективності їх інженерного захисту, належне утримання водозахисних споруд і дренажних систем, посилення відповідальності за порушення вимог екологічної безпеки і законодавства у цій сфері;
- забезпечення екологічно безпечного зберігання токсичних та радіоактивних відходів, у тому числі перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему;
- впровадження системи економічного стимулювання застосування ефективних екологічно безпечних маловідходних технологічних процесів у виробництві.

Екологічна збалансованість виробництва:

Базові галузі промисловості:

- розробка екологічно орієнтованих критеріїв структурної перебудови базових галузей промисловості;
- удосконалення структури виробництва з метою створення мало-відходних локальних і територіальних виробничих комплексів;
- розроблення та впровадження механізму узгодження допустимих обсягів викидів забруднюючих речовин з темпами модернізації технологій і структурної перебудови в промисловості;
- розроблення екологічно безпечних способів консервації промислових об'єктів, що підлягають закриттю;
- розроблення і впровадження технологічних схем очищення та використання мінералізованих стічних, шахтних і кар'єрних вод;
- підвищення ефективності заходів із запобігання аварійним ситуаціям та мінімізації їх наслідків, посилення відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;
- державна підтримка та стимулювання розвитку і впровадження екологічно безпечних рентабельних технологій та відновлювальних нетрадиційних джерел енергії;
- розробка комплексу заходів щодо зменшення техногенного впливу на населення і довкілля негативних чинників, зумовлених виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичного комплексу;
- удосконалення заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій на підприємствах паливно-енергетичного комплексу.

Сільське господарство:

- розв'язання проблеми регулювання рентних платежів у різних агрокліматичних зонах шляхом диференціації податку для сільськогосподарських товаровиробників залежно від площі земель та родючості ґрунтів;
- розроблення законодавчих та вжиття організаційних заходів з розвитку та впровадження високопродуктивних сільськогосподарських технологій;
- забезпечення впровадження екологічно обґрунтованих принципів ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій і систем землеробства з метою захисту земель від забруднення та виснаження;
- проведення науково обґрунтованої оптимізації площ сільськогосподарських угідь;
- сприяння розвитку «зеленого» туризму.

Виробництво товарів широкого вжитку та надання послуг:

- одночасне здійснення заходів щодо підтримки вітчизняного виробника, у тому числі представників малого і середнього бізнесу, з урахуванням вимог СОТ, які сприятимуть наповненню споживчого ринку українськими товарами;
- впровадження системи стандартів екологічної сертифікації харчових продуктів і товарів широкого вжитку;
- запровадження екологічних акцизів на продукти, споживання яких вимагає значних витрат на утилізацію тари та упаковки.

Житлово-комунальне господарство:

- розроблення та вжиття комплексу заходів щодо ліквідації диспропорції між потужностями систем водопостачання та очищення стічних вод у населених пунктах;
- забезпечення державного фінансування централізованого водопостачання та водовідведення у сільських населених пунктах і системи контролю якості питної води на місцевому рівні;
- впровадження ефективних технологій знешкодження осадів водопровідних і каналізаційних стічних вод;
- реалізація заходів щодо зменшення втрат води у водопровідних мережах та запобігання аварійним ситуаціям;
- стимулювання широкого впровадження тепло-, водо- та енергоощадних технологій у житлово-комунальному господарстві;
- стимулювання економного використання населенням водних та енергетичних ресурсів;

Транспорт:

- впровадження сучасних екологічно сприятливих технологічних рішень під час будівництва, реконструкції та експлуатації

транспортних шляхів; розширення мережі сучасних автомобільних доріг першої та другої категорій та залізниць у складі міжнародних транспортних коридорів, створення науково обґрунтованої системи захисних насаджень вздовж шляхів транспорту;

- упровадження технічних і технологічних рішень, спрямованих на зменшення обсягу викидів забруднюючих речовин та впливу на довкілля автотранспортних засобів у населених пунктах та на транспортних магістралях;
- будівництво та експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруд на концесійних засадах;
- забезпечення будівництва шумопоглинальних екранів на магістральних шляхах сполучення поблизу населених пунктів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- упровадження європейських стандартів щодо створення природних коридорів під час будівництва нових і реконструкції існуючих транспортних шляхів;
- впровадження системи заходів з підвищення безпеки дорожнього руху, зокрема сучасної супутникової системи оповіщення на залізницях, автотрасах, морських та річкових шляхах;
- забезпечення впровадження технологій та обов'язкових будівельних проектних рішень щодо очищення стічних вод, посилення відповідальності за скидання неочищених стічних вод у водні об'єкти підприємствами транспорту та об'єктами сервісної інфраструктури;
- удосконалення системи діагностики стану трубопровідного та технологічного обладнання нафтопродуктопроводів;
- забезпечення регенерації, знешкодження та утилізації твердих виробничих та побутових відходів на всіх підприємствах транспортного обслуговування.

Військова діяльність і конверсія військово-промислового комплексу:

- розроблення комплексної програми екологічно безпечної діяльності Збройних Сил України;
- проведення науково-експертних досліджень для здійснення об'єктивної оцінки екологічної ситуації в місцях розташування військових частин та об'єктів військово-промислового комплексу;
- державний контроль і забезпечення прозорості паспортизації та аудиту об'єктів військово-промислового комплексу;
- створення системи моніторингу довкілля у місцях розташування військових частин та об'єктів військово-промислового комплексу

як складової державної системи моніторингу довкілля, формування банку даних щодо їх екологічного стану;

- знешкодження та утилізація залишків непридатних боєприпасів, ракетного палива та хімічної зброї, а також вибухонебезпечних речовин, що залишилися з часів Другої світової війни;
- посилення правової відповідальності за порушення природоохоронного законодавства у військових частинах та на об'єктах військово-промислового комплексу;
- ліквідація наслідків екологічної шкоди, завданої військово-оборонною діяльністю, у тому числі правове забезпечення компенсації збитків, завданих унаслідок тимчасової дислокації на території України іноземних військ.

Екологічна експертиза:

- удосконалення правового забезпечення еколога-експертної діяльності органів державної влади та громадських організацій для налагодження їхньої ефективної взаємодії;
- узгодження діючої методичної бази проведення державної екологічної експертизи та процедур стратегічної екологічної оцінки з аналогічними європейськими;
- уточнення переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, на основі концепції техногенно-екологічних ризиків.

У сфері наукового забезпечення:

- удосконалення системи наукових та еколога-експертних центрів, діяльність яких спрямована на дослідження проблем охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;
- проведення комплексних наукових досліджень щодо вдосконалення системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
- підтримка пріоритетних науково-технічних досліджень з проблем розробки ефективних засобів зниження рівня забруднення атмосферного повітря;
- проведення водно-екологічного районування території України на основі оцінок граничнодопустимих обсягів водно-екологічного навантаження та фактичних показників якісного стану довкілля;
- розроблення принципів граничнодопустимих техногенних навантажень з використанням моделей оцінки екологічного ризику, стійкості поверхневих і підземних водогосподарських систем на об'єктному, місцевому та регіональному рівні;
- обґрунтування пропозицій щодо поетапного повернення у господарське використання земель, виведених з активного землекористування внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС;

- розробка нових екологічно безпечних технологій знешкодження та утилізації хімічних засобів захисту рослин, заборонених до використання;
- проведення комплексних досліджень щодо експлуатаційних оцінок техногенних (вторинних) родовищ корисних копалин та можливостей їх господарського використання;
- розробка наукових засад щодо захоронення радіоактивних та високотоксичних відходів;
- упровадження нових технологій збирання побутового сміття і селективного відбору цінних компонентів, промислових технологій його утилізації;
- еколого-технологічне обґрунтування зниження токсичності, знищення або надійної ізоляції залишкових відходів;
- підвищення обґрунтованості та об'єктивності вибору місць для будівництва підприємств базових галузей економіки з урахуванням рівня збалансованості комплексу екологічних, техногенних і соціальних чинників;
- районування територій за наявністю потенційно небезпечних виробництв та ступенем техногенно-екологічних ризиків;
- проведення фундаментальних та прикладних досліджень з питань збереження та відтворення лісів, посилення їх екологічних функцій, сталого лісокористування;
- розроблення методики розрахунку рентної плати та особливостей її нарахування за видами природних ресурсів.

У сфері екологічної освіти та просвіти:

- створення за державної підтримки науково-освітніх центрів сталого розвитку;
- розвиток за державної підтримки системи освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для різних галузей економіки з питань сталого розвитку;
- розширення мережі спеціальних навчальних закладів екологічного та еколого-правового спрямування; розроблення нових навчальних програм, удосконалення методики викладання екологічних дисциплін;
- включення спеціальних навчальних програм зі сталого розвитку до програм у вищих навчальних закладах, створення навчальних посібників з питань екологічної етики та екологічної економіки, видання науково-популярної літератури;
- створення інформаційних програм та видань для поширення інформації з питань сталого розвитку.

У сфері розвитку громадянського суспільства:

- утвердження гуманізму, демократії та загальнолюдських цінностей;
- створення дієвої системи зворотного зв'язку між державою та

громадянським суспільством; стимулювання створення колегіальних громадських дорадчих органів при органах державної влади (громадських рад);

- підтримка та розвиток суспільних ініціатив, залучення широких верств населення до розбудови Української держави, сприяння політичній активності громадян;
- забезпечення вільного доступу до екологічної інформації та правосуддя для захисту невід'ємних прав і свобод людини;
- впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю армії та військово-промислового комплексу;
- створення системи державної підтримки об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на розвиток державотворчих процесів і захист соціальних та екологічних прав;
- сприяння формуванню екологічної культури у всіх верств населення.

У сфері розвитку регіональної політики:

- спрямування державної регуляторної політики на вирішення завдань поліпшення соціально-економічного стану регіонів;
- розроблення регіональних програм сталого розвитку;
- впровадження місцевих планів дій щодо забезпечення еколого-економічної збалансованості розвитку кожного регіону шляхом ефективної міжрегіональної господарської взаємодії;
- організація регіональних систем моніторингу за показниками збалансованого розвитку;
- забезпечення органічної єдності розвитку продуктивних сил регіонів із завданнями сталого розвитку країни в цілому;
- зміцнення соціально-економічних зв'язків між регіонами, сприяння ефективній реалізації заходів, передбачених міжрегіональними соціально-економічними та екологічними програмами;
- проведення класифікації регіонів України за рівнем техногенно-екологічного навантаження;
- удосконалення структури промислового комплексу у регіонах Донбасу та Придніпров'я;
- розвиток курортно-рекреаційної сфери і туризму у Карпатах, Причорномор'ї та Криму;
- збереження етнографічної самобутності регіонів, охорона та відродження пам'яток природи, історії та культури.

У сфері міжнародного співробітництва:

- створення максимально сприятливих умов для реалізації міжнародних програм у сфері інноваційного розвитку та розбудови інформаційного суспільства;

- підвищення ефективності міжнародних програм шляхом удосконаленням механізмів державного та громадського контролю за їх виконанням;
- створення правового та інституційного забезпечення використання механізмів фінансово-економічних розрахунків, передбачених міжнародними договорами, стороною яких є Україна, з урахуванням внеску кожної з країн у забезпечення глобальної стійкості біосфери («борги за природу», вуглеводневий кредит тощо);
- інституційне забезпечення реалізації політики інтеграції до ЄС, СОТ та НАТО;
- розвиток двосторонніх програм співпраці з прикордонними державами, зокрема, в галузі охорони довкілля та запобігання трансграничному забрудненню;
- підвищення ефективності міжнародного співробітництва в рамках торговельно-економічних комісій та подальше удосконалення його механізму;
- активізація участі України у програмах міжнародних дій – «Довкілля для Європи» та «Сталий розвиток для Європи»;
- відмова від зовнішнього фінансування нових проектів, створення виробництв, функціонування яких зумовлюватиме утворення значних обсягів небезпечних відходів, викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля або підвищення рівня екологічного ризику;
- сприяння залученню іноземних інвестицій та технологій в екологічно «дружні» сфери виробництва – переробку відходів, енергозбереження, «безвідходні» виробництва та виробництва замкнутого циклу, розвиток екологічно «чистих» технологічних циклів, а також у розвиток інформаційних технологій, комунікацій, у тому числі шляхів сполучення (насамперед транспортних коридорів), у галузі будівництва та машинобудування;
- залучення іноземних інвестицій у розвиток концесійної діяльності;
- поступове впровадження європейської системи стандартів і нормативів у сфері екології, медицини та санітарії;
- сприяння пріоритетному розвитку міжнародного наукового співробітництва та освітньої діяльності;
- розвиток двосторонньої і багатосторонньої співпраці та партнерства з охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів у прикордонних областях, з визначенням прав та економічної відповідальності сторін у разі заподіяння шкоди довкіллю однієї з них;
- сприяння розвитку міжнародного співробітництва в неурядовому секторі.

Етапи переходу до сталого розвитку.

Перехід України до сталого розвитку можна здійснити протягом таких етапів.

Перший етап /перехідний/ – це подолання еколого-економічної кризи, забезпечення макроекономічної стабілізації і створення умов для відновлення економічного зростання, розробка нормативної та методологічної бази, формування передумов для підвищення рівня життя населення, збалансування виробництва та споживання, перехід до світових стандартів екологічної безпеки.

Перехідний етап України до сталого розвитку повинен передбачати три стадії подолання кризи у економіці – стабілізацію, поштовхування та зростання. Для кожної стадії повинні бути виділені пріоритети і встановлена їх ієрархія.)

На стадії стабілізації необхідно здійснити:

- забезпечення народного господарства енергоресурсами переважно за рахунок власного виробництва;
- енерго- та ресурсозбереження;
- відновлення раціональних економічних зв'язків і використання виробничого потенціалу як для задоволення власних потреб, так і для забезпечення експорту, насамперед продукції АПК, металургії, машинобудування, легкої і деревообробної промисловості;
- забезпечення захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської і промислової продукції;
- підтримка соціального сектора економіки.

На стадії поштовхування першим в ієрархії пріоритетів стає технічне переозброєння матеріального виробництва та невиробничої сфери, удосконалення організаційних форм управління. На базі широкомасштабного використання новітніх технологій мають вирішуватись проблеми енерго- та матеріалозабезпечення, планомірно здійснюватися структурна переорієнтація народного господарства. Водночас на базі технологічних і структурних змін у виробничому процесі вирішуються й екологічні проблеми, які безперечно, набувають пріоритетного значення.

На стадії зростання економіки, після завершення інституційних перетворень у народному господарстві, розпочинається збалансоване за багаточільовими ресурсами, відповідно до потреб внутрішнього і зовнішнього ринків, динамічне підвищення виробництва. В ієрархії пріоритетів на цій стадії перше місце займають соціальний розвиток, екологічне оздоровлення, освоєння нових форм планування та організаційно-управлінської діяльності.

Другий етап передбачає ефективне вирішення завдань структурної перебудови економіки держави, перехід до застосувань переважно економічних механізмів стимулювання та регулювання структурних пере-

творень, розв'язання паливно-енергетичної проблеми, забезпечення високої якості життя населення та рівноправного партнерства України у світовому економічному співтоваристві, демократизацію суспільства, гармонізацію відносин суспільства і природи, забезпечення збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу.

Третій етап передбачає забезпечення сталого розвитку виробництва на базі нових секторів і галузей, створення екологічно чистих виробництв, задоволення потреб населення з урахуванням екологічних вимог, створення глобальної системи екологічної безпеки та фундаменту (ноосферного розвитку.)

2.4.3. Стратегічні дії для запровадження сталого розвитку

На національному рівні необхідно визнати, що сталий розвиток не може бути реалізовано тільки на основі ринкових механізмів без участі, відповідальності і конкретних дій з боку національного уряду. Національний уряд несе основну відповідальність за створення стратегічного бачення майбутнього, у розробці якого повинні брати участь усі зацікавлені сторони: громадські організації, вчені, бізнес-структури тощо. Завданням для України полягає в тому, щоб знайти своє місце, усвідомити свій стратегічний вектор, створити бачення майбутнього з урахуванням цінностей сталого розвитку. На регіональному і глобальному рівні необхідно визнати, що нестабільність в країнах з перехідною економікою (Україні, зокрема) впливає на сталий розвиток в усьому світі, особливо в європейському регіоні. Країни з перехідною економікою мають бути залученими до створення регіональних, глобальних політик і програм зі сталого розвитку. Україні не тільки необхідно привести свою законодавчу базу, економічні, соціальні та екологічні програми у відповідність з європейськими міжнародними стандартами, а й потрібно, щоб у цих програмах були відбиті та прийняті до уваги специфічні проблеми і потреби України. У зв'язку з цим зовнішній борг України слід реструктурувати у соціальні та екологічні програми (наприклад, фінансування програм боротьби з бідністю, модернізації вугільної промисловості, вирішення чорнобильської проблеми тощо).

Реалізація цих принципів дозволить забезпечити:

- гармонізацію співіснування людини і природи;
- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього та майбутнього поколінь;
- невід'ємність захисту навколишнього природного середовища в процесі розвитку суспільства.

Таким чином, сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в

суспільстві, забезпечення його прав, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери і її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на навколишнє середовище і гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом із тим, непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природоємних галузей, висока питома вага ресурсо- і енергоємних застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання ведуть до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя і діяльності нинішніх і майбутніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

Ідея сталого розвитку стосується не лише сучасності: вона адресована як нині життєздатним поколінням, так і майбутнім. Це ідеологія рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

До складу цільових параметрів сталого розвитку необхідно включати характеристики стану навколишнього середовища, екосистем і природоохоронних територій. Їм належать показники: якості атмосфери, вод, територій, що знаходяться в природному і зміненому стані, кількості біологічних видів, що знаходяться під загрозою зникнення і т.д.

Разом з тим, існуюча в Україні система показників стану навколишнього середовища, за оцінками фахівців, не відповідає сучасним вимогам формування концепції сталого розвитку України, яка базується на принципах міжнародної Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Актуальним стає впровадження інтегрованих показників сталого розвитку, що створило б можливість узгоджено розглянути проблеми стану середовища і соціально-економічного прогресу держави в контексті реалізації основних задач сталого розвитку України. На даному етапі міжнародне співтовариство розглядає показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру і репрезентації еколого-економічних тенденцій в країні. Виходячи з цих позицій, можна виділити три основні типи показників:

- показники сучасного екологічного стану, що визначають діючі екологічні параметри;
- показники впливу чи тиску, що відбивають антропогенний вплив на навколишнє середовище;

- показники, що регулюють вплив на навколишнє середовище і за допомогою яких можна визначити, як різні агенти реагують на специфічний вплив.

Таким чином, основні задачі сталого розвитку полягають у:

- забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання;
- збереженні навколишнього природного середовища;
- раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює продуктивність, науково-технічний прогрес, соціальну спрямованість.

Рішення основної задачі передбачає:

- забезпечення сталого розвитку регіонів і поселень;
- макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;
- формування економічно-орієнтованої політики держави;
- забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і його соціальних гарантій;
- міжнародна співпраця.

Таким чином, резюмуючи, можна констатувати, що забезпечення виходу України з економічної кризи, продовження курсу реформ і досягнення економічного зростання можливе лише за умови удосконалювання системи державного регулювання, проведення змістовних і послідовних структурних зрушень, у тому числі, і в природоресурсній сфері.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сформулювати сутність державної системи управління в сфері природокористування та природоохоронної діяльності.
2. Визначити об'єкт та суб'єкт управління.
3. Які функції та ієрархія державної системи екологічного управління?
4. Органи загального державного управління.
5. Визначення сутності та ієрархічних рівней екологічної політики.
6. У чому полягають принципи національної екологічної політики?
7. Сутність та критерії сталого розвитку.
8. Цілі, принципи та завдання сталого розвитку.
9. Стратегічні дії для запровадження сталого розвитку.

ТЕМА 3

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

3.1. ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ І ЙОГО ТИПІВ

Економічний механізм раціонального природокористування в спрощеному вигляді є системою заходів, спрямованих на більш ефективне використання природних ресурсів з урахуванням постійного вдосконалення та їх управління, ціноутворення, оподаткування, відтворювання і охорони.

Протягом останніх трьох десятиріч в Україні була сформована дієва система управління природоохоронною діяльністю. Розрізняють два головних періоди розвитку цієї системи:

1. Регулятивний — з 60-х до початку 90-х років, коли було прийнято ряд законодавчих актів з питань охорони навколишнього природного середовища.
2. Еколого-економічний, починаючи з 1991 р., коли було введено в дію Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким було встановлено засади формування економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності.

У подальшому розвиток цього механізму з різною мірою повноти здійснювався у розроблених відповідно до цього Закону земельному, водному, лісовому законодавстві, законодавстві про надра, про охорону атмосферного повітря, постановах Кабінету Міністрів України та в ряді інших інструктивних та нормативно-методичних документах.

Найважливішими функціональними елементом державної системи управління природоохоронною діяльністю є такі складові економічного

механізму природокористування та природоохоронної діяльності, а саме:

- механізми зборів за забруднення навколишнього природного середовища та за спеціальне використання природних ресурсів;
- механізм відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;
- система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів через головний розділ у складі відповідних бюджетів «Охорона навколишнього природного середовища» (державний, республіканський АР Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища).

Важливо зазначити, що Законом України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. (з подальшими змінами та доповненнями) збір за забруднення навколишнього природного середовища та збір за спеціальне використання природних ресурсів віднесено до загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів).

Головною метою економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є:

- стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів та зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;
- створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт.

Економічні засади природокористування та природоохоронної діяльності в Україні базуються на таких принципах:

- платність за спеціальне використання природних ресурсів («користувач платить»);
- платність за шкідливий вплив на довкілля («забруднювач платить»);
- цільове використання коштів, отриманих від зборів за спеціальне використання природних ресурсів та забруднення довкілля, на ліквідацію джерел забруднення, відновлення та підтримання природних ресурсів у належному стані.

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

- а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій із раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів з охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

- б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;
- г) встановлення нормативів і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;
- д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними мало- відхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

На сучасному етапі вчені виділяють три типи економічних механізмів природокористування.

Перший тип – м'який, чи механізм, що доганяє. Це ліберальний в екологічному відношенні механізм. Він ставить загальні обмежувальні екологічні рамки для економічного розвитку галузей і секторів, практично не гальмуючи його. Даний тип економічного механізму спрямований, головним чином, на ліквідацію негативних екологічних наслідків, слабо впливаючи на темпи і масштаби розвитку. Саме такий тип механізму природокористування спрацьовує при техногенному типі розвитку економіки. Він спрямований головним чином на боротьбу з негативними екологічними наслідками економічного розвитку, а не з причинами виникнення екологічних деформацій. Такий м'який механізм зараз формується в Україні і Росії.

Другий тип – стимулюючий розвиток екологізбалансованих та природоохоронних виробництв і видів діяльності. Провідне місце у функціонуванні такого механізму природокористування належить ринковим інструментам. Такий тип сприяє збільшенню виробництва на базі нових технологій, дозволяє поліпшувати використання й охорону природних ресурсів. Прикладом такого механізму може стати створення сприятливого економічного середовища для розвитку біологічного (органічного) сільського господарства.

Третій тип економічного механізму природокористування можна характеризувати як жорсткий, «гнітючий». Цей механізм переважно використовує адміністративні і ринкові інструменти і за допомогою жорсткої правової, податкової, кредитної, штрафної політики практично придушує, прессингує розвиток визначених галузей і комплексів в обла-

сті розширення їхнього природного базису, в цілому сприяючи економії використання природних ресурсів.

У реальній дійсності дані механізми природокористування не існують у чистому вигляді – неминуче їхнє поєднання. Багато чого залежить від конкретних технологій, виробництв, видів діяльності. Наприклад, у найближчому майбутньому з позицій екологізації економічного розвитку доцільне сполучення стимулюючого і «жорсткого» механізмів. Для аграрного сектора це буде стимулювання розвитку біологічного сільського господарства в сполученні з економічними інструментами і спрямованими на «придушення» техногенного типу сільського господарства (мінімізація використання пестицидів, важкої техніки, скорочення оброблюваних площ та ін.)

Формуванню нового економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності в Україні повинно передувати внесення деяких коректив у систему еколого-економічної політики. Врахування екологічного фактора при проведенні економічних реформ потребує відповідної орієнтації всіх економічних інструментів, у першу чергу тих, що впливають на напрями і темпи структурної перебудови економіки.

Важливою умовою є стабілізація економіки і відновлення економічного зростання, підвищення ефективності виробництва. Разом із тим, розвиток економіки не повинен бути самоціллю, а лише засобом досягнення соціальних цілей суспільства при дотриманні екологічних обмежень.

Еколого-економічна політика держави повинна базуватися на низці принципів, серед яких домінуючими є: принцип прийняття запобіжних заходів, принцип «забруднювач платить», принцип сталості, принцип розподілу відповідальності, оскільки кінцеві результати можуть бути досягнуті тільки шляхом погоджених дій усіх груп суспільства. Перспективним напрямком повинна стати розробка такого підходу до розвитку економіки, в рамках якого біосфера розглядається не як один із ресурсів, а як фундамент життя, а різниця між відновлюваними – і невідновлюваними ресурсами після переходу порогу господарської місткості зникає.

У даний час ефективність еколого-економічної політики держави може формуватися на основі трьох основних принципів:

- мінімізації антропогенних перетворень;
- поетапності ліквідації їх негативних наслідків;
- вибіркового підходу до проведення природоохоронних заходів з метою підвищення їх ефективності.

Безпосередні і короткотривалі цілі еколого-економічної політики держави мають бути спрямовані на вирішення найбільш невідкладних проблем, таких як:

- ліквідація загрози здоров'ю людей, що викликана низькою якістю стану довкілля;
- зменшення виробничих витрат, що обумовлені пошкодженням чи порушенням об'єктів і природних ресурсів;
- припинення деградації екологічних ресурсів, а також руйнування біорозмаїття.

Виходячи з цього, основними напрямками еколого-економічної політики держави з метою реалізації стратегічних цілей є:

- структурна перебудова економіки держави та врахування вимог екологічної безпеки при її здійсненні;
- сприяння формуванню якісної структури споживання, в основі якої лежать принципи раціональності й безвідходності;
- реформування цінової політики, встановлення обмежувальних цін на енергоносії, перехід до загальної обов'язкової системи платного природокористування;
- інститутційні перетворення з метою формування нового правового і економічного механізму регулювання взаємодії державних органів різних рівнів і природокористувачів, включення екологічних вимог у процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень;
- реструктуризація екологічного законодавства у зв'язку зі зміною умов життєдіяльності населення і структури виробництва;
- формування ефективної системи екологічної освіти та виховання;
- реалізація першочергових екологічних програм державного значення;
- розвиток економічних методів регулювання природокористування і децентралізація управління охороною навколишнього природного середовища, розширення повноважень місцевих органів управління;
- забезпечення найбільш економічно ефективного вирішення природоохоронних проблем за рахунок використання ініціативи та зацікавленості об'єктів господарювання;
- стимулювання інвентаризації джерел забруднення, сприяння підвищенню культури виробництва і зміцненню технологічної дисципліни, нагромадження фінансових ресурсів та природоохоронних інвестицій;
- створення ефективної системи екологічної інформації, періодичних видань екологічної орієнтації, цілеспрямована пропаганда екологічних знань.

Першочергові заходи щодо реалізації еколого-економічної політики повинні бути спрямовані на скорочення впливу на навколишнє середовище безпосередньо чи опосередковано через зменшення питомого споживання природних ресурсів. Найбільш вагомі з них пов'язані зі

структурними зрушеннями в економіці в цілому, створенням нових галузей промисловості, що характеризуються високою ефективністю використання виробничих ресурсів (у кінцевому рахунку – природної сировини), поступовим згортанням виробництва в тих галузях, для яких притаманні високі затрати сировинних інгредієнтів на одиницю продукції, тобто пов'язаних з сировинною і добувною орієнтацією, що обтяжує структуру економіки.

Виходячи з причин, що викликали екологічну кризу та враховуючи діючу практику і тенденції на найближчу перспективу, формування економічного механізму природокористування в умовах перехідного періоду до ринку повинно включати такі напрямки:

1. Облік і соціально-економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу та екологічного стану території:
 - а) здійснення кількісного і якісного обліку природних ресурсів і стану навколишнього середовища, проведення їх порівняльної і комплексної соціально-економічної оцінки і можливих напрямків використання;
 - б) розробку комплексних територіальних кадастрів природних ресурсів (об'єктів), а також кадастрів окремих видів природних ресурсів.
2. Планування охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів:
 - а) розробку інноваційних механізмів реалізації державних регіональних і галузевих екологічних програм;
 - б) створення ефективного механізму здійснення природоохоронних заходів у рамках програм (планів) розвитку виробництва і підприємницької діяльності підприємств, фірм, організацій.
3. Фінансово-кредитний механізм природокористування:
 - а) визначення фінансової частки витрат на охорону навколишнього природного середовища з Державного бюджету та розробку механізму цільових витрат з цієї частки;
 - б) розробку та впровадження інших джерел фінансування природоохоронних заходів (зарубіжні гранти, пільгові кредити, участь у здійсненні міжнародних природоохоронних проектів тощо);
 - в) створення Національного екологічного фонду України на загальнодержавному та регіональному рівнях для управління екологічними платежами;
 - г) створення Екологічного банку України;
 - д) підвищення рівня використання власних коштів підприємств на природоохоронні заходи;
 - е) впровадження системи пільгових екологічних інвестиційних кредитів;
4. Механізм платного природокористування:

- a) вдосконалення системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів (у залежності від їх територіального розміщення, можливості відтворення та їх природної якості) поряд з податковою системою;
 - b) вдосконалення системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
 - v) розробку та впровадження компенсаційних платежів за вибуття природних ресурсів (об'єктів) із загального використання.
5. Економічне стимулювання:
- a) встановлення податкових, кредитних, та інших пільг підприємствам і організаціям, у т.ч. і для екологічних фондів, які здійснюють природоохоронні заходи;
 - b) впровадження спеціального оподаткування еколого-небезпечної продукції і технологій, надбавок до цін на екологічно чисту продукцію (товари, послуги);
 - v) впровадження конкурсного ліцензування шляхом «купівлі-продажу» з аукціону ліцензій (дозволів) на право викидів (скидів) забруднюючих речовин в навколишнє середовище;
 - г) державну підтримку підприємств, які виготовляють природоохоронне обладнання, а також здійснюють послуги екологічного напрямку.
6. Вдосконалення системи відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства:
- a) оцінку і компенсацію збитків у результаті забруднення навколишнього середовища при порушенні законодавства;
 - b) економічну відповідальність при забрудненні оточуючого середовища в результаті аварій;
 - v) економічний механізм вирішення транскордонного переносу забруднюючих речовин.
7. Вдосконалення організаційно-економічних методів природокористування:
- a) лімітування та нормування природокористування;
 - b) договори і ліцензії на комплексне природокористування;
 - v) регулювання експортно-імпортних операцій у сфері використання природних ресурсів та відходів;
 - г) формування системи екологічної сертифікації та паспортизації.
8. Екологічна індустрія (екобізнес) та формування ринку екологічної техніки та послуг:
- a) створення підприємств і організацій екологічного профілю (в т.ч. за участю іноземного капіталу);
 - b) розробку та впровадження екологічного аудиту;
 - v) розвиток платних робіт і послуг природоохоронного напрямку.
9. Екологічне страхування:

- а) впровадження обов'язкового і добровільного екологічного страхування для покриття непередбачених витрат, які виникають в результаті аварій;
 - б) розвиток системи екологічного страхування стихійних випадків;
 - в) створення державних фондів екологічного страхування і підтримки незалежних страхових компаній.
10. Розробку механізму врахування екологічного фактору при проведенні приватизації:
- а) формування фондів екологічної санації на об'єктах приватизації;
 - б) залучення іноземних інвесторів для реалізації заходів при санації об'єктів приватизації;
 - в) здійснення обов'язкових процедур екологічного аудиту.

Важливим елементом економічного механізму природокористування є введення плати за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також створення спеціальних фондів для формування та використання коштів від ресурсних платежів.

Основним діючим економічним регулятором є плата за викиди і скиди забруднюючих речовин в навколишнє середовище, розміщення відходів тощо. Друга складова платності природокористування – плата за природні ресурси, що дає можливість ставити питання не тільки про оплату послуг, пов'язаних з експлуатацією, розвідкою природних ресурсів, а й компенсації у вигляді платні за право користування природними ресурсами при вилученні (використанні) останнього, а також створенні спеціальних фінансових коштів, які забезпечують заходи щодо охорони та відтворення природних ресурсів.

Плата за природні ресурси повинна включати в себе три різні між собою частини: плата за користування природними ресурсами, в якій економічно реалізується право власника ресурсу на одержання частини прибутку від експлуатації кожного виду ресурсу. Формуватися даний платіж повинен, виходячи із затрат на компенсацію витрат регіону, які викликані експлуатацією природного ресурсу чи комплексу ресурсів, що розташовані на відповідній території з урахуванням їх якості, місця розташування, а також затрат регіону на створення інфраструктури при використанні природних ресурсів. По-друге, плата включає диференційну ренту як вартісна оцінка, що відображається на основі ефективності використання природних ресурсів.

У цілому рентні платежі повинні формуватись на основі кадастрових оцінок. Визначальним фактором при цьому є світові ціни.

Третьою складовою плати за природні ресурси є плата за їх відтворення та охорону, що становлять оплачувані підприємствами витрати суспільства на відновлення природних ресурсів, які залучені до госпо-

дарської діяльності. В основі цієї частини плати лежать економічні оцінки природних ресурсів.

При наявній податковій системі важко ввести ефективну плату за природні ресурси. Прийняті законодавчі акти не ув'язані між собою. Платежі, які визначені на основі різної методології і методик розрахунку, концентруються на прибутку (собівартості) реального природокористувача, не кореспондуються між собою за абсолютними розмірами, джерелами їхнього покриття, напрямками використання.

Необхідно інтенсифікувати роботу, як з вдосконалення діючих платежів за забруднення навколишнього середовища, так і з розробки нових видів платежів за інші види шкідливого впливу (радіаційний, шумовий, тепловий).

Першочерговим завданням є також питання економічного стимулювання зниження викидів в атмосферу від автотранспорту. У зв'язку з цим необхідно ініціювати розробку державної програми з використання зжатого природного газу, який використовується як моторне паливо, посилити податковий тиск для підприємств, які випускають етилований бензин і передбачити пільги для випуску нетилованого бензину.

Виникає необхідність формування економічного механізму взаєморозрахунків за транскордонні перенесення забруднюючих речовин.

В умовах наявності можливостей для виникнення забруднень доквілля внаслідок аварій та катастроф важливе значення має **екологічне страхування**, здійснення добровільного та обов'язкового державного страхування на випадок екологічного та стихійного лиха, аварій і катастроф.

З метою формування ринку екологічних робіт та послуг, залучення недержавних інвестицій, розвитку підприємництва в інтересах екологічної безпеки необхідно розробити нормативно-методичні документи про створення екологічного банку і впровадження екологічної банківської діяльності.

Залишається невирішеною проблема звільнення від виплати митного збору закупленого за кордоном природоохоронного обладнання.

Основні напрямки реалізації економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності:

1. Вдосконалення наявної системи ліцензування природокористування;

2. Комплексне управління природокористуванням, яке передбачає реалізацію таких елементів:

- а) введення комплексних територіальних кадастрів природних ресурсів, які дозволяють трансформувати наявну інформацію за якісними та кількісними характеристиками окремих видів природних ресурсів на конкретній території з метою їхньої економічної

оцінки з урахуванням попиту, екологічного стану та поставлених завдань подальшого розвитку територій;

- б) на основі кадастрових оцінок приймаються рішення про пріоритетне використання тих чи інших видів природних ресурсів на конкретній території, після чого обґрунтовуються регіональні ліміти їх використання з урахуванням екологічного стану та прогнозів її розвитку;
- в) ліміти використання природних ресурсів і вплив на навколишнє середовище формують основу тих вимог та обмежень, які фіксуються в ліцензії на комплексне природокористування, що видається кожному природокористувачу після експертизи майбутньої і теперішньої діяльності.

Під комплексним природокористуванням розуміють таке використання природно-ресурсного потенціалу територій, при якому експлуатація (добування, вилучення) одного виду природного ресурсу завдає найменших збитків іншим природним ресурсам, а господарська діяльність підприємства в цілому має мінімально можливий комплексний вплив на навколишнє природне середовище. При цьому ліцензія на комплексне природокористування, на відміну від спеціальних ліцензій, не дає права на вид природокористування, а тільки регламентує умови останнього.

Ліцензії на комплексне природокористування є нормативно-правовим документом, який дозволяє контролювати масштаб і якість впливу підприємства на довкілля через, по-перше, закріплення в одному документі вимог експертизи та інформації про екологічний статус підприємств (екопаспорт) і обмежень за окремими ресурсами (регіональні ліміти) і, по-друге, через процедуру самої видачі ліцензій.

Є доцільним два рівні ліцензування природокористування. Перший – затвердження (на рівні Кабінету Міністрів України) регіональних лімітів використання всіх природних ресурсів на основі експертизи пропозицій за лімітами, які підготовлені відповідними ресурсними відомствами.

Другий – на рівні підприємства, коли місцеві природоохоронні органи видають після екологічної експертизи діяльності підприємства і на основі регіональних лімітів, а також умов, погоджених ресурсними відомствами, комплексну ліцензію на природокористування, в якій відображено всі вимоги з використання природних ресурсів та впливу на навколишнє середовище. Така комплексна ліцензія (чи ліцензія на комплексне природокористування) має необхідний статус для укладання з підприємством договору на комплексне природокористування.

Які заходи економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища можуть виступати:

- встановлення податкових та інших пільг підприємствам, установам, організаціям при впровадженні маловідхідних та безвідхідних технологій і виробництв, використанні вторинних ресурсів, здійсненні іншої діяльності, яка забезпечує природоохоронний ефект;
- звільнення від оподаткування екологічних фондів;
- введення прискореної амортизації основних фондів природоохоронного призначення;
- застосування заохочувальних цін і надбавок за екологічно чистою продукцією;
- введення спеціального оподаткування екологічно шкідливої продукції, а також продукції, яка виготовляється із застосуванням екологічно шкідливих технологій.

У найближчий період в податкове законодавство України доцільно внести суттєві зміни стосовно стимулювання збереження довкілля.

3.2. ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

3.2.1. Сутність економічної оцінки природних ресурсів

Система економічних оцінок, використання якої допоможе обрати правильний напрям соціально-економічного розвитку, має включати:

- а) економічну оцінку природних ресурсів;
- б) економічну оцінку збитків від забруднення навколишнього середовища;
- в) оцінку народногосподарської ефективності використання вторинної сировини.

Створення у межах відповідних адміністративних чи економічних районів зазначеної системи економічних оцінок, що є основним завданням економіки природокористування, дає змогу у:

- визначити шляхи і методи підвищення ефективності використання природних ресурсів;
- здійснити еколого-економічну оцінку виробництва, будівництва і технічного переозброєння підприємств і галузей народного господарства;
- знизити (оптимізувати) матеріали та енергомісткість виробництва;
- комплексно використати вторинні ресурси з метою посилення охорони навколишнього середовища від забруднення;
- розробити і впровадити економічний (фінансово-кредитний) ме-

ханізм охорони і раціонального використання природних ресурсів і навколишнього середовища тощо.

Оцінка природних ресурсів повинна відображати не стільки фактичні витрати, пов'язані з використанням, скільки значення природних ресурсів для народного господарства.

В умовах товаро-грошових відносин економічна оцінка природних ресурсів (ЕОПР) набуває вартісної форми. Вона забезпечує:

- однакові економічні (госпрозрахункові) можливості для суб'єктів господарювання, які функціонують в різних умовах;
- створення ефективного матеріального стимулу до раціонального природокористування.

Останнім часом з'явилися теорії оцінки природного ресурсного потенціалу з урахуванням економічних збитків, пов'язаних з втратою природного ресурсу, вибуттям його з господарського обороту, зміною якості оточуючого природного середовища, так звана «збиткова» концепція. Її поява зумовлена тим, що використання рентних оцінок правомірне не в усіх економічних розрахунках. Якщо суспільство втратило ресурс певної кількості і якості, то можна стверджувати, що втрачено не тільки ефект від використання цього ресурсу, а й певну кількість витрат праці, пов'язаних із застосуванням цього ресурсу у господарській діяльності. Ці зміни витрат живої та матеріалізованої праці зумовлюють економічні збитки від втрати ресурсу. Тут слід зазначити, що на практиці широко використовуються компенсаційні розрахунки, що суттєво впливає на конкретну величину оцінки ресурсу, а отже, потребує забезпечення порівнянності методів оцінки.

Усі теорії оцінки природних ресурсів: витратна, результатна, рентна, «збиткова» – належать до поелементної оцінки природних ресурсів, тобто одиниці або окремого джерела природного ресурсу. Такі оцінки, в основному, виражають умови освоєння природного ресурсу з точки зору безпосереднього користувача – окремої господарської одиниці.

Однак під час вибору варіантів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу регіону виникає проблема порівняння природних ресурсів та умов із споживачами різних рівнів. При цьому можливе різноманітне поєднання інтересів останніх відносно наявних ресурсів аж до взаємного виключення потенційних споживачів. У цих умовах виникає необхідність оцінки природно-ресурсного потенціалу на основі інтегральної (комплексної) теорії. Проблема комплексної економічної оцінки – одна з найбільш складних та маловивчених сучасною економічною наукою.

3.2.2. Поняття рентної оцінки

Рента (чи рентний дохід) як економічна категорія характеризує будь-який дохід, що регулярно отримується (з капіталу, землі, майна тощо) і безпосередньо не залежить від підприємницької діяльності.

Природно-ресурсна рента – це категорія рентного доходу, що виникає в результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів, кількість яких обмежена і які характеризуються вичерпністю чи відновлюваністю. Цей рентний дохід розподіляється між власником природного ресурсу – державою (її органами) чи будь-яким суб'єктом на правах власності якого у формі володіння перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, який відповідно до законодавства є власником продукції, виробленої в процесі користування природними ресурсами.

Диференціальна рента – надлишковий чистий прибуток, який має фіксований характер і одержується при використанні природних ресурсів та умов різної якості.

Основні умови для формування рентних оцінок – це обмеженість ресурсів та наявність конкретних власників ресурсів і територій.

Обмеженість проявляється в декількох формах, а саме:

- кількість, якість, відновлюваність і територіальний розподіл ресурсів;
- ефективність з точки зору залучення в господарський обіг (технічна, технологічна і економічна) у кожний конкретний період часу;
- наявність більш як одного споживача на кожний конкретний елемент природно-ресурсного потенціалу території.

Наприклад, природною умовою утворення ренти служать відмінності в якості землі та її обмеженість. Розрізняють такі форми ренти:

Диференціальна рента I – додатковий прибуток, одержаний на кращих за якість та місцезнаходженням ділянках при рівновеликих вкладеннях капіталу.

Як правило, цей вид ренти пов'язаний із природною родючістю землі. Слід відзначити суттєвий момент – тільки поєднання властивостей землі з капіталом дає можливість одержати диференціальну ренту.

Диференціальна рента II – додатковий прибуток, який одержується на однакових за якістю ділянках за рахунок додаткових вкладень капіталу.

Монопольна рента – додатковий прибуток, який одержується при експлуатації ділянок із винятковими властивостями

(наприклад, унікальні рекреаційні ресурси) та залежить від платоспроможного попиту споживачів.

Таким чином, в Україні є всі умови для формування усіх видів ренти. Однак особливо слід зазначити, що на практиці жоден із видів ренти в чистому вигляді не існує, і можна говорити про диференціальну ренту в загальному вигляді.

Основна особливість рентних оцінок – необхідність їхнього постійного коригування і підтримання умов їхнього формування. Якщо природним базисом утворення диференціальної ренти є якість ресурсу, то слід зазначити, що освоєння більш кращих ресурсів буде впливати на розмір ренти.

Рента проявляється лише у випадку задоволення конкретних потреб споживачів, внаслідок реалізації продукції та послуг, зміни умов експлуатації виробничих і невиробничих об'єктів тощо. Потреби мають властивість змінюватись, що може також вплинути на розмір ренти. Однак перелічені переваги та недоліки рентних оцінок тільки підкреслюють значення цього показника для формування економічного механізму в умовах ринкових відносин.

Рентні відрахування можуть мати вигляд як абсолютних, так і процентних ставок від вартості видобутої сировини чи одержаної з неї продукції, від ціни реалізації, величини річного валового доходу тощо.

Багатоаспектність прояву природно-ресурсної ренти обумовлює різноманітність форм її вилучення, що може набувати вигляду спеціальних зборів, платежів, податків (земельного, лісового тощо), орендної плати або інших.

Належна державі частка природно-ресурсної ренти може вилучатися у складі майнової (неоподаткованої) рентної плати, пов'язаної із наданням прав користування природним ресурсам, та/чи податкової плати (збору) за обсяг використаного природного ресурсу. Зазначені складові рентної плати визначається також як одноразові та регулярні платежі.

Майнова (неподаткова) складова природно-ресурсної ренти обчислюється за результатами оцінки економічної вигоди від права користування об'єктом природного ресурсу відповідно до положень законодавства про оцінку майна та оціночну діяльність. Умови сплати, форма і розмір відповідної рентної плати визначаються законодавчими актами та цивільно-правовими угодами.

Податкова складова природно-ресурсної ренти визначається як плата (збір), що обчислюється залежно від обсягів використаного природного ресурсу і отриманої товарної продукції. Об'єкт оподаткування, нормативи (ставки), пільги та склад платників плати (збору) визначаються відповідними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами.

У ринковій економіці власники природних ресурсів реалізують своє право власності через механізми рентних відносин. Формами такої реалізації є орендна плата, плата за використання природних ресурсів, їхня ціна (як капіталізований рентний дохід).

Державі як власнику природних ресурсів належать прерогативи у розпорядженні рентою як тією частиною доходу, що не залежить від підприємницької діяльності. Вона забезпечує вилучення природно-ресурсної ренти з тим, щоб спрямувати відповідні доходи на користь усього суспільства. На державу ж покладаються обов'язки щодо запобігання необґрунтованому привласненню ренти. Рентна система платежів повинна служити також вирівнюванню економічних умов господарювання. Важливою є реалізація ролі рентних платежів як регулятора інвестиційних процесів. Нарешті, рентні платежі є одним з найважливіших інструментів фінансового забезпечення охорони відтворення природно-ресурсного потенціалу в цілому.

3.2.3. Методичні підходи до визначення економічної оцінки природних ресурсів

Для проведення економічної (вартісної) оцінки природних ресурсів можуть бути використані декілька підходів:

1. затратний підхід (трудова оцінка ресурсів) формує оцінку, рівну затратам необхідних ресурсів на освоєння і підтримку об'єктів природокористування в стані, здатному для експлуатації – результат праці;
2. результатний підхід відповідно до якого оцінка проводиться на базі вартості продукції, отриманої з одиниці природного ресурсу (або при використанні одиниці ресурсу).
3. рентний підхід, згідно з яким загальноприйнятим критерієм ЕОПР є диференційна рента. Цей показник акумулює а собі оцінку таких факторів, як якість і місце розташування ресурсів, відмінності та особливості використання оцінюваного та альтернативних ресурсів тощо;
4. відтворювальний підхід – розрахунок ціни природного ресурсу на підставі витрат на їх відновлення;

Природні ресурси мають властивості, що дозволяють реалізовувати як витратний, так і результатний підходи до їх економічної оцінки.

Витратний підхід має в основі облік понесених суспільством витрат на господарське освоєння природних ресурсів. Отже, отримані в результаті застосування даного підходу економічні оцінки природних ресурсів враховують суспільно-необхідні витрати праці на відтворення кількісних і/чи якісних параметрів природних благ, а також їх підготовку до залучення в

господарську діяльність.

З погляду витратного підходу становлять інтерес такі характеристики природних ресурсів, як кількість джерел, їх запаси, доступність, якісний стан. Економічні оцінки в цьому випадку містять у собі такі показники: витрати, необхідні для розвідки корисних копалин, витрати на освоєння родовищ (підготовка родовищ, створення інфраструктури, необхідної для експлуатації, витрати на видобуток природних ресурсів та їх підготовку до використання (збагачення, транспортування, витрати на формування супутньої інфраструктури і допоміжних товарів при опосередкованому використанні природних благ (зокрема рекреаційних ресурсів); витрати на відтворення відтворювальних і частково відтворювальних природних ресурсів (ґрунти, рослинні й тваринні ресурси, асиміляційний потенціал компонентів середовища, ін.), рекультивацийні витрати (відновлення порушених ландшафтів і якості середовища).

Витратні оцінки враховують витрати на відтворення природних благ. Результатний підхід передбачає облік споживчих властивостей природних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. З цього погляду інтерес викликає цінність природного блага (тобто здатність його умовної одиниці задовольняти ту чи іншу потребу) або економічна оцінка його заміненості (тобто якою ціною можуть бути компенсовані дані функції за рахунок використання інших ресурсів чи капіталу).

Отже, результатна оцінка природного ресурсу може визначатися двома способами: або за величиною ефекту (доходу), що одержується від використання в економіці одиниці даного блага, або за витратами, необхідними для заміщення даних природних благ (точніше, виконуваних ними функцій) за рахунок застосування інших видів капіталу (ресурсів, фінансових коштів, трудових факторів).

Результатна оцінка визначається за величиною економічного ефекту від використання природного блага або витратами на його рівноцінне заміщення.

Застосовувати результатні оцінки є сенс тоді, коли ми маємо справу з дефіцитністю даного природного ресурсу, його кількісною обмеженістю, і необхідністю вибору з кількох альтернативних напрямків використання природного ресурсу (економічних функцій) тих, які дадуть максимальний ефект.

Економічні оцінки природних ресурсів неідентичні розміру платежів за використання природних ресурсів. З цієї причини різним підходам до економічної оцінки приписують переваги і недоліки, які могли б мати платежі, встановлені на основі даного підходу.

Прихильниками витратної концепції були академік С.Г. Струмилін та його послідовники – академіки Т.С. Хачатуров, М.А. Віленський та ін. Вони наполягали на необхідності визначати вартість природних ресурсів за витратами праці на їхню підготовку і використання. Прихильниками

результатної концепції були вчені: академік Л.В. Канторович, академік В.С. Немцінов, академік Н.П. Федоренко, К.Г. Гофман та інші. Вони вважали, що основним критерієм при економічній оцінці природних факторів має бути ефект від їхнього використання (диференціальна рента, диференціальний дохід, прибуток, валова продукція, національний дохід тощо). У такий спосіб, зокрема, передбачалося розраховувати оцінки для мінеральної сировини і лісових ресурсів. Для тих же видів ресурсів (наприклад, водних, у деяких випадках – земельних), для яких результатну ціну важко було визначити через їхню багатофункціональність, пропонувалося застосувати методіку оцінки ресурсів за замикаючими витратами. Під ними розуміли витрати, які потрібно понести, щоб компенсувати можливу втрату доходу внаслідок залучення нових ресурсів (як правило, гіршої якості).

Зазначені дві групи оцінок ресурсів – витратна і рентна становлять собою, так би мовити, статичну основу кількісного економічного обліку природних ресурсів, а розглянуті нижче оцінки зміни якості середовища є аналогом шкали динамічного обліку цих показників. Рентна група оцінок відбиває верхню межу умовних цін (орієнтована на споживача), витратна – нижня межа (орієнтована на видобувача чи переробника природних ресурсів).

У зв'язку з тим, що умови формування та недоліки витратної та результатної теорії аналогічні, можна представити алгоритми розрахунку економічної оцінки природних ресурсів (O) в узагальненому вигляді:

$$O = \frac{Z}{Q}, \quad (3.1)$$

де: Z – витрати на освоєння та експлуатацію природного ресурсу, грн;

Q – обсяг природного ресурсу, од., м³, кг, га та ін.

Обсяг природного ресурсу може бути розрахований різними способами і базується на натуральній оцінці ресурсу. При цьому застосовуються показники продуктивності конкретного об'єкта, запаси, скориговані на якісні показники. Витрати на освоєння та експлуатацію природного ресурса можуть визначатися методом прямого розрахунку. При цьому розраховуються суми матеріальних і трудових витрат всіх об'єктів, що забезпечують використання ресурсу. Собівартість природного ресурса визначається підсумовуванням експлуатаційних витрат.

Однак для визначення значущості ресурса найбільшого поширення набула оцінка на основі наведених витрат (Z_i), що розраховуються за формулою:

$$Z_i = C_i + E_n K_i, \quad (3.2)$$

де: C_i – поточні витрати на освоєння та експлуатацію природного об'єкта, грн;

K_i – капітальні вкладення на освоєння та експлуатацію природного об'єкта;

E_n – галузевий нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень.

Різновидом оцінки наведених витрат, що використовується у розрахунках, є формула:

$$Z_i = C_i + E_n K_i + T, \quad (3.3)$$

де: T – транспортні витрати (транспортна оцінка району), грн.

Для забезпечення порівняння економічних оцінок широкого поширення набув показник замикаючих витрат.

Замикаючим є гранично допустимий рівень витрат на продукцію, що отримується при експлуатації природного ресурса у певний період часу.

Як правило, за замикаючі витрати беруться наведені витрати того регіону, на якому замикається задоволення планової (прогнозої) потреби. У деяких випадках допускається коригування на районні замикаючі транспортні витрати.

У наш час великого значення надається рентній економічній оцінці ресурсів. У практичній діяльності досить складно вирахувати кожну з перелічених форм диференціальної ренти. Тому у загальних випадках застосовується така формула:

$$K = pq - (1 - b) K, \quad (3.4)$$

де: K – рента, яку одержують з одиниці площі, грн./га;

p – ціна одержаної продукції, грн/од.;

q – натуральна віддача одиниці площі, од./га;

b – середня норма прибутку;

K – рівень вкладених капітальних ресурсів в одиницю площі, грн/га.

Незалежно від суспільних відносин диференціальний ефект розраховується як перевищення прибутку над його суспільно-нормальним рівнем.

Найважливіша вимога до проведення оцінок — порівняність використовуваних показників, у тому числі за чинником часу. Експлуатуючи природний ресурс, споживач розраховує ефект, обумовлений економічною оцінкою даного об'єкта. Еквівалентна цій оцінці грошова сума переходить користувачу не у вигляді ціни, що сплачується одночасно на момент одержання об'єкта в користування, а у вигляді щорічно одержуваної диференціальної ренти.

Враховуючи розмір рентного ефекту, який отримується щорічно оцінюваним об'єктом природокористування (R_t), можна визначити його інтегральну економічну оцінку (O) з урахуванням фактора часу:

$$O = \sum_{t=1}^T R_t (1 + E)^{-t}, \quad (3.5)$$

де: T – термін експлуатації об'єкта природокористування;

E – норматив дисконтування;

t – момент, на який проводиться оцінка.

При цьому інтегральну оцінку слід застосовувати в прогнозних і поточних розрахунках при вирішенні питань про доцільність освоєння (вибуття) конкретних видів природних ресурсів (умов) як елементів природно-ресурсного потенціалу регіонів, а також при оцінці складових національного багатства.

3.3. КОНЦЕПЦІЯ ПЛАТНОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Вихідними положеннями концепції платного природокористування, що визначаються законодавчо, є встановлення порядку загального і спеціального використання природних ресурсів, а також розподіл останніх на 2 основні групи – державного і місцевого значення. Причому, якщо загальне природокористування гарантує громадянам право на безкоштовне використання природних ресурсів для задоволення їхніх власних життєво необхідних потреб – естетичних, оздоровчих тощо, то спеціальне використання природних ресурсів здійснюється через їх надання у володіння, чи користування в оренду для ведення виробничої чи іншої діяльності на платній основі. Розподіл природних ресурсів за їхньою значимістю виходить з необхідності розмежування повноважень органів влади різних рівнів. При цьому до компетенції Кабінету Міністрів України відноситься встановлення нормативів плати і порядку її стягнення.

Об'єктами плати виступають джерела природних ресурсів – родовища корисних копалин, водоймища, лісові ділянки тощо, а суб'єктами – підприємства, організації й установи, їхні філії та об'єднання, окремі громадяни, що використовують природні ресурси (незалежно від форм власності, організації господарської діяльності і підпорядкування). До суб'єктів плати повинні відноситися також міжнародні позаурядові організації, іноземні юридичні особи, спільні підприємства, створювані на території України за участю українських та іноземних юридичних осіб і громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства.

Плата за природні ресурси стягується з усіх природокористувачів як на території України, так і в межах її морської економічної зони і континентального шельфу.

Підставою для введення плати за природні ресурси є надання підприємствам чи іншим суб'єктам господарювання дозволу на природокористування, що документально оформляється у вигляді відповідного акта, ліцензії, договору (на оренду) чи іншого юридичного документа. У ньому для кожного природокористувача визначаються умови і правила використання тих чи інших природних ресурсів, а також устанавлюються ліміти (обсяги, режими, норми, квоти та інші параметри).

Головними положеннями концепції платного природокористування є структура і зміст платежів. В основу розробки механізму плати за природні ресурси фахівцями пропонується покласти як рентний підхід до їх економічної оцінки в його широкому значенні, заснований на обліку усіх факторних проявів цієї економічної категорії, зв'язаних із природним базисом ресурсних джерел, так і відшкодуванням витрат на їхнє відтворення (компенсаційний підхід). При цьому економічний зміст платежів повинен визначатися з урахуванням особливостей відтворення, відновлювальності чи невідновлювальності та деяких інших ознак. Безсумнівна також необхідність робити ставку на застосування різного роду економічних санкцій.

Таким чином, відповідно до викладених посилок, розмір і склад платежів за природні ресурси повинні ставитися у залежність від:

- їхньої якості, місцезнаходження, комплексності, доступності, цільового призначення;
- ціни реалізації продукції (послуг);
- витрат на охорону і відтворення;
- економіко-правового режиму природокористування.

Причому економічні санкції у вигляді штрафних платежів за понадлімітне і нерациональне використання природних ресурсів устанавлюються з метою посилення відповідальності підприємств та інших природокористувачів за порушення чинних норм і правил використання природних ресурсів. При цьому економічні санкції не рівноцінні поняттю «екологічні податки».

Розмір штрафів повинен забезпечувати умови, при яких порушення не вигідне з погляду госпрозрахункових інтересів природокористувачів. Як правило, штрафні платежі встановлюються в кратному розмірі щодо нормативних показників плати чи величини недоотриманого прибутку.

Відповідно до діючого законодавства, платежі за понадлімітне і нерациональне використання природних ресурсів у вигляді штрафів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні природокористувача. На сьогодні одним з найважливіших залишається питання розподілу платежів між бюджетами різних рівнів, оскільки з цим пов'язане узгодження інтересів держави з інтересами регіонів. Відповідно до екологічного законодавства, платежі за використання природних ресурсів національного статусу надходять до бюджетів різних рівнів по стабільних нормативах, а саме: 50% – у державний бюджет і 50% – у бюджет республіки Крим і місцеві бюджети. За ресурси місцевого значення вони цілком зараховуються у відповідні бюджети.

Розподіл коштів від платежів за користування природними ресурсами, що надходять до державного бюджету, здійснюється Верховною Радою України відповідно до чинного законодавства. Так, кошти від платежів за право користування природними ресурсами, відповідно до існуючих концептуальних підходів, доцільно спрямовувати на здійснення заходів з охорони природи, поліпшення розширеного відтворення природних ресурсів і підвищення їхньої якості; на соціально-економічний розвиток відповідних територій; на реалізацію науково-технічних програм і створення техніко-технологічних передумов, на інтенсифікацію більш комплексного використання ресурсів і відходів виробництва; на створення системи контролю за станом природних ресурсів, ведення кадастрів, геоекологічні зйомки; на формування фінансових резервів органів влади і управління всіх рівнів тощо.

Кошти від платежів на охорону і відтворення природних ресурсів доречно витратити на цільове фінансування відповідних заходів для кожної категорії природних ресурсів.

Україна однією з перших країн у світі і перша серед держав колишнього Радянського Союзу в законодавчому порядку почала реалізацію концепції платного природокористування. Сьогодні в країні прийнята низка законів, прямо пов'язаних з проблемами природокористування, в яких декларуються економічні механізми екологічної політики. Серед них: Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», «Земельний кодекс», «Водний кодекс», «Кодекс про надра», «Лісовий кодекс», закони «Про екологічну експертизу», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд», «Про відходи» та інші. Крім того, прийнято ряд інших законів, а також концепції, міжнародні угоди, більше 100 постанов та інших законодавчих актів.

Серед останніх – Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року.

Перший експеримент з упровадження системи екологічних платежів був проведений у 1989-1990 рр. у м. Суми під керівництвом проф., д.е.н. О.Ф. Балацького. Усі підприємства міста, незалежно від форм власності, сплачували платежі за забруднення, які збиралися в спеціальний екологічний фонд і витрачалися, згідно з рішенням міської Ради, на екологічні цілі. Через два роки цей експеримент був поширений на інші міста й області України і Росії. На початку 1990-х система екологічних платежів міцно увійшла в практику вже незалежних України, Росії та інших країн колишнього Радянського Союзу. В 1992 р. Україна стала першою з країн, що в законодавчому порядку прийняла систему платежів за забруднення і використання природних ресурсів (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Нині система має дві основні частини:

1. Систему екологічних платежів, яка включає чотири підсистеми:

- а) платежі за забруднення атмосфери стаціонарними джерелами;
- б) платежі за забруднення атмосфери пересувними транспортними засобами;
- в) платежі за скиди стічних вод;
- г) платежі за складування твердих відходів.

2. Систему накопичення і витрат ресурсних платежів.

При цьому система платежів за використання природних ресурсів формувалася послідовно:

- платежі за використання земельних ресурсів (введені у 1992 р.);
- платежі за використання прісної води (введені в 1994 р.);
- платежі за використання корисних копалин (1994);
- платежі за використання лісових ресурсів (1995);
- платежі за використання морської води (1995)
- платежі за рослинні і тваринні ресурси (1996).

Для регулювання платежів за забруднення була введена система лімітів, тобто величин гранично-припустимого викиду (скиду, розміщення відходів). Для управління платежами за природні ресурси застосовувалася система ліцензій, тобто дозволів на використання певної кількості природного ресурсу. Ліміти та ліцензії виконують дві важливі функції: по-перше, кількісного регулювання і контролю за процесами екологічного впливу; по-друге, економічного регулювання за допомогою встановлення розумного балансу між принципами «забруднювач платить» і «споживач платить». Екологічні платежі до 1998 р. розподілялися на три рівні в такій пропорції: місцевий (базовий) рівень (місто чи селище) – 70%; обласний рівень – 20%; національний рівень – 10%, а з 1998р.- 20,30,50% відповідно. Напрямки використання фінансових коштів природоохоронного фонду на місцевому рівні затверджуються місцевою Радою.

Основна перевага системи екологічних платежів полягає в тому, що вона дозволяє концентрувати кошти для вирішення найбільш важливих природоохоронних завдань. Однак впродовж багатьох років методика індексації платежів була досить складною, а темпи інфляції дуже стрімкими, тому рівень платежів не завжди встигає за реальним її зростанням, що значно впливає на ефективність їх використання.

Система екологічних платежів (а з 1998 року – зборів) в Україні виконує дві основні функції: по-перше, збору і накопичення необхідних фінансових коштів для реалізації заходів екологічної спрямованості; по-друге, формування економічних мотивів екологізації процесів виробництва і споживання предметів і послуг.

Розподіл зборів. Співвідношення між частками відрахувань, що перерозподіляються між різними рівнями бюджету, для зазначених видів платежів за природні ресурси має такий вигляд (%):

Таблиця 3.1

Співвідношення між частками відрахувань, що перерозподіляються між різними рівнями бюджету

	Держбюджет	обласні, місцеві бюджети
за землю	30	70
за надра	40	60
за воду	80	20
за лісові ресурси	80	20
за рибні й інші живі ресурси	100	—

Згідно з діючим законодавством, ці кошти мають цільовий характер та повинні використовуватися на фінансування відповідних природоохоронних заходів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Поняття економічного механізму та визначення його типів.
2. Сутність економічної оцінки природних ресурсів.
3. Визначення замикаючих та приведених витрат.
4. Методика розрахунку економічної оцінки природних ресурсів.
5. Концепція платності природокористування.
6. Види та розподіл плати за природокористування.

ТЕМА 4

АДМІНІСТРАТИВНІ ВАЖЕЛІ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ*

Пряме адміністративне регулювання використання природних ресурсів здійснюється головним чином за допомогою таких інструментів екополітики, як екологічне ліцензування, лімітування, квот, нормативів, дозволів, стандартів, договорів, рекомендацій та інструкцій.

4.1. ЕКОЛОГІЧНЕ ЛІЦЕНЗУВАННЯ

Ліцензування – це акт санкціонування, дозволу або практичної дії, заснований на національному або місцевому законодавстві або політиці. Застосована до навколишнього середовища система ліцензування служить трьом різновекторним цілям.

Вона обмежує:

- доступ або споживання природних ресурсів;
- примушує до вживання необхідних заходів для підтримки в припустимих межах тих видів діяльності, які потенційно несуть небезпеку для навколишнього середовища;
- сприяє розвитку тих видів діяльності, які ведуть до усунення або пом'якшення навантаження на навколишнє природне середовище.

* Більш детально: Екологічне управління. Підручник / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та інш. – К: Либідь, 2004. – 432 с.

Хоч за своїм змістом ліцензування є елементом адміністративно-правового регулювання, разом із тим воно – елемент економічного управління в тому випадку, коли ліцензії стають товаром, тобто можуть продаватися потенційним природокористувачам, наприклад, на аукціонах.

Ліцензування встановлює екологічні вимоги і обмеження у вигляді спеціального дозволу на ведення конкретної господарської або іншої діяльності природокористувачем на відповідній території (об'єкті). Наприклад, за такою схемою здійснюється видача ліцензій на спецводокористування.

Потрібно зазначити, що системи ліцензування господарської діяльності і екологічної експертизи, що забезпечують захист інтересів суспільства і держави, а також дотримання природоохоронних норм і вимог при прийнятті інвестиційних рішень і здійсненні господарської діяльності, існують у багатьох зарубіжних державах. За своєю структурою зарубіжні системи ліцензування і експертизи істотно відрізняються від вітчизняних.

Так, наприклад, у Німеччині відсутні ліцензії на право займатися окремими видами діяльності, а ліцензується лише споруда і експлуатація конкретних господарських об'єктів. При цьому ліцензія (*Genehmigung*) є по суті приватною ліцензією, яка підтверджує дозвіл від держави на будівництво або експлуатацію об'єкта, що входить в перелік підприємств, які ліцензуються. У даний перелік входять різні категорії виробництв, установок і споруд енергетики, гірництва, збагачувальної промисловості, целюлозно-паперової та деревообробної галузей, будматеріалів, металургії, хімічної та фармацевтичної промисловості, сільського господарства і харчової промисловості, виробництва щодо поводження з відходами і деякі інші категорії господарських об'єктів, здатні становити загрозу безпеці суспільства і навколишнього середовища.

У Данії на основі ліцензій здійснюється діяльність щодо складування і знешкодження речовин і матеріалів (у тому числі відходів), здатних несприятливо впливати на ґрунт, ґрунтові і підземні води. При цьому ліцензії видаються органами місцевого або регіонального самоврядування. Ліцензія оформлюється на кожний конкретний об'єкт місцевими органами влади. Відповідно до датського законодавства ліцензія може бути відкликана (або змінені ліцензійні умови і обмеження) при виявленні небезпеки впливу на джерела водопостачання, появи нового методу поводження з даним видом відходів або матеріалів, а також на інших засадах, що регламентуються Міністерством охорони навколишнього середовища.

У Великобританії діяльність з експлуатації звалищ для поховання відходів також здійснюється на основі ліцензій, що видаються місцевими органами влади. При цьому ліцензія може бути видана тільки в тому випадку, якщо організація цих звалищ передбачена відповідним планом землекористування.

Аналогічні системи ліцензування існують і в більшості інших промислово розвинених країн. Ці підходи є життєздатними в умовах сучасної західної держави, але очевидно, що вони не будуть працездатними в Україні, де діяльність великої кількості підприємств, особливо в області поводження з відходами, ведеться на орендованих виробничих потужностях, часто пристосованих до її здійснення без проектної документації. Як показує практика обстеження і перевірок великої кількості підприємств, у вітчизняних умовах одного рівня дозвоільних дій з боку держави у більшості випадків буває недостатньо.

Підвищення ефективності державного контролю за дотриманням існуючих регламентів природокористування із застосуванням економічних і адміністративних санкцій з метою запобігання аваріям і катастрофам, припинення екологічних правопорушень і злочинів є однією з першочергових задач на сучасному етапі.

Метою екологічного ліцензування є встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Ліцензія є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах протягом встановленого терміну при додержанні ним заздалегідь визначених вимог і умов.

Ліцензія повинна мати:

- дані про цільове призначення робіт, пов'язаних із використанням природних ресурсів;
- певні просторові межі природного об'єкта, надані в користування;
- терміни дії ліцензії і термін початку робіт;
- умови, пов'язані з платежами за забруднення навколишнього середовища і користуванням природними ресурсами;
- узгоджений рівень виробництва первинної природної сировини;
- умови виконання, встановлені законодавством, стандартами (нормами, правилами) щодо вимог охорони природних ресурсів і навколишнього природного середовища.

Ліцензія на право користування природними ресурсами закріплює зазначені умови у формі договірних відносин природокористувача, угоди про розподіл продукції, контракту на надання послуг; а може також доповнюватись іншими умовами, які не суперечать чинному законодавству.

Ліцензування належить до групи традиційних адміністративних механізмів управління. Основні принципи державної політики України у сфері ліцензування — це захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я

громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави. Законодавчою основою в цій сфері є закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який визначає, що

Ліцензування — це видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Отже, ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на ведення певного виду господарської діяльності, що, відповідно до законодавства, підлягає екологічному обмеженню. Ліцензування таких видів діяльності (а їх — 64) стосується екологічних аспектів і зумовлює необхідність врахування екологічних вимог.

Розвиток ліцензування природокористування і природоохоронної діяльності набуває в Україні дедалі ширшого застосування, оскільки він належить до ефективних інструментаріїв екологічного управління. Ефективність ліцензування полягає у його комплексності, яке, крім адміністративних важелів управління, об'єднує інструментарії: інформаційний — екологічний аудит та екологічну експертизу, економічний — визначення умов справляння платежів, ринковий — укладення договору з ліцензіатом. Право на видачу ліцензій мають органи ліцензування: Мінприроди України, Державний комітет ядерного регулювання України, Національне космічне агентство України, Міністерство палива та енергетики України, Міністерство аграрної політики України, Державний комітет України по земельних ресурсах. За цими органами закріплені певні види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. За видачу ліцензії справляється плата, розмір і порядок зарахування якої до Державного бюджету встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності належить тільки до функцій державного рівня управління.

Розвиток екологічного ліцензування має два стратегічні напрями: окреме та комплексне ліцензування. Окреме ліцензування стосується видів діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, а також окремих видів природокористування з введенням спеціальних дозволів на право розміщення в навколишньому середовищі викидів, скидів забруднювальних речовин та відходів. До сфери окремого ліцензування належать згідно із законом України «Про

затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню», небезпечні відходи. Визначення і прийняття подібних законів стосується насамперед регулювання екологічної безпеки держави в екологічно найнебезпечніших галузях економіки і потребує перегляду, узгодження або розробки нових нормативно-правових документів. Комплексне ліцензування визначає право на здійснення одночасно викидів, скидів забруднювальних речовин у довкілля та розміщення відходів. Цей вид ліцензування поки не знайшов свого застосування в Україні і потребує формування відповідної законодавчої бази.

У цілому екологічне ліцензування є процесом, що складається з кількох етапів:

- I. Встановлення нормативів впливу на навколишнє природне середовище: гранично допустимих викидів і скидів, норм розміщення відходів, граничних норм вилучення природних ресурсів або ж відповідних тимчасових лімітів впливу та вилучення;
- II. Обчислення з урахуванням різноманітних коефіцієнтів відповідних ставок платежів за використання природного ресурсу або впливу на навколишнє середовище і встановлення конкретного розміру плати;
- III. Внесення нормативів, лімітів і ставок платежів у ліцензію й у відповідний договір на природокористування.

Після оформлення ліцензії ліцензіат стає об'єктом екологічного контролю.

Зазначимо, що специфіка і надвідомчий характер екологічного ліцензування потребують прийняття та запровадження закону України «Про екологічне ліцензування».

4.2. ЕКОЛОГІЧНЕ НОРМУВАННЯ І СТАНДАРТИЗАЦІЯ

Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Одним із базових механізмів регулювання навколишнього природного середовища є державне екологічне нормування.

Нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів визначає кількісні показники, що мають зменшувати антропогенний

вплив суспільства до меж, у яких допускається така зміна природного середовища, а це, у свою чергу, дає змогу механізмам саморегуляції екосистем здійснювати процес відновлення природних ресурсів і не призводить до деградації довкілля.

Нормування взаємовідносин між суспільством і природою у світлі парадигми збалансованого розвитку нині набуває надзвичайної актуальності. В ідеалі екологічне нормування повинно сприяти забезпеченню збалансованого виробництва і споживання в межах несучої або господарської ємності екосистем, тобто здатності витримувати певне максимальне антропогенне навантаження.

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Сьогодні розвиток екологічного нормування в Україні здійснюється так, щоб забезпечити, по-перше, відповідність норм завданням збереження екосистем; по-друге, розвиток нормативної бази як елемента управління і засобу контролю в діяльності суб'єктів господарювання; і по-третє, ефективність норм як правових гарантій соціальної захищеності людини.

В екологічному нормуванні слід виокремити два напрями: саме нормування і лімітування. При нормуванні визначаються нормативи гранично допустимих викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та інших видів шкідливого впливу на нього, а також нормативи плати за забруднення навколишнього середовища і розміщення відходів. Мета лімітування полягає в затвердженні для підприємств, установ та організацій лімітів використання чи добування природних ресурсів, лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та лімітів на утворення і розміщення відходів.

До основних видів екологічного нормування, що використовуються в Україні, належать норми, ліміти і нормативи плати за забруднення навколишнього середовища, а також норми, ліміти і нормативи плати за використання природних ресурсів.

Екологічні нормативи — це закріплені законодавством норми, що регулюють природоохоронні і природоресурсні відносини, спрямовані на задоволення екологічних потреб суспільства й забезпечення оптимальної якості навколишнього середовища людини, мають кількісні значення і визначають рівень екологічної безпеки.

За юридичною силою вони поділяються на законодавчі норми (закони) і підзаконні норми, які входять до урядових правових актів, нормативних актів міністерств і відомств, актів місцевого рівня, а за змістом юридичного припису — на попереджувальні, заборонні, відновлювальні, заохочувальні та каральні. Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та іншими уповноваженими державними органами відповідно до законодавства України.

Екологічні нормативи за чинним природоохоронним законодавством України включають:

- нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування);
- гранично допустимі викиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;
- нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Існує система показників, за допомогою яких оцінюється антропогенний вплив — вплив забруднювальних речовин на навколишнє середовище. Основними з них є гранично допустима концентрація (ГДК), гранично допустимий викид або скид (ГДВ, ГДС) та гранично допустиме навантаження (ГДН).

Гранично допустима концентрація — максимальна кількість шкідливої речовини в одиниці об'єму або маси природного ресурсу (повітря, води, ґрунту), яка практично не впливає на здоров'я людини.

Гранично допустимий викид (скид) — маса (об'єм) забруднювальних речовин, розсіювання яких у природних умовах конкретного джерела

забруднення з урахуванням рівня загального фонового забруднення в сукупності з іншими джерелами забруднення не створює за межами санітарно-захисної зони перевищення допустимих рівнів забруднення.

Гранично допустиме навантаження (несуча ємність екосистеми) — сукупність окремих впливів, які або не впливають на якість навколишнього середовища, або змінюють її в допустимих межах, тобто не руйнують екосистему і не викликають для неї несприятливих наслідків.

У цілому гранично допустимі нормативи встановлюються для того, щоб поступово досягти нормативу якості природних ресурсів, тобто науково обґрунтованих значень концентрації забруднювальних речовин та показників якості (загальнофізичних, біологічних, хімічних, радіаційних) і санітарно-гігієнічних норм у місцях розташування джерел забруднення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та природних екосистем. Поступове досягнення якості природних ресурсів розглядається як процес постійного вдосконалення технологічних аспектів господарської та іншої діяльності людини, які здійснюються в напрямі зменшення шкідливого антропогенного впливу на природу. У зв'язку із цим екологічні нормативи відображають величини антропогенного навантаження на довкілля, що відповідають ступеню розвитку суспільства і з часом мають змінюватися у напрямку поліпшення якості навколишнього природного середовища.

Пряме адміністративне регулювання використання навколишнього природного середовища та природних ресурсів називають нормативно-правовим, адміністративно-контрольним, прямим регламентуванням, контрольним-адміністративним регулюванням.

В Україні пряме адміністративне регулювання використання навколишнього природного середовища і окремих компонентів природних ресурсів регулюється чинним природоохоронним законодавством, постановами та інструкціями Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств.

Пряме адміністративне регулювання використання навколишнього природного середовища і природних ресурсів є ефективним інструментом екополітики у випадках:

- у країнах з недостатньо розвинутою ринковою інфраструктурою і слабкою системою оподаткування;
- в секторах економіки, в яких домінують крупні державні об'єднання, або недостатньо розвинена конкуренція;
- у випадках, коли виробництва або об'єкти становлять екологічну загрозу.

Разом з тим, пряме адміністративне регулювання використання навколишнього природного середовища та природних ресурсів не завжди сприяє ефективному використанню виробничих ресурсів, розвитку торгівлі і конкуренції тощо.

Екологічні стандарти – це такі технічні вимоги, за допомогою яких регулюється стан, відтворення, охорона і використання навколишнього природного середовища та природних ресурсів і тим самим попереджуються негативні впливи на здоров'я, діяльність людини та довкілля.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання та охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів. Екологічні стандарти розробляються і вводяться в дію в порядку, що встановлюється законодавством України.

Екологічні стандарти поділяють на дві групи: стандарти якості навколишнього середовища для проживання (ambient standards); стандарти на вміст екологічно шкідливих домішок у продукті (content standards). За допомогою стандартів якості навколишнього середовища для проживання регулюють максимально допустимі концентрації забруднюючих речовин у довкіллі (атмосфері, воді, ґрунтах). Стандарти на вміст екологічно шкідливих домішок у продукті регулюють максимально допустимі концентрації шкідливих речовин у продуктах (наприклад, сірки в нафті, свинцю в пальному тощо).

В Японії розробляються екологічні стандарти двох видів – для регулювання безпеки здоров'я людей і для регулювання стану навколишнього природного середовища.

До екологічних стандартів також можна віднести стандарти управління навколишнім природним середовищем та екологічного аудиту. Екологічний національний стандарт системи управління природокористуванням був уперше розроблений у Великобританії. Британський екологічний національний стандарт системи управління природокористуванням включає такі розділи: екологічна політика; організація і кадри; реєстри екологічних нормативів і оцінок; облік впливу на довкілля; мета і завдання системи управління довкіллям; програма діяльності з природокористування; оперативні засоби управління і необхідна документація; облік документів з питань управління природокористуванням; аналітичні огляди управління природокористуванням.

Екологічний стандарт ДСТУ ISO 14001-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування» був прийнятий в Україні в 1997 році. Він є повним автентичним текстом міжнародного стандарту ISO 14001: 1996 «Системи

управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування». Цей стандарт може використовуватися організаціями всіх типів і масштабів для сертифікації або самодекларації системи управління навколишнім середовищем.

Позитивні сторони екологічних стандартів як інструментів екополітики: сприяють зміцненню екологічної безпеки (особливо це стосується екологічно небезпечних виробництв); сприяють зменшенню забруднення навколишнього природного середовища тощо.

Слабкі сторони екологічних стандартів як інструментів екополітики: не завжди дозволяють приймати ефективні рішення щодо застосування природоохоронних технологій і менеджменту; призводять до послаблення стимулюючих функцій ринкових інструментів екополітики.

За допомогою екологічних стандартів попереджують негативні впливи на здоров'я, діяльність людини і природні ресурси, що відбуваються під впливом забруднення довкілля. В статті 32 «Екологічні стандарти» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вказується: «Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливого впливу забруднення на здоров'я людей, інші питання, пов'язані з охороною довкілля та використанням природних ресурсів. До екологічних стандартів включають також стандарти якості навколишнього природного середовища для проживання, які встановлюють максимально допустимі рівні забруднюючих речовин у середовищі проживання (атмосфері, воді, ґрунтах), їх вимоги, як правило, диференційовані з врахуванням екологічного і соціального значення окремих регіонів.

Так, державні стандарти у галузі охорони атмосферного повітря є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони атмосферного повітря, методи контролю за станом атмосферного повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони і використання атмосферного повітря.

Стандарти у галузі охорони атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством охорони здоров'я України у порядку, що визначається законодавством України.

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;

- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами;
- граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів;
- нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їхніх фізичних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватись й інші нормативи у галузі охорони атмосферного повітря.

Для оцінки стану атмосферного повітря встановлюються єдині для території України нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря:

- гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі для людей і об'єктів навколишнього природного середовища;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, йонізуючого та іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря для людей і об'єктів навколишнього природного середовища.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються для кожного стаціонарного джерела викидів.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються на рівні, при якому сумарні викиди забруднюючих речовин і шкідливий фізичний та біологічний вплив усіх джерел у даному районі, з урахуванням перспективи його розвитку, у період дії встановленого нормативу не призведуть до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Проекти нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел розробляються підприємствами, установами та організаціями і затверджуються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України і Міністерства охорони здоров'я України. Ці проекти погоджуються з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування стосовно:

- термінів виконання заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин до нормативних рівнів;

- термінів відселення людей і винесення об'єктів соціального призначення з санітарно-захисних зон;
- зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов.

Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюється Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, а нормативів гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього, – Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (2707-12) Кабінет Міністрів України затвердив Порядок розробки та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря. Цей Порядок встановлює механізм розробки та затвердження науково обґрунтованих нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (далі — нормативи) з метою уникнення, зменшення чи запобігання негативним наслідкам забруднення атмосферного повітря.

Нормативи розробляються з урахуванням вимог міжнародних стандартів, норм, рекомендацій.

Для оцінки стану забруднення атмосферного повітря у місцях постійного чи тимчасового перебування людей встановлюються нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, до яких належать:

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого, інших видів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря населених пунктів. Мінприроди визначає перелік забруднюючих речовин, фізичних та біологічних факторів, для яких розробляються нормативи.

Під час розробки нормативів враховуються:

- ступінь впливу фізичних та біологічних факторів на населення, їхні гранично допустимі рівні, концентрації забруднюючих речовин, встановлені МОЗ;
- кліматичні умови;
- вразливість представників флори і фауни та місць їхнього поширення;
- вплив забруднення атмосферного повітря на історичні пам'ятки;
- техніко-економічне обґрунтування гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів і забруднення;
- можливість транскордонного перенесення забруднюючих речовин.

Нормативи затверджуються Міністерством охорони навколишнього природного середовища. Перегляд нормативів здійснюється один раз на

п'ять років у порядку їх розробки. Підставою для перегляду нормативів є результати медичних та екологічних досліджень впливу на здоров'я людини та стан довкілля забруднюючих речовин, фізичних та біологічних факторів, змін генофонду, зменшення видового різноманіття, порушень рівноваги в екосистемах, змін клімату.

Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами (далі — дозвіл) — це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам-суб'єктам підприємницької діяльності (далі — суб'єкт господарювання) експлуатувати об'єкти, з яких надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їхні суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів гранично допустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну.

Дозвіл видається суб'єкту господарювання — власнику стаціонарного джерела викиду, з якого надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їхні суміші.

- дозвіл видається безоплатно територіальними органами Мінприроди за погодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби на термін не менш як п'ять років.)

Для отримання дозволу суб'єкт господарювання:

- оформлює заяву;
- готує документи, в яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин;
- проводить інвентаризацію стаціонарних джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, видів та обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами пилогазоочисного обладнання;
- проводить оцінку впливу викидів забруднюючих речовин на стан атмосферного повітря на межі санітарно-захисної зони;
- розробляє плани заходів щодо: досягнення встановлених нормативів гранично допустимих викидів для найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин; охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; ліквідації причин і наслідків забруднення атмосферного повітря; остаточного припинення діяльності, пов'язаної з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, та приведення місця діяльності у задовільний стан; запобігання перевищенню встановлених нормативів гранично допустимих викидів у процесі виробництва; здійснення контролю за дотриманням установлених нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин та умов дозволу на викиди;

- обґрунтовує розміри нормативних санітарно-захисних зон, проводить оцінку витрат, пов'язаних з реалізацією заходів щодо їх створення;
- проводить оцінку та аналіз витрат, пов'язаних з реалізацією запланованих заходів щодо запобігання забрудненню атмосферного повітря;
- готує інформацію про отримання дозволу для ознайомлення з нею громадськості відповідно до законодавства.

Екологічні стандарти в Україні недосконалі. Недостатньо досконалою є система екологічних стандартів і на міжнародному рівні. Стандарти ISO, які почала запроваджувати Україна, головним чином, охоплюють технологічні процеси виробництва та управління в сфері природокористування.

Державні екологічні стандарти регламентують інтеграцію екологічних аспектів у різні види діяльності суб'єктів господарювання для забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку суспільства і є чинниками гармонізації його взаємовідносин із природою. Ці стандарти обов'язкові для виконання і визначають поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо використання природних ресурсів та запобігання забрудненню навколишнього природного середовища. Екологічні вимоги в таких стандартах відповідають рівню наукового, технічного й технологічного прогресу, досягнутому в державі.

Екологічні стандарти поділяються на міжнародні, державні, галузеві та локальні.

Розвиток екологічної стандартизації в Україні відбувається шляхом введення в державні стандарти екологічних вимог на продукцію і послуги та шляхом упровадження стандартів, гармонізованих із міжнародними і європейськими екологічними стандартами. Основою для розвитку також є екологічні стандарти, що розробляються Міжнародною організацією із стандартизації, зокрема її технічним комітетом ТК 207 «Управління навколишнім середовищем». Саме цей комітет, використовуючи досвід і методологію систем управління якістю, почав розробляти стандарти серії ISO 14000 «Системи екологічного управління».

Міжнародні стандарти затверджуються і впроваджуються Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO), державні — спеціальними постановами Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, галузеві — наказом відповідного міністерства чи відомства, локальні — постановою відповідного територіального природоохоронного органу в межах його компетенції.

Ліміти на природокористування в контексті парадигми збалансованого розвитку за своїм характером є тим важливим регуляторним

інструментом, який, обмежуючи рівень використання природних ресурсів, власне і здійснює стабілізацію процесів виробництва і споживання та утримування їх у межах збалансованого екологічно безпечного функціонування суспільства. При цьому сутність такого інструменту базується на двох стратегічних засадах: обмеженості можливостей біосфери приймати, поглинати й асимілювати різного роду відходи, вироблені соціально-економічною системою, та кінцевому характері невідновлюваних природних ресурсів.

Одним із основних недоліків екологічного нормування на сучасному етапі його розвитку є те, що лише незначна частина норм може вважатися екологічними, оскільки встановлені вони без урахування законів існування екосистем та біотичного механізму регулювання якості навколишнього середовища. Тому одним із головних завдань є підвищення саме ступеня екологічності норм.

Крім того, під час їх розробки слід враховувати специфіку регіонів держави і вносити елементи територіальної диференціації цих регіонів. Чимало норм природокористування слід також відобразити в законодавчих актах, які регулюють сфери підприємницької діяльності, у нормах цивільного, податкового, інвестиційного, банківського права тощо.

4.3. ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ

Сертифікація — це процедура підтвердження відповідності, за допомогою якої незалежна від виробника (продавця, виконавця) і споживача (покупця) організація засвідчує в письмовій формі, що продукція, процес або послуга відповідає встановленим вимогам. Цілковито новим і поки що незадіяним регулятивним механізмом для України є екологічна сертифікація, яка повинна стати повноправною складовою системи управління і регулювання економіки.

У світовій практиці екологічну сертифікацію почали запроваджувати з 1992 р. на основі Директиви 92/880/ЕС «Про екологічні знаки», британського стандарту BS 7750 «Система екологічного управління», міжнародних стандартів ISO/TC 207 «Управління навколишнім середовищем» тощо. Поступ України до єдиного ринку стає додатковим чинником у формуванні тенденцій щодо вимог стосовно якості, конкурентоспроможності та екологічної безпеки. Нині недостатньо декларувати «якість» і «безпеку»: треба мати їхні об'єктивні докази. Отримання таких доказів здійснюється

через незалежну сертифікацію. Вирішення цієї проблеми для України відбувається відповідно до стратегії зближення України з Європейським союзом. Отже, базисом сучасної екологічної сертифікації стає правове й нормативне забезпечення, яке є результатом діяльності Європейської комісії й авторитетних міжнародних та європейських організацій зі стандартизації і сертифікації.

В Україні існують об'єктивні засади для формування механізму екологічної сертифікації, яка поєднує можливості як державного, так і ринкового регулювання. Сучасний стан її формування в Україні можна характеризувати так.

- Створено основи законодавчої бази технічного регулювання (закони України «Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності»). Чинне законодавство містить початкові засади правового поля щодо відповідальності за правопорушення у сфері сертифікації;
- Існує необхідне правове поле, яке складається з земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного, заповідного права та права екологічної безпеки для впровадження й функціонування системи екологічної сертифікації;
- Нормативно-методична база охорони довкілля охоплює екологічні стандарти та керівні нормативні документи Мінприроди, які встановлюють екологічні норми і забезпечують методологію проведення аналітичних вимірювань екологічних характеристик;
- Існуюча українська державна система сертифікації продукції (УкрСЕПРО) у своїх стандартах уже враховує положення настанов ISO/IEC. Організаційна структура, правила, процедури УкрСЕПРО, з урахуванням її недоліків, можуть бути прийняті за прототип для розробки системи екологічної сертифікації;
- Як національні затверджено кілька основоположних стандартів серії ISO 14000 «Системи екологічного управління» в якості нормативно-методичної бази для розвитку екологічного менеджменту та аудиту в Україні.

Ефективність механізму екологічної сертифікації як гаранта якості та безпеки продукції та діяльності об'єктів управління ДСЕУ, які отримують відповідні сертифікати, забезпечується за умови, що системна методологія побудови цього механізму має своїми обов'язковими засадами відомі «сертифікаційні» принципи:

- незалежність (виключається вплив будь-яких юридичних чи фізичних осіб на результати сертифікації);
- об'єктивність (виключається надання переваг будь-яким юридичним чи фізичним особам);

- компетентність (учасники системи екологічної сертифікації мають необхідну кваліфікацію, засоби і повноваження для виконання покладених на них завдань);
- відкритість (відсутні обмеження на доступ юридичних і фізичних осіб до участі в роботі системи екологічної сертифікації та до інформації про її діяльність);
- закритість (дотримання конфіденційності інформації, яка становить комерційну таємницю);
- відсутність комерційних інтересів (відмова від одержання прибутку в процесі роботи).

Під час створення системи екологічної сертифікації слід враховувати її особливість, яка полягає в тому, що ця система ставить за мету забезпечити захист не тільки споживачів від недоброякісної й небезпечної продукції, а й самого навколишнього середовища від шкідливого впливу як цієї продукції, так і деструктивної діяльності людини. Тому саме для екологічної сертифікації набуває особливого значення розподіл сфер «обов'язковості» і «добровільності», інтересів національної безпеки і ринкових інтересів у визначенні структури цієї системи та правил її функціонування.

За своїм характером будь-яка сертифікація може бути обов'язковою та добровільною.

Обов'язкова сертифікація є формою державного контролю за безпекою продукції та довкілля, яка повинна проводитись у законодавчо-регульованому режимі.

Добровільна сертифікація проводиться на відповідність всім необхідним споживацьким вимогам, що не віднесені до обов'язкових, на договірних засадах між заявником та органом з сертифікації. Добровільна сертифікація проводиться в законодавчо нерегульованій сфері і може здійснюватися як у державній, так і в недержавній системах сертифікації. Сертифікацію в недержавній сфері, на відміну від державної, може проводити як вітчизняний орган із сертифікації, так і представництво закордонного органу із сертифікації.

Зазначимо, що в Європейському союзі переважає добровільна сертифікація. Для України, з огляду її загального екологічного стану, існує потреба в посиленому державному управлінні в галузі екологічної безпеки й контролю за додержанням екологічних вимог. Саме цей чинник наголошує на першочерговому значенні для нашої держави обов'язкової екологічної сертифікації.

Вибір «обов'язковості» чи «добровільності» у процесі підтвердження відповідності встановленим вимогам має здійснюватися з обов'язковим врахуванням ступеня екологічного ризику для кожного об'єкта, який підлягає сертифікації.

Для державної системи сертифікації можна визначити такі об'єкти обов'язкової екологічної сертифікації:

- екологічно небезпечні: продукція, технології виробництва;
- системи екологічного управління на виробництвах, пов'язаних із випуском екологічно небезпечної продукції;
- відходи виробництва і споживання, у тому числі екологічно небезпечні й ті, що є об'єктом транскордонного перевезення;
- діяльність у сфері поводження з відходами;
- очисні споруди;
- технології та обладнання для підготовки питної води;
- види тварин і рослин, що підпадають під дію Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою винищення.

4.4. ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Екологічна експертиза в Україні є самостійним видом управлінської діяльності та організаційно-правовою формою попереджувального контролю. З прийняттям законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу» екологічна експертиза набула законодавчого статусу і стала обов'язковою складовою законотворення, управлінської, господарської, інвестиційної та іншої діяльності, що впливають на стан навколишнього природного середовища і здоров'я населення.

Екологічна експертиза розглядається як один із ефективних механізмів державної системи екологічного управління, що здатний гарантувати екологічну безпеку, оскільки в ній поєднуються незалежність, гласність, соціальна справедливість, забезпечення конституційних прав громадян на безпечні умови життя, на відповідний рівень здоров'я та якість навколишнього природного середовища. Закон України «Про екологічну експертизу» так визначає екологічну експертизу:

Екологічна експертиза – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного

середовища і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Мета екологічної експертизи — запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності й екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах.

Перелік об'єктів екологічної експертизи нині значно розширено. До них належать проекти законодавчих, нормативно-правових актів; передпроектні та проектні матеріали; документація з упровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції; чинні народногосподарські об'єкти, особливо — екологічно небезпечні. У цілому в поле уваги екологічної експертизи потрапляють всі ті об'єкти, функціонування яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на здоров'я населення та стан навколишнього природного середовища. Екологічній експертизі можуть також підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю.

Основними формами екологічної експертизи, які визначені законодавством і здійснюються в Україні, є державна, громадська та інші. Правовий статус цих експертиз різний. Висновки державної екологічної експертизи обов'язкові для виконання, а висновки громадської та інших експертиз мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані під час проведення державної екологічної експертизи, а також у процесі прийняття рішень щодо подальшої долі експертованого об'єкта.

Екологічна експертиза спирається на принципи обов'язковості, наукової обґрунтованості, незалежності, гласності та демократизму. Зазначимо, що принцип обов'язковості поширюється в першу чергу на види діяльності та об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку, їх перелік встановлюється Кабінетом. Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я. До екологічно небезпечних належать об'єкти атомної промисловості та енергетики, нафтохімії, нафтопереробки, хімічної, біохімічної та фармацевтичної промисловості, металургії; об'єкти, пов'язані зі зберіганням,

транспортуванням, переробкою та захороненням небезпечних відходів, виробництвом і застосуванням мінеральних добрив, пестицидів, вибухових речовин тощо.

Провідна роль у здійсненні державної екологічної експертизи належить Міністерству охорони навколишнього природного середовища України. Міністерство є тим органом, який безпосередньо виконує процедуру державної екологічної експертизи своїми силами або за допомогою експертних комісій, до складу яких входять вчені, фахівці та представники громадськості. До компетенції інших суб'єктів державної екологічної експертизи (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада АР Крим, Рада Міністрів АР Крим, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади на місцях) віднесено:

- законодавче регулювання відносин у сфері екологічної експертизи;
- визначення основних принципів і порядку здійснення екологічної експертизи;
- призначення проведення основної й додаткової державних екологічних експертиз;
- визначення порядку передавання документації на державну екологічну експертизу;
- координація діяльності суб'єктів екологічної експертизи;
- здійснення контролю за дотриманням законодавства про екологічну експертизу;
- вирішення інших питань у сфері екологічної експертизи.

Світовий досвід проведення екологічної експертизи показав, що для її об'єктивного й успішного виконання слід дотримуватися низки основних принципів:

- екологічна експертиза повинна мати імперативний характер, тобто лише після її завершення може видаватися дозвіл на реалізацію проекту й відкриття фінансування;
- пріоритет слід віддавати медико-біологічній безпеці;
- екологічна експертиза має бути незалежною і здійснюватися фахівцями, які не працюють і не пов'язані з організаціями-проектувальниками, замовниками й виконавцями;
- екологічна експертиза повинна мати науково обґрунтований, міждисциплінарний і комплексний характер.

Основними завданнями екологічної експертизи є:

- 1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- 3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;

- 4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;
- 5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- 6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Основними принципами екологічної експертизи є:

- 1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;
- 2) збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;
- 3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;
- 4) екологічна безпека, територіально-галузева і економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 5) державне регулювання;
- 6) законність.

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища.

Порядок проведення екологічної експертизи визначається законодавством України.

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування.

Для участі в проведенні державної екологічної експертизи можуть залучатися відповідні органи державного управління України, представники науково-дослідних, проектно-конструкторських, інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Висновок державної екологічної експертизи після затвердження спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів є обов'язковим для виконання.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів.

Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їхніх власних коштів або на громадських засадах незалежно від державної екологічної експертизи.

Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сутність екологічного ліцензування.
2. Законодавчі засади екологічного нормування та стандартизації.
3. Роль міжнародних стандартів у галузі довкілля.
4. Існуючий стан та перспекти розвитку екологічної сертифікації.
5. Передумови формування екологічної сертифікації.
6. Мета, види та форми екологічної експертизи.
7. Висновки екологічної експертизи.

ТЕМА 5

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ*

5.1. ОЦІНКА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Під економічними інструментами природокористування розуміють заходи (методи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів та зменшення енерго- і ресурсоємності одиниці продукції. Упровадження економічних інструментів сприяє реалізації таких керівних принципів екологічної політики, як «забруднювач платить».

При цьому вищевказані інструменти можуть розглядатися як важливі важелі, спрямовані на інтерналізацію (тобто переклад у форму внутрішніх витрат, що є зовнішніми для виробників і споживачів. Може бути запропонована значна кількість різних економічних інструментів. Як відзначають фахівці, усі вони мають свої переваги і недоліки, і в кожному конкретному випадку необхідно ретельно вибирати, який з них найбільше підходить для рішення даної проблеми природокористування. Це обумовлює необхідність враховувати економічні, політичні, соціальні та культурні ефекти, щоб переконатися, що економічні інструменти зорієнтовані правильно і прийнятні як для суспільства, так і для тих груп населення, на які розраховано їхній вплив.

* Більш детально: Галушкіна Т.П. Экологические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) – Одесса, ИПРЭИ НАН Украины, 2000. – 280 с.

Варто враховувати, що зараз складається тенденція відмовлення від дорогих систем адміністративно-наглядового контролю на користь заходів економічного впливу, стимулювання екологічного підприємництва і ресурсозбереження, регульованого за допомогою спеціальних податків. Приклади економічних інструментів, що використовуювані в країнах Центральної і Східної Європи, наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

**Економічні інструменти, що найбільш поширені в країнах
Центральної і Східної**

<p>1. Інструменти для контролю за забрудненням повітря</p> <p>1.1. Інструменти для контролю за виробничим забрудненням повітря, а саме:</p> <p>1.1.1. платеж(и) за викиди в атмосферу і/чи податки, наприклад, за OPB, SO_2, NO_x, CO_2, ЛОС, токсичних речовин і т.д.;</p> <p>1.1.2. плата за недотримання нормативів викидів в атмосферу, наприклад, по OPB, SO_2, NO_x, CO_2, ЛОС, токсичним речовинам і т.д.;</p> <p>1.2. Інструменти для контролю за забрудненням повітря енергетичним сектором, а саме:</p> <p>1.2.1. диференційовані податки на етилований і неетилований бензин;</p> <p>1.2.2. податки (диференціація податків) на викопні види палива у залежності від змісту в них забруднюючих речовин (наприклад, сірки) і калорійності (наприклад, вугілля, нафта, газ, електроенергія, тепло);</p> <p>1.2.3. диференціація ГДВ на викопні види палива;</p> <p>1.2.4. акцизні збори, якими обкладається імпортне викопне паливо у залежності від змісту забруднюючих речовин.</p> <p>1.3. Інструменти контролю за забрудненням повітря, зв'язані з транспортом, а саме:</p> <p>1.3.1. податки, пов'язані з транспортними засобами, і їхня диференціація по впливу на навколишнє середовище (податки на імпорт/ мита на нові або старі автомобілі; річний податок на автомобілі; податок з продажів; реєстраційний збір; податкові пільги при регулярних приміських поїздках і користуванні службовим автомобілем);</p> <p>1.3.2. плата за користування дорогами/ ціноутворення на платних дорогах;</p> <p>1.3.3. податки/ платежі за повітряні сполучення (наприклад, податки/ збори за посадку, зв'язані із шумом і викидами).</p>
--

Продовження табл. 5. 1

<p>2. Інструменти для раціонального використання водних ресурсів</p> <p>2.1. Інструменти для регулювання якості води, а саме:</p> <p>2.1.1. платежі за забір поверхневих/ ґрунтових вод для різних цілей (наприклад, для побутового споживання, промислового використання, іригації тощо).</p> <p>2.2. Інструменти для управління якістю води, а саме:</p> <p>2.2.1. платежі за скидання стічних вод (плата користувачів за послуги за відведення стічних вод) міського господарства і промислових об'єктів;</p> <p>2.2.2. платежі за скидання неочищених стічних вод (на додаток до платежів за скидання стічних вод, наприклад, відповідно до показників БПК, ХПК, змістом зважених часток, важких металів, фенолів, нафтопродуктів і т.д.);</p> <p>2.2.3. плата за недотримання нормативів з очищення і скидання стічних вод.</p>
<p>3. Інструменти для контролю в області управління відходами</p> <p>3.1. Платежі за користування послугами за збором і видаленням міських відходів.</p> <p>3.2. Платежі за виробництво і видалення небезпечних відходів чи промислових відходів.</p> <p>3.3. Плата за недотримання нормативів за небезпечними чи промисловими відходами.</p> <p>3.4. Платежі/ податки за неекологічну продукцію, пов'язані з відходами (автомобілі, холодильники, акумуляторні батареї, шини, мастила, пакувальні матеріали, пестициди і т.п.).</p> <p>3.5. Заставні системи (пляшки з-під напоїв, батарейки, папір тощо).</p> <p>3.6. Інші економічні інструменти в області керування відходами.</p>
<p>4. Інструменти для контролю раціонального використання ґрунтів, земель (у тому числі сільськогосподарських) і природних ресурсів (наприклад, лісів, корисних копалин, нафти і газу)</p> <p>4.1. Платежі/ податки за використання добрив, пестицидів тощо.</p> <p>4.2. Платежі за випас на суспільних землях.</p> <p>4.3. Інші платежі/ податки на землекористування.</p> <p>4.4. Платежі/ податки на вирубку дерев.</p> <p>4.5. Платежі/ податки на видобуток корисних копалин.</p> <p>4.6. Податки/ платежі на сировину.</p>

5. Інструменти для охорони біологічної розмаїтості природи
5.1. Платежі за право полювання 5.2. Платежі за рибний лов (у спортивних цілях). 5.3. Плата за вхід на територію природних парків. 5.4. Плата за недотримання нормативів з охорони природи.
6. Інші інструменти
6.1. Природоохоронні платежі та знижки з податку на додаткову вартість чи податків на продаж/ податків з обороту. 6.2. Природоохоронні платежі та знижки в інших акцизних зборах.

Розглянемо деякі найбільш популярні економічні інструменти природокористування, що використовуються на Заході. Нижче наведена класифікація економічних інструментів природокористування (за І. Сіякевичем):

1. ЕКОЛОГІЧНИЙ БОН становить екологічну облигацію, яка купується підприємствами (компаніями), що завдають екологічної шкоди довкіллю та природним ресурсам у процесі виробничо-господарської діяльності. Ціна екологічної облигації визначається рівнем потенційної екологічної шкоди. У випадках дотримання взятих на себе екологічних зобов'язань кошти, що затрачені на придбання екологічної облигації, повертаються природокористувачу (з нарахованими банківськими відсотками). У випадках порушення екологічних правил і норм природокористування кошти, витрачені на придбання екологічної облигації, використовуються на виконання природоохоронних програм. Екологічний бон можна розглядати як різновид екологічної застави.

До позитивних сторін екологічного бону як інструмента природокористування можна віднести:

- простоту процедури вилучення коштів на відшкодування екологічної шкоди (на неї не впливають незадовільний фінансовий стан компанії – природокористувача та інші фінансові чинники);
- істотний стимулюючий вплив у сфері оздоровлення довкілля і використання природних ресурсів.

2. РОЯЛТІ – це інструмент, за допомогою якого держава - власник природного ресурсу здійснює вилучення ресурсної ренти.

Різновидом роялті можна вважати податок суверена, який встановлюється суб'єктами федерації на природний ресурс, що є їх власністю. Ставка цього податку може збільшуватися в тих випадках, коли ціни на

сировину перевищують рівень, що встановлений центральними органами влади.

Кошти, що накопичуються від справляння податку суверена, як правило, використовуються на фінансування екологічних програм, що спрямовані на покращання використання природних ресурсів. За рахунок коштів, отриманих за рахунок справляння цього податку, формуються траст-фонди.

3. СУБВЕНЦІЯ – передбачає цільову фінансову допомогу компаніям природодобувних галузей промисловості у випадках зростання затрат на добування сировини.

Субвенція може надаватися непрямым чином, наприклад, шляхом підтримки державними фінансовими органами стабільних цін на природні ресурси (або шляхом зниження бонусу, роялті тощо).. Її доцільно застосовувати впродовж короткого періоду. Тривалі субвенції призводять до застою в розвитку природо-добувного сектору національної економіки, нерационального використання національних ресурсів. Негативні наслідки подібної постійної державної підтримки природодобувних галузей промисловості проглядаються на прикладі розвитку економіки колишнього СРСР.

4. ПЛАТЕЖІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПОСЛУГИ – це ціни на послуги, що спрямовані на відтворення природних ресурсів та усунення негативних наслідків, викликаних забрудненням навколишнього природного середовища та деградацією природних ресурсів. До платежів за екологічні послуги можна віднести також ціни на виконання робіт з відтворення, охорони та захисту лісу (на посадку лісових культур, проведення рубок догляду за лісом, створення протипожежних розривів тощо).

Платежі за екологічні послуги мають місце тоді, коли державні та місцеві органи влади замовляють послуги, що спрямовані на покращання довкілля і використання природних ресурсів. Такі платежі виникають, як правило, тоді, коли несформований ринок таких послуг (як це має місце в лісовому господарстві України).

5. КВОТИ НА ЗАБРУДНЕННЯ

Квоти на забруднення – це інструмент екополітики, за допомогою якого регулюється гранична межа викидів забруднюючих речовин

Вони можуть бути предметом торгівлі, тобто складовою частиною такого інструмента екополітики, як торгівля дозволами на забруднення довкілля.

Квоти на забруднення в Україні іноді називають лімітами, або дозволами, що не зовсім правильно. Ліміти забруднення – це гранично допустимі норми викидів забруднюючих речовин, що встановлюються для окремих об'єктів, які є джерелами забруднення. Дозволи на забруднення – це лише право забруднювати довкілля в процесі виробничо-господарської та іншої діяльності.

Квоти на забруднення довкілля пропонується розділяти на міжнародні, національні і регіональні. Міжнародні квоти на забруднення довкілля регулюються міжнародними угодами, національні – національними адміністративними органами, регіональні – місцевими органами влади (в межах прав і повноважень, що передбачені чинним законодавством).

За Кіотським протоколом третьої сесії Конференції сторін рамкової конвенції ООН про зміну клімату промислове розвинені країни (включаючи Україну) мають намір знизити викиди діоксиду вуглецю, метану, закису азоту, гексафториду та деяких інших шкідливих газів за період з 2008 до 2012 року не менше як на 5 відсотків у порівнянні з базовим 1990 роком. За цим протоколом більшість країн Європи повинна зменшити викиди шкідливих речовин у довкілля на 8 відсотків, США – на 7, Канада, Угорщина, Японія, Польща – на 6, Україна, Росія і Нова Зеландія повинні стабілізувати шкідливі викиди речовин на рівні 1990 року. А такі країни, як Норвегія, Австралія і Ісландія, можуть збільшити викиди шкідливих речовин відповідно на 1, 8 і 10 відсотків.

Оскільки в Україні в зв'язку зі спадом виробництва промислової продукції відбувається зменшення викидів забруднюючих речовин, частка квоти на забруднення може бути продана за угодою в Буенос-Айрсі (1998) іншим країнам.

Квота на забруднення довкілля може бути ефективним інструментом екополітики лише тоді, коли забруднення довкілля загрожує екологічній безпеці, а також у випадках торгівлі дозволами на забруднення.

6. КВОТИ НА ДОБУВАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Квоти на добування природних ресурсів – це інструмент, за допомогою якого здійснюється регулювання використання окремих компонентів природних ресурсів. Визначає частку окремого природокористувача щодо добування окремих компонентів природних ресурсів.

Квоти на добування природних ресурсів регулюються адміністративними методами або угодами, що укладаються між природокористувачами. Квоти можуть встановлюватися на вилов риби у водних басейнах, добування нафти, забір води з водних басейнів, відстріл мисливських тварин тощо.

Квоти на добування природних ресурсів встановлюються з метою попередження виснаження окремих компонентів природних ресурсів і справедливого їх розподілу між природокористувачами. Є недостатньо ефективним інструментом екополітики, оскільки в результаті адміністративного розподілу природні ресурси не завжди попадають до природокористувачів, які їх ефективно використовують.

7. ПЛАТА ЗА ПОВЕРНЕНІ ВИКИДИ

Плата за повернені викиди – передбачає спеціальне відшкодування забруднювачам довкілля в тому випадку, коли вони за рахунок впро-

вадження досконалих природоошадних технологій зменшили шкідливі викиди в атмосферу.

Емпіричним прикладом, який підтверджує ефективність плати за повернені викиди як економічного інструменту екополітики, можна вважати податкову систему Швеції, де він використовується як ринковий інструмент, за допомогою якого регулюють викиди NO. Застосування його в Швеції дозволило зменшити викиди NO в атмосферне повітря на 50 %. Як різновидність цього інструменту екополітики можна розглядати технологічні премії за застосування природозберігаючих технологій.

Плата за повернені викиди та технологічні премії за використання природозберігаючих технологій є «м'якими» ринковими інструментами екополітики, які використовуються, головним чином, лише найрозвинутішими країнами світу (США, Японією, Швецією та деякими іншими).

8. ШТРАФИ ЗА ПОРУШЕННЯ

Основна функція цього інструмента екополітики-стимулювання дотримання норм природокористування, що передбачені чинним законодавством, екологічними стандартами та адміністративними постановами. Він широко застосовується в країнах Центральної та Східної Європи. Ефективність цього інструменту екополітики оцінюється економістами по-різному. Вважається, що штрафи за екопорушення призводять до зменшення викидів забруднюючих речовин на 50-60 відсотків. Разом з цим, висловлюються думки, що жорсткі штрафні санкції за екопорушення є стримуючим фактором підприємницької діяльності, оскільки вони призводять до зростання ризику.

Штрафи за екопорушення не можна віднести до пріоритетних інструментів екополітики. Їх варто застосовувати в тих випадках, коли ринкові інструменти екополітики виявляються недостатньо дієвими. Поєднання штрафів за екопорушення з екологічними та іншими податками в рамках концепції про «подвійні дивіденди» може давати позитивні результати.

У більшості європейських країн штрафи за екопорушення називають платежами за невиконання нормативно-правових вимог.

9. ПЛАТА ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

Плата за забруднення довкілля – це один із видів екологічних податків, що використовується для відшкодування негативних екологічних ефектів, пов'язаних із шкідливими викидами речовин, розміщенням відходів виробництва та шумовим і радіологічним забрудненням. Застосовується в більшості промислово розвинених країн, а також в деяких країнах, що розвиваються (Бразилії, Мексиці, Китаї та інших). В Україні введена з 1991 року. За її допомогою можна оподатковувати всі шкідливі викиди речовин у довкілля, трансформувати негативні зовнішні екологічні ефекти в екологічні витрати. Світовий досвід дає підставу стверджувати, що за допомогою цього інструменту екополітики можна

ефективно оподатковувати лише великих забруднювачів довкілля. Посилення стимулюючої функції цього економічного інструмента екополітики досягається шляхом інтеграції з іншими політиками та інструментами екополітики (зокрема, з податком на екологічно шкідливу в споживанні продукцію). Особливо ефективною є інтеграція платежів за забруднення довкілля з інструментами податкової системи в рамках теорії про «подвійні дивіденди»

10. ЕКОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ

Екологічна інформація як інструмент екополітики – це методи використання знань про довкілля, природні ресурси, технологічні процеси та екологічну безпеку у процесі управління природокористуванням, що призводять до зменшення екологічного ризику. Може бути впливовим інструментом екополітики лише тоді, коли екологічна інформація є достовірною, оперативною, повною, доступною і відкритою. Його можна віднести до групи безальтернативних інструментів екополітики.

Частина екологічної інформації природокористувачі споживають у вигляді суспільних послуг, витрати на які відшкодовуються за рахунок коштів державного бюджету або інших суспільних фондів.

У системі екологічної інформації вагоме місце займає статистична звітність. Ця інформація дозволяє аналізувати стан, використання і охорону всіх компонентів природних ресурсів, наявність і використання відходів виробництва і споживання, екологічну безпеку, а також реагування економічної системи на екологічні впливи і природоохоронні витрати. Достовірна статистична екологічна звітність дозволяє об'єктивно оцінювати еколого-економічні тенденції в світі, окремих країнах та регіонах.

11. ЕКОЛОГІЧНИЙ ОБЛІК

Екологічний облік – це інструмент, за допомогою якого здійснюється опис взаємовпливів між довкіллям і економікою за розробленою системою показників. Передбачає облік екологічної шкоди, екологічних послуг, природного капіталу та природоохоронних затрат.

Екологічний облік є необхідним інструментом для розвитку сталого природокористування, трансформації зовнішніх негативних екологічних ефектів в екологічні витрати та прогнозування майбутніх суспільних витрат. Він повинен забезпечувати об'єктивною інформацією менеджерів про реальну цінність окремих компонентів природних ресурсів та довкілля. Трудність отримання достовірної екологічної інформації пов'язана зі складною системою екологічного моніторингу та динамічними змінами, що відбуваються в довкіллі під впливом антропогенної діяльності та природних процесів. Без екологічного обліку не може бути ефективного екологічного аудиту.

Екологічний облік є одним із пасивних інструментів екологічної політики, але необхідним для функціонування ефективної екополітики і моніторингу її результатів.

12. ЕКОЛОГІЧНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Екологічне ціноутворення передбачає використання системи ціноутворення з метою позитивного впливу на довкілля і природні ресурси. Воно включає також ціноутворення на відходи виробництва і споживання, які є об'єктами промислового або непромислового використання; стосується цін на послуги щодо утилізації відходів, що не можуть бути використані як сировина та для інших потреб. Екологічне ціноутворення є інструментом формування так званих «зелених цін», тобто таких, що сприяють оздоровленню довкілля.

13. ЕКОЛОГІЧНА ЗАСТАВА

Екологічна застава передбачає внесення застави (грошової суми) на спеціальний рахунок власника природного об'єкта в розмірі потенційної екологічної шкоди, яка може мати місце в процесі його використання (або використання одного із компонентів природного об'єкта). Застава повертається повністю природокористувачу у випадку, коли в процесі використання природного об'єкту не було завдано екологічної шкоди, або повертається її частина, коли величина фактичної екологічної шкоди менша від потенційної. Головним чином розповсюджується на продукцію, що засмічує довкілля на останній стадії життєвого циклу продукції відходами споживання.

Цей інструмент екополітики стимулює попередження забруднення та екологічно зразкову поведінку. Він, крім того, стимулює переробку відходів споживання та удосконалення екологічного менеджменту. Забезпечує трансформацію негативних екологічних ефектів у екологічні витрати впродовж життєвого циклу продукції. Застосовується, головним чином, по відношенню до продукції масового споживання (пляшок, металевих банок тощо). Екологічна застава застосовується в процесі продажу одноразових батарейок, мастил, електронного обладнання, автомобільних шин, холодильників, пральних машин. Є добровільним інструментом екополітики.

14. ЕКОКОНВЕРСІЯ

Екоконверсія – це специфічний інструмент міжнародної екологічної політики, за допомогою якого здійснюється реструктуризація зовнішніх боргових зобов'язань. Його застосування можливе лише при наявності боргових зобов'язань. Дозволяє країні-боржнику розраховуватися за борги на прийнятних умовах, а кредиторам спрямовувати безнадійні боргові зобов'язання на поліпшення стану довкілля.

В Україні ж переважно широко використовуються наступні економічні інструменти природоохоронної діяльності та природокористування:

- збори за забруднення навколишнього природного середовища;
- збори за спеціальне використання природних ресурсів;
- відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства.

Однак, ще недостатньо використовуються ринкові важелі природокористування, у тому числі екологічне оподаткування.

5.2. ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ

На сьогодні дефініція «екологічні податки» – не зовсім традиційне поняття. Існують різні підходи щодо його тлумачення, однак на законодавчому рівні воно дотепер ще не закріплено.

За класифікацією Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), податки визначаються як «обов'язкові некомпенсаційні виплати державі». Податки не компенсуються у тому значенні, що вигоди, які представляються державою платникам податків, звичайно не пропорційні сумам виплат. Необхідно відзначити, що податок може мати цільове призначення, якщо буде вирішено, що визначений відсоток надходжень буде спрямований на деяку визначену мету (наприклад, коли частина надходжень від податку на бензин направляється на будівництво доріг).

Екологічне оподаткування регулюється:

- Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» ;
- Законом України «Про систему оподаткування» тощо.

Екологічне оподаткування – це визначення законодавством системи екологічних податків та зборів.

Податки та збори – це обов'язкові платежі. Вони різняться за цільовим призначенням: податки – стягуються до державного бюджету державою і можуть використовуватися на будь-які цілі і потреби держави; збори – носять вузькоцільовий характер: для фінансування певних потреб, визначених законом.

Більшість вчених дотримується того трактування, що, говорячи про екологічні податки в Україні, мається на увазі, насамперед, плата (збори) за лімітне і понадлімітне використання природних ресурсів і їхнє забруднення; а саме викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами; скидання забруднюючих речовин у поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, а також у підземні обрії; розміщення відходів у навколишньому природному середовищі. На сьогодні система екологічного оподаткування виглядає так:

- **Загальнодержавні екологічні податки і збори** (ст. 14 Закону України «Про систему оподаткування»)1. земельний податок;

2. збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Держбюджету;
3. збір за спеціальне використання природних ресурсів;
4. збір за забруднення доквілля;
5. збір до фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (цей збір тимчасово не застосовується);
6. фіксований сільськогосподарський податок;
7. збір за спеціальне використання радіочастотного ресурсу України.

• **Місцеві екологічні податки і збори** (ст. 15 Закону України «Про систему оподаткування»):

1. курортний збір;
2. збір з власників собак.

Екологічні податки і збори не є заходами відповідальності (санкціями) за порушення екологічного законодавства, це заходи податкового стимулювання.

До речі, по оцінкам фахівців, тільки в окремих країнах Східної Європи (у тому числі в Україні), в яких природні ресурси є власністю держави, плата за їхнє використання розглядається як вид податку. І якщо, наприклад, в Угорщині в податки включають лише плату за використання мінеральних ресурсів і забір води з водних басейнів, то в Україні в них включають усі види платежів за спеціальне використання природних ресурсів.

Аналогічна ситуація і з платою (збором) за забруднення природних ресурсів. На Заході аналогом цьому виду непрямого податку є продаж прав на забруднення, податок на екологічно шкідливу у вживанні продукцію і плата за повернуті викиди.

Вперше ж ідея екологічного оподаткування була започаткована в роботах економіста-теоретика Пігу, що запропонував стягувати податки з забруднювачів (податок Пігу) і виплачувати субсидії тим, хто знижує рівень викиду.

Наприкінці ХХ сторіччя на Першому світовому конгресі економістів по навколишньому середовищу і природним ресурсам, що пройшов у Венеції (1998р.), було проголошено, що успіхи світової економіки пов'язані, головним чином, з посиленням стимулюючого впливу ефективних економічних інструментів екополітики. Найбільш актуальними з них є: реформування податкової системи з метою посилення стимулюючої ролі екологічних податків на основі теорії про «подвійні дивіденди».

Сутність цієї концепція реформування, як вважають спеціалісти, полягає в тому, що в країнах з спотвореною податковою системою¹

¹ Під «спотвореною податковою системою» мається на увазі така система оподаткування, яка стримує розвиток національної економіки в зв'язку з деструктивним її впливом на виробництво і торгівлю.

(характерної, насамперед, для слаборозвинених країн) уведення нових чи посилення традиційних екологічних податків може дати подвійну вигоду. При цьому змінюється лише структура податків, а баланс податкової системи залишається незмінним. В результаті, загальна вигода від такого реформування податкової системи полягає в поліпшенні стану навколишнього середовища, а також в економічному і соціальному ефектах від ослаблення негативного впливу на економіку і соціальну сферу. Ця концепція реформування податкової системи й одержала назву «подвійні дивіденди».

Сьогодні на думку вчених, у промислово-розвинених країнах світу спостерігається тенденція зростання ролі екологічних податків і їхнього стимулюючого впливу на розвиток економіки. При цьому частка екологічних податків у цілому від підсумку оподатковування юридичних і фізичних осіб складає: в Австрії – 4,4; Канаді – 4,5; Данії – 3,4; Фінляндії – 7,3; Франції – 5,4; Німеччині – 4,9; Греції – 6,1; Ірландії – 11,9; Італії – 9,0; Японії – 6,5; Нідерландах – 5,5; Новій Зеландії – 6,1; Норвегії – 10,8; Португалії – 11,54 Іспанії – 7,5; Швеції – 6,3; Швейцарії – 4,7; Великобританії – 8,2; США – 3,2.

Констатуючи ефективність екологічного оподатковування, особливо необхідно зупинитися на такому економічному інструменті екологічної політики, як податок на екологічно шкідливу в споживанні продукцію. Наприклад, у Великобританії введено диференційований збір за пальне, а також диференційований збір на вантажні автомобілі (з обліком їхнього негативного впливу на навколишнє середовище). Подібні податки введені й у деяких країнах Східної Європи на покриття для автомобілів, холодильники й охолоджуючі речовини, акумулятори для автомобілів і пакувальні матеріали.

За твердженням Датського агентства охорони довкілля, екологічні податки є найважливішими економічними інструментами боротьби з відходами. До податкових інструментів у Данії відносять податок на розміщення відходів, податки на продукт, а також систему «застава-повернення» — що не має звичного для нас «податкового» вигляду.

Податками на продукт називають податки, що стягуються з одиниці готової продукції, яка на одному з етапів свого життєвого циклу призводить до забруднення довкілля. Податки на продукт стягуються з автомобільних шин, батарейок та акумуляторів, миючих засобів, пластикової упаковки та багатьох інших товарів.

Податок на розміщення відходів запроваджений у 1990 році. Цим податком обкладаються усі відходи, що не належать до особливо небезпечних (для них існує окрема система регулювання). Ставка податку різниться у залежності від способу поводження з відходами. Вважається, що найбільш неприйнятним з екологічної та економічної

точки зору є захоронення відходів на сміттєзвалищах. Більш прийнятним є спалювання відходів з отриманням корисної енергії та найкращим — біологічна переробка (компостування). До речі, ставлення до спалювання відходів зараз переглядається у зв'язку з виявленням нових видів негативного впливу сміттєспалення на людину і довкілля. У відповідності до ступеня екологічної прийнятності способу поводження з відходами і встановлено ставку оподаткування. За кожен тонну відходів, що піддається захороненню на сміттєзвалищах, виробник відходів сплачує 375 датських крон (50,34 євро). За тонну відходів, що спалюється, плата становить 330 датських крон. Податок з відходів, що піддаються переробці, повторно використовуються та компостуються, не стягується.

Основною метою стягнення цього податку є заохочення переробки відходів та впровадження сучасних екологічно прийнятних технологій у сфері поводження з відходами. Податок вважається ключовим економічним інструментом регулювання у сфері поводження з відходами. Результати застосування податку були досить успішними – висока частка переробки відходів та зменшення обсягів захоронення відходів пояснюються впливом саме цього податку.

Поряд із податком на розміщення відходів у Данії діють податки на продукт. Цей вид податків застосовується стосовно багатьох видів продукції, що на одному з етапів свого життєвого циклу перетворюються на відходи, які погано піддаються переробці. Податок застосовується для спонукання до переходу на менш екологічно шкідливу продукцію, отримання коштів на переробку утворених в результаті споживання продукції відходів. Податки на продукт вважаються досить вигідним для держави податковим інструментом, оскільки не вимагають значних адміністративних витрат. У результаті їх впровадження конкурентноздатність місцевих виробників практично не постраждала.

Данія по праву може пишатись своїм досягненням — податком на упаковку. Метою цього податку є заохочення використання багаторазової упаковки, зменшення об'ємів використання одноразової, а отже, і зменшення кількості відходів упаковки. Податок стягується з упаковки, виготовленої із пластмас, скла, металів, картону та композиційних матеріалів, а також сумок та пакетів з пластмас та паперу. Ставки податку залежать від шкідливості, для довкілля різних видів упаковки: від 0,75 датської крони на 1 кг скляної та керамічної упаковки до 30 датських крон на 1 кг гнучкої пластикової (відомі наші одноразові пакети). Податок досить істотно впливає на ціни деяких видів продукції, перш за все, продукцію широкого вжитку, сприяючи її екологізації.

Податок на продукт застосовується також стосовно хлоровмісних розчинників, що становлять значну небезпеку для довкілля. Його впровадження сприяло скороченню їх використання на 60%.

Податок на нікель-кадмієві батарейки має за мету зменшення обсягів їх використання. Кошти, що надходять від стягнення податку, використовуються для створення та функціонування системи прийому та переробки нікель-кадмієвих батарейок, а також впровадження для їх обігу ще одного цікавого податкового інструменту— системи «за-става-повернення».

Датський досвід свідчить про те, що система «застива-повернення» є достатньо життєздатною і її застосування має відчутний позитивний вплив на довкілля. Повертається 99% тари, середня кількість повторного використання скляної пляшки становить 35-40 разів.

Досвід Данії свідчить про те, що екологічні податки можна успішно застосовувати для вирішення проблеми відходів.

Податок на екологічно шкідливу в споживанні продукцію у вигляді екологічного акцизу варто застосувати й в Україні. На думку фахівців, він міг би істотно підсилити стимулюючу функцію податкової системи, особливо якщо його вводити з урахуванням концепції про «подвійні дивіденди». При цьому необхідно орієнтуватися на існуючі основи національної податкової системи і механізми її реформування.

5.3. ЦІНОВІ ІНСТРУМЕНТИ

Цінові інструменти (англ. – pricing, price instruments,) — це система заходів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання за допомогою зменшення чи збільшення цін.

Можна назвати два основні напрямки використання цінових інструментів у природокористуванні: пряме регулювання цін і непряме регулювання цін.

Методи прямого регулювання цін використовуються в тих випадках, коли існують можливості адміністративного впливу на ціни. В умовах ринкової економіки це відбувається, як правило, у двох випадках: по-перше, в умовах монопольного положення продавця чи покупця, по-друге, коли в будь-якому економічному просторі припиняється дія вільного ринкового регулювання цін. Як правило, в обох випадках активним економічним суб'єктом (монополістом або суб'єктом адміністративного регулювання цін) виявляється держава або органи місцевої адміністрації. Як форми прямого регулювання цін можна назвати:

- **диверсифікацію цін у часі** (наприклад, протягом доби на електроенергію) з метою більш рівномірного споживання енергії, а

отже, і підвищення ефективності використання енергоресурсів; звичайно встановлюють двотарифний (день-ніч) чи тритарифний (день – ніч – години «пік») режими, що активно використовується в багатьох країнах світу (зокрема, в Австралії, в Німеччині й інших країнах);

- **диверсифікація цін за споживачами на природні ресурси;** прикладом є встановлення різних тарифів на воду для різних споживачів (наприклад, населення, комунального господарства, промисловості, сільського господарства). Подібні заходи застосовуються в багатьох країнах (зокрема, в Україні, Японії); пільгові тарифи звичайно встановлюються для населення, більш жорсткі (іноді в 2-4 рази вищі) – для промисловості;
- **диверсифікація цін за споживачами на послуги інфраструктури** (зв'язок, транспорт, комунальні послуги), що має місце в Україні; наявність подібної диверсифікації цін може використовуватися для створення пільгових режимів роботи екологічно орієнтованим підприємствам;
- **встановлення підвищених закупівельних цін на екологічно чисту продукцію** (наприклад, сільськогосподарську); в тому випадку, якщо держава чи територіальні органи управління є замовником такої продукції;
- **адміністративний контроль цін** (встановлення максимуму чи мінімуму) на деякі види продукції, наприклад, на відходи, рослинну чи тваринну сировину, природні ресурси, ін.

Методи непрямого регулювання цін мають у ринковій економіці значно ширші можливості. Ці методи базуються на механізмах впливу на рівень цін за допомогою інших інструментів.

Кінцевими стратегічними цілями методів непрямого регулювання цін можна вважати:

1. підвищення рівня цін споживання на екологічно несприятливу продукцію, тобто на ті види продукції, виробництво і споживання яких пов'язане з процесами порушення природного середовища (зниження вигідності виробництва і споживання продукції);
2. зниження рівня цін споживання на екологічно сприятливу продукцію, тобто на ті види продукції, які сприяють зниженню екологічного преса на різних стадіях виробництва і споживання продукції (підвищення вигідності виробництва і споживання продукції);
3. створення цінових гарантій вирішення екологічних проблем, що виникають на різних стадіях життєвого циклу виробу; прикладами подібного механізму дії цін є: використання заставних цін на тару (гарантують організований збір тари після використання

продукції); включення в ціну продукції вартості утилізації після використання (аналогічний захід передбачений, наприклад, для пластикового посуду) та ін.

У умовах нинішніх реалій в Україні склалася така ситуація, що більшість цін формується або вільно (однак з урахуванням високого ступеню монополізму), або регулюються державою безпосередньо через грошово-кредитну, податкову, бюджетну, антимонопольну політику¹.

Однак, на сьогодні, визначаючи свою цінову політику, підприємства недостатньо звертають увагу на екологічні компоненти, подорожчання виробничого процесу. Разом з тим для того, щоб бути конкурентоспроможним на ринку, їм, як суб'єктам господарської діяльності, необхідно знати резерви зниження своїх витрат і напряму підвищення прибутку.

Як відомо, платежі (збори) за забруднення і використання природних ресурсів, що відноситься на собівартість продукції² і таким чином беруть участь в ціноутворенні автоматично, по суті, є специфічною формою податків для покупців, які вимушені покривати екологічні витрати виробника. Включення екологічних витрат у витрати підприємства фахівці називають «абсолютним обліком витрат».

Таким чином, платять не тільки «забруднювач» в особі виробника, а й частково споживач товару. Включення ж екологічних витрат в собівартість продукції впливає на підвищення ціни товару без створення стимулів до її зниження. Крім того, таке включення екологічних платежів в собівартість призводить до спотворення економічної суті останньої, а також штучно знижує прибуток підприємства. Усунути це спотворення, на думку фахівців, можна лише виключивши з складу собівартості екологічні платежі, одночасно відмовившись від нарахування на них ПДВ (податку на додану вартість).

Ціна на продукцію підприємства-забруднювача може бути надана у вигляді: повна собівартість (виробничі витрати, включаючи природоохоронні витрати і екологічні платежі) плюс прибуток.

У промисловості ж повна вартість продукції включає собівартість продукції плюс цінове вираження екологічного збитку, пов'язаного з виробничою діяльністю, який, на жаль, не завжди компенсується на практиці. Так, за оцінками фахівців, через систему екологічних платежів компенсується лише, наприклад, 19-60% збитків від забруднення атмосферного повітря.

¹ Існуюче антимонопольне законодавство обмежує норму прибутку монополії на рівні 30% валових витрат.

² Згідно положення ст. 5 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», (пп. 5.2.5.) збір за забруднення навколишнього природного середовища в межах ліміту відноситься до валових витрат.

Поповненню бюджетних коштів, а також розв'язанню певних екологічних проблем, на думку вчених, буде сприяти японський досвід відносно екологічної ціни продукції, що визначається в процентному значенні формування на основі сумарних значень показників екологічної збитковості і природоємкості в розрізі кожної галузі.

Таким чином, «екологічна ціна» (ЕЦ) виробництва виступає як інтегральна оцінка процесів екодеструкції і характеризується сумою екологічних витрат, пов'язаних з споживанням природних ресурсів під час виробництва і споживання одиниці конкретної продукції. На думку фахівців, ці витрати розглядаються як сума економічних втрат національного прибутку, яке суспільство могло б мати при альтернативному використанні природних ресурсів, що втрачаються в процесі відтворення даного продукту, а також величини економічного збитку, що наноситься порушенням (забрудненням) довкілля на всіх стадіях виробництва і споживання продукції.

Для кількісного визначення екологічної ціни продукції пропонується використати показники економічних оцінок повністю вилучених (виключається можливість використання в інших виробництвах) природних ресурсів (земля, вода і пр.) і економічний збиток від порушення (забруднення) природних компонентів багатофункціонального використання (атмосферне повітря, водні ресурси тощо) з розрахунку на одиницю продукції (послуг). Таким чином, вважається за доцільне, щоб показники екологічної ціни враховували всі стадії виробництва і споживання продукції, включаючи утилізацію відходів.

5.4. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Перехід до ринкової економіки в Україні потребує зміни підходів щодо формування фінансово-кредитних методів природокористування, економічного стимулювання відновлення природних ресурсів, економічних балансів природокористування і відновлення.

Оскільки умовами функціонування ринку є поширення попиту і пропозицій у сфері виробництва, розподілу обміну і споживання, то природні ресурси і природне середовище в цілому також включаються в систему ринкового обігу і товарно-грошових відносин. Як показує досвід розвинених країн, цивілізовані ринкові механізми забезпечують більш сприятливі умови для ресурсозбереження, ніж існуюча система незбалансованого за екологічними (природоохоронними) платежами та екологічними витратами бюджету, а також переважно нецільовим використанням екологічних фондів.

Ринковий механізм ціноутворення несумісний із заниженою вартістю природних ресурсів.

Ринок диктує дедалі вищий рівень цін на сировину порівняно із цінами кінцевої продукції. Механізми ринку розширюють межі прибуткових вкладень у збереження природних ресурсів зростанням їхньої дефіцитності. Цим і пояснюються досягнення країн із розвинутою ринковою економікою в галузі раціонального природокористування. Останнім часом у цих країнах почали набувати розвитку адміністративно-ринкові (змішані) механізми, як найзбалансованіші з еколого-системного погляду. Особливістю таких механізмів стає широке використання економічних (ринкових) регуляторів для стимулювання підприємницьких ініціатив (екологічного підприємництва) при збереженні державного екологічного контролю і нормування (природокористування, відновлення ресурсів, охорона навколишнього природного середовища).

Використання економічних регуляторів у системі державного екологічного управління є найважливішою проблемою як для країн із великим досвідом ринкового господарювання, так і для країн із перехідною економікою, зокрема для України. У розвинених країнах існує позитивний досвід створення державних фінансово-кредитних корпорацій для фінансування і кредитування природоохоронних заходів. Усе це свідчить про те, що еколого-економічні відносини повинні базуватися на ринкових важелях та державних адміністративних (штрафи, адміністративні платежі тощо) регуляторах.

Розглянемо головні складові економічного механізму, які широко використовуються в розвинених країнах.

Система економічних важелів. Ідеться про платежі й податки за забруднення і використання природних ресурсів. Рівень платежу має відповідати соціально-економічній шкоді, заподіяній забрудненням будь-якому природному ресурсу або вартості екологічного оздоровлення природного об'єкта. Податки за забруднення і ресурсні платежі ефективні тим, що система економічних важелів і стимулів надає значної свободи вибору стратегій поєднання ступенів очищення і плати за остаточний викид (скид), що дає підставу мінімізувати витрати переведенням зовнішнього чинника забруднення у внутрішню статтю екологічних витрат (інтерналізація екстернальних витрат). Якщо екологічні витрати незначні, то забруднювач може значно зменшити викиди (скиди) замість того, щоб платити податок. Теоретично він скоротить їх до оптимального рівня, коли витрати на додаткову очистку стають рівними платіжній нормі плати за забруднення.

Податками можуть бути обкладені також первинні ресурси, кінцева продукція або технології. Екологічний податок може розглядатися як інструмент обмеження виробництва екологічно шкідливої продукції і, у кінцевому підсумку, як економічний інструмент екологізації

виробництва. Головне, щоб цей податок не стягувався з усіх природокористувачів, а лише з тих, хто забруднює навколишнє природне середовище.

Є спеціальні екологічні податки, які встановлюються зазвичай на конкретні технології, види продукції, виробництво яких повинно обмежуватись (екологічно небезпечні технології і продукція), а також встановлюються тоді, коли утилізація відходів виробництва і споживання будь-якої продукції вимагає певних витрат.

Можливим є встановлення двох видів спеціального екологічного податку: податок на продукцію, що виробляється з використанням екологічно небезпечних технологій (наприклад, виробництво сільськогосподарської продукції з використанням пестицидів); податок на продукцію, потенційно небезпечну в споживанні, зберіганні і захороненні по закінченні терміну її придатності.

Основою для визначення розміру спеціальних податків мають бути витрати на заміну екологічно небезпечних технологій або видів продукції більш прогресивними, витрати на екологічну модернізацію виробництва, витрати, необхідні для ліквідації шкоди й запобігання їй.

Платежі користувачів на покриття адміністративних витрат містять плату за одержання дозволу або ліцензій та інші номінальні платежі, що пропорційні розмірові викидів (скидів), які покривають витрати на видачу дозволів або ліцензій. Ці платежі в цілому менші, ніж платежі за забруднення, і мають обмежений вплив на рівень викидів (скидів) підприємств. Зазвичай їх розглядають як збір за видачу ліцензій.

Субсидії являють собою спеціальні виплати забруднювачам за зменшення викидів (скидів). Найпоширенішим видом субсидій є інвестиційні податкові кредити, позики зі зменшеною відсотковою ставкою, гарантії позик, забезпечення прискореної амортизації природоохоронного обладнання.

Система обов'язкової відповідальності. Виходячи з того, що право власності на об'єкти навколишнього природного середовища належить суспільству, фірми-забруднювачі повинні нести відповідальність за завдану шкоду, яка в системі обов'язкової відповідальності обчислюється за фактом викиду (скиду) в кожному конкретному випадку. Система обов'язкової відповідальності передбачає використання регламентів, які закріплюють зобов'язання на здійснення природоохоронної діяльності під заставу. Такий підхід особливо ефективний, якщо кількість забруднювачів та їхніх «жертв» обмежена, а розмір забруднення і його характер легко визначити.

Система цільового резервування коштів на утилізацію відходів (екологічні застави) використовується, щоб створити стимул для споживачів на здійснення додаткових витрат. Наприклад, під час купівлі товару, який може призвести до майбутнього забруднення, споживач

робить внесок, який потім повертається з відсотками після утилізації відходів (купівля напоїв у металевих банках, купівля батарейок тощо). Відомі випадки застосування цієї системи для стимулювання відтворення й утилізації відпрацьованих мастил, рециркулювання речовин, що негативно впливають на озоновий шар атмосфери, сортування побутових відходів.

Система економічних регуляторів і методів характеризується тим, що підприємство-забруднювач не обмежується жорсткими нормами. Воно може обирати свою стратегію, спираючись на власну оцінку витрат і результатів. У той же час усі економічні параметри, які для нього є зовнішніми (норми платежів за забруднення, податки, розміри субсидій), жорстко фіксовані.

Підприємства є об'єктами централізованого державного регулювання. У такий спосіб фіксується бажаний стан навколишнього середовища. Підприємствам надається можливість вибору стратегії, що дає змогу досягти цього стану й адміністративно не нав'язується їм, хоч економічними регуляторами вони поставлені в порівняно жорсткі рамки дій. При цьому адміністративний механізм в сфері природокористування визначається законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» і містить регламентацію щодо:

- екологічних прав та обов'язків громадян;
- повноважень і компетенції владних структур у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- здійснення екологічної експертизи в процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що визначає стан навколишнього природного середовища;
- впровадження екологічної стандартизації і нормування для встановлення системи обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- ліцензування природокористування і природоохоронної діяльності, тобто надання дозволу компетентного державного органу;
- оцінки впливу на навколишнє природне середовище;
- організації екологічного контролю та нагляду (інспектування);
- регулювання процесу використання природних ресурсів;
- механізму адміністративної відповідальності.

Нині, через традиції та інерцію дій адміністративно-командної системи адміністративний механізм екологічного управління має домінуючу роль. Щоправда, вже намітилася тенденція проникнення в цей механізм ринкових правовідносин та інструментів.

Одним із головних завдань адміністративного механізму є залучення всіх суб'єктів соціально-економічних відносин суспільства, організацій в процес гармонізації взаємовідносин з природою. Основна мета залучення і взаємодії полягає у використанні широкого кола засобів екологізації, виявленні балансу між короткостроковими прибутками індивідуальних членів суспільства, компаній і довгостроковим еколого-економічним інтересом суспільства в цілому.

Роль уряду (адміністрації), органів державного екологічного управління полягає в тому, щоб примусити виробників компенсувати зовнішні екологічні витрати.

Забруднення атмосфери, води, землі здебільшого відбувається тому, що вони не мають індивідуального власника. У цій ситуації уряд країни змушений виступати від імені своїх громадян, всього суспільства, що зацікавлене в збереженні екологічної рівноваги. Адміністративний механізм урядових дій у такому разі полягає в здійсненні своїх повноважень через управлінські функції — комплексне планування, виконання запланованих рішень, контроль і коригування комплексу природоохоронних заходів. Тобто це є застосуванням примусових заходів (штрафи, оподаткування) до тих суб'єктів суспільства, які порушують вимоги екологічного законодавства. Адміністративний механізм визначається також законодавчо і має свою розгалужену управлінську інфраструктуру, що ставить собі за мету забезпечити реалізацію конституційних екологічних прав людини як особистості.

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин в галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», а також відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

- а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

- б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;
- е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;
- є) обов'язковість екологічної експертизи;
- ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;
- з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
- й) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;
- й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;
- к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Забезпеченість економіки природними ресурсами впродовж тривалого часу не сприймалася як залежність від законів екології, природи. Але в міру нарощування виробництва для задоволення суспільних потреб, особливо у ХХ ст., ця залежність стала проявлятися все частіше й масштабніше. Наочною стала суперечність між економічними інтересами та екологічними вимогами. Головна небезпека в цій ситуації полягає в збереженні тенденції взаємного стимулювання зростання потреб –

розвитку і споживання природних ресурсів. Нині проблема природоємності світової і національних економік, що зумовлена техногенним вилученням природних ресурсів і техногенним забрудненням середовища, — це одна з головних економічних проблем розвитку суспільства. Тому економічні механізми раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища і відновлення природних об'єктів, ресурсів визначаються і регламентуються на законодавчому державному рівні.

У законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» продекларовано економічний механізм забезпечення охорони довкілля, який визначає:

- економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища;
- фінансування заходів;
- плату за спеціальне використання природних ресурсів на основі нормативів і лімітів їх використання;
- плату за забруднення навколишнього природного середовища на основі лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин та розміщення відходів виробництва;
- плату за погіршення якості природних ресурсів у результаті володіння й користування на основі лімітів;
- розподіл платежів за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища;
- позабюджетні фонди охорони навколишнього природного середовища для фінансування відповідних заходів;
- стимулювання раціонального природокористування, ефективності охорони навколишнього природного середовища;
- екологічне страхування.

Не менш важливе значення має застосування ринкового економічного механізму. В умовах ринку жорстка конкуренція вимагає максимальної економії всіх видів природних ресурсів. Розуміння цього прийшло із запізненням, оскільки абсолютно вільний розвиток ринкових відносин здійснювався за рахунок варварського, хижацького ставлення до природи. Однак, цивілізований ринок також потребує державного екологічного регулювання.

Система стимулюючих пільг в ресурсокористуванні. Законодавче регулювання охорони навколишнього середовища в Україні поки що недостатньо активне. Істотний ефект може дати формування раціонального податкового механізму за рахунок системи стимулюючих пільг. Остання здатна сприяти такому реформуванню держави, при якому можливий ріст економіки без порушення балансу навколишнього природного середовища. Структурна перебудова промисловості з введенням маловідхідних технологій підвищить по-

вноту використання природних ресурсів. Охорона природи з фактора підвищення витрат виробництва стане умовою забезпечення його ефективності.

При цьому доцільно розрізняти два види пільг: нестимулюючі пільги, що надаються окремим економічним суб'єктам і фізичним особам незалежно від характеру використання ними доходів, і стимулюючі пільги. Якщо перші необхідно поступово усувати, то другі – використовувати ширше з метою податкового регулювання в Україні соціально-економічних і екологічних процесів. У зв'язку з цим необхідно визначити найбільш ефективні важелі удосконалювання системи пільг для заохочення інноваційної, інвестиційної і ресурсозберігаючої стратегії розвитку підприємств.

Законом України «Про охорону навколишньої природного середовища» (стаття 48) передбачено надання широкого кола пільг при оподаткуванні підприємств і організацій, що здійснюють природоохоронні заходи. Однак цей механізм не діє в зв'язку з його декларативним характером і відсутністю взаємозв'язку цієї статті з Законами України «Про оподаткування прибутку підприємств» і «Про бюджетну систему України», якими керуються фінансові органи.

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні та ресурсні і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища (Пункт «а» статті 48 зі змінами, внесе ними згідно із Законом № 1288-ХІУ від 14.12.99);
- б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;
- в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;
- г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв (Пункт «д» статті 48 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);
- е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу. (Пункт «є» статті 48 втратив чинність на підставі Закону № 783-ХІУ від 30.06.99 – редакція набирає чинності одночасно з набранням чинності Закону про Державний бюджет України на 2000 рік);
- є) стимулювання у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень та інших надходжень, пов'язаних з порушенням природоохоронного законодавства, що зраховуються на відповідний поточний рахунок цих органів, а саме:
- штрафів, стягнутих з громадян за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
 - 50 відсотків суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
 - 50 відсотків коштів, стягнутих з громадян, у тому числі іноземних, за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
 - 20 відсотків коштів, стягнутих з підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
 - 20 відсотків коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів або продукції, виробленої з них, чи їх вартості;

- коштів, отриманих від реалізації конфіскованих знарядь незаконного добування природних ресурсів.

При цьому пільгове оподаткування доцільне застосовувати в першу чергу до територій з великим екологічним навантаженням. У цьому випадку весь прибуток від господарської діяльності повинна залишатися на даній території (без відрахування в державний бюджет).

Регулювання системи оподаткування за екологічними критеріями повинне здійснюватися на державному і регіональному (місцевому) рівні відповідно до компетенції відповідних органів керування. Однак при цьому на належному методичному рівні повинні бути визначені критерії пільгового оподаткування для різних видів господарської діяльності і шкала підвищувальних коефіцієнтів у залежності від ступеня позитивного впливу на навколишнє середовище.

Втрати бюджетних коштів за рахунок впровадження податкових пільг можуть компенсуватися надходженням за рахунок додаткового оподаткування підприємств з екологічно небезпечною технологією чи випускаючих екологічно небезпечну продукцію, як це, зокрема, відбувається в Японії.

У Канаді існує визначена система податкових пільг, що досить складна в управлінні, проте, створює мотивацію для ресурсокористувачів. Податкова знижка на виснаження ресурсів (*resource allowance*) дає можливість енерговиробникам знизити рівень федерального податку на доходи корпорації на 25%.

Однак при цьому існує одна найважливіша умова – усі кошти, отримані в результаті податкової знижки на виснаження, повинні спрямовуватися на реінвестування, тобто на розширення виробництва.

У цілому податкові знижки на інвестиції в Канаді дозволяють списувати витрати на інфраструктуру, на соціальну сферу і т.п. у розмірі від 30 до 100 % з оподаткованого доходу. Частина податків, що повертається, на виробничі інвестиції складає 40 % для малих фірм і 20 % – для всіх інших (приклад Канади).

Допускається також введення мораторію на виплату роялті для освоєних родовищ. Цей мораторій (*royalties holidays*) може бути встановлений на рік і більше в залежності від конкретної економічної кон'юнктури.

Як позитивний досвід в оподаткуванні прибутку можна виділити капітальні податкові знижки, що застосовуються, приміром, в Англії. Ці знижки вилучаються з прибутку при визначенні величини оподаткованого прибутку. Право на капітальні податкові знижки одержують компанії, що здійснюють капітальні вкладення в машини, спорудження, устаткування, охорону навколишнього середовища й ін.

Таким чином, держава, передбачаючи капітальні податкові знижки, стимулює розвиток саме виробництва, дає можливість розширити його,

зацікавити компанії в зниженні оподаткування за умови ефективного використання власних коштів, у тому числі на здійснення природоохоронних заходів.

Використання податкової системи для стимулювання приватних інвестицій значно активізувалося в США під час проведення податкової реформи в 1954 р., що передбачала прискорення списання основного капіталу. В умовах науково-технічної революції для підприємців велике значення мають правила амортизації. Використання методу прискореної амортизації знижує податкові платежі корпорацій, стабілізує їхнє фінансове положення і знижує ризик, пов'язаний з використанням нової техніки.

Додаткова знижка на 10-15 % у порівнянні зі звичайною податковою знижкою на інвестиційні витрати застосовується для конкретних інвестицій по зниженню забруднення навколишнього середовища.

Мета її полягає в заохоченні модернізації і розширенні виробничих потужностей, за допомогою чого можна поліпшити економічний потенціал країни. Податкова знижка на інвестиції має перевагу перед іншими методами податкових пільг.

Різні податкові заходи для стимулювання наукових досліджень і будівництва нових екологічнобезпечних підприємств здійснюються урядами ряду штатів США. Передбачається звільнення компаній від податку на власність протягом визначеного терміну, пільги при утриманні податків із продажу, і так далі. Як правило, чим менш розвитий в економічному плані штат, тим більше податкових пільг у ньому надається для розвитку нового бізнесу, у тому числі екологічного.

У Китаї, наприклад, юридична особа, що інвестувало капітал величиною більш 5 млн. доларів, чи запропонувало передову технологію на підприємстві з повільним обертом капіталу, може звернутися з проханням про часткове чи абсолютне звільнення від податку. Юридична особа, що протягом 5 чи більш років виконує реінвестицію своєї частки прибутку, може звернутися з проханням про часткове чи абсолютне звільнення від податків на реінвестовані суми.

В Україні також робляться спроби зниження податкового тягаря за рахунок системи пільг. Так, відповідно до закону «Про оподаткування прибутку підприємств» прибуток, отриманий від реалізації інноваційного продукту, обкладається податком у розмірі 50% від діючої ставки. Ці пільги діють перші три роки після державної реєстрації продукції як інноваційної (ст. 7.14 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»).

Поряд з податковими пільгами суб'єктам підприємницької діяльності, як свідчить закордонний досвід, можуть надаватися окремі субсидії на програми боротьби із забрудненням навколишнього середовища в розмірі до 30% інвестиційних витрат на дослідницьку діяльність по моні-

торингу, скороченню викидів і запобіганню забруднення навколишнього середовища.

Причому ці субсидії надаються підприємствам як з державного бюджету, так і зі спеціальних фондів міністерств з питань охорони природи. Так, в Австрії існує фонд навколишнього середовища, у Швеції – фонд по запобіганню забруднення внаслідок спалювання палива, у Туреччині – фонд по запобіганню забруднення навколишнього середовища. Слід зазначити, що завдяки субсидіям органи, що займаються фінансуванням, мають можливість здійснювати функції, подібні до ліцензування. З цією метою у більшості країн, що використовують субсидії, діє порядок, згідно з яким невиконання встановлених вимог спричиняє припинення фінансової допомоги.

Як вважають економісти, при формуванні економічного механізму екологізації в Україні за основу доцільно прийняти досвід Японії, де механізм економічного стимулювання підприємств у введенні природоохоронних заходів базується на наданні пільгових (з розрахунку 5 – 7% річних), а також довгострокових (на 10 – 20 років) кредитів через державні кредитні корпорації для закупівлі очисного устаткування і будівництва природоохоронних споруджень: малим підприємствам такі кредити надаються на суму у 80 % від вартості необхідного устаткування, а великим підприємствам – на суму в 50 %. У ряді випадків підприємствам, що роблять очисне устаткування, спеціальними дозволами регіональних адміністрацій вводять пільги у вигляді звільнення від оплати місцевих податків. Крім того, досить широко практикується застосування і пільговий режим прискореної амортизації для екотехнологій і очисного устаткування – в перший рік списується 30-50 % їхньої вартості. Слід зазначити, що це найбільш пільгова амортизаційна політика в порівнянні з усіма країнами світу, що дозволяє підприємствам швидко обертати інвестиційні ресурси й оперативно впроваджувати екозберігаючі технології.

Разом із тим необхідно окремо зупинитися на політиці амортизації в нашій країні, яку можна розглядати у вигляді системи податкових пільг, що надаються підприємствам, які інвестують кошти в основний капітал. Як відомо, у світовій практиці метод прискореної амортизації сам по собі не є стимулом інвестицій, але може заохочувати вже інвестовані підприємства. На думку фахівців, непопулярність механізму прискореної амортизації в Україні в сучасних умовах спричинена незначним розміром отриманих при цьому пільг від податку на прибуток порівняно з витратами від інфляції, що є чинником неефективності вкладення інвестицій в основний капітал і, у першу чергу, у екообладнання та елементи екоінфраструктури.

Вивіши пільгу у вигляді метода прискореної амортизації, держава дає можливість підприємствам повертати кошти, не боячись додаткового

податкового тиску, і при бажанні й далі вкладати інвестиції в основний капітал. Таким чином, держава стимулює інвестиції, але вона ні в якому разі не повинна обмежувати підприємства у використанні нарахованих амортизаційних відрахувань.

Крім того, необхідно надати можливість будь-якому суб'єкту господарської діяльності у залежності від специфіки виробництва самостійно визначати метод нарахування амортизації¹.

До числа сучасних і найбільш діючих стимулів природоохоронної діяльності, що знайшли своє застосування за рубежом і що мають, за оцінками експертів, солідні перспективи у наших умовах, відноситься ринкова реалізація права на забруднення. Зазначена ідея, як свідчить закордонний досвід, існує як частина плану заохочення фірм до використання високоефективних очисних споруджень, і заснована на різниці між фактичним та екологічно припустимим рівнем забруднення. Якщо фактичний рівень нижче встановленої межі, то дана компанія здобуває право на забруднення навколишнього середовища у вигляді сертифіката, який може реалізувати іншим фірмам. З огляду на те, що штрафи за забруднення багаторазово перевищують розмір вартості сертифіката, практику реалізації ринкового стимулу фінансування робіт зі зниження рівня забруднення нижче встановлених стандартів варто визнати досить доцільною у вітчизняних умовах.

Формуючи модель вітчизняного екологічного підприємництва, доцільно використовувати також таку форму кредитно-орендних відносин, як лізинг. Це дозволить без великих початкових капіталовкладень створити всі передумови для впровадження ресурсозберігаючих і безвідхідних технологій, а також структурної перебудови виробництва в зв'язку з переходом до ринкових відносин.

¹ Існуючий нині порядок нарахування амортизації за груповим методом, за оцінками фахівців, у більшості випадків погіршує здатність підприємств до підтримки природоохоронних об'єктів у належному стані. Отже, застосування групового метода підвищує небезпеку ризику виникнення надзвичайних ситуацій, особливо в тих регіонах України, де насиченість джерелами забруднення дуже висока, а структура і рівень зносу несприятливі для застосування групового метода.

5.5. ЕКОЛОГІЧНЕ ІНВЕСТУВАННЯ

5.5.1. Джерела фінансування охорони довкілля в Україні та їх розвиток

Екологічне інвестування – це механізм акумулювання інвестиційних коштів, що направляються на захист та поліпшення навколишнього середовища.

Воно є частиною екологічної політики і залежить від фінансової та бюджетної стабільності в країні, а також від зрілості фінансових ринків.

У більшості країн Центральної та Східної Європи із внутрішніх джерел фінансується більш ніж 90% усіх витрат на природоохоронну діяльність. Сама ж питома вага внутрішніх екологічних інвестицій у ВВП вкрай незначна. Природоохоронні інвестиції – це інструмент екополітики, який передбачає використання коштів на здійснення заходів, спрямованих на покращення стану навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів. Природоохоронні інвестиції здійснюються за рахунок коштів державного, регіонального та місцевого бюджетів, національного та міжнародного природоохоронних фондів (включаючи регіональні, місцеві та галузеві), іноземних держав і партнерів, суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб.

Єдиним централізованим джерелом планових видатків на фінансування природоохоронних заходів, пов'язаних із відтворенням та підтриманням природних ресурсів у належному стані, починаючи з 1994 р., було визначено лише розділ у складі Державного бюджету «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека» (аналогічні розділи в місцевих бюджетах не були створені).

З метою встановлення єдиного порядку формування видатків, що передбачаються у державному та місцевих бюджетах на природоохоронні заходи, та їх ефективного використання Кабінет Міністрів України своєю Постановою Кабінету Міністрів України від 9.07.1997 р. №732 встановив Порядок формування цього розділу та фінансування з нього видатків, а також Перелік природоохоронних заходів.

Зазначеним Порядком встановлено, що з Державного бюджету здійснюється фінансування заходів, передбачених загальнодержавними програмами охорони довкілля, рішеннями Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, згідно з Переліком природоохоронних заходів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 9.07.1997 р. № 732.

Перелік джерел природоохоронних заходів проілюстровано на рис. 5.1.

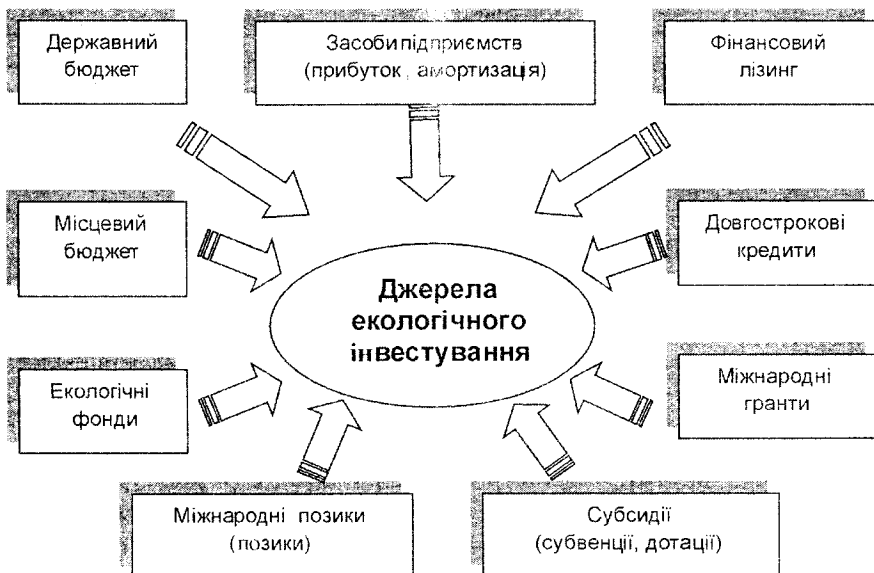

Рис. 5.1. Джерела екологічного інвестування

Природоохоронні інвестиції є потужним інструментом національної та міжнародної екополітики щодо усунення екологічних загроз і посилення екологічної безпеки. Обсяги природоохоронних інвестицій значно залежать від рівня розвитку національної економіки. У зв'язку з цим промислово розвинуті країни використовують більшу частку національного валового продукту на природоохоронні інвестиції в порівнянні зі слабо-розвинутими та країнами з перехідною економікою.

У нашій країні витрати на скорочення забруднення під тиском екологічних податків і законодавства в основному фінансуються самими підприємствами-забруднювачами. Витрати ж на охорону природи, що не несуть прямої економічної вигоди підприємцям, такі, як роботи з очищення наслідків забруднення, збереженню природи і біорізноманіття чи наукові дослідження, в основному, здійснюються за рахунок державного бюджету і, на жаль, є дуже обмеженими.

У результаті, протягом останніх років в Україні, як свідчать дослідження вчених, в умвах складної екологічної ситуації в багатьох регіонах продовжується скорочення інвестицій у природоохоронну інфраструктуру, що призвело до того, що в загальному обсязі капіталовкладень у

народне господарство їхня частка дорівнює всього 2% (для порівняння: в Австрії екологічні інвестиції складають більш ніж 15% від загального обсягу капіталовкладень).

Разом з тим, незважаючи на значну децентралізацію процесів екологічного інвестування в деяких країнах, державний бюджет залишається одним з головних джерел фінансування природоохоронних витрат.

Однак, в останні роки через зростаючий дефіцит бюджету держава практично припинила регулярні субсидії, субвенції і дотації на основі стабільних нормативів. а лише взяла на себе зобов'язання по фінансуванню екстрених випадків екологічних порушень у вигляді відшкодування заподіяного збитку. В умовах реформування фінансової системи і її адаптації до ринкових моделей розвитку особливу актуальність набуває пошук нових джерел витрат на природоохоронні цілі.

При цьому, перш ніж реалізувати значні природоохоронні інвестиції, необхідно створити надійні рамки екологічної політики. Національна стратегія охорони навколишнього середовища повинна отримати підтримку на всіх рівнях уряду.

Проведена в країні перебудова економічної та політичної структури спрямована на зміну ролі держави, відновлення приватного сектора в економіці, децентралізацію політичної влади і, в зв'язку з цим, формування нового розподілу задач і відповідальності між центральними і регіональними органами влади щодо механізму екологічного інвестування. Це призведе до створення нової системи фінансування екологічних програм.

У ході реалізації ринкових перетворень екологічні інвестиції усе більше повинні ґрунтуватися на приватних джерелах та принципі «забруднювач платить». Застосування цього принципу покликано сприяти розвитку схем відшкодування повної вартості екологічних послуг і розвитку механізмів ринкового фінансування у традиційному державному секторі інфраструктури.

Упродовж ринкових перетворень необхідно заохочувати більш активну участь приватного сектора в екологічних інвестиціях, а також надавати підтримку зусиллям по розробці малозатратних рішень та творчого підходу до заходів щодо фінансування, таких як партнерство між державним і приватним секторами, **випуск місцевих облігацій** і використання гарантій місцевих органів влади. При цьому субсидії і зовнішні джерела фінансування знадобляться лише для того, щоб служити каталізатором поліпшення стану питань у природоохоронній діяльності комунального сектора держави.

Крім того, необхідно поширити використання іноземних джерел фінансування екологічних програм у формі грантів, дотацій, пільгових позик від двосторонніх донорів, або ж позик по ринковій ставці від міжнародних фінансових установ чи міжнародних комерційних банків.

Однак, зовнішнє фінансування не може компенсувати недоліки екологічної фінансової системи, заснованої на внутрішніх ресурсах. Гранти і позики міжнародних організацій, а також фінансова допомога, надана на двосторонній основі, можуть служити каталізаторами для формування національної системи екологічного фінансування і для залучення додаткових коштів з комерційних джерел.

Таким чином, зовнішнє фінансування і донорська допомога можуть відігравати роль каталізатора і доповнювати внутрішні джерела фінансування. Допомога донорів надається головним чином у вигляді безоплатних позик (грантів) і звичайно йде на надання технічної допомоги. Міжнародні фінансові установи виділяють кошти з міжнародних ринків у самих країнах-одержувачах позики. Наприклад, комітет із підготовки проектів (КПП) є міжнародною фінансовою донорською структурою, у рамках якої здійснюється співпраця з метою залучення екологічних інвестицій. Існує також Глобальний екологічний фонд (ГЕФ), що надає гранти і пільгові позики для покриття погоджених додаткових витрат на здійснення заходів, спрямованих на досягнення глобальних екологічних цілей.

Важливу роль у розвитку муніципальної природоохоронної інфраструктури в країнах Центральної та Східної Європи відіграють субсидії, часто покриваючи понад три чверті капітальних витрат.

5.5.2. Екологічне інвестування в країнах Заходу. Роль екологічних фондів, практика їх використання

Як свідчить прогресивний зарубіжний досвід, одним із діючих механізмів акумулювання фінансових коштів для реалізації природоохоронних програм є створення різноманітних екологічних фондів.

Аналіз екологічного інвестування свідчить про те, що на долю екологічних фондів припадає близько 40% природоохоронних витрат у Польщі, 20% в Угорщині, Литві і Словенії, 5% – у Росії; у Грузії та Україні екологічних фондів немає.

В Україні, на протигагу позабюджетним фондам, що були скасовані в 1998 р., за аналогією зі Східною Європою вже впродовж багатьох років розглядається проект створення екологічних фондів (національних і місцевих). Механізм формування дохідної частини позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, що припинив своє існування в 1998 р., і проекта Національного екологічного фонду наведено на рис. 5.2, 5.3. Законодавчою основою для формування та функціонування екологічних фондів в Україні є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р., ст.47), яким передбачався порядок створення державного і місцевих поза-

бюджетних фондів охорони навколишнього середовища для фінансування природоохоронних заходів, основні джерела їх формування, відповідальність за розподіли платежів, напрямок їх використання. При цьому створення позабюджетних екологічних фондів збіглося з проведенням на початку 90-х років експеримента з введення платежів за забруднення навколишнього природного середовища. З прийняттям у 1992 р. Постанови Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р. №8 «Про затвердження Порядку визначення плати і стягування платежів за забруднення навколишнього природного середовища» і «Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища» платежі за забруднення навколишнього природного середовища були узаконені по всій території України. Це був важливий за оцінками аналітиків етап формування системи позабюджетних природоохоронних фондів, що у подальшому припинив себе виправдовувати, оскільки щорічно мало місце недофінансування природоохоронних заходів, передбачених Державним бюджетом за розділом «Охорона навколишнього природного середовища і ядерна безпека». Таким чином, така форма акумулювання і використання коштів позабюджетних фондів була недостатньо ефективною і вимагала негайного реформування, що і послужило причиною їх ліквідації. Однак, ліквідувавши позабюджетні фонди і досі не створивши екологічних фондів національного і місцевого статусу, держава, по суті, сприяла процесу «розмивання» екологічних інвестицій у прибутковій частині бюджету¹.

Цікавий досвід Польщі та Болгарії щодо екологічної конверсії зовнішнього боргу і використанню цих коштів на реалізацію природоохоронних задач, а також практики участі міжнародних організацій у формуванні прибуткової частини екологічних фондів. Це може бути як пряма допомога, так і домовленість про взаємний залік боргів (боргових зобов'язань) з боку зарубіжних урядів, фінансування природоохоронної діяльності банками через екологічні фонди, а також відрахування від міжнародних екологічних організацій та інших донорів.

Джерелами формування екофондів у цих країнах є, крім платежів за забруднення навколишнього середовища і за використання природних ресурсів (Польща, Угорщина, Чехія, Франція) також разові бюджетні

¹ Відповідно до Положення про державний фонд охорони навколишнього природного середовища (п. 1), затвердженого Кабінетом Міністрів України від 7.05.98 м. №634, даний фонд утворюється в складі Держбюджету України з метою концентрації коштів і цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів), в тому числі наукових досліджень з цих питань, а також заходів по зниженню впливу забруднення навколишнього природного середовища. При цьому, фонд формується за рахунок коштів від зборів за забруднення навколишнього природного середовища, а також інших надходжень, які зараховуються в прибуток Держбюджету України відповідно до законодавства. (див. 5.5.3.).

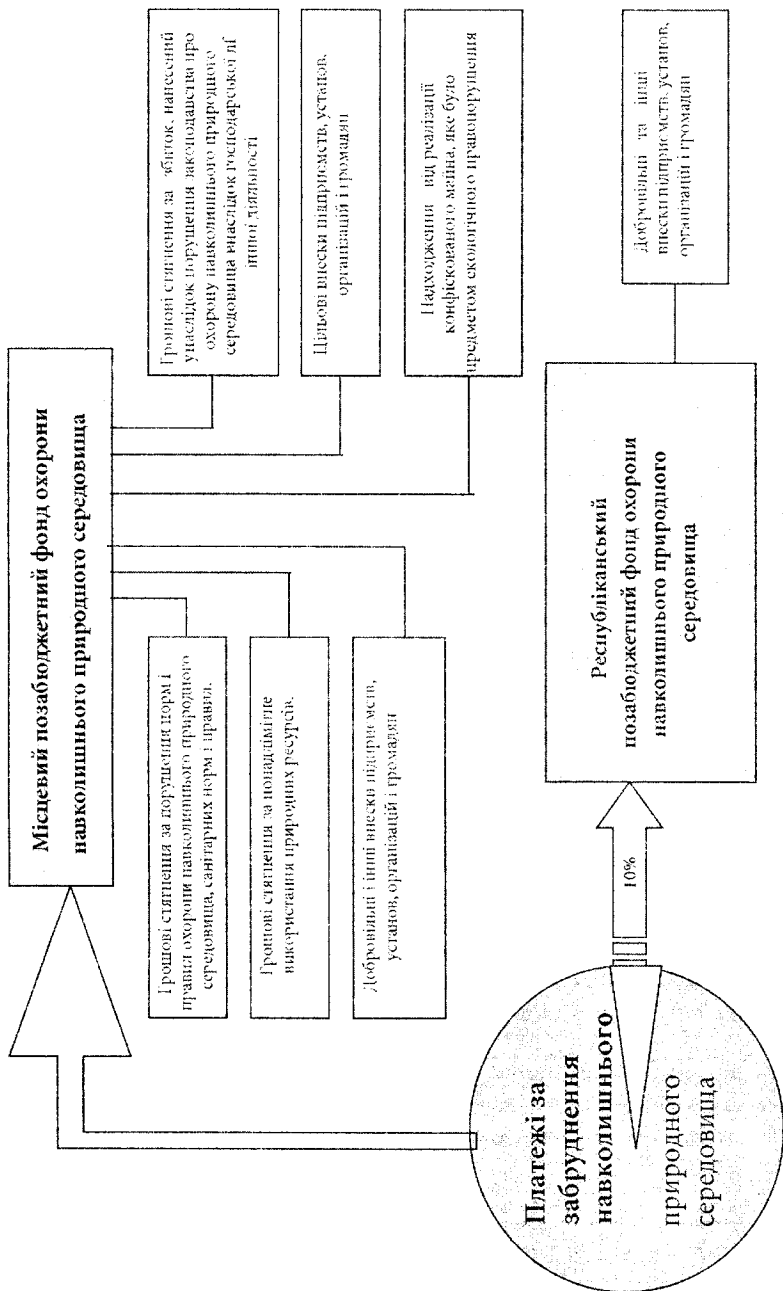

Рис. 5.2. Механізм формування дохідної частини позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища

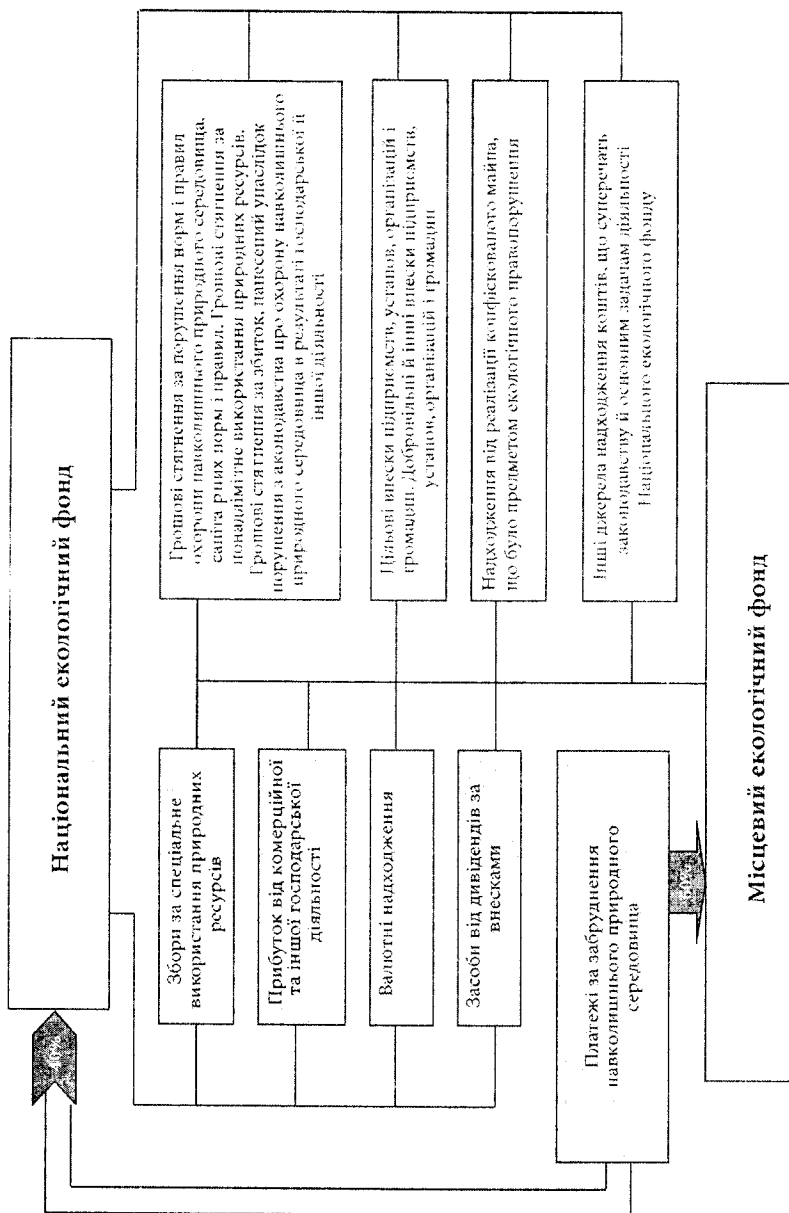

Рис. 5.3. Структура і джерела формування дохідної частини Национального екологічного фонду

внески і кошти від приватизації державного майна (Чехія), інші надходження.

Аналіз роботи екологічних фондів західноєвропейських країн і країн колишнього Радянського Союзу дозволяє зробити висновок про наявність двох моделей розвитку екологічних фондів:

- фонди як провідник природоохоронних інвестицій (західноєвропейський тип фондів);
- фонд як каталізатор природоохоронних інвестицій (цей тип фондів переважає в пострадянських країнах).

Фонди як провідник природоохоронних інвестицій. Цей тип фондів домінує в таких країнах Східної Європи як Польща і Угорщина. При цьому на частку фондів припадає більше як половина природоохоронних інвестицій. Основними чинниками, що забезпечили реалізацію такої форми концентрації значних коштів у фондах, є такі:

- високий рівень платежів за забруднення;
- переважання принципу кредитування природоохоронних заходів у порівнянні з наданням грантів;
- наявність первинного капіталу (конверсія зовнішнього боргу).

Фонди як каталізатор природоохоронних інвестицій. Суть їх полягає у тому, що безпосередня частка інвестицій фондів у природоохоронну діяльність не перевищує 5-10%.

Їх роль як каталізаторів пояснюється такими чинниками:

- дуже низький рівень надходжень коштів в екологічні фонди і відповідно обмежена прибуткова база;
- недостатня розвиненість у порівнянні з країнами Центральної та Східної Європи ринкових відносин у країнах колишнього Радянського Союзу (криза неплатежів і бартеризація економіки).

Таким чином, екологічні фонди призначені для комплексного вирішення широкої низки екологічних проблем на різних рівнях управління.

В умовах економічної кризи проблема фінансування природоохоронних заходів в Україні набуває особливої гостроти, оскільки під час реформування фінансової системи та її адаптації до ринкових умов були втрачені попередні джерела видатків на природоохоронні потреби.

За останні роки змінилась система фінансування природоохоронних заходів. На зміну переважно державному фінансуванню, що домінувало до початку 1990-х років, приходять нові форми фінансування і фінансові інструменти.

5.5.3. Фонди охорони навколишнього природного середовища

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. за рахунок:

- а) зборів за забруднення навколишнього природного середовища;
- б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, завдану порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством;
- в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. Розподіл зборів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

- а) відрахувань із місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;
- б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;
- в) частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища

на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства. Крім та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища затверджуються відповідними Радами, а Державного фонду охорони навколишнього природного середовища – Кабінетом Міністрів України. В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Правовий режим екологічних фондів регулюється:

- Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року (ст. 47);
- Положенням про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2006 року № 462.

Фонди охорони навколишнього природного середовища — це спеціалізовані інститути накопичення коштів задля цільового фінансування екологічних потреб.

З 1998 року ці фонди консолідовано у складі бюджетів усіх рівнів:

- державного бюджету України – державний фонд охорони довкілля;
- відповідних місцевих бюджетів – відповідні місцеві фонди охорони довкілля.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою частиною Державного бюджету України. Фонд створено з метою концентрації коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсощадних заходів, пов'язаних з охороною довкілля, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань та заходів, пов'язаних із впровадженням господарського механізму забезпечення охорони довкілля. Фонд формується за рахунок коштів збору за забруднення довкілля та інших коштів, визначених законодавством. Головним розпорядником коштів Фонду є Мінприроди в особі його Міністра.

Поряд із державними джерелами екологічного інвестування широкого використання в Україні набувають і ринкові, такі як екологічний лізинг.

5.5.4. Екологічний лізинг

Слово «лізинг» походить від англійського «lease» — брати чи здавати майно в оренду, тобто в тимчасове володіння й користування.

Згідно із законом України «Про лізинг»

Лізинг — це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у винайкове користування на визначений термін лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням із лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, що може бути віднесене до основних фондів відповідно до чинного законодавства, у тому числі продукція, вироблена державними підприємствами, а також майно, не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передавання його в лізинг.

У галузі екології до об'єктів лізингу належать основні засоби, що використовуються для контролю за очищенням викидів, скидів забруднених вод, питної води тощо.

Суб'єктами лізингу є лізингодавець — суб'єкт підприємницької діяльності, у тому числі банківська або небанківська установа, який передає в користування об'єкти лізингу за договором лізингу; лізингоодержувач — суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує в користування об'єкти лізингу за договором лізингу; продавець лізингового майна (продавець) — суб'єкт підприємницької діяльності, який виготовляє майно (машини, устаткування тощо) та (або) продає власне майно, що є об'єктом лізингу.

Суб'єктами договору лізингу є сторони, які мають безпосереднє відношення до об'єкта цього договору, їх можна поділити на прямих і непрямих учасників.

До прямих учасників договору лізингу належать:

- лізингові фірми й компанії — лізингодавці;
- виробничі підприємства, фірми, бази відпочинку та ін. — лізингоодержувачі;
- постачальники об'єктів лізингу (машин, обладнання, транспортних засобів, іншого майна) — продавці.

До непрямих учасників договору лізингу належать комерційні та інвестиційні банки, які кредитують лізингодавця і виступають гарантами

договорів, страхові компанії, брокерські та інші посередницькі фірми, різноманітні фонди.

У разі реалізації проекту, що має значну вартість, кількість учасників лізингу може збільшуватись. Це відбувається за рахунок залучення лізингодавцем до угоди нових джерел фінансових коштів: банків, страхових компаній, інвестиційних і екологічних фондів тощо.

Зміст лізингової операції полягає в тому, що майбутній лізингоодержувач, у якого відсутні або обмежені власні кошти, звертається до лізингової компанії з пропозицією укласти договір лізингу. За цим договором лізингодавець придбає у власність і передає майно лізингоодержувачу в тимчасове володіння й користування за відповідну плату на умовах, зазначених у договорі. Після закінчення дії договору, залежно від його умов, майно повертається лізингодавцю або переходить у власність лізингоодержувача.

Лізингова операція — це комплекс дій суб'єктів лізингу, спрямованих на виконання умов договору лізингу, а також на врегулювання відносин, що виникають між цими суб'єктами.

Лізингові операції є вигідними як для лізингодавця, так і для лізингоодержувача.

Зацікавленість лізингодавця зумовлюється можливістю отримання доходу від здійснення лізингової операції. При цьому немає потреб у додаткових гарантіях, оскільки право власності на об'єкт лізингу залишається за лізингодавцем.

Зацікавленість лізингоодержувача зумовлюється такими чинниками:

- можливість здійснення технічного переоснащення на основі використання прогресивної й дорогої техніки без великих початкових капіталовкладень, що може відіграти значну роль під час створення нових ресурсозберігаючих та безвідходних технологій, а також структурної перебудови виробництва у зв'язку з переходом до ринкових відносин;
- гарантія забезпечення матеріального наповнення отриманої позики;
- стабільні платежі, що дають змогу зменшити несприятливий вплив інфляції та збільшити величину банківського відсотка за довгостроковими позиками.

Традиційно лізингові операції в Україні застосовуються в промисловості, сільському господарстві, транспорті. На відміну від екологічної сфери, у цих галузях технологія використання лізингу достатньою мірою відпрацьована.

Лізинг у галузі природоохоронної діяльності та екологічної модернізації виробництва (екологічний лізинг) має суттєві особливості і тому впровадження в Україні лише розпочинається. Ці особливості полягають у тому, що більшість проектів у цій галузі або є безприбутковими, або дають низьку рентабельність. Крім того, в разі підготовки проектів екологічного лізингу потрібно здійснення екологічного аудиту для досягнення найбільшого ефекту.

Світовий досвід свідчить, що послуги екологічного лізингу дають реальну можливість вирішити чимало екологічних проблем із мінімальними первинними витратами. За допомогою лізингу новітніх технологій і сучасного обладнання успішно розв'язуються питання:

- енергозбереження;
- раціонального використання природних ресурсів;
- переробки та утилізації побутових і промислових відходів;
- зменшення негативного впливу діючих виробництв на навколишнє середовище.

В Україні (у м. Запоріжжі) відпрацьовано модель управління міським природоохоронним фондом із застосуванням лізингових операцій. В умовах дефіциту оборотних коштів підприємств це дає змогу ефективно його використовувати.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Поняття екологічного оподаткування та кредитування.
2. Які цінові інструменти існують на сучасному етапі?
3. В чому полягає економічне стимулювання раціонального природокористування?
4. Охарактеризуйте ринкові важелі стимулювання.
5. Джерела фінансування охорони довкілля в Україні та їх розвиток.
6. Фонди охорони навколишнього природного середовища.
7. Поняття екологічного лізингу.

ТЕМА 6

ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

6.1. ВИДИ ПЛАТЕЖІВ (ЗБОРІВ) ЗА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Згідно зі ст.38 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища» використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) територіальні та внутрішні морські води;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;

- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, а також інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України.
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення можуть бути віднесені й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;
- д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених іншим законодавством України.

В Україні введена плата за спеціальне використання водних ресурсів, надр для видобування корисних копалин, земельних, лісових ресурсів, диких тварин, рибних та інших водних живих ресурсів.

Механізм платного використання природних ресурсів забезпечено як на рівні законів, постанов Уряду, так і конкретних методик, інструкцій і форм статистичної звітності.

6.1.1. Плата за використання земельних ресурсів

Використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визнається залежно від грошової оцінки земель та належить до прямих державних податків. Перший сплачують власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі, якими є особи, що мають земельну ділянку у постійному чи тимчасовому користуванні (за винятком оренди). Орендарі земельних ділянок сплачують орендну плату на підставі договору оренди згідно Закону України «Про оренду землі», яка за термінами сплати прирівняна до земельного податку.

При цьому дається таке тлумачення цих термінів:

Земельний податок – обов'язковий платіж, що справляється з юридичних та фізичних осіб за користування земельними ділянками;

Ставка податку – законодавчо визначений річний розмір плати за одиницю площі оподаткованої земельної ділянки; Грошова оцінка- капіталізований рентний дохід із земельної ділянки; розраховується індивідуально за видами земель залежно від їхньої якості, природних умов і розташування ділянок.

Земельний податок необхідно сплачувати:

- у разі набуття прав на земельну ділянку протягом року;
- у разі набуття прав на будівлю (споруду), якщо документи на землю не оформлені.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди.

Платники податку — власники та землекористувачі сплачують земельний податок з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. Згідно Земельного Кодексу України право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації. Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди і його державної реєстрації.

Розрахунок суми земельного податку здійснюється у відповідності до визначених ставок податку за землі. Ставки земельного податку за видами земельних ділянок наведено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

**Ставки земельного податку за видами земельних ділянок
у відсотках до їх грошової оцінки**

Ст. 8	Земельні ділянки, надані для залізничного транспорту (у разі використання землі не за цільовим призначенням ставка податку – 5%)	0,02	6,4
Ст.9	Земельні ділянки, надані в тимчасове користування на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (за винятком сільськогосподарських угідь, наданих у встановленому порядку, які використовують за цілющим призначенням)	50,00	6,4
Ст. 10	Земельні ділянки, що входять до складу земель лісового фонду і зайняті виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будівлями і спорудами	0,30	6,4
Ст. 11	Земельні ділянки, надані на землях водного фонду (за винятком сільськогосподарських угідь, наданих у встановленому порядку, які використовують за цільовим призначенням)	0,30	6,4

При обчисленні земельного податку за землі, грошова оцінка яких не встановлена, площу ділянки (у квадратних метрах) множать на середню ставку податку, скориговану на коефіцієнт індексації, визначений Законом України про Державний бюджет на відповідний рік. Після цього за необхідністю застосовують додаткові коефіцієнти:

- коефіцієнт, що застосовують у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного підпорядкування;
- місцеві коефіцієнти, що включають:
 - а) коефіцієнт до середньої ставки податку;
 - б) функціональний коефіцієнт;
 - в) локальний коефіцієнт;
 - г) курортний коефіцієнт (якщо земельна ділянка знаходиться у межах населеного пункту, віднесеного до курортних).

Згідно з існуючим законодавством є три види платежів за землю:

- а) за використання земель сільськогосподарського призначення;
- б) за використання земель населених пунктів;

- в) плата за вилучення угідь, що надані під непрофільне використання (плата за землі транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення , а також за землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та за землі лісового і водного фондів (за межами населених пунктів).

Плата за використання земель сільськогосподарського призначення. Ставка земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь устанавлюється у відсотках від їхньої грошової оцінки в таких розмірах:

- для ріллі, козовиць і пасовищ – 0,1
- для багаторічних насаджень – ,03

Плата за землі населених пунктів.

Ставки земельного податку з земель, грошову оцінку яких устанавлено, встановлюються у розмірі одного відсотка від їх грошової оцінки.

Якщо грошову оцінку земельних ділянок не встановлено, середні ставки земельного податку встановлюються у розмірах, що визначені в табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Ставки земельного податку

Групи населених пунктів з чисельністю населення (тис. чол.)	Середня ставка податку (коп. за 1 кв. метр)	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного підпорядкування
до 0,2	1,5	
від 0,2 до 1	2,1	
від 1 до 3	2,7	
від 3 до 10	3,0	
від 10 до 20	4,8	
від 20 до 50	7,5	1,2
від 50 до 100	9,0	1,4
від 100 до 250	10,1	1,6
від 250 до 500	12,0	2,0
від 500 до 1000	15,0	2,5
від 1000 і більше	21,0	3,0

У населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до ставок земельного податку, застосовуються коефіцієнти:

- на Південному узбережжі Автономної Республіки Крим – 3,0;

- на Південно-Східному узбережжі Автономної Республіки Крим – 2,5;
- на Західному узбережжі Автономної Республіки Крим – 2,2;
- на Чорноморському узбережжі Миколаївської, Одеської та Херсонської областей – 2,0;
- у гірських та передгірних районах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей – 2,3, крім населених пунктів, які Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» віднесені до категорії гірських;
- на узбережжі Азовського моря та в інших курортних місцевостях – 1,5.

Податок за земельні ділянки, надані для потреб лісового господарства, за винятком ділянок, зайнятих виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється як складова плати за використання лісових ресурсів, що визначається лісовим законодавством. Податок за земельні ділянки на територіях та об'єктах природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, справляється у п'ятикратному розмірі відповідного земельного податку. При визначенні розміру податку за земельні ділянки, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, розташованими на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, застосовуються такі коефіцієнти до відповідного земельного податку: міжнародного значення – 7,5; загальнодержавного значення – 3,75; місцевого значення – 1,5

Плата за вилучення угідь під непрофільне використання

Земельний податок за зазначений вид вилучення земель береться у розрахунку 5% від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Для залізничного транспорту і військових зєднань величина податку встановлена в розмірі 0,02 % грошової оцінки ріллі по області.

За тимчасове вилучення земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення розмір плати становить 50% від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Податок за вилучення лісових угідь прирівнюється до плати за використання лісових ресурсів. У тому випадку, якщо землі лісового фонду вилучаються під виробничі, культурно-побутові тощо спорудження, розмір земельного податку становить 0,3 % від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Земельний податок за ділянки водного фонду складає 0,3 % від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

6.1.2. Плата за використання водних ресурсів

Засади формування економічного механізму охорони водних ресурсів в Україні регламентуються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Водним кодексом.

Важливою складовою економічного механізму водовикористання є збір за використання та користування водними ресурсами, який справляється з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, що зумовлене дефіцитністю та зростаючим виснаженням їх як природного ресурсу.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Водного кодексу використання вод здійснюється в порядку загального і спеціального водокористування для потреб гідроенергетики, водного і повітряного транспорту.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами за допомогою каналів, який здійснюють юридичні та фізичні особи насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб (ст. 48 Водного кодексу України).

Водокористування не є спеціальним, якщо воно пов'язане з пропуском води через гідровузли, судноплавством, подачею (перекачуванням) води водокористувачам у маловодні регіони, усуненням шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення тощо), використанням підземних вод для вилучення корисних компонентів, вилученням води з

надр разом із видобуванням корисних копалин, виконанням будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, видобуванням корисних копалин, прокладанням трубопроводів і кабелів, а також буровими, геологорозвідувальними та іншими роботами на водних об'єктах, які виконуються без забору води та скидання стічних вод.

На сьогодні розрахунки збору за спеціальне використання водних ресурсів та порядок його справляння здійснюються згідно з нормативами плати за спеціальне використання водних ресурсів та плати за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту.

Введення цього збору не звільняє суб'єктів підприємницької діяльності від сплати платежів за скид у водні об'єкти забруднюючих речовин, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, сплати постачальникам води вартості послуг, пов'язаних з її подачею.

Для водокористувачів установлюють ліміт використання води — граничну кількість води, на використання якої з водного об'єкта водокористувачу видається дозвіл. Порядок видачі дозволів (із зазначенням у них лімітів) на спеціальне водокористування затверджений постановою Кабінету Міністрів України під 13.02.2002 р. №321.

За використання водних ресурсів справляють три види зборів:

- збір за спеціальне використання водних ресурсів — за використанню воду з водних об'єктів, забрану із застосуванням споруд або технічних пристроїв, та скидання в них зворотних вод;
- збір за користування водами для потреб гідроенергетики — за користування водою, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;
- збір за користування водами для потреб водного транспорту — за користування водою під час експлуатації водних шляхів вантажними самохідними, несамохідними та пасажирськими суднами.

Згідно з п. 3 постанови Кабінету Міністрів України від 16.08.99 р. № 1494 «Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту», далі — постанова № 1494) — платниками перелічених вище зборів є підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують водні ресурси для потреб гідроенергетики і водного транспорту.

Відповідно до п. 16 постанови № 1494 не справляють збір за воду, яку використовують:

- для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення, в тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб підприємств, установ, організацій незалеж-

но від форми власності та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;

- для протипожежних потреб;
- для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;
- для пилозаглушення у шахтах. Крім того, збір не справляють за:
- морську воду, крім води з лиманів;
- воду, що забирають науково-дослідні установи для наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;
- воду, втрачену в магістральних та міжгосподарських каналах зрошувальних систем;
- підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (забруднення, підтоплення, засолення, заболочення, зсув тощо);
- воду, що забирають підприємства і організації для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риб та інших водних живих ресурсів у природні водойми і водосховища.

Якщо водокористувач використовує воду одночасно для власних потреб і для потреб об'єктів соціально-культурного призначення, житлово-комунального господарства, підсобного сільського і рибного господарства або інших допоміжних служб, то він платить збір за всю фактично використану воду.

Об'єкти оподаткування для кожного з трьох зборів представлено в таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Об'єкти оподаткування збору за спеціальне використання водних ресурсів

Назва збору	Об'єкт оподаткування
Збір за спеціальне використання водних ресурсів	фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання
Збір за користування водами для потреб гідроенергетики	обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій
Збір за користування водами для потреб водного транспорту	тоннаж (місце) експлуатації вантажних самохідних, несамохідних та пасажирських суден

Водокористувач самостійно визначає обсяг використаної води за показниками вимірювальних приладів. Якщо останніх немає, то, як ви-

няток, обсяг визначають за технологічними даними: тривалістю роботи агрегатів, обсягом виробленої продукції, витратами електроенергії, пропускною спроможністю водопровідних труб.

На спеціальне використання водних ресурсів існують ліміти. Якщо було використано водні ресурси понад ліміт, то збір розраховують у 5-кратному розмірі.

Нормативи збору за спеціальне використання поверхневих об'єктів та підземних вод затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.99 р. № 836.

За використання поверхневих та підземних вод встановлено відповідні нормативи (табл. 6.4, 6.5).

Таблиця 6.4

Нормативи використання поверхневих вод

Використання водних ресурсів басейнів річок	Норматив, коп. за 1м ³	Використання водних ресурсів басейнів річок	Норматив, коп. за 1м ³
Дніпра на північ від М.Києва (Прип'яті та Десни), включаючи м. Київ	5,04	Дніпра на південь від м. Києва (за винятком Інгульця)	4,79
Дністра	3,02	Пруту та Сирету	2,27
Вісли та Західного Бугу	3,02	Тиси	2,27
Інгульця	7,31	Дунаю	2,02
Сіверського Дінця	9,83	Річок Криму	10,08
Південного Бугу (без Інгульця)	5,54	Річок Приазов'я	12,1
Інгулу	6,80	інших річок	5,54

Примітка. При використанні води з лиманів та водних ресурсів місцевого значення застосовують нормативи відповідно до показника «Інші річки» (тобто 5,54 коп.).

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики справляється за користування водою, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії, а також підприємств водного транспорту за користування водою при експлуатації водних шляхів вантажним, самохідним, несамохідним і пасажирським флотами.

Об'єктом обчислення збору за спеціальне використання водних ресурсів є обсяг води, який використовують водокористувачі з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Таблиця 6.5

Нормативи за використання підземних вод

Використання водних ресурсів басейнів річок	Норматив, коп. за 1 м ³	Використання водних ресурсів басейнів річок	Норматив, коп. за 1 м ³
1	2	3	4
Автономна Республіка Крим	9,32	Полтавська:	
Області:		Великобагачанський,	4,54
Вінницька	8,06	Гадяцький, Зіньківський,	
Волинська	8,32	Лохвицький, Лубенський,	
Дніпропетровська	7,06	Миргородський,	
Донецька	9,58	Новосанжарський, Решетилівський, Хорольський, Шишацький райони	
Житомирська	3,06	Решта районів області	5,29
Закарпатська	5,29	Рівненська:	
Запорізька:		Володимирецький,	5,8
		Здолбунський, Костопільський, Рівненський, Сарненський, Острозький райони	
Веселівський, Мелітопольський, Припозовський, Якимівський райони	8,06		
решта районів області	7,31	решта районів області	7,06
Івано-Франківська:		Сумська:	
Богородчанський, Верховинський, Долинський, Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський райони	12,6	Глухівський, Сумський, Роменський, Шосткинський райони	5,29
		решта районів області	6,3
Решта районів області	7,06	Тернопільська	9,83

Продовження табл. 6.5

1	2	3	4
Київська:		Харківська	7,56
Білоцерківський, Боро-ддянський, Кагарлицький, Києво- Святошинський, Ма- карівський, Миро- нівський, Обухівський, Поліський райони	4,03	Херсонська Хмельницька:	7,56
решта районів області	5,29	Деражнянський, Кра-силівський, Ле- тичівський, Староко- стянтинівський, Хмель- ницький, Полонсь-кний, Пепетівський райони	6,3
Кіровоградська	9,32	решта районів області	9,58
Львівська	7,31	Черкаська	4,54
Луганська	10,58	Чернівецька	8,82
Миколаївська	10,58	Чернігівська:	
Одеська	8,82	Городнянський, Ко-рю- ківський, Ічнянський, Сосницький, Щорський, Талалаївський райони	7,56

Примітка: справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів не звільняє водокористувачів підземних вод від відшкодування витрат на проведення геологорозвідувальних робіт.

Об'єктом обчислення плати за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту є:

- обсяги води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій;
- тоннаж (місце) – доба експлуатації вантажних самохідних і не-самохідних та пасажирських суден.

Норматив збору за користування водами для потреб гідроенергетики — 0,98 коп. за 100 кубометрів води, пропущеної через турбіни електростанцій, однак збір не справляють з гідроакумуючих електростанцій, що функціонують у комплексі з гідроелектростанціями.

Норматив збору за користування водами для потреб водного транспорту:

- вантажного самохідного і несамохідного флоту, що експлуатується, — 1,75 коп. за 1 тоннаж-добу експлуатації;
- пасажирського флоту, що експлуатується, — 0,20 коп. за 1 місцедобу експлуатації.

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, за спеціальне використання водних ресурсів загальнодержавного значення та їх понадлімітне використання платники зараховують до державного бюджету у розмірі 100%, а за використання водних ресурсів місцевого значення (у тому числі понад ліміт) — до місцевих бюджетів у розмірі 100%.

Для розрахунку зборів спочатку треба з'ясувати обсяг використаної води. Це здійснюється за допомогою лічильників або з використанням непрямих методів:

- **за нормативом споживання води на одиницю.** При цьому підприємство повинно розробити норматив (що здійснює наукова організація) та затвердити його разом із лімітами. Такий норматив помножують на обсяг виробленої продукції і отримують обсяг витраченої води **за обсягом оплати послуг за водопостачання.** Наприклад, у поточному кварталі підприємство заплатило водоканалу за 2000 м³. Це означає, що і збір сплачують за такий же обсяг води.
- **за обсягом витраченої електроенергії.**

Використовують для визначення обсягу забору води насосними агрегатами, використовуючи формулу:

$$W = E \times 367,2 \times N_n \times N_e / H, \quad (6.1)$$

де: **367,2** — постійний коефіцієнт;

E — витрати електроенергії (кВт/год);

N_n, N_e — коефіцієнти корисної дії насоса та електродвигуна;

H — розрахунковий тиск насоса (м);

W — обсяг використаної води (м³).

- **за обсягом виробленої електроенергії.** Цей метод застосовують електростанції. Вони визначають кількість пропущеної через турбінний агрегат води за формулою.

$$W = E \times 367,2 / N_m \times N_r / H, \quad (6.2)$$

де: **367,2** — постійний коефіцієнт;

E — обсяг виробленої електроенергії (кВт/ год);

N_m, N_r — коефіцієнти корисної дії турбіни та генератора;

H — середній корисний тиск (м);

W — обсяг пропущеної через турбіни води (м³).

Для відповідних категорій водокористувачів збір за спеціальне використання водних ресурсів обчислюється із застосуванням коефіцієнтів для:

- рибогосподарських підприємств з вирощування рибопосадкового матеріалу та товарної риби у ставках та озерах – 0,1;
- сільськогосподарських виробників, включаючи тих, що здійснюють експлуатацію іригаційних і меліоративних систем (виробництво сільськогосподарської продукції та зрошення, крім виробництва рису) – 0,2;
- теплових і атомних електростанцій (виробництво тепло- та електроенергії) – 0,5;
- підприємств житлового та комунального господарства, у т. ч. відомчих – 0,1; виробників рису – 0,08.

У межах встановленого ліміту збір за спеціальне використання водних ресурсів відноситься на валові витрати виробництва, а за понадлімітне використання обчислюється у п'ятикратному розмірі і справляється за рахунок прибутку водокористувача.

Збір за користування водою для потреб гідроенергетики та водного транспорту повністю відноситься на валові витрати виробництва.

6.1.3. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин

Нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин встановлюються для кожного виду корисних копалин (групи корисних копалин, близьких за призначенням) як базові з подальшою їхньою диференціацією залежно від геологічних особливостей та умов експлуатації родовищ.

Розрахована за базовими нормативами плата за користування надрами для видобування корисних копалин є мінімальною величиною, яку користувачі надр сплачують незалежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Базові та диференційовані нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин можуть переглядатися у разі зміни умов господарювання (оподаткування, кон'юнктура ринку, інфляція) та внаслідок вичерпання запасів надр. Перегляд цих нормативів та коефі-

цієнтів до базових нормативів плати здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів, Мінекономіки та Мінфіну.

За наднормативні втрати корисних копалин під час їх видобування, а також за обсяги видобування понад установлені квоти (ліміти) плата справляється в подвійному розмірі із застосуванням базового, диференційованого нормативу, а для мінеральних підземних вод – із застосуванням середньозваженого диференційованого норматива.

До наднормативних втрат нафти, конденсату та природного газу відносяться обсяги їх витрачання понад розрахункові (планові) власні технологічні потреби.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Кодексом України «Про надра» встановлено платний режим користування надрами. Виходячи із встановлених законодавчих засад здійснювався розвиток відповідної нормативно-методичної бази.

Першим етапом стала постанова Кабінету Міністрів України від 8 02 1994 р. № 85, якою був затверджений Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин у розмірі 1 відсотка від ціни реалізованої продукції (крім вугілля, для якого цей розмір становив 0,5 відсотка).

Розвиток економічної реформи в Україні та недосконалість діючого Порядку, зокрема використання єдиного платежу для всіх видів корисних копалин вимагав створення механізму, який відповідав би міжнародним стандартам.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 2.08.1996 р. № 899 «Про платежі за користування надрами» Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України розроблено, а постановою Кабінету Міністрів від 12.09.1997 р. № 1014 затверджено Базові нормативи за користування надрами для видобування корисних копалин, залежно від їх видів, та Порядок справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин.

Зазначені нормативи у 2001 році були скориговані (Табл. 6.6), а набули чинності з 01.01.2002 року.

Платежі за користування надрами для видобування корисних копалин належать до категорії рентних і виступають як засіб вилучення державою як власником надр частини доходу надрокористувачів.

Розроблено нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин залежно від їхніх видів, є мінімальною величиною плати, яку користувачі надр мають вносити незалежно від умов і результатів господарювання. Вони розглядаються як базові і в подальшому мають диференціюватися залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Таблиця 6.6

Базові нормативи плати за користування надрами для видобутку окремих корисних копалин

<i>Корисні копалини</i>	<i>Плата за одиницю погашених запасів, грн./тонну</i>
Залізна руда для збагачення	0,07
Залізна руда багата	0,1
Марганцева руда	0,17
Бентонітова глина	0,08
Глина вогнетривка	0,06
Каолін вторинний	0,06
Доломіт	0,05
Флюсовий вапняк	0,03
Кварцит та пісок кварцовий для металургії	0,05
Пісок формувальний	0,04
Кварцит для виробництва	0,07

В основу встановлення нормативів плати для різних видів корисних копалин покладено комплекс методологічних процедур, який включає:

- узагальнення світового досвіду застосування цих платежів, передусім країн із близькою питомою вагою гірничовидобувного комплексу у структурі економіки (Канада, США, ПАР, Австралія);
- апріорну оцінку очікуваного обсягу надходжень від платежів у системі макроекономічних показників, на рівні 0,5-1% доходів зведеного бюджету;
- оцінку потреб у коштах для фінансування геоекологічних робіт.

Для визначення відносного рівня нормативів плати на основі експертних методів проведена інтегральну ресурсно-економічну оцінку рейтингів різних видів корисних копалин.

Установлення інтегрального ресурсно-економічного рейтингів корисних копалин залежно від їх видів базувалося на врахуванні наступного переліку ознак:

- стратегічне значення конкретного виду мінеральної сировини;
- ступінь її дефіцитності на державному та міжнародному рівні;
- інвестиційний ризик;

- експортний потенціал;
- технологічність видобутку та переробки;
- технічний рівень підприємств;
- екологічність;
- попит на продукцію на внутрішньому ринку;
- стан основних виробничих фондів;
- співвідношення внутрішніх та світових цін на мінеральну сировину.

Виходячи з фінансово-економічного стану гірничовидобувних підприємств, визнано за доцільне поетапне запровадження базових нормативів плати. Відповідно до цього постановою Кабінету Міністрів України від 9.08.1999 р. № 1440 на період до 2002 р. до базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин було встановлено пільговий коефіцієнт (крім нафти, конденсату, газу природного, вугілля кам'яного і бурого, для яких нормативи плати зберігаються на діючому рівні).

Об'єктом справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин є обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів (обсяг видобутих) корисних копалин, що стимулює підприємство до раціонального використання надр.

При розробці техногенних родовищ плата обчислюється за нормативом, встановленим для відповідних видів корисних копалин, з коефіцієнтом 0,5.

При розробці техногенного родовища підприємством, внаслідок діяльності якого це родовище утворилося, плата не справляється.

Плата за користування надрами не справляється при:

- відпрацюванні погашених запасів, що в процесі розробки родовищ були віднесені у встановленому порядку до категорії втрачених у надрах, у тому числі при повторній розробці родовищ;
- використанні гірничо-промислових відходів, що утворюються при переробленні корисних копалин (шлами, пил, шлаки тощо);
- використанні розкривних і супутніх порід, що утворюються при веденні гірничих робіт для видобування корисних копалин, які у встановленому порядку не взяті на баланс корисних копалин.

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин за обсяги видобутих корисних копалин та обсяги втрат у надрах, що не перевищують нормативні, відноситься до валових витрат виробництва та обігу.

Плата за обсяги понаднормативних втрат корисних копалин, а також за обсяги їх видобування понад встановлені квоти (ліміти) справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств.

Обчислення і внесення плати здійснюються у відповідності до Інструкції про порядок обчислення і справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин та «Методики розрахунку платежів за користування надрами для видобування урану, сировини ювелірної (дорогоцінне каміння), ювелірно-виробної (напівдорогоцінне каміння), виробної (виробне каміння) та облицьовувальних матеріалів» і внесених до них змін.

6.1.4. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду

Загальне використання лісових ресурсів є безплатним.

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах.

Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, передбачене статтею 89, встановлюється виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням якості і доступності. Такси і порядок справляння таких платежів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

До спеціального використання лісових ресурсів належить: заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля другорядних лісових матеріалів (пень, луб, кора, деревна зелень тощо); побічні лісові користування (випасання худоби, розміщення пасік, заготівля сіна, деревних соків, збирання і заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерету).

Деревина від рубок головного користування і живиця належить до лісових ресурсів державного значення. Другорядні лісові матеріали та лісові ресурси, віднесені до побічних лісових користувань, належать до лісових ресурсів місцевого значення.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється на наданій земельній ділянці лісового фонду за спеціальним дозволом – лісорубним квитком (ордером) або лісовим квитком та є платним. Плата (збір) справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах.

Розмір збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та для проведення науково-дослідних робіт встановлюється, виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням їх якості та доступності.

Такси на лісові ресурси державного значення затверджуються Кабінетом Міністрів України, а такси (нормативи збору) на лісові ресурси місцевого значення – Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

У разі застосування конкурсних умов реалізації лісових ресурсів збір за них установлюється не нижче діючих такс.

Розмір орендної плати визначається за узгодженням сторін у договорі оренди, але не нижче встановлених такс. Плата за земельні ділянки, надані на землях лісового фонду, за винятком земельних ділянок, зайнятих виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється у складі плати за використання лісових ресурсів.

Плата за земельні ділянки лісового фонду, зайняті виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється у розмірі 3-х відсотків суми земельного податку, обчисленого відповідно до частин першої та другої статті 7 Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю».

Збори за використання лісових ресурсів місцевого значення та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт зараховуються відповідно до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за місцезнаходженням лісових ресурсів.

Порядок справляння цих зборів визначається Інструкцією про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду.

Контроль за обчисленням та своєчасним внесенням до бюджетів збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду здійснюють державні податкові органи.

За користування земельними ділянками лісового фонду для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, для потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт нарахована сума збору вноситься до місцевих бюджетів.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства для спеціального використання лісових ресурсів, для потреб мисливського господарства, для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та для проведення науково-дослідних робіт. До них належать: державні органи лісового господарства, лісогосподарські підприємства, військові лісові господарства, сільськогосподарські підприємства та інші. Постійними лісокористувачами можуть бути громадяни (фермери) із спеціальною підготовкою, яким надано в постійне користування земельну ділянку лісового фонду (далі – постійні лісокористувачі).

Тимчасовими користувачами земельних ділянок лісового фонду є підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, релігійні організації, іноземні юридичні особи та громадяни, яким за погодженням з постійними лісокористувачами надані земельні ділянки лісового фонду для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт у порядку, визначеному лісовим законодавством, без їх вилучення у постійних лісокористувачів.

Тимчасове користування лісовими ресурсами може здійснюватися на умовах оренди в порядку, визначеному законодавством.

Плата за земельні ділянки лісового фонду, зайняті сільськогосподарськими угіддями, відповідно до статті 6 Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» встановлюється у відсотках від їх грошової оцінки в таких розмірах:

для ріллі, сіножатей та пасовищ	– 0,1;
для багаторічних насаджень	– 0,03.

Плата за земельні ділянки лісового фонду в межах населених пунктів, зайняті виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється у розмірі 3 відсотків від суми земельного податку, відповідно до статті 7 Закону України «Про плату за землю», а за межами населених пунктів – 0,3 відсотка від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області відповідно до статті 10 цього Закону.

6.2. ПОРЯДОК РОЗРАХУНКУ ЗБОРІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Згідно з чинним законодавством плата за використання природних ресурсів встановлюється на підставі нормативів плати і лімітів їх використання.

В Україні затверджено інструкції та відповідні офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за спеціальне використання надр і корисних копалин, рибних ресурсів, водних ресурсів, ресурсів рослинного і тваринного світу тощо.

Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають (надра), реалізують їх або використовують (земельні, водні ресурси) у своїй виробничій діяльності;
- б) суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ (шахта, рудник, сільгосп підприємство, агрофірма тощо), що займається видобутком корисних копалин або виробництвом відповідної продукції (сільгосппродукції, промислової продукції і т.д.) і передає їх для подальшої переробки або реалізації.

Головним економічним важелем, спроможним перетворити не-раціональне природокористування на раціональне, слід вважати не спорадичні штрафи, а постійну обов'язкову плату за природні ресурси та пошкодження навколишнього середовища. Ця плата повинна бути достатньо високою, щоб економічно змушувати підприємства впроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі, мало- та безвідходні технології, ефективні очисні споруди та устаткування тощо.

Платність природокористування повинна вводитися на основі ціни й економічних оцінок природних ресурсів.

Введення платного природокористування повинне сприяти більш адекватному врахуванню екологічного чинника в економіці, раціональному використанні природних ресурсів. Певною мірою плата за природні ресурси є аналогом екологічного податку. Серед платежів за природні ресурси можна виділити плату:

- за право користування природними ресурсами;
- за відтворення й охорону природних ресурсів.

Плата за право користування природними ресурсами практично призначена для власника даних природних ресурсів, будь-то держава або приватний власник. Вона пов'язана з вилученням абсолютної ренти. Поширення плати за природні ресурси в Україні почалося після прийняття закону України «Про охорону навколишнього середовища» (1991), який започаткував функціонування низки економічних інструментів регулювання

Збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання.

Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх поширеності, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження і утилізації відходів та інших факторів. Нормативи збору за використання природних ресурсів, а також порядок їх стягнення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення.

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори за використання природних ресурсів в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян.

6.3. РОЗПОДІЛ ЗБОРІВ ЗА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт із відтворення, підтримання цих ресурсів у належному стані.

Збори за використання конкретних природних ресурсів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Збори за використання природних ресурсів зараховуються до відповідних бюджетів згідно з чинним законодавством.

Так, збір за спеціальне використання водних ресурсів загальнодержавного значення та їх понадлімітне використання зараховується платниками в розмірі 80 відсотків до Державного бюджету України за їх місцезнаходженням і 20 відсотків – до бюджетів територіальних громад.

Збір за спеціальне використання водних ресурсів місцевого значення та їх понадлімітне використання зараховується платниками в

розмірі 100 відсотків до бюджетів територіальних громад за їх місцезнаходженням.

Збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту зараховується платниками у розмірі 100 відсотків до Державного бюджету України за їх місцезнаходженням.

Контроль за обсягами використання водних ресурсів, їх обліком та достовірністю звітних даних про обсяги використаної води здійснюють у межах своєї компетенції органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища, Комітету водного господарства та Комітету з питань геології та використання надр.

Контроль за повнотою обчислення і своєчасністю сплати до бюджетів збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту здійснюється органами державної податкової служби.

Платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення в розмірі 80 відсотків зараховуються до державного бюджету і 20 відсотків – відповідно до бюджету республіки Крим та бюджетів областей.

Плата за використання лісових ресурсів місцевого значення і користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науководслідних робіт зараховується відповідно до бюджету Республіки Крим та бюджетів місцевого самоврядування.

Ці платежі спрямовуються на виконання робіт щодо відтворення лісів, проведення лісогосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані.

Платежі за землю зараховуються на спеціальні бюджетні рахунки бюджетів сільської, селищної, міської Ради, на території яких знаходяться земельні ділянки.

Кошти від плати за землю, що надходять, використовуються для таких цілей:

- фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;
- ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель;
- створення земельного інноваційного фонду;
- відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості;
- економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду;
- надання пільгових кредитів, часткового погашення позичок та компенсації втрат доходів власників землі та землекористува-

чів внаслідок тимчасової консервації земель, порушених не з їх провини;

- проведення земельної реформи, а також для земельно-господарського устрою, розробки містобудівної документації і розвитку інфраструктури населених пунктів.

За нецільове використання коштів, що надходять від земельного податку у відповідний бюджет, фінансовими органами нараховується штраф у розмірі 100 % використаних сум, які надходять до Державного бюджету України на відповідні цілі.

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення перераховується платниками в розмірі 40 відсотків до Державного бюджету і 60 відсотків до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя за місцезнаходженням родовища корисних копалин на бюджетні рахунки, відкриті відповідно до кодів бюджетної класифікації України.

Кошти плати за користування надрами для видобування корисних копалин, що надходять до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, розділяються між місцевими бюджетами різних рівнів у співвідношенні, визначеному відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими радами.

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони зараховується до Державного бюджету в розмірі 100 відсотків.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Види платежів (зборів) за використання природних ресурсів.
2. Плата за використання земельних ресурсів та її види.
3. Розрахунок збору за спеціальне використання водних ресурсів.
4. Збір за користування надрами для видобування корисних копалин.
5. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду.
6. Порядок розрахунку зборів за спеціальне використання природних ресурсів.
7. Розподіл зборів за використання природних ресурсів.

ТЕМА 7

ПЛАТА ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

7.1. СУТНІСТЬ ПЛАТИ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

Одним із перших еколого-економічних інструментів природоохоронної діяльності став механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища, впроваджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 року №18 «Про затвердження Порядку визначення плати і справляння платежів за забруднення навколишнього природного середовища і Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища». Згідно з цією постановою було введено пряму плату за забруднення, яка залежить від кількості та «якості» забруднюючих речовин. Ця плата справлялася за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та за розміщення відходів.

В основу методології встановлення нормативів, які визначали розміри плати за забруднення, було покладено:

- величину еколого-економічного збитку;
- обсяг грошових коштів, який необхідно «отримати» з кожної тони викидів, скидів, розміщених відходів для створення джерела фінансування екологічної діяльності, який був би незалежним від державного бюджету;
- економічний стан підприємств-забруднювачів.

З метою вдосконалення діючої системи визначення розмірів плати, для підвищення їх ефективності та в зв'язку з гіперінфляцією в 1992 р. Міністерство охорони природи України почало розробку Базових нор-

мативів плати за забруднення природного середовища з урахуванням отриманого досвіду та інфляційних процесів. За основу був взятий індекс зростання цін на будівельно-монтажні роботи у цілому по країні, оскільки отримані кошти за забруднення навколишнього природного середовища, переважно мають спрямовуватися саме на будівельно-монтажні роботи зі спорудження водоочисних споруд, полігонів для розміщення та утилізації відходів, газоочисного обладнання тощо.

На основі офіційних статистичних даних та з урахуванням вищезазначених мотивів був визначений коефіцієнт індексації (92 рази) і замість Тимчасових нормативів плати за забруднення було розроблено «Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України» та «Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України», затверджені наказом Міністерства охорони природи України та зареєстровані в Міністерстві юстиції України 14. 05. 1993 р. за № 46.

У Базових нормативах плати за забруднення навколишнього природного середовища був значно зменшений перелік визначених і встановлених попередньою Методикою ставок плати, щодо викидів у повітря (з 2240 до 92), щодо скидів у воду (з 31 до 27 речовин).

В зв'язку з постійним зростанням інфляції в країні Міністерство охорони навколишнього природного середовища України за погодженням із Міністерством економіки України і Міністерством фінансів України переглянуло розміри нормативів плати за забруднення довкілля і збільшило їх у 50,2 рази, взявши за основу середньозважений показник індексу інфляції в основних галузях народного господарства (наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 29.12. 1995 № 153, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12. 01. 1996 р. за № 21/1046).

З метою проведення у подальшому своєчасної індексації нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища відповідно до зростання інфляції Міністерство охорони навколишнього природного середовища України за погодженням з Міністерством економіки України і Міністерством фінансів України розробило і затвердило (наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.05.96 № 49, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11. 06. 1996 р. за № 289/1314) Методику індексації нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Для обліку надходження коштів, отриманих від плати за забруднення навколишнього природного середовища та за спеціальне використання природних ресурсів й використання цих коштів Міністерством охорони навколишнього природного середовища України були розроблені, а Міністерством статистики України введені відповідні форми державної

статистичної звітності: «форма № 1 – екологічні фонди» та «форма № 1 – екологічні витрати».

Упровадження в Україні механізму плати за забруднення навколишнього природного середовища принесло позитивні результати. Реалізовано важливий природоохоронний принцип «забруднювач та споживач платить», що був затверджений Організацією Економічної Співпраці і Розвитку (ОЕСР) у 1972 р., як економічний принцип компенсації витрат, пов'язаних із боротьбою з забрудненням довкілля. Тепер забруднювачі повинні відшкодувати витрати, пов'язані з попередженням забруднення навколишнього середовища і проведенням заходів боротьби із ним.

Стимулююча функція платежів спрямована на запобігання виснаження природних ресурсів і припинення безоплатного використання навколишнього середовища як приймальника забруднюючих речовин.

Економічна суть плати за забруднення полягає в тому, що:

- забруднювач і споживач продукції змушений оплачувати (компенсувати) економічні збитки від негативного екологічного впливу на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства (житловий фонд, міський транспорт, зелені насадження тощо), сільськогосподарські угіддя, водні, лісові, рибні та рекреаційні ресурси, основні фонди промисловості та ін. При цьому слід враховувати, що наразі не йдеться про юридичну відповідальність у повному обсязі за забруднення навколишнього середовища.
- платежі за забруднення стали основою створення місцевих, республіканського АР Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів і робіт.

Причому плата за забруднення, яка здійснюється в межах гранично допустимих викидів (ГДВ), гранично допустимих скидів (ГДС), тимчасово погоджених викидів (ТПВ), тимчасово погоджених скидів (ТПС) відноситься на собівартість продукції (включається до валових витрат і оплачується споживачем, чим реалізовано принцип «споживач платить»). До понаднормативного (понад ГДВ, ГДС, ТПВ, ТПС), понадлімітного забруднення застосовуються штрафні санкції, які сплачуються за рахунок прибутку підприємства-забруднювача.

В умовах ринкових відносин, конкуренції плата стимулює виробника до зменшення рівня забруднення з метою зменшення ціни продукції та підвищення її конкурентоспроможності.

Слід зазначити, що екологічні нормативи (ГДВ, ГДС, ТПВ, ТПС) регулярно переглядаються і стають більш жорсткими та встановлюються на окремі терміни із зазначенням природоохоронних робіт, які має виконати підприємство-забруднювач.

Проте з часу виходу постанови Кабінету Міністрів України від 13. 01. 1992 р. № 18 відбулося ряд змін в економіці та законодавстві, отримано певний досвід в справлянні збору за забруднення навколишнього природного середовища. Тому Міністерство охорони навколишнього природного середовища за погодженням з іншими зацікавленими центральними органами виконавчої влади розробило нову редакцію Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 1.03. 1999 р. №303.

Характерною рисою цього Порядку є спрощення системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища.

Розширено перелік платників за забруднення пересувними джерелами забруднення шляхом введення нормативів плати за забруднення при спаленні ними зрідженого нафтового та стисненого природного газу, мазуту.

З метою спрощення системи плати встановлено перелік основних забруднюючих речовин, за викиди та скиди яких обов'язково справляється плата. Одночасно Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольські міські ради за поданням органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди. Це нововведення дає можливість у разі незначних обсягів забруднення, а відповідно і розмірів платежів (коли адміністративні витрати щодо визначення та встановлення платежу в декілька разів перевищують розмір плати) такий платіж не стягати.

Перелік викидів основних забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення включає 25 видів. Ставки нормативів збору складають від 2 до 67871 гривень за 1 тону викиду забруднюючої речовини.

При визначенні розміру платежу за забруднення навколишнього природного середовища застосовуються ряд коригуючих коефіцієнтів.

Одним із важливих моментів нового Порядку є покладення контролю за повнотою та своєчасністю платежів за забруднення навколишнього природного середовища на Державну податкову адміністрацію. До цього часу такий контроль законодавчо не був встановлений.

Цією ж постановою Кабінет Міністрів України затвердив Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України, які до того були затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України та зареєстровані в Міністерстві юстиції України.

Незважаючи на високорозвинену систему зборів за забруднення навколишнього середовища, створювані ними стимули для зміни поведінки підприємств-забруднювачів низькі. Ставки цих зборів встановлені на низькому рівні (в тому числі це пов'язано з високою інфляцією). З одного

боку, ці збори не створюють ніяких стимулів для зменшення забруднення (дешевше виплачувати збори за забруднення довкілля, ніж вкладати гроші у заходи контролю і попередження забруднення). З іншого боку, обсяги надходжень від цих зборів є меншими, ніж повинні бути, особливо в тих районах, де забруднення довкілля є високим.

Така ситуація склалася з різних причин. По-перше, багато підприємств не можуть дозволити собі сплачувати збори за забруднення навколишнього середовища та не мають можливості отримати пільги. По-друге, існує практика звільнення від сплати зборів за забруднення навколишнього природного середовища підприємств, особливо у важкій промисловості, в обмін на обіцянку збільшити обсяг інвестицій в екологічно чисті технології. По-третє, система оподаткування використання природних ресурсів і забруднення довкілля є дуже обтяжливою для тих підприємств, які перевищують ліміти викидів. Підприємствам важко сплачувати ці збори і вони шукають можливість отримати пільги чи взагалі звільнитися від зборів за забруднення навколишнього природного середовища.

Негативно впливає на розвиток і впровадження в Україні економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності нерозвиненість банківської системи, системи оподаткування, законодавчої бази тощо. Слушні положення ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища шляхом упровадження економічних інструментів, залишаються не-реалізованими.

На сьогодні органами державного управління не виконуються рекомендації експертів Європейської Економічної Комісії ООН щодо розвитку економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності, висловлені в «Огляді результативності природоохоронної діяльності в Україні», який було схвалено Комітетом Екологічної політики ЄЕК ООН 21 вересня 1999 року. Наприклад, не виконується рекомендація 2.1, в якій говориться про те, що «пріоритетними мають бути дослідження щодо визначення необхідних і достатніх економічних важелів, які б стимулювали введення принципу «забруднювач платить».

Серйозним недоліком, який негативно впливає на ефективність управління в галузі охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, є відсутність балансу між обсягами коштів, отриманих від зборів за спеціальне використання природних ресурсів, та обсягами коштів, які спрямовуються на усунення негативних наслідків нераціонального використання природних ресурсів, забруднення довкілля тощо. У порушення вимог статей 46 і 47 базового Закону значна частина зібраних коштів використовується на цілі, зазначеним Законом не передбачені.

7.2. МЕХАНІЗМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПЛАТИ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Згідно зі ст. 44 Закону « Про охорону навколишнього природного середовища» збір (плата) за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й іншого виробництва та інші види шкідливого впливу в цілому по території Автономної Республіки Крим, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

- а) у випадках, коли це призводить до забруднення природних ресурсів республіканського значення, території інших областей, – спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;
- б) в інших випадках – у порядку, що встановлюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) Радами, за поданням органів спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. Порядок встановлення нормативів збору і стягнення зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори з підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу в межах лімітів відносяться на витрати виробництва, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян

Порядок встановлення обмежень розмірів зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.)

Згідно зі ст.44 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» усі підприємства повинні платити за забруднення навколишнього природного середовища.

Розрахунок зборів за забруднення навколишнього природного середовища здійснюється згідно з «Інструкцією про порядок обчислення та сплати зборів за забруднення навколишнього природного середовища», затвердженою наказом Мінекоресурсів України від 19.07.99 року №162/379, яка розроблена на основі Законів України: «Про охорону

навколишнього природного середовища», «Про підприємництво», «Про місцеве самоврядування», «Про систему оподаткування», «Про державну податкову службу в Україні», «Про відходи», на виконання Постанови КМУ від 1 березня 1999р. № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» .

Інструкція визначає єдиний на території України порядок обчислення і сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збору), а також відповідальність платників за достовірність даних про обсяги викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщення відходів та правильність обчислення, повноту і своєчасність сплати збору.

Сплата збору не звільняє його платників від сплати інших обов'язкових зборів, якщо інше не встановлено законодавчими актами України та міжнародними угодами.

За даною Інструкцією обчислюються суми збору, який справляється за:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі викиди) стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі скиди);
- розміщення відходів у природному середовищі.

Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, включаючи їх об'єднання, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої територіальної громади; бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації; постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи в Україні; громадяни, які здійснюють на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів. Якщо платник перестає функціонувати як самостійна юридична особа, то платником збору стає його правонаступник.

Органи Мінекоресурсів разом із органами місцевого самоврядування або з місцевими державними адміністраціями визначають перелік платників збору та подають його до органів державної податкової служби до 1 грудня року, що передує звітному, а також вносять до переліку необхідні зміни до 1 числа місяця, що передує кожному кварталу.

Об'єктами нарахування збору є:

для стаціонарних джерел забруднення – обсяги забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах;

для пересувних джерел забруднення – обсяги фактично використаних видів пального, в результаті спалення яких утворюються забруднюючі речовини.

Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища встановлюються як фіксовані суми в гривнях за одиницю основних забруднюючих речовин та розміщених відходів.

Враховуючи місцеві умови, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за поданням органів Мінприроди можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди.

Ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення визначаються для платників збору на підставі затверджених проектів нормативів гранично допустимих викидів.

Органи Мінприроди встановлюють ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення терміном на п'ять років, на підставі затверджених проектів гранично допустимих викидів за формою, затвердженою Мінприроди, і доводять їх платникам збору до 1 червня попереднього року.

Для пересувних джерел забруднення ліміти викидів забруднюючих речовин не встановлюються.

Щорічні ліміти скидів у водні об'єкти загальнодержавного значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видають органи Мінприроди.

Щорічні ліміти скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти місцевого значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видаються місцевими державними адміністраціями, а в містах обласного значення – виконавчими органами рад за погодженням з органами Мінприроди.

Обсяги скидів, пов'язаних із проведенням планового ремонту каналізаційних мереж і споруд, включаються до загального ліміту скидів. Обсяги та умови проведення таких скидів погоджуються з органами Мінприроди. Збір, який справляється за ці скиди, нараховується як за скиди, що проводяться в межах установлених лімітів.

У разі перевищення погодженого обсягу скидів та порушення умов їх проведення, пов'язаних з плановим ремонтом каналізаційних мереж і споруд, збір обчислюється як за понадлімітні скиди, а збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, відшкодовуються в установленому законодавством порядку.

Установлення та стягнення збору, який справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації, регулюється нормативно-правовими актами Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики.

Ліміти на розміщення відходів встановлюються терміном на 1 рік і після затвердження місцевою державною адміністрацією доводяться

до власників відходів до 1 жовтня поточного року. Ліміти на утворення та розміщення відходів розробляються, затверджуються і переглядаються в порядку, затвердженому постановою КМУ від 3 серпня 1998 року №1218.

За понадлімітні обсяги скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір нараховується і сплачується в п'ятикратному розмірі.

У разі відсутності в платника затверджених у встановленому порядку лімітів викидів від стаціонарних джерел забруднення, скидів і розміщення відходів збір обчислюється і сплачується в п'ятикратному розмірі.

Контроль за правильністю обчислення збору, дотриманням лімітів викидів, скидів та розміщення відходів здійснюється органами Мінприроди.

Контроль за своєчасністю та повнотою сплати збору здійснюється органами державної податкової служби на підставі документальних перевірок.

Документальні перевірки здійснюються органами державної податкової служби разом з перевітками, які здійснюють органи Мінекоресурсів, за місцем перебування платника збору.

Повернення та зарахування неправильно сплачених сум збору проводиться із відповідних фондів охорони навколишнього природного середовища згідно з законодавством України.

Відповідальність і права платників.

Сплата збору не звільняє платників від відшкодування збитків, завданих через порушення природоохоронного законодавства.

Платники несуть відповідальність за правильність обчислення своєї сплати збору, а також за правильність складання і своєчасні подання розрахунків органам державної податкової служби та органами Мінприроди згідно з законодавством.

У разі несвоєчасної сплати збору невнесена сума (недоплата) стягується з нарахуванням пені в установленому законодавством порядку.

Платники мають право оскаржити дії посадових осіб органів державної податкової служби в порядку, встановленому законодавством України.

7.3. ПОРЯДОК ВИЗНАЧЕННЯ ПЛАТИ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

На виконання ст. 44 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1 березня 1999 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України №303 «Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишньої природного

середовища і стягування цього збору». Відповідно до цієї Постанови на території України встановлюються єдині нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища, які згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 303 встановлюють як фіксовані суми в гривнях за одиницю маси основних забруднювальних речовин та розміщених відходів (табл. 7.1—7.3). За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпечності, беруть норматив збору, встановлений за розміщення відходів першого класу небезпечності. За викиди забруднювальних речовин, які не ввійшли до табл. 7.1, слід застосовувати нормативи збору залежно від установленого класу небезпечності певної забруднювальної речовини за табл. 7.4. За викиди, на які не встановлено класи небезпечності (табл. 7.4), слід застосовувати нормативи збору залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу за табл. 7.6.

Таблиця 7.1

Нормативи збору за викиди основних забруднювальних речовин стаціонарними джерелами забруднення

Забруднювальна речовина	Норматив збору, грн./т	Забруднювальна речовина	Норматив збору, грн/т
Аміак	10	Пентаоксид ванадію	199
Ацетон	20	Ртуть та її сполуки	2260
Бензпірен	67871	Свинець та його сполуки	2260
Бутилацетат	12	Сірчистий ангідрид	53
Вуглеводні	3	Спирт н-бутиловий	53
Газоподібні сполуки флуору	132	Сполуки кадмію	422
Гідрогенсульфід	171	Стирол	389
Карбондисульфід	111	Тверді речовини	2
Манган та його сполуки	1376	Фенол	242
Нікель та його сполуки	2150	Формальдегід	132
Озон	53	Хлорид гідрогену	2
Оксид карбону	2	Хром та його сполуки	1431
Оксид нітрогену	53		

Таблиця 7.2

Нормативи збору за скиди основних забруднювальних речовин у водні об'єкти, у тому числі в морські води

Забруднювальна речовина	Норматив збору, грн/т	Забруднювальна речовина	Норматив збору, грн/т
Амонійний нітроген	35	Органічні речовини (за показниками БСК5)	14
Завислі речовини	1	Сульфати	1
Нафтопродукти	206	Фосфати	28
Нітрати	3	Хлориди	1
Нітрити	172		

Таблиця 7.3

Нормативи збору за розміщення відходів

Клас небезпечності відходів	Ступінь небезпечності Відходів	Норматив збору, грн/т
I	Надзвичайно небезпечні*	55
II	Високо небезпечні	2
III	Помірно небезпечні	0,5
IV	Мало небезпечні	0,2

*Норматив збору для: обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з йонізуючим випромінюванням, — 55 люмінесцентних ламп — 1 гривня за одиницю.

За викиди, на які не встановлено клас небезпечності (див. табл. 7.3) та орієнтовно безпечні рівні впливу (див. табл. 7.3), слід застосовувати нормативи збору, як за викид забруднювальної речовини першого класу небезпечності за табл. 7.4.

За скиди забруднювальних речовин, які не ввійшли до табл. 7.2, слід застосовувати нормативи збору, наведені в табл. 7.4.

Для скидів, на які не встановлено гранично допустимі концентрації (див. табл. 7.6) або орієнтовно безпечні рівні впливу, за гранично допустимі концентрації беруть найменше значення гранично допустимих концентрацій, наведене у табл. 7.6. У разі скидання забруднювальних речовин в озера, ставки та інші непроточні водні об'єкти нормативи збору збільшуються у 1,5 рази.

За скиди забруднювальних речовин, які не ввійшли до табл. 7.2, слід застосовувати нормативи збору, наведені в табл. 7.4.

Для скидів, на які не встановлено гранично допустимих концентрацій (див. табл. 7.6) або орієнтовно безпечних рівнів впливу, за гранично допустимі концентрації беруть найменше значення гранично допустимих концентрацій, наведене у табл. 7.6. У разі скидання забруднювальних речовин в озера, ставки та інші непроточні водні об'єкти нормативи збору збільшуються у 1,5 рази.

Таблиця 7.4

**Нормативи збору за викиди забруднювальних речовин
стаціонарними джерелами забруднення залежно від класу
небезпечності**

Клас небезпечності	Норматив збору, грн/т	Клас небезпечності	Норматив збору, грн/т
I	381	III	13
II	87	IV	3

Таблиця 7.5

**Норматив збору за викиди забруднювальних речовин
стаціонарними джерелами забруднення залежно від
установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу**

Орієнтовно безпечні рівні впливу сполук, мг/м ³	Норматив збору, грн/т	Орієнтовно безпечні рівні впливу сполук, мг/м ³	Норматив збору, грн/т
Менш як 0.0001	16052	0,01—0,1 (включно)	53
0,0001—0,001 (включно)	1375	0,1—понад 10	2
0,001—0,01 (включно)	190	.	

Таблиця 7.6

**Нормативи збору за скиди забруднювальних речовин у водні
об'єкти залежно від їх концентрації**

Гранично допустима концентрація забруднювальних речовин у воді рибогосподарських водоймів, мг/л	Норматив збору, грн./т	Гранично допустима концентрація забруднювальних речовин у воді рибогосподарських водоймів, мг/л	Норматив збору, грн./т
До 0,001	2572	1—10	35
0,001—0,09	1955	Понад 10	7
0,1—1 (включно)	344		

У разі захоронення забруднювальних речовин, відходів виробництва та стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, застосовують нормативи збору, як за скид забруднювальних речовин за табл. 7.2 чи 7.6, з коефіцієнтом 10. За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпечності, застосовують норматив збору, як за розміщення відходів першого класу небезпечності в розмірі 55 гривень за тонну.

Нормативи збору за викиди пересувними джерелами забруднення, встановлюють залежно від виду пального та транспорту (автомобільного, залізничного, морського та річкового) відповідно до табл. 7.7—7.9. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору», плату за викиди стаціонарними джерелами забруднення (Пвс) обчислюють за формулою (7.1):

$$P_{вс} = \sum_{i=1}^n M_{ли} H_{бі} K_{нас} K_{ф}, \quad (7.1)$$

- де $M_{ли}$ — обсяг викиду i -ї забруднювальної речовини в межах ліміту, т;
 $H_{бі}$ — норматив збору за тонну i -ї забруднювальної речовини, грн/т;
 $K_{нас}$ — коригувальний коефіцієнт, що враховує чисельність жителів населеного пункту (табл. 7.10);

- K_{ϕ} — коригувальний коефіцієнт, що враховує народногосподарське значення населеного пункту (табл. 7.11);
- K_n — коефіцієнт кратності збору за понадлімітний викид в атмосферу забруднювальних речовин, $K_n = 5$.

Таблиця 7.7

Нормативи збору за викиди в атмосферу забруднювальних речовин автомобільним транспортом

Вид пального	Норматив збору, грн/т	Вид пального	Норматив збору, грн/т
Дизельне	3	Зріджений нафтовий газ	4
Бензин:		Стиснений природний газ	2
Етильований	4		
неетильований	3		

Таблиця 7.8

Нормативи збору за викиди в атмосферу забруднювальних речовин морськими та річковими суднами

Вид пального	Норматив збору, грн/т
Бензин	6
Дизельне пальне	4
Мазут	3

Таблиця 7.9

Нормативи збору за викиди в атмосферу забруднювальних речовин залізничним транспортом

Вид пального	Норматив збору, грн/т
Дизельне пальне	3

Суму збору за викиди пересувними джерелами забруднення (Пвп) обчислюють відповідно до кількості фактично використаного пального та його виду на підставі нормативів збору за ці викиди та коригувальних коефіцієнтів, наведених у табл. 7.10 і 7.11 і визначають за формулою (7.2):

$$P_{\text{вп}} = \sum_{i=1}^n (M_i H_{\text{бі}} K_{\text{нас}} K_{\text{ф}}), \quad (7.2)$$

- де M_i — кількість використаного пального i -го виду, т;
 $H_{\text{бі}}$ — норматив збору за 1 т i -го виду пального, грн/т;
 $K_{\text{нас}}$ — коригувальний коефіцієнт, що враховує чисельність жителів населеного пункту (див. табл. 7.10);
 $K_{\text{ф}}$ — коригувальний коефіцієнт, що враховує народногосподарське значення населеного пункту (див. табл. 7.11).

Суму збору за скиди (P_c) обчислюють на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів скидів, нормативів збору та коригувального коефіцієнта, наведеного в табл. 7.12, і визначають за формулою:

$$P_c = \sum_{i=1}^n [(M_{\text{лі}} H_{\text{бі}} K_{\text{рб}}) + (M_{\text{пі}} H_{\text{бі}} K_{\text{рб}} K_n)], \quad (7.3)$$

- де $M_{\text{лі}}$ — обсяг скиду i -ї забруднювальної речовини в межах ліміту, т;
 $M_{\text{пі}}$ — обсяг понадлімітного скиду (різниця між обсягом фактичного скиду й ліміту) i -ї забруднювальної речовини, т;
 $H_{\text{бі}}$ — норматив збору за тонну i -ї забруднювальної речовини, грн/т;
 $K_{\text{рб}}$ — регіональний (басейновий) коригувальний коефіцієнт, що враховує територіальні екологічні особливості, а також еколого-економічні умови функціонування водного господарства (див. табл. 7.12);
 K_n — коефіцієнт кратності збору за понадлімітні скиди забруднювальних речовин, $K_n = 5$.

Таблиця 7.10

Коефіцієнт, що встановлюється залежно від чисельності мешканців населеного пункту

Чисельність населення, тис. чол..	Коефіцієнт	Чисельність населення, тис. чол.	Коефіцієнт
До 100	1	500,1—1000	1,55
100,1—250	1,2	Понад 1000	1,8
250,1—500	1,55		

Таблиця 7.11

**Коефіцієнт, що встановлюється залежно від
народногосподарського значення населеного пункту**

Тип населеного пункту	Коефіцієнт
Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення з переважанням аграрно-промислових функцій (районні центри, міста районного значення, селища та села)	1
Багатофункціональні центри, центри з переважанням промислових і транспортних функцій (республіканський* та обласні центри, міста державного, республіканського*, обласного значення)**	1,25
Населені пункти, віднесені до курортних	1,65

* * Автономної Республіки Крим.

** Якщо населений пункт одночасно має промислове значення та віднесений до курортних, застосовують коефіцієнт 1,65.

Таблиця 7.12

Регіональні (басейнові) коефіцієнти

Басейни морів і річок	Коефіцієнт
Азовське море	2
Чорне море	2
Дунай	2,2
Тиса	3
Прут	3
Дністер	2,8
Дніпро (кордон України — до м. Києва)	2,5
Дніпро (м. Київ включно — до Каховського гідровузла)	2,2
Дніпро (Каховський гідровузол включно — до Чорного моря)	1,8
Прип'ять	2,5
Західний Буг та річки басейну Вісли	2,5
Десна	2,5
Південний Буг та Інгул	2,2
Ріки Кримського півострова	2,8
Сіверський Донець	2,2
Міус	2,2
Кальміус	2,2

Таблиця 7.13

Коефіцієнт, який встановлюють залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому середовищі

Місце (зона) розміщення відходів	Коефіцієнт
В адміністративних межах населених пунктів або на відстані менш як 3 км від них	3
За межами населених пунктів (на відстані більш як 3 км від їх меж)	1

Таблиця 7.14

Коефіцієнт, що встановлюється залежно від характеру влаштування місця розміщення відходів

Характер влаштування місця розміщення відходів	Коефіцієнт
Спеціально створені місця складування (полігони), що забезпечують захист атмосферного повітря та водних об'єктів від забруднення	1
Звалища, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря чи водних об'єктів	3

Суму збору за розміщення відходів ($\Pi_{рв}$) обчислюють на підставі за-тверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, нормативів збору та коригувальних коефіцієнтів, наведених у табл. 7.13 і 7.14, і визначають за формулою:

$$\text{Прв} = \sum_{i=1}^n [(M_{ni} H_{gi} K_T K_o) + (M_{ni} H_{bi} K_d K_T K_o)], \quad (7.4)$$

де M_{ni} — обсяг відходів i -го виду в межах ліміту, т;

M_{ni} — обсяг понадлімітного розміщення відходів (різниця між обсягом фактичного розміщення відходів і лімітом) i -го виду, т;

H_{gi} — норматив збору за тону відходів g -го виду в межах ліміту, грн/т;

K_T — коригувальний коефіцієнт, що враховує місце розміщення відходів (див. табл. 7.13);

K_o — коригувальний коефіцієнт, що враховує характер влаштування місця розміщення відходів (див. табл. 7.14);

K_n — коефіцієнт кратності збору за понадлімітне розміщення відходів, $K_n = 5$.

При цьому згідно з Постановою збір за понадлімітні обсяги скидів та розміщення відходів обчислюється у встановленому порядку в п'ятикратному розмірі.

У випадку відсутності у платників збору затверджених у встановленому порядку лімітів збір стягується як за понадлімітні викиди, скиди і розміщення відходів відповідно до їхніх обсягів.

7.4. МЕХАНІЗМИ РОЗПОДІЛУ ПЛАТЕЖІВ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно 20, 50 і 30 відсотків, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами охорони навколишнього природного середовища – у пропорції 70 і 30 відсотків.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України.

Згідно з Інструкцією про порядок нарахування і сплати збору за забруднення навколишньої природного середовища платники перелічують вищевказаний збір у наступних розмірах¹:

20%-на окремі рахунки у місцеві фонди охорони навколишньої природного середовища, створювані в складі сільських, селищних, міських бюджетів;

50 % – на окремі рахунки в місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища, створювані в складі бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів;

30 % – на окремий рахунок у Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, створюваний у складі Державного бюджету України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сутність плати за забруднення довкілля.
2. Механізми визначення плати за забруднення природного середовища.
3. Порядок визначення плати за забруднення природного середовища.
4. Механізми розподілу платежів за забруднення природного середовища.

¹ До 1998 р. існувала інша, на наш погляд, більш прийнятна структура розподілу платежів за забруднення: 70% — плати (збору), поступало в місцевий (сільський, селищний, міський) фонд навколишнього середовища; 20% — плати (збору), в обласний фонд навколишнього середовища; 10% — плати (збору), поступало в державний фонд навколишнього середовища.

ТЕМА 8

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБИТОК ТА МЕТОДИКА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ

8.1. ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ

Економічний збиток від порушення природного середовища (скорочено еколого-економічний збиток) визначається суспільно необхідними витратами, що виникають внаслідок екодеструктивного впливу. Фактично, збиток характеризує зміну інтегральної еколого-економічної оцінки (збільшення витратної оцінки чи зменшення результатної) комплексу природних факторів (екосистеми) або якогось природного блага в результаті погіршення його стану. Таким чином,

під економічним збитком від порушення природного середовища варто розуміти виражені у вартісній формі фактичні чи можливі втрати економічних суб'єктів внаслідок екодеструктивного впливу, а також додаткові витрати на компенсацію цих збитків.

Методи оцінки збитку ґрунтуються на трьох підходах:

- прямого обліку (порівняння «чистого» та «забрудненого районів»);
- аналітичному (розрахункові залежності);
- емпіричному (оціночні методики).

У загальному вигляді розрахунковий принцип визначення можна виразити формулою:

$$y = \sum_{i=1}^n K_i * y(x)_i, \quad (8.1)$$

де y – збиток, що завдається народному господарству забрудненням атмосфери;

i – той підрозділ народного господарства, в якому визначається збиток (охорона здоров'я, комунальне, сільське і лісове господарство, промисловість);

K_i – кількість одиниць основного розрахункового елементу факторів сприйняття досліджуваного підрозділу народного господарства, що потрапляє в зону забруднення (1 тис. чоловік – для охорони здоров'я, 1 га – для сільського і лісового господарства, 1 млн. крб. основних фондів – для промисловості);

$y(x)_i$ – питомий збиток, що завдається одиниці основного розрахункового елемента в економічних підрозділах при рівні забруднення атмосфери (x_i).

За округленою оцінкою фахівців реальна величина збитку від забруднення атмосфери 1 тонною різних шкідливих речовин в умовах України складає 160-1460 дол. США (табл. 8.1.), а від скидання 1 тонни шкідливих речовин у водні джерела -90- 1100 дол. США(табл. 8.2.)

Таблиця 8.1

Значення питомих економічних збитків від викидів 1 т шкідливих речовин в атмосферу, в дол. США

Інгредієнт	Питомий збиток
Пил	180-210
Сірчаний ангідрид	200-220
Окис азоту	320-350
Фтористі з'єднання	1220-1460
Аміак	160-180
Фенол	600-650

Класифікація економічних збитків

Збитки виникають унаслідок:

- 1) заміни кількості та якості природних ресурсів та/або інших зовнішніх умов технологічних процесів і як наслідок — зменшення обсягів

використання природних факторів у виробництві – **екологічні збитки**;

Таблиця 8.2

Значення питомих збитків від скидання 1 т шкідливих речовин у водні джерела, в дол. США

Інгредієнт	Питомий збиток
Речовини у завислому стані	90-110
Важкі метали	450-500
Органічні сполуки	780-850
Кислоти і луги	1050-1100

- 2) погіршення здоров'я фізичних осіб (громадян) або умов ведення особистого господарства при забрудненні навколишнього природного середовища чи інших несприятливих змін його стану — **соціальні збитки**;
- 3) наявністю витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків — **економічні збитки**. Економічні збитки складають **екологічні витрати** виробника.

Збитки, яких зазнає суспільство від порушень навколишнього природного середовища, можна класифікувати:

За характером дії, ступенем визначеності, проявом у часі еколого-економічні збитки поділяються на:

- фактичні;
- прогнозні;
- попереджені.

За галузями народного господарства:

- збитки, що завдаються промисловості;
- збитки, що завдаються сільському господарству;
- збитки, що завдаються комунальному господарству;
- збитки, що завдаються оздоровчим закладам та ін.

За компонентами навколишнього природного середовища:

- збитки, що наносяться водним ресурсам;
- збитки, що наносяться земельним ресурсам;
- збитки, що наносяться лісовим ресурсам;
- збитки, що наносяться атмосферному повітрю.

Межі між економічними збитками та їх видами дуже умовні. Проте у кінцевому підсумку будь-якій формі порушень навколишнього природного середовища можна дати вартісну або принаймні матеріальну оцінку. Наприклад, втрати сільського господарства від забруднення навколишнього

природного середовища можуть виявлятися у зниженні урожайності, продуктивності худоби тощо. На землях, забруднених пилом, урожайність основних сільськогосподарських культур знижується на 15-30%, а термін служби устаткування (техніки) скорочується на 20-30%.

Отже, економічні збитки виявляються в багатьох формах на всіх рівнях народного господарства.

8.2. МЕХАНІЗМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Шкода, завдана внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації юридичними та фізичними особами, у тому числі іноземними, як правило, в повному обсязі, без застосування норм зниження розміру стягнення і незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів (ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Існує декілька підходів щодо визначення збитків (в основному, пов'язаних із забрудненням) від порушень стану навколишнього природного середовища, які із різним ступенем повноти враховують витрати, що виникають внаслідок забруднення середовища та негативних змін його стану. Пропонуються способи і методи розрахунку в натуральному вираженні, наводяться деякі залежності між ступенем забруднення середовища і розміром шкоди, заподіяної цим явищем. Однак грошове вираження збитків визначається досить суперечливо: одні пропонують визначати за витратами валової продукції; інші – за приведеними витратами на заходи по ліквідації наслідків забруднення і на відтворення продукції, що втрачається; треті – за зміною економічної оцінки ресурсу.

Можна розраховувати за балансовою вартістю пошкоджених фондів та об'єктів, можна здійснити розрахунки за таксами та встановленими тарифами.

Проте майже в усіх випадках недостатньо уваги надається визначенню ефективності здійснення природоохоронних заходів. При визначенні економічних збитків слід пам'ятати, що не можна соціально-економічні збитки зводити лише до матеріальних, що це не реальні матеріальні блага, не створена вартість, а матеріальні блага і вартість, які не можуть бути створені в результаті погіршення стану навколишнього природного середовища. Виходячи з цього, під еколого-економічними збитками слід розуміти різницю між сукупним суспільним продуктом, який міг би бути

одержаний на основі раціонального використання природного середовища, і сукупним суспільним продуктом, одержаним при допущених порушеннях навколишнього природного середовища. Саме недоодержаний сукупний продукт суспільство змушене компенсувати.

Визначення еколого-економічних збитків може здійснюватися за такими напрямками:

- прямі розрахунки втрат (метод контрольних районів);
- непряма емпірична оцінка (за методиками, які затверджуються у встановленому порядку);
- аналітичний (статистичний) метод.

Можна використовувати і комбіновані методи, однак слід мати на увазі, що отримані за різними методиками розрахункові дані не завжди порівнювані. Прямі розрахунки еколого-економічних збитків можна у загальному вигляді здійснити за відповідними алгоритмами, якщо є всі необхідні натуральні показники та вартісні оцінки.

Статистичні методи розрахунку збитків ґрунтуються на кореляційно-регресивному аналізі впливу різних чинників, у тому числі й забруднення навколишнього природного середовища на досліджувані показники. Важливим аспектом здійснення цих розрахунків є інформаційне забезпечення.

Емпірична оцінка збитків від забруднення довкілля здійснюється за відповідними методиками.

В Україні розроблено і діють ряд методик розрахунків розмірів відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства в окремих природних сферах. Основними поміж них є:

1. «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря», затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.05.1995 р. № 38.
2. «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів», затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.05.1995 р. № 37, зареєстрована в Міністерстві юстиції України від 1.06.1995 року за № 162/698. Зміни та доповнення до цієї методики зареєстровані в Міністерстві юстиції України 1.02.1995 р. за № 43/1068.
3. «Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства», затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України 27.10.1997 р. № 171, зареєстрована в Міністерстві

юстиції України 5.05.1998 р. за № 285162/1715. Зміни та доповнення до цієї методики зареєстровані в Міністерстві юстиції України 25.04.2007 р. за № 422/13689.

4. Тимчасова методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002р. №175.

Цими методиками визначено умови настання відповідальності юридичних і фізичних осіб за порушення природоохоронного законодавства стосовно викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами і скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, забруднення і засмічення земельних ресурсів.

Основними видами порушень природоохоронного законодавства залишаються:

1. незаконна рубка та пошкодження дерев, порушення вимог правил пожежної безпеки в лісах, влаштування «палів» на землях приватних сільськогосподарських підприємств та селянсько-фермерських господарств;
2. незаконне знищення зелених насаджень, порушення вимог та правил відновлення лісів і лісорозведення, незаконне вилучення з природного середовища і реалізація ранньоквітучих та лікарських рослин;
3. порушення правил полювання (відстріл без відповідного дозволу, перевищення норм відстрілу пернатої дичини, несвоєчасне повернення використаних ліцензій, відсутність звітів про їх використання, полювання «з-гід фар» тощо);
4. порушення правил рибальства (застосування завищеної кількості дозволених знарядь лову, використання на промислі не зареєстрованих в установленому порядку плавзасобів, використання знарядь лову без їх маркування, вилов риби понад встановлені квоти тощо).

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженого Указом Президента України від 29.05.2000 р. №724 із внесеними змінами, до компетенції Міністерства відноситься комплексне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у цій галузі, забезпечення державного контролю за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних

ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Зокрема, Водним кодексом України встановлено, що порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

- 1) самовільному захопленні водних об'єктів;
- 2) забрудненні та засміченні вод;
- 3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;
- 4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва та експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
- 5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
- 6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;
- 7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);
- 8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;
- 9) пошкодженні водогосподарських та гідротехнічних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;
- 10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;
- 11) використанні земель водного фонду не за призначенням;
- 12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;
- 13) відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;
- 14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо воно виникло внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність юридичних і фізичних осіб настає внаслідок порушення ними встановлених умов водокористування, а саме:

- самовільного водоспоживання, тобто забору води з поверхневих чи підземних джерел без дозволу на спецводокористування;
- самовільних скидів зворотних вод з підприємств, суден та об'єктів, для яких не видані дозволи на спецводокористування або не встановлені норми гранично допустимих чи тимчасово узгоджених скидів шкідливих речовин;
- перевищення затверджених нормативів і норм скидів забруднюючих речовин (г/м³);
- перевищення затверджених нормативів і норм витрат зворотних вод (м³/годину);
- скидів забруднюючих речовин, не зазначених у дозволах на спецводокористування, чи нормах ГДС (ТУС), якщо їх концентрація перевищує ГДК;
- самовільних скидів зворотних вод чи сировини з морських або річкових суден, плавзасобів, надводних або підводних споруд;
- надходження зворотних вод або забруднюючих речовин в поверхневі, підземні та морські води внаслідок аварій на насосних станціях, колекторах і інших спорудах, витоку таких вод чи речовин внаслідок порушення технологій, техніки безпеки, скиду сировини внаслідок аварій на нафтопродуктоводах, нафтотерміналах та т.п.;
- вимушених санкціонованих аварійних скидів, що не передбачалися проектом, але здійснюються з метою попередження аварійних ситуацій;
- скидів шкідливих речовин, що призвели до забруднення підземних вод як безпосередньо, так і внаслідок забруднення поверхні землі та зони аерації ґрунтів.

Відповідальність за порушення водоохоронного законодавства настає, якщо порушення норм водокористування виникло з незалежних від водокористувача і непередбачених проектом обставин (землетрус, стихійне лихо і т. ін.).

Стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища не звільняє від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

У разі сплати за надлімітні скиди штрафних (кратних) платежів відшкодується тільки сума збитків, що перевищує сплачену суму цих платежів.

При наявності у винуватця скиду документальних даних про екологічно обґрунтовані витрати коштів на ліквідацію наслідків забруднення, сума цих коштів виключається з розрахованої суми збитків.

Факти забруднення, а також погіршення якості природних ресурсів встановлюються інспекторами Державної екологічної інспекції Мінпри-

роди України, посадовими особами спеціально уповноважених органів інших міністерств і відомств, яким надані права державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища та громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища на основі спеціальних досліджень, результатів відомчого, державного, лабораторного контролю або візуально з оформленням актів та протоколів встановленої органами Мінприроди форми.

8.3. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ

8.3.1. Визначення збитків внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів

Визначення оцінки збитків внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів базується на «Методиці розрахунку розмірів відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» (надалі – Методика), яка встановлює основні вимоги щодо порядку проведення розрахунку заповдіяних збитків і застосовується при здійсненні державного контролю у галузі охорони та раціонального використання водних ресурсів. Розрізняють такі види збитків:

- внаслідок забруднення поверхневих та морських вод;
- внаслідок самовільного водокористування;
- внаслідок забруднення підземних вод.

Розрахунок розмірів збитків, завданих державі внаслідок забруднення поверхневих та морських вод

Об'єми скидів забруднюючих речовин та їх концентрації визначаються на підставі даних обстеження об'єктів та аналізу журналів обліку водоспоживання, водовідведення, роботи каналізаційних насосних станцій і т.п. з урахуванням вимог дозволів на спецводокористування та затверджених норм ГДС (ТУС). Визначені при цьому показники включаються в розрахункові формули.

Відбір проб зворотних вод чи забруднюючих речовин, а також води водного об'єкта для оцінки впливу забруднення здійснюється відповідно до діючих інструкцій та нормативних актів.

З моменту встановлення факту скиду до повного його припинення проби відбираються не менше **3-х разів** з метою одержання реальної характеристики скидних вод протягом всього періоду скиду.

Допускається одноразовий відбір проб при скиді забруднюючих речовин із суден, плавзасобів, морських надводних та підводних споруд, берегових та інших об'єктів при короткочасному (не більше 12 годин) періоді скиду.

При заздалегідь відомому сталому складі зворотних вод (наприклад, господарсько-фекальні води суден, стічні води міської каналізації) чи забруднюючої речовини дозволяється, як виняток, використання в розрахунках попередніх даних про їх склад та якість.

Середня концентрація забруднюючих речовин в стічних водах за період порушення водоохоронного законодавства визначається з усієї сукупності відібраних і підданих хімічному аналізу проб стічної води і обчислюється за формулою (8.2):

$$C_c = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{n} \quad (8.2)$$

де C_c – середня концентрація, береться як розрахункова при визначенні збитків, г/м³;

C_i – концентрація забруднюючої речовини у відібраній пробі, г/м³;

n – кількість відібраних проб.

Об'єм стічних вод з суден, плавзасобів і водних споруд розраховується за формулою (8.3):

$$W_{св} = 0,9 * W_{зв} - (W_{нв} + W_{ст.в}), \quad (8.3)$$

де $W_{зв}$ – об'єм забраної води, м³;

$W_{нв}$ – об'єм невикористаної води, м³;

$W_{ст.в}$ – об'єм стічної води в ємностях водного транспорту або зданої на очисні споруди, м³;

$0,9$ – коефіцієнт, що враховує нормативні витрати води.

При відсутності даних про кількість скинутої нафти чи інших забруднюючих речовин їх маса (M_i) визначається за формулою (8.4):

$$M_i = (M_p - M_{\phi}) \cdot S \cdot 10^{-3} + (C_p - C_{\phi,к}) \cdot V \cdot 10^{-6} \quad (8.4)$$

де M_i – маса нафти (нафтопродуктів), які потрапили у воду, т;

M_p – маса нафти (нафтопродуктів) на 1 м² поверхні води, г/м²;

M_{ϕ} – фоновий показник маси нафти (нафтопродуктів) у воді на m^2 поверхні води, $г/м^2$;

S – площа розливу нафти, $м^2$;

C_p – концентрація розчиненої у воді нафти на глибині p , $г/м^3$;

$C_{\phi.k}$ – фонові концентрації розчиненої у воді нафти, $г/м^3$;

V – об'єм забрудненої води, $м^3$, визначається за формулою:

$$V = S \cdot h, \quad (8.5)$$

де h – глибина поширення нафти у воді, $м$.

Площа розливу нафти S може бути визначена одним чи декількома способами, наприклад, за результатами аерозйомки або за проведеннями інспектором визначеннями маси нафти на одиницю площі ($1 м^2$), за іншим виглядом нафтової плівки у відповідності табл. 8.3 та оцінками геометричних розмірів плями нафти.

Таблиця 8.3

Визначення маси нафти на $1 м^2$ водної поверхні за зовнішнім виглядом нафтової плівки (середні дані)

	Зовнішні ознаки	Маса нафти на $1 м^2$ водної поверхні (г)
1	Чиста водна поверхня без ознак забарвлення при різноманітних умовах освітлення	0
2	Відсутність плівки і плям, окремі райдужні смуги, які видно при найбільш сприятливих умовах і спокійному стані водної поверхні	0,1
3	Окремі плями та сірі плівки сріблястого кольору на поверхні води, які видно при спокійному стані водної поверхні, поява перших ознак забарвлення	0,2
4	Плями і плівки з яскравими кольоровими смугами, які видно при незначному хвилюванні	0,4
5	Нафта у вигляді плям і плівки, що покривають значні ділянки поверхні води, які не розриваються при хвилюванні	1,2
6	Поверхня води покрита суцільним шаром нафти, добре видно при хвилюванні, забарвлення темне, темно-коричневе	2,4

Маса нафти, яка потрапила на сніжно-льодову поверхню, може бути визначена інструментальними методами за площею розливу та шляхом визначення маси нафти на одиницю площі.

Маса нафти на одиницю площі сніжно-льодової поверхні визначається шляхом відбору кернів у 4-5 місцях, розташованих на лінії, яка розділяє пляму забруднення на дві приблизно рівні частини. Місця відбору проб повинні бути розташовані на однаковій відстані одна від одної, з відібраних проб складається загальна проба, в якій і визначається маса нафти на 1 м² площі.

При встановленому факті забруднення поверхневих та морських вод збитки в національній валюті визначаються за наведеними нижче формулами.

Збитки від наднормативних скидів визначаються за формулою (8.6):

$$Z_{\text{над}} = V \cdot T \cdot (C_{\text{с.ф.}} - C_{\text{д}}) \cdot \sum_{i=1}^m (0,003 \cdot A_i \cdot n) \cdot \& \cdot 10^{-3} \quad (8.6)$$

де $Z_{\text{над}}$ – збитки від наднормативних скидів;

V – витрати зворотних вод, м³/год.;

T – тривалість наднормативного скиду, год.;

$C_{\text{с.ф.}}$ – середня фактична концентрація забруднюючих речовин у зворотних водах, г/м³;

$C_{\text{д}}$ – дозволена для скиду концентрація забруднюючих речовин, визначена при затвердженні ГДС (ТУС) г/м³ У разі скиду речовин, які відсутні в переліку допустимих для скиду, а фактична концентрація їх перевищує ГДК для водного об'єкта, що приймає зворотні води, в розрахунковій формулі $C_{\text{д}}$ береться рівним ГДК.

$0,003$ – базова ставка відшкодування збитків у частках неоподаткованого мінімуму доходів громадян (НМД), НМД/кг, (розрахована як середня вартість знешкодження різних забруднюючих речовин у долях неоподаткованого мінімуму доходів за одиницю маси речовини);

A_i – показник відносної небезпечності речовини, визначається за співвідношенням:

$$A_i = \frac{1}{C_{\text{ГДК}}} \quad (8.7)$$

де $C_{\text{ГДК}}$ – граничнодопустима концентрація цієї речовини згідно

з СанГПН № 4630-88 або Узагальненим переліком ГДК шкідливих речовин для води рибогосподарських водойм. У разі скиду речовин, для яких не встановлені рівні ГДК або орієнтовно безпечні рівні впливу ОБРВ), показник відносної небезпечності АІ береться рівним 100, а при відсутності ГДК – 100000. Для завислих речовин показник відносної небезпечності береться рівним 0.3, а для підприємств, що експлуатують комунальні системи каналізації, – 0.1.

n – величина неоподаткованого мінімуму доходів громадян в одиницях національної валюти;

$\&$ – коефіцієнт, що враховує категорію водного об'єкта (табл. 8.4)

Таблиця 8.4

Значення коефіцієнтів, що враховують категорію водного об'єкта (h)

Категорія водного об'єкта	h
Морські та поверхневі водні об'єкти комунально-побутового водокористування	1
Поверхневі об'єкти господарсько-питного використання	1,4
Поверхневі та морські об'єкти рибогосподарського водокористування:	
II категорії	1,6
I категорії	2

10^{-3} – коефіцієнт, що враховує розмірність величин.

Збитки за наднормативні скиди комунальними каналізаціями відшкодовуються у разі порушення технологічних режимів роботи очисних споруд, передбачених проектом у розмірі, який не повинен перевищувати 50% прибутку за послуги каналізації за час порушення природоохоронного законодавства (крім аварійних скидів).

Збитки для самовільних, аварійних та санкціонованих вимушених скидів зворотних вод (крім скидів із водних транспортних засобів) визначаються за формулою (8.8):

$$Z_{\text{с.а.в.}} = V \cdot T \cdot C_{\text{с.ф.}} \cdot \sum_{i=1}^m (0,003 \cdot A_i \cdot n) \cdot \& \cdot 10^{-3} \quad (8.8)$$

де позначення аналогічні тим, що використані у формулі (8.6).

Збитки за аварійні скиди комунальними каналізаціями відшкодовуються у розмірі, що не повинен перевищувати 50% річного прибутку за послуги каналізації.

Збитки від скидів зворотних вод із водних транспортних засобів визначаються за формулою (8.9):

$$Z_{c.a.v.} = \sum_{i=1}^m (W \cdot C_{\phi} \cdot 0,003 \cdot A_i \cdot n \cdot \& \cdot 10^{-3}) \quad (8.9)$$

де W – об'єм скинутих зворотних вод, м³;

C_{ϕ} – фактична концентрація забруднюючої речовини у зворотних водах, г/м³. У разі відсутності даних про витрати скинутих із судна господарсько-фекальних вод та їх концентрацію, об'єм накопичення їх для суден I категорії (судна довжиною більше 65 м, необмеженого району плавання, незалежно від чисельності екіпажу) береться 50 літрів, а для всіх інших категорій – 25 літрів на одну особу за добу при БСК₂₀ – 350 мг/л і вмісті твердих завислих речовин 350 мг/л.

Позначення інших показників аналогічні тим, що використані в формулі (8.6).

Збитки для аварійних та інших скидів сировини, речовин у чистому вигляді (нафтопродуктів, фенолів і т.п.) визначаються за формулою (8.10):

$$Z_a = M \cdot 0,003 \cdot A_i \cdot n \cdot \& \quad (8.10)$$

де M – маса скинутої забруднюючої сировини, кг.

Розрахунок збитків від забруднення водного об'єкта сміттям здійснюється за формулою (8.11):

$$Z_c = (M \cdot Kx \cdot 0,17) \cdot A_i + T \cdot 0,1, \quad (8.11)$$

де Z_c – збитки від забруднення вод сміттям, в одиницях національної валюти;

M – маса сміття (у центнерах), яке зібрано судном смітте-збирником або визначене як добуток забрудненої площі S на середню масу W_{cp} сміття з 1 м² (зібрано в трьох різних місцях забрудненої акваторії на однаковій відстані від її центру – W_1, W_2, W_3) визначається за формулою (8.12):

$$M = S \cdot W_{cp} \quad (8.12)$$

де

$$W_{CP} = \frac{W_1 + W_2 + W_3}{3}$$

S – площа водної поверхні забрудненої сміттям, м²;

Kx – коефіцієнт, що характеризує ступінь забруднення поверхні води сміттям – у відповідності з табл. 8.5.

0.17 – вартість перевезення та утилізації сміття, в одиницях НМД;

A_i – показник небезпечності сміття, визначається з відношення: **1/ГДК** найбільш небезпечної забруднюючої речовини, яка була виявлена в складі скинутого сміття;

T – термін роботи спецсуден (судна) при збиранні сміття, годин;

0.1 – вартість 1 години роботи спецсудна у частках НМД.

Таблиця 8.5

Значення коефіцієнтів Kx, що характеризують ступінь забруднення поверхні води сміттям

Кх	Дані для експертизи
1	Чиста водна поверхня на відкритій акваторії площею 100 кв. метрів, є окремі невеликі плями дрібного сміття загальною площею не більш як 0,01 кв. метра
2	На площі 100 кв. метрів відкритої акваторії є окремі невеликі плями дрібного сміття загальною площею не більш як 1 кв. метр, окремі предмети з розмірами у будь-якому напрямку не більш як 25 сантиметрів
3	На площі 100 кв. метрів відкритої акваторії є окремі невеликі плями дрібного сміття загальною площею не більш як 2 кв. метрів, окремі предмети з розмірами у будь-якому напрямку не більш як 60 сантиметрів
4	На площі 100 кв. метрів відкритої акваторії є плями сміття загальною площею до 5 кв. метрів, окремі предмети розміром до 1 метра, скупчення сміття в тупиках, у навітряній стороні причалу при розширенні забрудненої смуги до 0,5 метра
5	На площі 100 кв. метрів відкритої акваторії є скупчення сміття загальною площею до 10 кв. метрів, окремі предмети розміром до 1,5 метра, скупчення сміття в кутах, тупиках і у навітряній стороні причалу при розширенні забрудненої смуги до 1 метра
6	На площі 100 кв. метрів відкритої акваторії є скупчення сміття загальною площею понад 10 кв. метрів, великі предмети розміром понад 1,5 метра, скупчення сміття в кутах, у навітряній стороні причалу при розширенні забрудненої смуги понад 1 метр

Загальна сума збитків при одночасному забрудненні водного об'єкта декількома забруднюючими речовинами (але однією юридичною чи фізичною особою) визначається додаванням до найбільшої з усіх розрахованих величин збитків суми збитків для інших забруднюючих речовин, помноженої на коефіцієнт 0.15.

У разі залпового скиду, що призвів до забруднення водного об'єкта в контрольному створі до 50 і більше ГДК, розрахована сума збитків помножується на коефіцієнт 10.

Сума збитків може бути зменшена, якщо винним були вжиті заходи щодо ліквідації наслідків забруднення водного об'єкта (збирання, знешкодження забруднюючої речовини тощо).

У випадку вжиття заходів з ліквідації наслідків забруднення сума збитків зменшується залежно від кількості зібраної або знешкодженої забруднюючої речовини і загального терміну ліквідації наслідків забруднення.

Сума збитків у цьому випадку встановлюється за формулою (8.13):

$$Z_3 = Z_{\text{вс}} \cdot \left(1 - \sum_{j=1}^m \frac{M_j}{M} \cdot K_{zj}\right) \quad (8.13)$$

де Z_3 – зменшена сума збитків, в одиницях національної валюти;

$Z_{\text{вс}}$ – початкова сума збитків, в одиницях національної валюти;

ΔM_j – маса зібраної забруднюючої речовини за кожний відрізок часу ліквідації, т;

M – маса скинутої забруднюючої речовини, т;

K_{zj} – коефіцієнт зменшення збитків – визначається за табличними даними залежно від терміну ліквідації наслідків забруднення.

Термін ліквідації наслідків забруднення вод розраховується для кожного відрізка часу як різниця між:

- терміном, який пройшов з моменту початку скиду (якщо він встановлений) і терміном закінчення ліквідації наслідків забруднення вод, (T);
- терміном, який пройшов з моменту виявлення скиду (якщо момент початку скиду не встановлений) і терміном закінчення ліквідації наслідків забруднення вод.

Якщо одночасно відбувається скид і збір забруднюючої речовини, термін визначається як час роботи технічних засобів.

При самовільному водокористуванні збитки ($Z_{\text{с.в.}}$) розраховуються за формулою (8.14):

$$Z_{\text{с.в.}} = W \cdot T_d \quad (8.14)$$

де W – об'єм води при самовільному водокористуванні, м³;

T_d – діючі на час порушення тарифи на воду в одиницях національної валюти за 1 м³.

При забрудненні підземних вод фактом їх забруднення вважається виявлення візуально або за допомогою хіміко-аналітичних методів наявності нафти чи інших забруднюючих речовин у пробах підземних вод чи в місцях їх виходів на поверхню землі.

Встановлення факту забруднення є підставою для видання органами Мінприроди припису на виконання інженерно-екологічної розвідки з метою визначення масштабів забруднення підземних вод.

Гідрогеологічні умови є визначальним фактором розвитку процесу забруднення підземних вод, формування ареолу забруднення в місцях розташування джерел забруднення.

Різноманітність гідрогеологічних умов, обмеженість інформації про них на конкретних ділянках, складність процесів руху підземних потоків та забруднюючих речовин роблять кожний випадок самостійним дослідним завданням для оцінки масштабів забруднення підземних вод, яке можна вирішувати шляхом виконання інженерно-екологічних досліджень.

Визначення об'єму V забрудненої частини водоносного горизонту (комплексу) провадиться за формулою (8.15):

$$V = F \cdot m \cdot na \quad (8.15)$$

де F – площа забруднення м²;

m – середня потужність забрудненої частини водоносного горизонту, м;

na – активна пористість водонасиченої товщі, частки одиниці (табл. 8.6.).

Таблиця 8.6

Орієнтовні значення активної пористості водонасичених порід

№ пп	Назва породи	Активна пористість, па
1	Гравелисто-галечні відкладення	0.28-0.30
2	Круглозерністі піски	0.24-0.26
3	Різнозерністі піски	0.20-0.24
4	Дрібнозерністі піски	0.18-0.22
5	Тонкозерністі піски	0.15-0.19
6	Пилуваті та глиністі піски	0.05-0.15
7	Супіски	0.08-0.10
8	Суглинки	0.05-0.08
9	Тріщинуваті породи (крейда, пісковик, вапняк)	0.04-0.07

У разі відсутності характеристик конкретної водонасиченої породи для розрахунків беруть середні значення наведених інтервалів.

За своїм характером збитки можуть бути прямі (виведення з ладу водозаборів та обладнання, зниження випуску продукції, погіршення її якості, зростання кількості захворювань населення тощо) га непрямі, які можуть проявитися через тривалий час після встановлення факту забруднення підземних вод (генетичні зміни та скорочення тривалості життя людини і тварин, зниження продуктивності сільськогосподарського виробництва тощо).

Відшкодування збитків не звільняє винного в забрудненні від обов'язку проведення робіт, пов'язаних з відновленням якості підземних вод.

Збитки визначаються на основі встановленого факту забруднення підземних вод нафтопродуктами чи іншими речовинами та його масштабів.

Величина збитків ($Z_{пв}$) унаслідок забруднення підземних вод нафтопродуктами розраховується за формулою (8.16):

$$Z_{пв} = Y_n \cdot n \cdot V_z \cdot L \quad (8.16)$$

де Y_n – питома величина збитків, спричинених навколишньому середовищу, в частинах НМД, (табл. 8.7.);

n – розмір неоподаткованого мінімуму доходів;

V_z – об'єм забруднених підземних вод, м³;

L – коефіцієнт, який враховує природну захищеність підземних вод:

L для ґрунтових – 1.0;

L для міжпластових безнапірних – 1.3;

L для міжпластових напірних (артезіанських) – 1.6.

У розрахунку на 1 тону нафтопродуктів $Z_{пл}$ визначається за формулою (8.17):

$$Z_{пл} = Y_n \cdot n \cdot M \cdot L \quad (8.17)$$

де M – маса нафтопродуктів, т;

Y_n – питома величина збитків, завданих навколишньому середовищу, у частинах НМД (табл. 8.7, 8.8.).

Таблиця 8.7

Питомі величини збитків, завданих забрудненням підземних вод нафтопродуктами, у розрахунку на 1 куб. метр підземних вод

Регион	Питома величина екологічних збитків*	Регион	Питома величина екологічних збитків*
Автономна Республіка Крим	0,0015	Львівська	0,0007
Області:		Миколаївська	0,0043
Вінницька	0,0024	Одеська	0,0047
Волинська	0,0009	Полтавська	0,0009
Дніпропетровська	0,0051	Рівненська	0,0006
Донецька	0,0027	Сумська	0,0007
Житомирська	0,0047	Тернопільська	0,0010
Закарпатська	0,0024	Харківська	0,0013
Запорозька	0,0036	Херсонська	0,0012
Івано-Франківська	0,0051	Хмельницька	0,0012
Київська	0,0006	Чернігівська	0,0003
Кіровоградська	0,0069	Чернівецька	0,0047
Луганська	0,0009		

Таблиця 8.8

Питомі величини збитків, заподіяних забрудненням підземних вод нафтопродуктами в розрахунку на 1 т забруднюючої речовини

Область	Питомі величини збитків *	Область	Питомі величини збитків *
Вінницька	50,36	Львівська	16,03
Волинська	17,91	Миколаївська	90,39
Дніпропетровська	109,59	Одеська	103,12
Донецька	57,73	Полтавська	17,74
Житомирська	102,43	Рівненська	14,31
Закарпатська	51,77	Сумська	15,34
Запорозька	79,97	Тернопільська	21,77
Івано-Франківська	107,36	Харківська	26,91
Київська	11,057	Херсонська	24,43
Кіровоградська	142,46	Хмельницька	27,30
Автономна Республіка Крим	31,84	Черкаська	36,94
Луганська	19,89	Чернігівська	6,69
		Чернівецька	100,89

* В частинах неоподаткованого мінімуму доходів (НМД)

У разі, коли забруднювач уже відшкодував збитки, але не усунув наслідків забруднення і його ареол поширюється, може бути знову пред'явлено позов на відшкодування. При цьому величина збитків визначається також за формулами (8.11) та (8.12), однак замість членів V_3 і M використовуються відповідно $(V_{3n} - V_{3n-1})$ і $(M_n - M_{n-1})$, де:

V_{3n} – об'єм забруднених підземних вод на останній час;

V_{3n-1} – те ж з попередніх розрахунків;

M_n – маса нафтопродуктів на останній час;

M_{n-1} – те ж з попередніх розрахунків.

Визначення величини збитків внаслідок забруднення підземних вод іншими (крім нафтопродуктів) речовинами здійснюється введенням множника, який враховує екологічну небезпеку забруднюючої речовини:

$$K_j = \frac{0,05}{ГДК_j}, \quad (8.18)$$

де $ГДК_j$ – величина гранично допустимої концентрації або безпечного рівня впливу забруднюючої речовини.

Забруднення підземних вод, як правило, є наслідком забруднення поверхні землі та ґрунтів. Тому для визначення збитків від безпосереднього забруднення поверхні землі та ґрунтів тимчасово може бути використана формула (8.16).

Виявлення факту безпосереднього забруднення поверхні землі, ґрунтів здійснюється візуально або за допомогою хіміко-аналітичних визначень проб фунтів, що виконуються хіміко-аналітичною службою територіальних органів Держекоінспекції Мінприроди або залучених для цього спеціальних хімічних лабораторій.

Маса (об'єм) забруднюючих речовин, які потрапили на поверхню землі, встановлюється документально чи прямими натурними замірами.

В умовах повного насичення шару ґрунту рідкими забруднюючими речовинами їх обсяг може бути визначено за формулою (8.19):

$$V = F \cdot h \cdot u \quad (8.19)$$

де V – об'єм забруднюючих речовин, м³;

F – площа забруднення, м²;

h – глибина просочування, м;

u – дефіцит насичення, в долях від одиниці.

8.3.2. Визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства

Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (далі – Методика) розроблена відповідно до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи» та інших нормативно-правових актів.

Методика встановлює порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди суб'єктами господарювання та фізичними особами в процесі їх діяльності через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, і поширюється на всі землі України незалежно від форм їх власності.

Методика застосовується під час установавання розмірів шкоди від забруднення (засмічення) земель будь-якого цільового призначення, що сталося внаслідок несанкціонованих (непередбачених проектами, дозволами) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, унаслідок порушення норм екологічної безпеки у разі зберігання, транспортування та проведення вантажно-розвантажувальних робіт, використання пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного розміщення промислових, побутових та інших відходів.

Методика не поширюється на визначення розмірів шкоди, яка завдана земельним ресурсам внаслідок їх радіоактивного і бактеріального забруднення.

Землі вважаються забрудненими, якщо в їхньому складі виявлені негативні кількісні або якісні зміни, що сталися у результаті господарської діяльності чи впливу інших чинників. При цьому зміни можуть бути зумовлені не тільки появою в зоні аерації нових шкочинних речовин, яких раніше не було, а і збільшенням вмісту речовин, що перевищує їх гранично допустиму концентрацію, які характерні для складу незабрудненого ґрунту або у порівнянні з даними агрохімічного паспорта (для земель сільськогосподарського призначення).

Землі вважаються засміченими, якщо на відкритому ґрунті наявні сторонні предмети і матеріали, сміття без відповідних дозволів, що призвело або може призвести до забруднення навколишнього природного середовища.

Факти забруднення (засмічення) земель встановлюються уповноваженими особами, які здійснюють державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства шляхом оформлення актів перевірок, протоколів про адміністративне правопорушення та інших матеріалів, що підтверджують факт забруднення та засмічення земель.

Визначення обсягу забруднення земельних ресурсів у кожному випадку є самостійним завданням через різноманітність геоморфологічних, геологічних та гідрологічних умов. За наявності інформації про кількість (об'єм, маса) забруднюючої речовини, яка проникла у певний шар землі, визначаються площа, глибина проникнення.

При виявленні засмічення визначаються на місці обсяги засмічення відходами та інші показники, які необхідні для визначення розмірів шкоди.

Об'єм відходів (м^3), що спричинили засмічення, встановлюють за об'ємними характеристиками цього засмічення через добуток площі засмічення земельної ділянки та товщини шару цих відходів. Товщину шару відходів ділянки визначають вимірюванням.

Визначення розмірів шкоди внаслідок забруднення земельних ресурсів проводиться уповноваженими особами, що здійснюють державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства, на основі актів перевірок, протоколів про адміністративне правопорушення та інших матеріалів, що підтверджують факт забруднення земель, протягом шести місяців з дня виявлення порушення.

Основою розрахунків розміру шкоди від забруднення земель є нормативна грошова оцінка земельної ділянки, яка зазнала забруднення.

Розмірною одиницею для розрахунку величини шкоди приймається товща землі в 0,2 м (об'єм ґрунтової маси 2000 м^3 на один гектар земної поверхні).

Витрати для здійснення заходів щодо зниження чи ліквідації забруднення земель збільшуються залежно від глибини просочування забруднюючої речовини у співвідношенні як 10:3 (тобто при збільшенні глибини в 10 разів відносно товщі землі 0,2 м витрати для ліквідації забруднення збільшуються в 3 рази).

Забруднюючі речовини, що спричинили забруднення земельної ділянки, поділені на 4 групи небезпечності, основою для визначення яких є величини гранично допустимих концентрацій (ГДК) та орієнтовно допустимих концентрацій (ОДК) хімічних речовин в ґрунті (табл. 8.9.).

Розмір шкоди від забруднення земель визначається за формулою (8.20).

$$P_{ш} = A \times \Gamma_{оз} \times P_{д} \times K_{з} \times K_{н} \times K_{ЕГ}^2 \quad (8.20)$$

де $P_{ш}$ – розмір шкоди від забруднення земель, грн.;

A – питомі витрати на ліквідацію наслідків забруднення земельної ділянки, значення якого дорівнює 0,5;

$\Gamma_{оз}$ – нормативна грошова оцінка земельної ділянки, що зазнала забруднення (засмічення), грн./ м^2 ;

$P_{д}$ – площа забрудненої земельної ділянки, м^2 ;

- K_z – коефіцієнт забруднення земельної ділянки, що характеризує кількість забруднюючої речовини в об'ємі забрудненої землі залежно від глибини просочування;
- K_H – коефіцієнт небезпечності забруднюючої речовини, значення якого визначається за табл. 8.9.
- K_{EF} – коефіцієнт еколого-господарського значення земель визначається за табл. 8.10.

Таблиця 8.9

Перелік забруднюючих речовин

Група небезпечності	Ступінь небезпеки	Перелік забруднюючих речовин (показників вимірювань), що відповідають групі небезпечності*	Кн
I	Надзвичайно небезпечні (ГДК/ОДК < 0,2 мг/кг)	Бенз-а-пірен, Селен, Кадмій **, Свинець, Миш'як, Стирол, Нафта, Фенол, Нафтопродукти***, Фтор, Ртуть, Цинк	4,0
II	Дуже небезпечні (ГДК/ОДК 0,2-0,5 мг/кг)	Бензол, Нікель, Бор, Сірководень, Кобальт, Сурма, Ксилоли, Толуол, Мідь, Хром, Молибден	3,0
III	Помірно небезпечні (ГДК/ОДК 0,5 мг/кг)	Аніонні поверхнево-активні речовини (АПАР), Стронцій, Сульфати, Формальдегід, Ацетальдегід, Барій, Ванадій, Вольфрам, Марганець, Нітрати	2,5
IV	Інші (рівні ГДК/ОДК не встановлені)	Амоній Хлориди	1,5

Таблиця 8.10

Шкала еколого-господарського значення земель (K_{EF})

Категорії земель та землі, що підлягають особливій охороні	K_{EF}
Зона санітарної охорони навколо об'єктів, де є підземні та відкриті джерела водопостачання, водозабірні та водоочисні споруди, водоводи, прибережні захисні смуги вздовж морів, річок та навколо водойм	5,5
Землі оздоровчого призначення	5,0
Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення*	4,5

Продовження табл. 8.10

Категорії земель та землі, що підлягають особливій охороні	$K_{ер}$
Охоронна зона навколо особливо цінних природних об'єктів, об'єктів культурної спадщини, гідрометеорологічних станцій тощо	4,0
Землі рекреаційного призначення	4,0
Землі історико-культурного призначення	4,0
Особливо цінні землі**	3,5
Землі сільськогосподарського призначення	1,0
Землі житлової та громадської забудови	1,0
Землі лісового фонду	1,0
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення	1,0

* У тому числі земельні ділянки водно-болотних угідь, що не віднесені до земель лісового і водного фонду

** Відповідно до переліку особливо цінних груп ґрунтів, затвердженого наказом Держкомзему України від 06.10.2003 № 245, зареєстрованого в Мінюст України 28.10.2003 за № 979/8300.

Довідку про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, що зазнала забруднення, надають територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органа виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Грошова оцінка земель, за якими не проведено її визначення, здійснюється із застосуванням відповідних понижувальних коефіцієнтів до нормативної грошової оцінки угідь, зазначених нижче, за відповідним адміністративним районом (містом обласного підпорядкування):

- а) для перелогів – до нормативної грошової оцінки орних земель: 0,95;
- б) для лісових земель – до нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь: 0,7;
- в) для полезахисних лісосмуг та насаджень – до нормативної грошової оцінки орних земель: 0,9;
- г) для чагарників – до нормативної грошової оцінки пасовищ: 0,8;
- ґ) для забудованих земель – до нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь: 0,2;
- д) для заболочених земель – до нормативної грошової оцінки сіножатей: 0,5;
- е) для відкритих земель – до нормативної грошової оцінки пасовищ: 0,5.

Коефіцієнт забруднення землі (K_3) визначається у залежності від наявності відомостей про об'єм забруднюючої речовини за формулами 8.21 або 8.22

За наявності інформації про об'єм забруднюючої речовини, що проникла у землю, значення K_3 визначається за формулою (8.21):

$$K_3 = \frac{O_{зр}}{T_{зш} \times П_{д} \times I_{п}}, \quad (8.21)$$

де $O_{зр}$ – об'єм забруднюючої речовини, м³;

$T_{зш}$ – товща земельного шару, що є розмірною одиницею для розрахунку витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування і дорівнює 0,2 м;

$П_{д}$ – площа забрудненої земельної ділянки, м²;

$I_{п}$ – індекс поправки до витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування забруднюючої речовини (табл. 8.11.)

Таблиця 8.11

Індекс поправки на глибину просочування забруднюючої речовини ($I_{п}$)

Глибина просочування, м	$I_{п}$
0 – 0,2	0,100
0 – 0,4	0,082
0 – 0,6	0,070
0 – 0,8	0,060
0 – 1,0	0,054
0 – 1,2	0,049
0 – 1,4	0,044
0 – 1,6	0,040
0 – 1,8	0,037
0 – 2,0	0,033

За наявності інформації лише про масу забруднюючої речовини, що проникла у землю, об'єм забруднюючої речовини ($O_{зр}$) розраховується за формулою (8.22):

$$O_{зр} = \frac{B_{зр}}{\Psi_{зр}}, \quad (8.22)$$

де $B_{зр}$ – маса забруднюючої речовини, т;

$\Psi_{зр}$ – відносна густина забруднюючої речовини, т/м³, значення якої визначається за табличними даними.

Якщо вміст забруднюючої речовини встановлювався за результатами інструментально-лабораторного контролю, K_3 визначається за формулою (8.23):

$$K_3 = \frac{C_{зр} \times \Gamma_{п}}{T_{зш} \times I_{п} \times K_{роз}}, \quad (8.23)$$

де

$C_{зр}$ – концентрація (масова частка) забруднюючої речовини за результатами інструментально-лабораторного контролю, мг/кг;

$\Gamma_{п}$ – товща земельного шару (глибина), на яку зафіксовано просочування забруднюючої речовини, м;

$T_{зш}$ – товща земельного шару, що є розмірною одиницею для розрахунку витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування і дорівнює 0,2 м;

$I_{п}$ – індекс поправки до витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування забруднюючої речовини (табл. 8.11.);

$K_{роз}$ – розрахунковий коефіцієнт, що дорівнює 1000000 мг/кг.

Результат обчислень K_3 за формулами (8.20) або (8.23) заокруглюють і записують до одного знака після коми.

При розрахованому значенні $K_3 < 1$ його значення приймається рівним 1,0.

Якщо за наявною інформацією розрахувати коефіцієнт забруднення землі (K_3) неможливо, він приймається рівним 1,0.

Значення коефіцієнта небезпечності забруднюючої речовини (K_H) приймається відповідно до груп небезпечності згідно з табл. 8.9.

Якщо в результаті аварійних та інших ситуацій у ґрунт потрапили речовини (сировина) у чистому вигляді (кислоти, луги тощо), коефіцієнт небезпечності забруднюючої речовини (K_H) береться рівним 4,0.

Значення коефіцієнта еколого-господарського значення земель ($K_{ЕГ}$) береться відповідно до категорії земель, що зазнали забруднення, або їх статусу як таких, що підлягають особливій охороні, згідно з табл. 8.10.

Якщо за шкалою еколого-господарського значення земель (табл. 8.10) забруднена земельна ділянка може бути класифікована за декількома категоріями земель чи статусом охорони, для розрахунків обирається коефіцієнт еколого-господарського значення земель ($K_{ЕГ}$) з максимальним значенням серед відповідних коефіцієнтів.

Загальний розмір відшкодування при одночасному забрудненні земельної ділянки декількома забруднюючими речовинами (але одним суб'єктом господарювання чи фізичною особою) визначається за формулою (8.24):

$$P_{ш.заг} = P_{ш.макс} + 0,5 (P_{ш1} + P_{ш2} + \dots + P_{шn}), \quad (8.24)$$

де $P_{ш.заг}$ – загальний розмір шкоди від забруднення земельної ділянки декількома забруднюючими речовинами, грн.;

$P_{ш.макс}$ – максимальний із усіх розрахованих окремо для кожної забруднюючої речовини розмірів шкоди від забруднення земельної ділянки, грн.;

$P_{ш1}$, $P_{ш2}$, та $P_{шn}$ – розраховані розміри шкоди від забруднення земельної ділянки іншими забруднюючими речовинами, грн.

Визначення розмірів шкоди внаслідок засмічення земель обчислюються уповноваженими особами, що здійснюють державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства, на основі актів перевірок, протоколів про адміністративне правопорушення та інших матеріалів, що підтверджують факт засмічення земель, протягом шести місяців з дня виявлення порушення.

Основою розрахунків розміру шкоди від засмічення земель є нормативна грошова оцінка земельної ділянки, що засмічена.

Відходи, що спричинили засмічення земельної ділянки, класифікуються за 4 класами небезпеки згідно з ДСанПіН 2.2.7.029-99 «Державні санітарні правила і норми. Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення класу їх небезпеки для здоров'я населення», що затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 01.07.99 N 29, чинними нормативними документами у сфері поводження з відходами (табл. 8.12.).

Таблиця 8.12

Коефіцієнти небезпеки відходів (K_{NB})

Клас небезпеки	Ступінь небезпеки	K_v
I	Надзвичайно небезпечні	3,0
II	Високо небезпечні	2,0
III	Помірно небезпечні	1,5
IV	Малонебезпечні	1,0

Віднесення відходів, що спричинили засмічення земельної ділянки, до категорії небезпечних (токсичних) відходів здійснюється у відповідності до чинних нормативних документів у сфері поводження з відходами, затверджених у встановленому порядку, переліків небезпечних (токсичних) відходів тощо.

Розмір шкоди внаслідок засмічення земель визначається за формулою (8.25):

$$P_{шз} = A \times B \times \Gamma_{оз} \times P_{дз} \times K_{зз} \times K_{NB} \times K_{ЕГ} \quad (8.25)$$

де

$P_{шз}$ – розмір шкоди від засмічення земель, грн.;

A – питомі витрати на ліквідацію наслідків засмічення земельної ділянки, значення якого дорівнює 0,5;

B – коефіцієнт перерахунку, що при засміченні земельної ділянки побутовими, промисловими та іншими відходами дорівнює 10, а небезпечними (токсичними) відходами – 100.

$\Gamma_{оз}$ – нормативна грошова оцінка земельної ділянки, що зазнала засмічення, грн./м²;

$P_{дз}$ – площа засміченої земельної ділянки, м²;

$K_{зз}$ – коефіцієнт засмічення земельної ділянки, що характеризує ступінь засмічення її відходами, який визначається за табл. 8.13.

K_{NB} – коефіцієнт небезпеки відходів, який визначається за табл. 8.12.;

$K_{ЕГ}$ – коефіцієнт еколого-господарського значення земель (табл.8.10)

Таблиця 8.13

Коефіцієнти засмічення земельної ділянки ($K_{зз}$)

Ступінь засмічення	Об'єм відходів (O_a), куб. м	$K_{зз}$
1	0-5	1,25
2	5-10	1,50
3	10-20	2,00
4	20-50	2,50
5	50-100	3,00
6	Понад 100	4,00

Значення коефіцієнта засмічення земельної ділянки ($K_{зз}$) береться за ступенем її засмічення, визначеного у залежності від об'єму відходів.

Для земель, що засмічені багатотонажними (>10000 т) відходами гірничодобувної промисловості, коефіцієнт засмічення земельної ділянки ($K_{зз}$) береться рівним 1,0.

Значення коефіцієнта еколого-господарського значення земель ($K_{ег}$) береться відповідно до категорії земель, що зазнали засмічення, або їх статусу як таких, що підлягають особливій охороні.

Якщо за шкалою еколого-господарського значення земель (табл. 8.10.) земельна ділянка, що зазнала засмічення, може бути класифікована за декількома категоріями земель чи особливостями охорони, для розрахунків обирається коефіцієнт еколого-господарського значення земель ($K_{ег}$) з максимальним значенням серед відповідних коефіцієнтів.

8.3.3. Оцінка збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Розрахунок розмірів збитків, завданих рибному господарству внаслідок порушення природоохоронного законодавства, здійснюється згідно з «Методикою розрахунку збитків, завданих рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» (надалі – Методика). Методика встановлює основні вимоги щодо порядку проведення розрахунку збитків, завданих рибному господарству внаслідок порушення природоохоронного законодавства, застосовується при здійсненні державного контролю у галузі охорони

навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів

Згідно зі ст.12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та ст.58 Закону України «Про тваринний світ» підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок забруднення та іншого негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Державній екологічній інспекції Мінприроди України надано право подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Основними вихідними даними для розрахунку збитків, завданих рибному господарству, можуть бути акти, рапорти, повідомлення, службові записки, фотографії, кіно-, відеострічки та інші документи, підготовлені інспекторами компетентних органів або особами, що безпосередньо спостерігали випадки загибелі риби, забруднення водойм та завдання іншої шкоди рибогосподарським водоймам, прямі підрахунки і виміри, результати контрольних виловів, а також офіційні дані компетентних науково-дослідних організацій про стан рибних ресурсів даного водного об'єкта.

Підрахунок збитків здійснюється окремо за кожним видом (або групою біологічно близьких видів), за кожною стадією розвитку риб із подальшим складанням цих результатів.

Спочатку визначаються загальні втрати рибного господарства в натуральному вираженні, а далі – у вартісному вираженні, які обчислюються за цінами на рибу для цього регіону у даний період.

Збитки рибному господарству, завдані внаслідок забруднення водойми, розраховуються як прямі, так і від втрати потомства.

Прямі збитки розраховуються за кількістю загиблої риби, молоді (молодь риби береться за статевозрілу рибу), личинок та ікри на одиницю площі, її середній вазі і площі негативного впливу на гідробіонтів за формулою (8.26). Личинки та ікра в розрахунках приймаються як статевозріла риба з урахуванням коефіцієнта промислового повернення за період їх розвитку до дорослої особини.

$$N = PSM + \frac{P_1 MSK_1}{100} + \frac{P_2 MSK_2}{100}, \quad (8.26)$$

де N – величина збитків у натуральному вираженні, кг;

P – середня кількість загиблої риби, шт/м²;

P_1 – середня кількість загиблих личинок, шт/м²;

P_2 – середня кількість загиблої ікри, шт/м²;

S – площа негативного впливу пошкодження, м²;

M – середня маса дорослої особини, кг;

K₁ – коефіцієнт промислового повернення від личинок, %;

K₂ – коефіцієнт промислового повернення від ікри, %;

Розрахунок збитків від втрати потомства ведеться за кількістю загиблих риб, плодючості самок, кратності нересту, коефіцієнта промислового повернення і середньої ваги риб за формулою (8.27):

$$N = \Pi \frac{Z}{100} Q \cdot C \frac{K}{100} \cdot M, \quad (8.27)$$

де **N** – обсяг збитків, кг;

Π – кількість загиблої риби, шт.;

Z – доля самок, %;

Q – середня плодючість самки, тис. шт. ікринок;

C – кратність нересту, (разів);

K – коефіцієнт промислового повернення від ікри, %;

M – середня маса дорослої особини, кг.

Збитки від загибелі кормових організмів визначаються за формулами (8.28, 8.29). Для планктону:

$$N = \frac{SH\Pi \frac{P}{B} K_1 10^{-6}}{100 K_2}, \quad (8.28)$$

Для бентосу:

$$N = \frac{S\Pi \frac{P}{B} K_1 10^{-6}}{100 K_2}, \quad (8.29)$$

де **N** – збитки у натуральному вираженні, т;

S – площа пошкодження, м²;

H – глибина водойми, м;

Π – середня концентрація кормових організмів, г/м³ (для планктону) та г/м² (для бентосу);

P/B – коефіцієнт переведення біомаси кормових організмів у продукцію ;

K_1 – показник гранично можливого використання кормової бази рибою, %;

K_2 – кормовий коефіцієнт для переведення продукції кормових організмів у рибопродукцію;

10^{-6} – коефіцієнт переведення грамів у тонни.

Коефіцієнти за кормовою базою (кормові організми) риб наведуться в табличному вигляді.

Збитки, заподіяні рибному господарству внаслідок незаконного добування піщано-гравійної суміші, днопоглиблювання, несанкціонованих гідромеханізованих та вибухових робіт, розраховуються за рибопродуктивністю нерестовищ, загибеллю кормових організмів та молоді риб.

Збитки від втрат нерестовищ розраховуються у залежності від наявності вихідних даних за формулами (8.30) або (8.31). За рибопродуктивністю нерестовищ – за формулою (8.30):

$$N = S \cdot P, \quad (8.30)$$

де N – обсяг збитків, кг;

S – площа пошкодження, га;

P – середня рибопродуктивність нерестовищ за промисловим поверненням, кг/га.

Від втрат потомства за формулою (8.31):

$$N = S \cdot P \frac{Z}{100} Q \cdot C \frac{K}{100} \cdot M, \quad (8.31)$$

де N – обсяг збитків, кг;

S – площа пошкодження, га;

P – кількість плідників на нерестовищах, шт./га;

Z – частка самок, %;

Q – середня плодючість самки, тис. шт.;

C – кратність нересту (разів);

K – коефіцієнт промислового повернення від ікри, %;

M – середня маса дорослої особини, кг.

Збитки від потрапляння ікри, личинок і молоді риб у рефулер земснаряда визначаються за формулою (8.32):

$$N = PVR \frac{K}{100} \cdot M, \quad (8.32)$$

де N – розмір збитків, кг;

P – кількість ікри, личинок, молоді риб кожного виду, шт/м³ води;

V – об'єм вибраного ґрунту, м³;

R – кратність розбавлення ґрунту водою;

M – середня маса дорослої особи, кг;

Збитки від загибелі кормових організмів визначаються за формулами (8.28) – (8.30).

Розрахунок втрати рибопродуктивності водойми при проведенні вибухових робіт здійснюється за формулою (8.33):

$$N = S \cdot P, \quad (8.33)$$

де N – обсяг збитків, кг;

S – площа пошкодження, га;

P – рибопродуктивність водойм, кг/га.

Підсумкова величина збитків береться за максимальною з розрахункових величин втрат від загибелі риб або загибелі кормових організмів. Складання їх не допускається.

8.3.4. Оцінка збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру

Розрізняють визначення розмірів збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (далі – НС), завданих здоров'ю людей та об'єктам національної економіки.

Усі збитки поділяються на види залежно від завданої фактичної шкоди.

Відповідно до територіального поширення та обсягів завданих або очікуваних економічних збитків, кількості людей, які загинули, за класифікаційними ознаками визначаються чотири рівні НС – державний, регіональний, місцевий та об'єктовий.

Загальний обсяг збитків від наслідків НС розраховується як сума основних локальних збитків. Розрахунок збитків (**З**) при НС проводиться за такою загальною формулою, де:

$$Z = H_p + M_p + M_n + P_{c/r} + M_{тв} + P_{л/г} + P_{р/г} + P_{рек} + P_{пзф} + A_{ф} + B_{ф} + Z_{ф} \quad (8.34)$$

- втрати життя та здоров'я населення (H_p);
- руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції (M_p);
- невироблення продукції внаслідок припинення виробництва (M_n);
- вилучення або порушення сільськогосподарських угідь ($P_{c/r}$);
- втрат тваринництва ($M_{тв}$);
- втрати деревини та інших лісових ресурсів ($P_{л/г}$);
- втрат рибного господарства ($P_{р/г}$);
- знищення або погіршення якості рекреаційних зон ($P_{рек}$);
- забруднення атмосферного повітря ($A_{ф}$);
- забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря ($B_{ф}$);
- забруднення земель несільськогосподарського призначення ($Z_{ф}$), а також збитки, заподіяні природно-заповідному фонду ($P_{пзф}$).

Для кожного типу НС згідно з класифікатором НС встановлюється перелік основних характерних збитків щодо кожного рівня НС залежно від масштабів шкідливого впливу.

Основні типи НС визначені постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1998 р. N 1099 «Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій».

Для кожного типу та виду НС залежно від їх рівня визначаються основні види збитків. Ці види за типами та масштабами НС наведено у таблиці 8.14. (прямим шрифтом виділено збитки, які необхідно обов'язково розраховувати, курсивом – збитки, що мають місце у деяких окремих випадках).

Таблиця 8.14

Основні види збитків, характерних для різних типів НС

Типи НС	Рівень НС			
	об'єктовий	місцевий	регіональ-ний	державний
1	2	3	4	5
Надзвичайні ситуації техногенного характеру				
Транспортні аварії	Нр Мр Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Мп; Рр/г Аф Вф Зф		

Продовження табл. 8.14

1	2	3	4	5
Пожежі та вибухи	Нр Мр Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Мп Аф; Рр/г Вф Зф	Нр Мр Мп Аф Вф Зф; Рс/г Рл/г Рр/г Ррек Рпзф	
Аварії з викидом (загрозою викиду) СДОР, РР, БНР	Нр Мп Мр Аф Вф; Рр/г Ррек Рс/г Рл/г	Нр Мр Рр/г Ррек Мп Аф Вф; Рс/г Рл/г Рпзф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек Рс/г; Рл/г Рпзф Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек; Рс/г Рл/г Рпзф; Аф Вф Зф
Раптове руйнування споруд	Мр Нр Мп	Мр Нр Мп		
Аварії на об'єктах електроенергетики	Мр Мп; Нр	Мр Мп; Нр	Мр Нр	Мр Нр
Аварії на комунальних системах життєзабезпечення	Мр Нр Мп Вф; Зф	Мр Нр Мп Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек; Мп Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек Мп; Вф Зф; Рс/г Рл/г Рпзф
Аварії на очисних спорудах	Мр Нр Мп Аф Вф Зф	Мр Нр Мп Аф Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек Рс/г; Рл/г Рпзф Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек; Рс/г Рл/г Рпзф Мп; Аф Вф Зф
Гідродинамічні аварії	Мр Нр Мп; Ррек Рс/г Рл/г Рпзф Вф	Мр Нр Мп Вф; Ррек Рс/г Рл/ г Рпзф Зф	Нр Мр Рс/г Рл/г Мп; Вф Зф; Рр/г Ррек Рпзф	Нр Мр Рс/г Рл/г Рр/г; Ррек Рпзф Вф Зф; Мп
Надзвичайні ситуації природного характеру				
Геологічно та геофізично небезпечні явища	Нр Мр Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек Рс/г; Рл/г Рпзф Мп; Аф Вф Зф	Нр Мр Рр/г Ррек; Рс/г Рл/г Рпзф Мп; Аф Вф Зф

Продовження табл. 8.14

1	2	3	4	5
Метеорологічні та агрометеорологічні небезпечні явища	Мр Нр Мп; Рл/г	Мр Нр Мп; Рл/г	Мр Нр Рс/г; Рл/г Мп Аф Вф Зф	Мр Рс/г Нр Рл/г; Рпзф Рр/г Ррек Мп; Аф Вф Зф
Гідрологічні небезпечні явища	Мр Нр Мп; Рс/г Рл/г Рр/г Ррек Вф	Мр Нр Рс/г Рр/г Мп; Рл/г Ррек Вф	Мр Нр Рс/г Рр/г Рл/г; Ррек Рпзф; Мп Вф	
Пожежі лісові, степові, сільськогосподарських масивів, корисних копалин	Мр Нр Рс/г Рл/г Мп; Аф Зф	Мр Нр Рс/г Рл/г Мп Аф; Ррек Рпзф Зф	Мр Нр Рс/г Рл/г Ррек Рпзф Мп Аф Зф; Рр/г	Мр Нр Рс/г Рл/г Ррек Рпзф Рр/г Мп Аф Зф
Інфекційні захворювання людей	Нр Мп	Нр Мп	Нр Мр Мп	Нр Мр Мп
Інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин	Мтв, Мр Мп	Мтв Мр Мп	Мтв Мр Мп; Нр	Мтв Мр Нр Мп
Ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками	Мр Мп	Мтв Мр Мп	Мтв Мр Мп; Рс/г	Мтв, Мр Рс/ г Мп; Нр
Зміна стану суші	Рс/г Рл/г; Рпзф Вф Зф	Рс/г Рл/г; Рпзф Ррек Вф Зф	Рс/г Рл/г Мр Нр Рпзф Ррек Рр/г Вф Зф	Рс/г Рл/г Мр Нр Рпзф Ррек Рр/г Вф Зф
Зміна складу і властивостей атмосфери	Нр Ррек Аф Рс/г Рл/г Рпзф	Нр Ррек Аф Рс/г Рл/г Рпзф	Нр Ррек Мр Рс/г Аф Рл/г Рпзф	Нр Ррек Мр Рс/г Рл/г Рпзф Аф

Продовження табл. 8.14

1	2	3	4	5
Зміна складу і властивостей гідросфери	Нр Рр/г Вф; Ррек Рс/г	Нр Рр/г Ррек Вф; Рс/г Рпзф	Нр Рр/г Мр Ррек Рс/г Вф; Рл/г Рпзф	Нр Рр/г Мр Ррек Рс/г Рл/г Рпзф Вф
Зміна стану біосфери	збитки розраховуються за спеціальними методиками			

Розмір збитків від втрати життя та здоров'я населення визначається за такою формулою:

$$H_p = \sum B_{trp} + \sum B_{дп} + \sum B_{втг} \quad (8.35)$$

де $\sum B_{trp}$ – втрати від вибуття трудових ресурсів із виробництва;

$\sum B_{дп}$ – витрати на виплату допомоги на поховання;

$\sum B_{втг}$ – витрати на виплату пенсій у разі втрати годувальника;

а) втрати від вибуття трудових ресурсів із виробництва розраховуються на підставі даних, наведених у таблиці 8.15, за такою формулою:

$$\sum B_{trp} = M_n N + M_T N + M_i N + M_3 N, \quad (8.36)$$

де M_n – втрати від легкого нещасного випадку;

M_T – втрати від важкого нещасного випадку;

M_i – втрати від отримання людиною інвалідності;

M_3 – втрати від загибелі людини;

N – кількість постраждалих від конкретного виду нещасного випадку.

Таблиця 8.15

Усереднені показники втрат від вибуття трудових ресурсів з виробництва

Вид нещасного випадку	Втрати на одну людину, тис. гривень
1. Легкий нещасний випадок з втратою працездатності до 9 днів	Мл = 0,28*

Продовження табл. 8.15

2. Тяжкий нещасний випадок без встановлення інвалідності з втратою працездатності понад 9 днів	Мт = 6,5
3. Тяжкий нещасний випадок, внаслідок якого потерпілий отримав інвалідність із втратою працездатності понад 3980 днів	Мі = 37*
4. Нещасний випадок, що призвів до загибелі:	
дорослої людини віком до 60 років	Мз = 47*
дитини віком до 16 років	Мз = 22*

Примітка. Втрати, зазначені у пунктах 1 – 3 цієї таблиці, розраховуються для громадян, які в період отримання травми були працевлаштовані. Для непрацевлаштованих громадян віком до 60 років розраховуються лише втрати, зазначені у пункті 4. Збитки від загибелі працюючого не повинні бути менше ніж його п'ятирічний заробіток, тобто сума втрат від загибелі дорослої людини може бути більшою, ніж зазначена у таблиці 8.15;

- б) витрати на виплату допомоги на поховання розраховуються за такою формулою:

$$\sum B_{дп} = M_{дп} \times N_{з}, \quad (8.37)$$

де $M_{дп}$ – 0,15* тис. гривень/людину – допомога на поховання (за даними органів соціального забезпечення);

$N_{з}$ – кількість загиблих;

- в) витрати на виплату пенсій у разі втрати годувальника розраховуються на кожну дитину за такою формулою:

$$\sum B_{втр} = 12 \times M_{втр} \times (18 - B_{д}), \quad (8.38)$$

де 12 – кількість місяців у році;

$M_{втр}$ – 0,037* тис. гривень – розмір щомісячної пенсії на дитину до досягнення нею повноліття – 18 років (за даними органів соціального забезпечення);

$B_{д}$ – вік дитини.

* **Примітка.** Номінальні розміри видатків затверджуються з урахуванням вимог відповідних нормативно-правових актів.

Збитки від руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції розраховуються за такою формулою:

$$M_p = \Phi_v + \Phi_g + P_r + P_{rc} + C_n + M_{dg}, \quad (8.39)$$

де Φ_v – збитки від руйнування та пошкодження основних фондів виробничого призначення;

Φ_g – збитки від руйнування та пошкодження основних фондів невиробничого призначення;

P_r – збитки від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції;

P_{rc} – збитки від втрат незібраної сільськогосподарської продукції;

C_n – збитки від втрат запасів сировини, напівфабрикатів та проміжної продукції;

M_{dg} – збитки від втрат майна громадян та організацій;

- а) розрахунок збитків від руйнування та пошкодження основних фондів виробничого призначення

Загальні збитки від руйнування та пошкодження основних фондів виробничого призначення складаються зі збитків від повного або часткового руйнування і пошкодження будівель, споруд, корпусів, техніки, обладнання та інших видів основних фондів виробничого призначення та розраховуються за такою формулою:

$$\Phi_v^n = \sum_{i=1}^n (\Delta P^i \times K_a^i) + L_a, \quad (8.40)$$

де ΔP^i – зменшення балансової вартості i -го виду основних фондів виробничого призначення внаслідок повного або часткового руйнування з урахуванням відповідних коефіцієнтів індексації;

K_a^i – коефіцієнт амортизації i -го виду основних фондів виробничого призначення;

n – кількість видів основних фондів виробничого призначення, що були частково або повністю зруйновані;

L_a – ліквідаційна вартість одержаних матеріалів і устаткування;

- б) розрахунок збитків від руйнування та пошкодження основних фондів невиробничого призначення

Загальні збитки від руйнування та пошкодження основних фондів невиробничого призначення (житла, комунікацій, споруд та будівель до-

поміжного призначення тощо) розраховуються, виходячи із залишкової балансової вартості зруйнованих об'єктів за такою формулою:

$$\Phi_{\text{в}}^n = \sum_{i=1}^n (\Delta P^i \times K_a^i) - Л_{\text{в}}, \quad (8.41)$$

де ΔP^i – балансова вартість i -го виду повністю зруйнованих фондів неvirобничого призначення з урахуванням відповідних коефіцієнтів індексації;

K_a^i – коефіцієнт амортизації i -го виду фондів неvirобничого призначення;

n – кількість видів зазначених фондів, що були повністю зруйновані;

$Л_{\text{в}}$ – ліквідаційна вартість одержаних матеріалів і устаткування;

в) розрахунок збитків від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції

Розрахунок збитків від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції провадиться за такою формулою:

$$\Pi_p = \Pi_p^n + \Pi_p^c, \quad (8.42)$$

Збитки від втрат готової промислової продукції (Π_p^n) розраховуються, виходячи з її собівартості або за цінами придбання з урахуванням індексації за такою формулою:

$$\Pi_p^n = \sum_{i=1}^m (C^i \times q^i), \quad (8.43)$$

де C^i – собівартість одиниці i -го виду промислової продукції;

q^i – кількість втраченої продукції i -го виду;

m – кількість видів промислової продукції, втрачених під час НС.

Збитки від втрат готової сільськогосподарської продукції (Π_p^c) розраховуються на базі середніх оптових цін для різних регіонів України за такою формулою:

$$\Pi_p^c = \sum_{j=1}^m (Ц_j^i \times q^i), \quad (8.44)$$

де $Ц_j^i$ – середня оптова ціна i -го виду сільськогосподарської продукції в j -му регіоні;

q^i – кількість втраченої сільськогосподарської продукції i -го виду;

m – кількість видів втраченої сільськогосподарської продукції;

- г) розрахунок збитків від втрат незібраної сільськогосподарської продукції

Збитки від втрат незібраної сільськогосподарської продукції (Π_p^c) розраховуються на базі показників середньої врожайності основних видів сільськогосподарських культур для різних регіонів України та середнього прогнозованого рівня оптових закупівельних цін на відповідну сільськогосподарську продукцію з урахуванням нездійснених витрат, необхідних для доведення її до товарного виду, за такою формулою:

$$\Pi_p^c = \sum_{i=1}^m (S^i \times k^i \times y_j^i \times \zeta_j^i - Z_{\text{дод}}^i), \quad (8.45)$$

- де S^i – площа пошкодження i -ї сільськогосподарської культури;
 k^i – середній коефіцієнт пошкодження посівів i -ї сільськогосподарської культури;
 y_j^i – середня очікувана прогностична урожайність i -ї сільськогосподарської культури в j -му регіоні;
 ζ_j^i – прогностична середня оптова ціна i -го виду сільськогосподарської продукції в j -му регіоні на час після збирання врожаю;
 $Z_{\text{дод}}^i$ – витрати, необхідні для доведення всього обсягу втраченої i -ї сільськогосподарської продукції до товарного вигляду;
 m – кількість видів втраченої незібраної сільськогосподарської продукції.

Розрахунок (Π_p^c) потребує обов'язкового перерахування після збирання врожаю;

- г) розрахунок збитків від втрат сировини, матеріалів та напівфабрикатів, проміжної продукції

Збитки від втрат сировини, матеріалів та напівфабрикатів, необхідних для виробництва продукції та надання послуг (C_H), розраховуються, виходячи з витрат відповідних підприємств та організацій на їх придбання або із середніх значень оптових цін на сировину, матеріали, напівфабрикати на момент виникнення втрат за такою формулою:

$$C_H = \sum_{i=1}^m (\zeta_{\text{сер}}^i \times q^i), \quad (8.46)$$

- де $\zeta_{\text{сер}}^i$ – середня оптова ціна одиниці i -ї сировини, матеріалів та напівфабрикатів на момент виникнення втрат;
 q^i – обсяг втрачених сировини, матеріалів, напівфабрикатів.

Збитки від втрат проміжної продукції ($C_{H \text{ пром}}$) підприємств розраховуються, виходячи з її собівартості за такою формулою:

$$C_{H \text{ пром}} = \sum_{i=1}^m (C^i \times q^i), \quad (8.47)$$

де C^i – собівартість i -го виду проміжної продукції;
 q^i – кількість втраченої проміжної продукції i -го виду;

д) розрахунок збитків від втрат майна громадян та організацій

Збитки від втрат іншого майна ($M_{де}$) розраховуються для організацій, виходячи з його залишкової балансової вартості, а для громадян – виходячи із середньої ринкової ціни відповідного майна на момент його втрати, що оцінюється експертним шляхом, за такою формулою:

$$M_{де} = \sum_{i=1}^m (P^i \times K_a^i \times K^i \times q_{орг}^i) + \sum_{j=1}^n (C_{с.р.}^j \times q_{гр}^j), \quad (8.48)$$

де P_i – балансова вартість i -го виду втраченого майна організацій;
 K_a^i – коефіцієнт амортизації i -го виду втраченого майна організацій;
 K^i – індекс зміни цін стосовно часу придбання i -го виду майна;
 $q_{орг}^i$ – кількість втраченого майна організацій i -го виду;
 $C_{с.р.}^j$ – середня ринкова ціна j -го виду втраченого майна громадян;
 $q_{гр}^j$ – кількість втраченого майна громадян j -го виду;
 m – кількість видів майна, втраченого організаціями;
 n – кількість видів майна, втраченого громадянами.

Розрахунок збитків від вилучення або порушення сільськогосподарських угідь внаслідок виникнення НС провадиться на базі нормативних показників збитків для різних видів сільськогосподарських угідь по областях і Автономній Республіці Крим за такою формулою:

$$P_{с/г} = P_{с/г1} + P_{с/г2}, \quad (8.49)$$

Збитки від вилучення сільськогосподарських угідь з користування ($P_{с/г1}$) розраховуються за такою формулою:

$$P_{с/г1} = H \times П, \quad (8.50)$$

де H – норматив збитків (узагальнений вартісний показник розміру заподіяної шкоди, який умовно відповідає вартісному виміру

унеможливлення використання продуктивності землі) для різних видів сільськогосподарських угідь по областях і Автономній Республіці Крим (таблиця 8.16).

Таблиця 8.16

Нормативи збитків для різних видів сільськогосподарських угідь областей та Автономної Республіки Крим (тис. гривень/гектар)

Регіон	Види сільськогосподарських угідь		
	рілля і багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Автономна Республіка Крим	495,5	182,1	158,5
Області:			
Вінницька	502,3	261,3	228,3
Волинська	466,5	226,5	198,8
Дніпропетровська	537,6	225,6	198,4
Донецька	509,1	215,6	188,9
Житомирська	424,4	215,1	188,4
Закарпатська	368,2	124,6	108,7
Запорозька	587	269	235,5
Івано-Франківська	374,6	175,3	153,5
Київська	481	225,6	198,8
Кіровоградська	516,3	241,9	212,9
Луганська	481	225,6	198,8
Львівська	424,4	220,1	192,5
Миколаївська	473,8	173,9	152,6
Одеська	459,7	165,3	142,2
Полтавська	502,3	240,5	211,1
Рівненська	445,7	231,5	202,5
Сумська	495,5	276,7	241,4
Тернопільська	481	267	234,6
Харківська	523,1	250,9	220,6
Херсонська	445,7	199,3	174,4
Хмельницька	509,1	247,8	218,3
Черкаська	551,7	324,8	283,5
Чернівецька	424,4	233,3	203,4
Чернігівська	523,1	286,3	253,6

П – площа сільськогосподарських угідь відповідного виду, які вилучаються з користування, у гектарах.

Збитки від порушення сільськогосподарських угідь ($P_{c/r2}$) розраховуються на базі коефіцієнта зниження продуктивності за такою формулою:

$$P_{c/r2} = (1 - k) \times H \times П, \quad (8.51)$$

де **H** – норматив збитків для різних видів сільськогосподарських угідь по областях і Автономній Республіці Крим (табл. 8.16).

П – площа сільськогосподарських угідь відповідного виду, які вилучаються з користування, у гектарах;

k – коефіцієнт зниження продуктивності угіддя.

Збитки від втрат тваринництва розраховуються, виходячи з вартості 1 тонни живої ваги тварини, що зазнала пошкодження внаслідок НС, та загальної ваги постраждалих тварин. Вартісні показники відображають середні регіональні заготівельні ціни на заріз худоби. Розрахунок збитків проводиться за такою формулою:

$$M_{тв} = B \times N, \quad (8.52)$$

де **M_{тв}** – розмір збитків, тис. гривень;

B – вартість 1 тонни живої ваги постраждалої тварини за середніми цінами, які склалися на підприємстві, що зазнало втрат у період, який безпосередньо передував НС, але не більше ніж протягом 6 місяців;

N – загальна вага постраждалих тварин.

Розрахунок збитків від втрати деревини та інших лісових ресурсів унаслідок виникнення НС провадиться для груп лісів по областях і Автономній Республіці Крим із урахуванням коефіцієнта продуктивності лісів за типами лісорослинних умов за такою формулою:

$$P_{л/г} = P_{л/г1} + P_{л/г2} + P_{л/г3}, \quad (8.53)$$

Збитки від знищення лісу та вилучення земельних ділянок лісового фонду для цілей, не пов'язаних з веденням лісового господарства ($P_{л/г1}$), розраховуються за такою формулою:

$$P_{л/г1} = H \times K \times П, \quad (8.54)$$

де $P_{л/г1}$ – розмір збитків, тис. гривень;

H – норматив збитків (узагальнений вартісний показник розміру заподіяної шкоди, яка умовно відповідає вартісному виміру втрат внаслідок неможливості господарського використання лісів чи іншої корисності, пов'язаний із природними властивостями деревини та іншої лісової продукції) для груп лісів по областях та Автономній Республіці Крим (табл. 8.17.);

K – коефіцієнт продуктивності лісів за типами лісогосподарських умов областей та Автономної Республіки Крим (табл. 8.16.);

П – площа лісової ділянки, що вилучається або знищується, у гектарах.

Збитки від пошкодження лісів ($P_{л/г2}$) розраховуються на базі коефіцієнта зниження продуктивності угідь за такою формулою:

$$P_{л/г2} = (1 - k) \times H \times П, \quad (8.55)$$

де $P_{л/г2}$ – розмір збитків, тис. гривень;

H – норматив збитків для груп лісів за регіонами України (табл. 8.15.).

Уточнюється згідно з нормативно-методичною базою Держкомлісгоспу на час НС з урахуванням коефіцієнта інфляції;

П – площа лісової ділянки, що зазнала шкідливого впливу НС;

k – коефіцієнт зниження продуктивності угіддя.

У разі переведення лісів у менш цінну групу розмір збитків розраховується за такою формулою:

$$P_{л/г3} = (H2 - H1) \times K \times П, \quad (8.56)$$

де $P_{л/г3}$ – розмір збитків, тис. гривень;

H2 та **H1** – нормативи збитків відповідно для груп, до яких угіддя відносилися до та після шкідливого впливу НС (табл. 8.17.);

П – площа лісової ділянки, що зазнала шкідливого впливу НС;

k – коефіцієнт продуктивності лісів за типами лісорослинних умов (таблиця 8.18.).

Таблиця 8.17

**Нормативи збитків для груп лісових угідь за регіонами України
(тис. гривень/гектар)**

Регіон	Нормативи збитків	
	для лісів 1 групи	для лісів 2 групи
Автономна Республіка Крим	123,1	
Області:		
Вінницька	84,7	50,2
Волинська	77,7	46
Дніпропетровська	145	
Донецька	163	
Житомирська	75	44,4
Закарпатська	29,8	17,9
гірська частина області	123,1	123,1
Запорозька	250,9	
Івано-Франківська	31,9	19,9
гірська частина області	123,1	123,1
Київська	80,5	47,7
Кіровоградська	159,1	94,3
Луганська	118,6	
Львівська	70,1	41,6
гірська частина області	123,1	123,1
Миколаївська	241,6	
Одеська	141,8	
Полтавська	135	
Рівненська	74,1	43,9
Сумська	79,6	47,1
Тернопільська	100,4	59,5
Харківська	91,9	
Херсонська	167,3	
Хмельницька	93,2	55,2
Черкаська	75,8	44,9
Чернівецька	31,1	18,7
гірська частина області	123,1	123,1
Чернігівська	75	44,4

Таблиця 8.18

Коефіцієнти продуктивності лісових угідь за типами лісорослинних умов

Ступінь зволоження ґрунтів	Група лісів	Групи родючості ґрунтів			
		А	В	С	Д
1	2	0,496	0,734	0,971	1,21
	1	0,387	0,737	0,98	1,22
2	2	0,6	1	1,32 (1,92)	2,19 (3,61)
	1	0,559	1	1,35 (1,73)	2,22 (3,6)
3	2	0,548	0,867 (1)	1,53 (2,58)	3,13 (5,59)
	1	0,474	0,834 (1)	1,53 (2,28)	3,17 (5,59)
4	2	0,496	0,6	0,584	0,896
	1	0,387	0,558	0,592	0,906
5	2	0,496	0,6	0,584	0,584
	1	0,387	0,558	0,592	0,591

Розрахунок збитків рибного господарства провадиться спочатку в натуральному (вага втрачених рибних ресурсів), а потім – у вартісному виразі. Вартісний вираз збитків обчислюється, виходячи з цін на певні види риби для даного регіону у визначений період.

Розрахунок провадиться окремо щодо кожного виду (або за групою біологічно близьких видів) та щодо кожної стадії розвитку риб за такою формулою:

$$P_{p/r} = N + eN1 - 5, \text{ (кг)}, \quad (8.57)$$

Збитки рибного господарства внаслідок забруднення водоймищ визначаються як прямі, так і непрямі – від втрати потомства.

Прямі збитки розраховуються за кількістю загиблої риби, молоді (молодь риби береться за статевозрілу рибу), личинок та ікри (личинки та ікра в розрахунках беруться за статевозрілу рибу з урахуванням коефіцієнта промислового повернення за період їх розвитку до дорослої особини) на одиницю площі ураження, її середньої ваги і площі негативного впливу на гідробіонтів за такою формулою:

$$N = \Pi \times S \times M + \Pi_1 \times M \times S \times K_1 / 100 + \Pi_2 \times M \times S \times K_2 / 100, \quad (8.58)$$

- де N – величина збитків у натуральному виразі, кілограмів;
 P – середня кількість загиблої риби, штук/кв. метр;
 P_1 – середня кількість загиблих личинок, штук/кв. метр;
 P_2 – середня кількість загиблої ікри, штук/кв. метр;
 S – площа негативного впливу пошкодження, кв. метрів;
 M – середня маса дорослої особини, кілограмів;
 K_1 – коефіцієнт промислового повернення від личинок, відсотків;
 K_2 – коефіцієнт промислового повернення від ікри, відсотків.

Розрахунок збитків від втрати потомства провадиться, виходячи з кількості загиблої риби, плодючості самок, кратності нересту, коефіцієнта промислового повернення і середньої ваги риб за такою формулою:

$$N_1 = P \times Z / 100 \times Q \times C \times K / 100 \times M, \quad (8.59)$$

- де N_1 – обсяг збитків, кілограмів;
 P – кількість загиблої риби, штук;
 Z – частка самок, відсотків;
 Q – середня плодючість самки, тис. штук ікринок;
 C – кратність нересту, разів;
 K – коефіцієнт промислового повернення від ікри, відсотків;
 M – середня маса дорослої особини, кілограмів (визначається за табличними даними).

Збитки від загибелі кормових організмів визначаються за такими формулами:

для планктону:

$$N_2 = [S \times H \times P \times P/B \times K_1 \times 10^{-6}] / [100 \times K_2], \quad (8.60)$$

для бентосу:

$$N_3 = [S \times P \times P/B \times K_1 \times 10^{-6}] / [100 \times K_2], \quad (8.61)$$

- де $N_{2,3}$ – збитки в натуральному виразі, тонн;
 S – площа пошкодження, кв. метрів;
 H – глибина водойми, метрів;
 P – середня концентрація кормових організмів, грамів/куб. метр (для планктону) та грамів/кв. метр (для бентосу) / визначається за табличними даними/;
 P/B – коефіцієнт переведення біомаси кормових організмів у продукцію (визначається за табличними даними);

- K_1 – показник гранично можливого використання кормової бази риб, відсотків (визначається за табличними даними);
 K_2 – кормовий коефіцієнт для переведення продукції кормових організмів у рибопродукцію (визначається за табличними даними);
 10^{-6} – коефіцієнт переведення грамів у тонни.

Збитки від втрат нерестовищ розраховуються залежно від наявності вихідних даних рибопродуктивності нерестовищ за такою формулою:

$$N_4 = S \times P, \quad (8.62)$$

- де N_4 – обсяг збитків, кілограмів;
 S – площа пошкодження, гектарів;
 P – середня рибопродуктивність нерестовищ за промисловим поверненням, кілограмів/гектар.

Збитки від втрати потомства розраховуються за такою формулою:

$$N_5 = S \times \Pi \times Z / 100 \times Q \times K / 100 \times M, \quad (8.63)$$

- де N_5 – обсяг збитків, кілограмів;
 S – площа пошкодження, гектарів;
 Π – кількість плідників на нерестовищах, штук/гектар;
 Z – частка самок, відсотків;
 Q – середня плодючість самки, тис. штук;
 C – кратність нересту, разів;
 K – коефіцієнт промислового повернення від ікри, відсотків;
 M – середня маса дорослої особини, кілограмів.

Розрахунок збитків від знищення або погіршення якості рекреаційних зон. Наслідки НС завдають збитків рекреаційним зонам та їх природним ресурсам.

До природних ресурсів рекреаційних зон належать ділянки суші та водного простору, призначені для організованого масового відпочинку і туризму, на яких розташовані санаторії, будинки та бази відпочинку, пансіонати, мотелі, кемпінги, дитячі та молодіжні табори, інші установи, що використовуються для туризму, лікування і відпочинку.

До ресурсів антропогенного походження належать об'єкти культурної спадщини, класифікація яких за типами і видами визначається Законом України «Про охорону культурної спадщини».

Негативний вплив наслідків НС на стан рекреаційних зон призводить до економічного ефекту від їх експлуатації. Рівень збитків від наслідків НС

залежить від ступеня негативних змін у рекреаційних зонах та необхідного терміну для їх відновлення.

Збитки від наслідків НС оцінюються на основі визначення втрат природних ресурсів та ресурсів антропогенного походження. Збитки залежать від обсягів витрат на відновлення первісного стану рекреаційних зон.

Для розрахунку збитків рекреаційних зон внаслідок НС визначається прибуток, що отримується підприємством за відповідний розрахунковий період. Визначається кількість відпочиваючих на об'єкті рекреаційної зони протягом місяця після НС, а також за цей же термін протягом відповідного календарного місяця у середньому за останні три роки (за даними фінансової звітної документації установи). Витрати на відновлення рекреаційних зон визначаються шляхом експертного оцінювання.

Розрахунок збитків від наслідків НС для одного об'єкта рекреаційної зони провадиться за такою формулою:

$$P_{рек} = T \times П, \quad (8.64)$$

- де **T** – термін, необхідний для відновлення рекреаційної зони;
П – прибуток у цілому від діяльності установи за одиницю розрахункового терміна на одному об'єкті рекреаційної зони.

Загальні збитки $P_{рек}$ від наслідків НС у рекреаційному центрі, що включає декілька об'єктів та використовує певний обсяг природних ресурсів і ресурсів антропогенного походження рекреаційної зони, розраховуються, виходячи із суми збитків рекреаційної зони за такою формулою:

$$P_{рек} = \sum_{i=1}^m Z_p + (Pп + Pс), \quad (8.65)$$

- де **Z_p** – збитки об'єкта рекреаційної зони внаслідок НС;
i – кількість об'єктів рекреаційної зони;
Pп – витрати на відновлення ресурсів природного походження;
Pс – витрати на відновлення ресурсів антропогенного походження.

Розрахунок збитків від втрат природно-заповідного фонду. Втрати природно-заповідного фонду від наслідків НС поділяються на невідновлювані та відновлювані.

До невідновлюваних втрат природно-заповідного фонду належать знищені унікальні ендемічні види тваринного та рослинного світу або

унікальні та неповторні природні ландшафти. Невідновлюваними також є втрати окремих видів тваринного та рослинного світу, пам'ятки природи, що не мають аналогів у світі і у разі знищення не можуть бути відтворені.

До відновлюваних втрат природно-заповідного фонду належать такі втрати, що можуть бути ліквідовані, а первісний стан заповідних територій чи об'єктів може бути відновлений.

Втрати природно-заповідного фонду залежать від статусу об'єкта природно-заповідного фонду та площі заповідної території, категорії видів рослин і тварин, що охороняються, наявності унікальних природних комплексів чи їх окремих компонентів.

Розрахунок збитків, завданих природно-заповідному фонду внаслідок НС, провадиться на основі визначення обсягу відшкодувань на відновлення первинного стану екосистем заповідної території чи об'єкта з використанням для розрахунків такс, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. N 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». Наслідки НС, що призводять до невідновних втрат, опосередковано оцінюються експертним шляхом через систему економічних та соціальних збитків.

Втрати на кожній заповідній території чи об'єкті внаслідок НС визначаються шляхом виділення типових біогеоценозів, подібних за типом рослинних угруповань, умовами місцезростання, віком та походженням, для закладання пробних площ. На пробних площах здійснюється експертне оцінювання змін стану біогеоценозу внаслідок НС стосовно його первинного стану та біогеоценозів-аналогів. Підраховується кількість знищених та пошкоджених рослин і тварин за видовим складом. Визначається кількість знищених рослин і тварин та окремих популяцій інших видів організмів, занесених до Червоної книги. Визначається відповідність стану типу біогеоценозу після НС його нормальному незмінному стану.

Втрати від недоотримання прибутків від рекреаційної, наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної та іншої діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду визначаються шляхом порівняння надходжень від цієї діяльності протягом календарного місяця порівняно з цим місяцем у минулому році. Методом експертного оцінювання визначаються економічні та соціальні втрати від наслідків НС, що призводять до зникнення природних комплексів чи їх окремих компонентів, унікальних природних утворень, рідкісних, екзотичних і типових видів флори та фауни, унікальних видів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги, пам'яток природи та унікальних ландшафтів.

Вихідні дані про типові біогеоценози визначаються у проекті організації території природно-заповідного фонду та Літопису природи, який ведеться щодо окремих категорій територій природно-заповідного фонду. Дані про економічний ефект від рекреаційної діяльності та кількість відвідувачів визначаються на підставі даних фінансових документів установи природно-заповідного фонду.

Загальні економічні втрати об'єкта природно-заповідного фонду від наслідків НС (Рпзф) визначаються як сума витрат на відновлення природного стану та сума збитків від недоотриманих надходжень від рекреаційної, наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної та іншої діяльності установи і розраховуються за такою формулою:

$$P_{пзф} = П_з + P_з, \quad (8.66)$$

де $P_{пзф}$ – загальні економічні втрати об'єкта природно-заповідного фонду від наслідків НС;

$П_з$ – сума витрат на відновлення природного стану об'єкта природно-заповідного фонду;

$P_з$ – недоотримані надходження від рекреаційної, наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної та іншої діяльності установи природно-заповідного фонду.

Витрати на відновлення природного стану об'єкта природно-заповідного фонду ($П_з$) розраховуються за такою формулою:

$$П_з = Ап + Анс + \sum_{i=1}^k L_i, \quad (8.67)$$

де $Ап$ – витрати на експертизу екологічної та ландшафтної структури об'єкта природно-заповідного фонду;

$Анс$ – витрати на експертизу змін стану біогеоценозів об'єкта природно-заповідного фонду, що постраждав внаслідок НС;

L – розмір збитків, заподіяних i -му біогеоценозу внаслідок НС за окремими складовими збитків (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. N 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, завданої порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»);

k – кількість типів біогеоценозів.

Втрати природно-заповідного фонду від недоотримання надходжень внаслідок НС від рекреаційної, наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної та іншої діяльності (P_3) розраховуються щодо кожної установи за сумою різниці економічного ефекту до і після НС:

$$P_3 = \sum_{j=1}^m (Q_j - Q_j''), \quad (8.68)$$

де Q_j – прибуток j -ї установи природно-заповідного фонду до НС;
 Q_j'' – прибуток j -ої установи природно-заповідного фонду після НС.

Розрахунок збитків від забруднення атмосферного повітря

Розрахунок збитків від викидів забруднюючих речовин у повітря провадиться на основі показника базової ставки компенсації збитків за викид 1 тонни умовної забруднюючої речовини з урахуванням обсягу фактичного забруднення, відносної небезпечності забруднюючих речовин та регулюючих коефіцієнтів.

Розрахунок збитків від забруднення атмосферного повітря провадиться за такою формулою:

$$A_\phi = M_i \times \Pi_i \times A_i \times K_T \times K_{zi}, \quad (8.69)$$

де A_ϕ – збитки від забруднення атмосферного повітря, гривень;
 M_i – маса i -ої забруднюючої речовини, що була викинута в повітря внаслідок НС, тонн. Розраховується експертним шляхом;
 Π_i – базова ставка компенсації збитків у частках мінімальної заробітної плати за одну тонну умовної забруднюючої речовини, гривень/тонну;
 A_i – безрозмірний показник відносної небезпечності забруднюючої речовини (розраховується у порядку, визначеному Мінприродою);
 K_T – коефіцієнт урахування територіальних соціально-екологічних особливостей;
 K_{zi} – коефіцієнт забруднення атмосферного повітря в населеному пункті.

Безрозмірний показник відносної небезпечності забруднюючої речовини розраховується за такою формулою:

$$A_i = 1 / \text{ГДК}_i, \quad (8.70)$$

де ГДК_i – середньодобова гранично допустима концентрація (ГДК) або орієнтовно безпечний рівень впливу (ОБРВ) *i*-ої забруднюючої речовини, міліграм/куб. метр.

У чисельнику вводиться коефіцієнт 10 для речовин з ГДК понад одиницю.

Для речовин, в яких відсутня величина середньодобової гранично допустимої концентрації, при визначенні показника відносної небезпечності береться величина максимальної разової ГДК забруднюючої речовини в атмосферному повітрі.

Показник відносної небезпечності A_i береться таким, що дорівнює 500 для речовин, в яких відсутні величини ГДК і ОБРВ.

Коефіцієнт урахування територіальних соціально-економічних особливостей залежить від чисельності мешканців у населених пунктах зони НС, економічного, рекреаційного та природоохоронного значення території:

$$K_T = K_{\text{нас}} \times K_{\text{ф}}, \quad (8.71)$$

де $K_{\text{нас}}$ – коефіцієнт, що залежить від чисельності жителів населеного пункту (табл. 8.19).

Таблиця 8.19

Коефіцієнт $K_{\text{нас}}$

Чисельність населення, тис. чоловік	$K_{\text{нас}}$
До 100	1
100,1 – 250	1,2
250,1 – 500	1,35
500,1 – 1000	1,55
Понад 1000	1,8

$K_{\text{ф}}$ – коефіцієнт, що враховує господарське значення населеного пункту. (табл. 8.20.)

Таблиця 8.20

Коефіцієнт, що враховує господарське значення населеного пункту

Тип населеного пункту	K_{ϕ}
Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення з переважанням аграрно-промислових функцій (районні центри, міста, селища та села)	1
Багатофункціональні центри, центри з переважанням промислових і транспортних функцій (обласні центри, міста обласного підпорядкування, великі промислові та транспортні вузли)	1,25
Центри з переважанням рекреаційних функцій*	1,65

* Якщо населений пункт має одночасно промислове та рекреаційне значення, застосовується коефіцієнт $K_{\phi} = 1,65$.

Коефіцієнт забруднення атмосферного повітря в населеному пункті розраховується за такою формулою:

$$K_{zi} = q / ГДК_i \quad (8.72)$$

де q – середньорічна концентрація забруднюючої речовини за даними прямих інструментальних вимірів на стаціонарних постах за попередній рік, міліграм/куб. метр;

$ГДК_i$ – середньодобова гранично допустима концентрація i -ої забруднюючої речовини, міліграм/куб. метр.

У разі коли в населеному пункті вимір концентрації забруднюючої речовини не провадиться, а також коли рівні забруднення атмосферного повітря населеного пункту забруднюючою речовиною не перевищують $ГДК$, значення коефіцієнта K_{zi} береться таким, що дорівнює 1.

Розрахунок збитків від забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря

Розрахунок збитків від забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря проводиться на основі показника базової ставки відшкодування збитків у частках неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – НМД) з урахуванням відносної небезпечності забруднюючої речовини та інтенсивності її

викиду або загальної маси викинутої речовини відповідно до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, за такою формулою:

$$V_{\phi} = \sum Z_{нс...пв}, \quad (8.73)$$

Збитки від наднормативного скидання забруднених стоків, викликаних НС, розраховуються за такою формулою:

$$Z_{нс} = V \times T \times (Cс.ф \times Cд) \times \sum_{i=1}^m (0,003 \times A_i \times n) \times h \times 10^{-3}, \quad (8.74)$$

де V – витрати зворотних вод, куб. метрів/годину;

T – тривалість наднормативного скидання, годин;

$Cс.ф.$ – середня фактична концентрація забруднюючих речовин у зворотних водах, грам/куб. метр;

$Cд$ – дозволена для скидання концентрація забруднюючих речовин, визначена при затвердженні ГДС (ТУС), грам/куб. метр. У разі скидання речовин, не включених до переліку речовин, допустимих для скидання, фактична концентрація яких перевищує ГДК для водного об'єкта, що приймає зворотні води, для розрахунку $Cд$ береться таким, що дорівнює ГДК;

$0,003$ – базова ставка відшкодування збитків у частках неоподаткованого мінімуму доходів громадян, НМД/кілограм (розрахована як середня вартість знешкодження різних забруднюючих речовин у частках неоподаткованого мінімуму доходів за одиницю маси речовини);

A_i – показник відносної небезпечності речовин. Визначається як співвідношення $1/C_{гдк}$, де $C_{гдк}$ – гранично допустима концентрація цієї речовини згідно з Санітарними правилами і нормами N 4630-88 або узагальненим переліком ГДК шкідливих речовин для води рибогосподарських водойм.

У разі скидання речовин, для яких не встановлені рівні ГДК або орієнтовно безпечні рівні впливу (ОБРВ), показник відносної небезпечності береться таким, що дорівнює 100, а при ГДК – «відсутність» – 100000.

Для завислих речовин показник відносної небезпечності береться таким, що дорівнює 0,3, а для підприємств, які експлуатують комунальні системи каналізації, – 0,1;

n – величина неоподаткованого мінімуму доходів громадян у національній валюті;

h – коефіцієнт, що враховує категорію водного об'єкта;

10^{-3} – коефіцієнт, що враховує розмірність величин.

Збитки від аварійних залпових скидань забруднених стоків розраховуються за такою формулою:

$$Z_{\text{азс}} = V \times T \times \text{Сс.ф.} \times \sum_{i=1}^m (0,003 \times A_i \times n) \times h \times 10^{-3}, \quad (8.75)$$

де позначення аналогічні тим, що використані у формулі (8.72).

Збитки від скидання сировини та речовин у чистому вигляді розраховуються за такою формулою:

$$Z_a = M \times 0,003 \times A_i \times n \times h, \quad (8.76)$$

де M – маса скинутої забруднюючої сировини, кілограмів.

Інші показники, аналогічні тим, що використані у формулі (8.72).

Розрахунок збитків від забруднення водного об'єкта сміттям провадиться за такою формулою:

$$Z_c = (M \times K_x \times 0,17) \times A_i + T \times 0,1, \quad (8.77)$$

де Z_c – збитки від забруднення вод сміттям;

K_x – коефіцієнт, що характеризує ступінь забруднення поверхні води сміттям;

$0,17$ – вартість перевезення та утилізації сміття в НМД, одиниць;

A_i – показник небезпечності сміття. Визначається як співвідношення 1/ГДК найбільш небезпечної забруднюючої речовини, яка була виявлена в складі скинутого сміття;

T – термін роботи спецсуден (судна) під час збирання сміття, годин;

$0,1$ – вартість 1 години роботи спецсудна в НМД, одиниць;

M – маса сміття (в центнерах), зібраного судном-сміттєзбірником, визначена як добуток множення забрудненої площі S на середню масу $W_{\text{ср}}$ сміття з 1 кв. метра (зібраного в трьох різних місцях забрудненої акваторії на однаковій відстані від її центру – W_1, W_2, W_3), розраховується за такою формулою:

$$M = S \times W_{\text{ср}}, \quad \text{де } W_{\text{ср}} = (W_1 + W_2 + W_3) / 3, \quad (8.78)$$

де S – площа водної поверхні, забрудненої сміттям, кв. метрів.

Загальна сума збитків у разі забруднення водного об'єкта кількома забруднюючими речовинами розраховується шляхом додавання до найбільшої з усіх розрахованих величин суми збитків для інших забруднюючих речовин, помноженої на коефіцієнт 0,15.

Розраховану суму збитків необхідно помножити на коефіцієнт 10 у разі залпового скидання, що призвело до забруднення водного об'єкта в контрольному створі 50 і більше ГДК.

Збитки від забруднення підземних вод розраховуються на базі питомого показника збитків у частках НМД з урахуванням відносної екологічної небезпечності забруднюючої речовини та природної захищеності підземних вод.

Фактом забруднення підземних вод є виявлення експертним шляхом за допомогою хіміко-аналітичних методів нафти чи інших забруднюючих речовин у пробах підземних вод та в місцях їх виходів на поверхню землі.

Експертний висновок про забруднення підземних вод можна зробити при виявленні забруднення на поверхні землі, а також при виявленні втрат нафтопродуктів чи інших забруднюючих речовин з місткостей для зберігання чи акумуляції, з продуктопроводів, інших об'єктів.

Обсяг збитків внаслідок забруднення підземних вод нафтопродуктами визначається в розрахунку на 1 куб. метр забруднених вод за такою формулою:

$$Z_{п.в.} = Y_n \times n \times V_3 \times L, \quad (8.79)$$

де $Z_{п.в.}$ – обсяг збитків від забруднення підземних вод, гривень;

Y_n – питома величина збитків, завданих навколишньому природному середовищу, в НМД;

n – розмір НМД;

V_3 – об'єм забруднених підземних вод, куб. метрів;

L – коефіцієнт, який враховує природну захищеність підземних вод:
для ґрунтових – 1,
для міжпластових безнапірних – 1,3,
для міжпластових напірних (артезіанських) – 1,6.

Об'єм V_3 забрудненої частини водоносного горизонту (комплексу) розраховується за такою формулою:

$$V_3 = F \times m \times n_a, \quad (8.80)$$

де F – площа забруднення, кв. метрів;

m – середня потужність забрудненої частини водоносного горизонту, метрів;

n_a – активна пористість водонасиченої товщі, частки одиниці (табл. 8.4.).

У разі, коли обчислюються збитки у розрахунку на 1 тону, застосовується така формула:

$$Z_{п.в.} = V_3 \times n \times M \times L, \quad (8.81)$$

де V_3 – об'єм забруднених підземних вод, куб. метрів;

n – розмір НМД;¹

M – маса скинутої забруднюючої сировини, кілограмів;

L – коефіцієнт, який враховує природну захищеність підземних вод:
 для ґрунтових – 1,
 для міжпластових безнапірних – 1,3,
 для міжпластових напірних (артезіанських) – 1,6.

Питома величина екологічних збитків Y_p розраховується відповідно до таблиці 8.6. за наявності інформації про об'єм забруднених підземних вод або до таблиці 8.7., якщо маса нафтопродуктів відома.

Розрахунок величини збитків унаслідок забруднення підземних вод іншими речовинами (крім нафтопродуктів) здійснюється шляхом введення до формул (8.78) та (8.79) коефіцієнта, який враховує екологічну небезпечність забруднюючої речовини (K_i), за такою формулою:

$$K_i = 0,05 / ГДК_p, \quad (8.82)$$

де $ГДК_p$ – величини гранично допустимої концентрації або безпечної рівня впливу i -ої забруднюючої речовини.

Розрахунок збитків від забруднення земель несільськогосподарського призначення

Збитки від забруднення землі нафтопродуктами розраховуються аналогічно до збитків від забруднення підземних вод на базі питомого показника збитків у частках НМД з урахуванням відносної екологічної небезпечності забруднюючої речовини та природної захищеності підземних вод у розрахунку на 1 тону нафтопродуктів за такою формулою:

¹ У частках НМД.

$$Z_{\phi} = Y_n \times n \times M \times L, \quad (8.83)$$

де Z_{ϕ} – обсяг збитків від забруднення поверхні землі та ґрунтів, гривень;

Y_n – питома величина збитків, завданих навколишньому природному середовищу, в НМД;

n – розмір НМД, гривень;

M – маса скинутої забруднюючої сировини, кілограмів;

L – коефіцієнт, який враховує природну захищеність підземних вод:
для ґрунтових – 1,
для міжпластових безнапірних – 1,3,
для міжпластових напірних (артезіанських) – 1,6

Розрахунок величини збитків унаслідок забруднення земель іншими (крім нафтопродуктів) речовинами проводиться шляхом введення до формули (50) коефіцієнта, який враховує екологічну небезпечність забруднюючої речовини (K_i).

Тобто, розрахункова формула така:

$$Z_{п.в.} = K_i \times Y_n \times n \times V_3 \times L, \quad (8.84)$$

де $Z_{п.в.}$ – обсяг збитків від забруднення підземних вод, гривень;

$K_i = 0,05/\text{ГДК}_i$, ГДК_i – величина гранично допустимої концентрації або безпечного рівня впливу i -ої забруднюючої речовини;

Y_n – питома величина збитків, завданих навколишньому природному середовищу, в НМД;

n – розмір НМД, гривень;

V_3 – об'єм забруднених підземних вод, куб. метрів;

L – коефіцієнт, який враховує природну захищеність підземних вод:
для ґрунтових – 1,
для міжпластових безнапірних – 1,3,
для міжпластових напірних (артезіанських) – 1,6

Виявлення факта безпосереднього забруднення земель здійснюється візуально та за допомогою хіміко-аналітичних досліджень проб ґрунтів.

Маса (об'єм) забруднюючих речовин, які потрапили на поверхню землі, встановлюється документально чи шляхом прямих натурних замірів.

В умовах повного насичення шару ґрунту рідкими забруднюючими речовинами їх обсяг може бути розрахований за такою формулою:

$$V = F \times H \times u, \quad (8.85)$$

- де **V** – об'єм забруднюючих речовин, куб. метрів;
F – площа забруднення, кв. метрів;
H – глибина просочування, метрів;
u – дефіцит насичення, у частках від одиниці.

Чинним законодавством передбачено, що стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища не звільняє підприємства від відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Концептуальні засади еколого-економічного збитку.
2. Поняття еколого-економічного збитку.
3. Методичні підходи до визначення еколого-економічного збитку.
4. Відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства.
5. Методика визначення еколого-економічного збитку.

ТЕМА 9

ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

9.1. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ

До природоохоронних заходів належать усі види господарської діяльності, що спрямовані на зменшення і ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище. Це будівництво і експлуатація очисних споруд, розвиток маловідходних і безвідходних технологій, охорона та відтворення флори і фауни, охорона надр, боротьба з ерозією ґрунтів, розміщення підприємств, господарств і транспортної мережі з урахуванням екологічних вимог.

Комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат. Екологічний результат природоохоронної діяльності обумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і виявляється у зменшенні обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу, збільшенні кількості та поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних, біологічних та інших природних ресурсів.

Соціально-економічні результати ґрунтуються на економії, живої та минулої праці у всіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання або запобіганні втратам природних ресурсів і передбачають:

- підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності населення і врешті-решт – збільшення національного багатства та добробуту;
- поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;

- задоволення нематеріальних (культурних, естетичних, освітніх) потреб людини;
- підтримання екологічної рівноваги;
- створення сприятливих умов для зростання творчого потенціалу особистості, підвищення рівня її свідомості.

Економічне обґрунтування природоохоронних заходів вимагає підходу, який передбачає обов'язкове урахування зовнішніх ефектів:

- а) повне охоплення всіх соціальних, екологічних і економічних результатів природоохоронних заходів у різних сферах народного господарства – як найближчим часом, так і в перспективі;
- б) повне охоплення усіх витрат, пов'язаних зі здійсненням різних варіантів природоохоронних заходів;
- в) урахування фактора часу при оцінці витрат і результатів природоохоронних заходів;
- г) міжгалузевий підхід з урахуванням необхідності економії витрат і забезпечення ефективнішого використання природних ресурсів у масштабі території, що розглядається (району, області, країни).

Загальна ефективність природоохоронних заходів проявляється:

- у сфері матеріального виробництва – приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;
- у невиробничій сфері – економією витрат на виконання робіт і надання послуг;
- у сфері особистого споживання – скороченням витрат особистих коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього природного середовища.

З метою техніко - економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє природне середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей та суб'єктів господарської діяльності – як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними, визначається чистий економічний ефект природоохоронних заходів. Його розрахунок ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом.

Економічний результат природоохоронних заходів (P) найчастіше визначається за величиною економічних збитків ($Y_{лр}$), яких завдяки цим заходам вдавалося уникнути, та величиною додаткового доходу (ΔD) від повторного використання знешкоджених речовин або іншої продукції у випадку, коли природоохоронні заходи мають багатocільбову спрямованість, тобто:

$$P = Y_{лр} + \Delta D \quad (9.1)$$

Річні витрати на здійснення природоохоронних заходів визначаються за формулою:

$$Z = C + E_n K, \quad (9.2)$$

де C – експлуатаційні витрати;

E – коефіцієнт приведення капітальних вкладень до одного року. Інколи в літературі він називається коефіцієнтом дисконтування, або нормативним коефіцієнтом ефективності капітальних вкладень. Розміри цього коефіцієнта залежать від норми прибутковості в галузі, термінів експлуатації обладнання та устаткування, макроекономічних показників і у середньому E_n – 0,12 ... 0,15;

K – одноразові (капітальні) вкладення.

Розрізняють фактичний та очікуваний (проектний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів. Фактичний чистий економічний ефект визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проекту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проектів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечує одержання максимального економічного ефекту при додержанні чинних вимог до якості навколишнього природного середовища.

Поточні витрати, результат і чистий економічний ефект розраховуються, як правило, за один рік. Інколи є необхідність визначення загального порівняльного економічного ефекта (на весь термін здійснення природоохоронного заходу). Тоді слід приймати у розрахунках не приведену, а загальну суму капітальних витрат, а річні поточні витрати (собівартість) та щорічний результат необхідно дисконтувати. При цьому слід мати на увазі, що внаслідок макроекономічних процесів (наприклад, інфляції) відбувається зміна вартості, отже, для таких розрахунків необхідно також додатково використовувати економічні інструменти приведення грошових (вартісних) показників до порівняльного виду.

9.2. ЕФЕКТ І ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Варто розрізняти поняття «ефект» і «ефективність» капітальних вкладень у природоохоронні заходи.

Під ефектом мається на увазі результат здійснення капітальних вкладень.

Ефективність – зіставлення результату капітальних вкладень з обсягом капітальних витрат.

Ефект капітальних вкладень може бути виражений у натуральній формі, наприклад, у збільшенні випуску продукції на визначену кількість одиниць, – це виробничий ефект. Ефект, виражений у вартісній формі, наприклад, збільшенні валової продукції, зростання прибутку, зниження витрат виробництва на визначену суму, – це економічний ефект.

Розрахунки загальної (абсолютної) економічної ефективності застосовуються в основному при розробці п'ятирічних, річних, а також довгострокових планів капітального будівництва і для аналізу їхнього виконання.

Загальна (абсолютна) економічна ефективність капітальних вкладень (E_k) у природоохоронні заходи визначається як відношення річного обсягу повного економічного ефекту за винятком експлуатаційних витрат на утримання і обслуговування природоохоронних об'єктів до величини капітальних вкладень, що забезпечують цей результат:

$$E_k = \frac{\left(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \cdot E_{ij} \right) - C}{K} \quad (9.3)$$

де: E_{ij} – повний економічний ефект i -го виду від запобігання втрат на i -ому об'єкті, грн;

C – річні експлуатаційні витрати на обслуговування і ремонт основних фондів природоохоронного призначення, грн;

K – капітальні вкладення, грн.

До капітальних вкладень природоохоронного призначення незалежно від джерел фінансування відносяться одноразові витрати на:

- створення нових і реконструкцію існуючих основних фондів, що запобігають (скорочують) негативний вплив господарської діяльності на навколишнє середовище;
- модифікацію технології виробництва з метою зниження його несприятливого впливу на навколишнє середовище;
- модифікацію технології виробництва стосовно забезпечення досягнення природоохоронних заходів.

До експлуатаційних витрат природоохоронного призначення відносяться:

- поточні витрати на будівництво і обслуговування основних фондів природоохоронного призначення;
- поточні витрати, пов'язані зі здійсненням заходів, що сприяють поліпшенню якісних характеристик елементів природного середовища;
- додаткові витрати на експлуатацію основних фондів, обумовлені вдосконалюванням виробничої технології, з метою зниження несприятливого впливу господарської діяльності на навколишнє середовище;
- витрати на оплату послуг, пов'язаних із охороною навколишнього середовища.

Показники загальної економічної ефективності капітальних вкладень порівнюються з відповідними галузевими нормативами, а також з показниками витрат на аналогічні заходи на передових підприємствах відповідних галузей, що забезпечують досягнення планованих кінцевих результатів охорони навколишнього середовища.

Кінцевим результатом (економічним ефектом) реалізації засобів, які виділяються на захист навколишнього середовища, повинен стати **приріст національного доходу**, який може бути обчислений як різниця між повними народногосподарськими витратами за варіантами, що передбачає функціонування народногосподарського комплексу за умови проведення природоохоронних заходів і існуючими витратами.

Загальна (абсолютна) економічна ефективність природоохоронних витрат визначається відношенням річного обсягу повного економічного ефекта до суми приведених витрат, що викликали цей ефект:

$$E_e = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m E_{ij}}{B} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m E_{ij}}{C + E_n * K} \quad (9.4)$$

де: E_n – нормативний коефіцієнт ефективності, рівний 0,15;

E_{ij} – умовний економічний ефект i -го виду від запобігання втрат на i -ому об'єкті, грн.;

C – річні експлуатаційні витрати на обслуговування і ремонт основних фондів природоохоронного призначення;

K – капітальні вкладення в будівництво основних фондів.

Нормативний коефіцієнт ефективності E_n встановлений на рівні не нижчому 0,15. Таким чином, нижня межа ефекту від зниження собівартості складає при порівнянні різних варіантів 15 коп. на 1 грн додаткових

витрат. Для отримання економії на собівартості в розмірі 15 коп. потрібно витратити не більше 1 грн додаткових капіталовкладень.

Для галузей з низькою рентабельністю, а також для районів нового освоєння значення Ен може бути занижене до 0,08 – 0,1; для високорентабельних галузей нормативний коефіцієнт коливається від 0,15 до 0,20.

Загальна (абсолютна) економічна ефективність природоохоронних витрат визначається з метою:

- а) встановлення народногосподарських результатів витрат на охорону навколишнього середовища;
- б) виявлення динаміки ефективності витрат і темпів їхнього росту;
- в) оцінки галузевих і територіальних пропорцій при розподілі капітальних вкладень;
- г) оцінки ступеня освоєння капітальних вкладень;
- д) характеристики фізичної і планованої ефективності витрат;
- з) прийняття рішень про черговість проведення природоохоронних заходів.

Розрахований показник ефективності капітальних вкладень чи природоохоронних витрат є величиною безрозмірною і використовується для порівняння:

- з таким самим середньогалузевим показником;
- проводиться аналіз динаміки цього показника за роки функціонування даного виробництва;
- якщо дане виробництво розташоване в зоні з особливим статусом (столиця держави, історичний центр, мільйонне місто, центр рекреації чи інше), то в цьому разі регіональний показник ефективності може бути вищий за середньогалузевий і дотримуватися треба його;
- якщо дане виробництво не має аналогів у країні, показники ефективності його функціонування порівнюються зі світовими аналогами.

Специфічною категорією є природоохоронні капіталовкладення, які, як і інші інвестиції, є частиною виробничого і невиробничого споживання, а також накопичення. Природоохоронними капіталовкладеннями вважаються ті інвестиції, які витрачаються для досягнення певної якості навколишнього середовища, його підтримки і поліпшення.

Капітальні вкладення (КВ) – це виражені в грошовій формі витрати коштів на будівництво нових підприємств або на будівництво нових очисних споруд, на розширення діючих очисних споруд, технічне переозброєння діючих підприємств або очисних споруд, заміну морально застарілого устаткування.

Економічна ефективність природоохоронних заходів – це будь-який отриманий корисний результат від упровадження капітальних вкладень. Методична основа розрахунку економічної ефективності природоохоронних заходів майже така ж, як і при розрахунку ефективності нової техніки і технології.

Результати здійснення природоохоронних заходів можуть бути прямими та непрямими. За часом отримання їх поділяють на існуючі та перспективні. При цьому економічні результати виявляються як приріст товарної продукції або як економія витрат в невиробничій сфері. Соціальний ефект виявляється в зниженні захворюваності населення, поліпшенні умов праці і відпочинку, збереженні природних ландшафтів. Він супроводжується економією витрат на соціальне страхування і лікування хворих, ліквідацією втрат продукції за дні хвороби і за зниження продуктивності праці.

Економічні результати можуть підсумовуватися з економічними показниками соціального ефекту і фігурувати як повний економічний ефект.

Загальна економічна ефективність у результаті здійснення капітальних вкладень «К» і поточних витрат «С» може бути виражена як:

$$E_3 = \frac{E}{K} \quad (9.5)$$

де E_3 – ефективність природоохоронних витрат;

E – ефект, отриманий у перебіг року;

E – річні експлуатаційні витрати на зміст і обслуговування основних фондів, що викликали природоохоронний ефект;

K – капіталовкладення.

Якщо ефект E – результат проведення довготривалого заходу, що розтягнувся на декілька років, то можна обчислити інтегральний ефект:

$\sum C+K$ за умови: тоді ефективність витрат:

$$E_3 = \frac{\sum E}{\sum C + K} \quad (9.6)$$

Економічний ефект від природоохоронних заходів може бути визначений як загальний – за приростом товарної продукції або вартості природного ресурсу (згідно з його економічною оцінкою), а також як го-спрзрахунковий – за приростом прибутку підприємства або зниженням собівартості продукції. Ефект від запобігання втрат товарної продукції

внаслідок захворюваності через забруднення навколишнього середовища розраховується таким чином:

$$E_{m.n.} = B \cdot P_{mn} (P_2 - P_1) \quad (9.7)$$

де B – кількість працюючих, відвернутих від виробництва через хворобу або доглядом за хворими;

$P_{т.п.}$ – товарна продукція на 1 людину-день роботи;

P_1 і P_2 – кількість людино-дня роботи на 1 працюючого до і після проведення заходу.

Ефект від скорочення виплат із фонду соціального страхування в результаті тих же причин визначається як:

$$E_c = B \cdot V_n (P_2 - P_1) \quad (9.8)$$

де B – кількість працюючих, що одержують допомогу внаслідок захворюваності через забруднення середовища;

V_n – середній розмір допомоги.

Ефект від скорочення витрат суспільства на лікування працюючих внаслідок тих же причин визначається так:

$$E_{zm} = (B_a \cdot D_a \cdot Z_a) + (B_c \cdot D_c \cdot Z_c) \quad (9.9)$$

де B_a і B_c – число хворих відповідно у поліклініках і стаціонарах, що лікувалися від захворювань, викликаних забрудненням середовища;

T_a і D_c – середня кількість хвороби 1 хворого;

Z_a і Z_c – середні витрати на лікування, що припадає на 1 хворого в день у поліклініці та стаціонарі відповідно.

Загальний ефект від підвищення продуктивності праці в галузях матеріально виробництва розраховується за приростом товарної продукції, а у невиробничих галузях – за скороченням витрат; госпрозрахунковий ефект – за приростом прибутку або економії витрат.

Загальний ефект від зниження втрат сировини, палива та матеріалів, зокрема, у відходах, стічних водах тощо обчислюється за приростом товарної продукції, а госпрозрахунковий ефект – за приростом прибутку або суми економії поточних витрат.

Загальний ефект від кращого використання устаткування внаслідок поліпшення середовища визначається за приростом товарної продукції

у зв'язку зі скороченням простоїв устаткування в ремонті, збільшенням фондів машинного часу, зменшенням витрат на всі види ремонтів і обслуговування, зростанням продуктивності праці працівників; госпрозрахунковий – за приростом прибутку від скорочення витрат на ремонти і збільшення терміну служби устаткування:

$$E_x = (\mathcal{L}_1 - \mathcal{L}_2) + \Phi \cdot K_p \cdot (T_2 - T_1) \quad (9.10)$$

де \mathcal{L}_1 і \mathcal{L}_2 – витрати на ремонт до і після природоохоронних заходів;
 Φ – середньорічна вартість устаткування;
 K_p – коефіцієнт рентабельності основних фондів;
 T_1 і T_2 – тривалість служби устаткування до і після проведення заходів.

Ефект від підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь або від запобігання ї: зниження розраховується за різницею їх оцінки до і після проведення природоохоронного заходу:

$$E_c = (O_2 - O_1) \cdot M \quad (9.11)$$

де O_1 і O_2 – економічна оцінка сільськогосподарських угідь до і після проведення заходів у середньому на 1 га;
 M – площа угідь, розташованих у забрудненому середовищі (га).

Якщо оцінки угідь немає, то ефект може бути оцінений за обсягом товарної продукції, що одержується до та після проведення заходів з 1 га угідь. Проте при цьому повинна бути врахована можливість зміни обсягу продукції залежно від погодних умов, якості сільськогосподарських робіт тощо. Госпрозрахунковий ефект можна визначити за середньорічним приростом прибутку до і після здійснення природоохоронного заходу

9.3. МЕТОДИ АБСОЛЮТНОЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ

Економічне обґрунтування екологічних програм спирається на зіставлення економічних результатів від упровадження природоохоронних заходів з витратами на їх здійснення. Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір

варіантів у межах однієї території, де досягається однакова (нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнями загальної рентабельності господарської діяльності (E_K).

Результат (ефект) визначається як приріст економічної оцінки продукції, ресурсу або як приріст чистого доходу, зниження собівартості виробництва продукції.

Якщо здійснюються багатоголівові заходи (наприклад, спрямовані на поліпшення якості продукції), результат (P) може бути розрахований за такою формулою:

$$P = V_2 (C_2 - C_1) - V_1 (C_2 - C_1) \quad (9.12)$$

де V_1, V_2 – середньорічні обсяги отриманої продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів;

C_1, C_2 – ціна продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів;

C_1, C_2 – собівартість продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів.

Проте в даному разі природоохоронна діяльність розглядається як сума заходів без урахування індивідуальних особливостей та ефективності виконання кожного з них окремо. Тому з метою зіставлення варіантів окремих природоохоронних рішень доцільним є використання показника порівняльної економічної ефективності:

Перевагу має варіант з якнайменшою величиною приведених витрат, тобто суми експлуатаційних витрат і дисконтованих за нормативом ефективності капітальних вкладень:

$$C + E_n K \rightarrow \min \quad (9.13)$$

де C – експлуатаційні витрати;

K – капітальні вкладення,

E_n – коефіцієнт дисконтування

У цілому по народному господарству встановлено нормативний коефіцієнт ефективності капітальних витрат у розмірі 0,15. Іншими словами,

передбачається, що кожні 100 грн. природоохоронних капіталовкладень повинні дати 15 грн. економічного ефекту. Проте обмежена здатність навколишнього природного середовища до самоочищення припускає постійне зростання витрат на її охорону. Тому нормативи ефективності капіталовкладень в природоохоронні заходи повинні бути значно нижчими, ніж у суспільному виробництві.

Рівень нормативу ефективності диференціюється за видами ресурсів. Наприклад, він помітно вище середнього для витрат з охорони повітря (0,20).

При розробці довгострокових прогнозів, програм з охорони навколишнього середовища в регіоні, проектуванні природоохоронних об'єктів і комплексів виникає необхідність вибрати найбільш ефективні варіанти технічних рішень, що забезпечують заданий рівень якості навколишнього середовища (при $P = \text{const}$) для всіх варіантів, що порівнюються, де P – економічний результат.

Показником економічної ефективності варіантів у цьому випадку є мінімум сукупних експлуатаційних витрат і капітальних вкладень, приведених до річної розмірності з урахуванням фактора часу.

Умовою проведення розрахунків порівняльної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір їхніх варіантів у межах однієї і тієї ж території, де досягається однакова якість навколишнього середовища.

Варіанти, які порівнюються, повинні відповідати вимогам, що передбачаються системою державних стандартів за умовами праці, технологічними і економічними показниками, комплексного використання відходів та вторинних ресурсів.

Врахування фактора часу при визначенні економічної ефективності. При порівнянні варіантів, що розрізняються тривалістю будівництва об'єктів і комплексів, варто враховувати ефекти від їхнього дострокового введення в експлуатацію. При розрахунках витрат і ефекта від впровадження планованих природоохоронних заходів на тривалу перспективу варто враховувати фактори, що згодом можуть вплинути на ці величини:

- зміна стану навколишнього середовища, яка викликана зростанням виробництва, проведенням комплексу природоохоронних заходів;
- зміна чисельності населення, що мешкає в умовах запланованого стану навколишнього середовища;
- підвищення вимог до якості навколишнього середовища;
- подальший ріст великих міст і міських агломерацій, збільшення їхньої кількості і чисельності проживаючого в них населення;
- зміна вартості будівельно-монтажних робіт і устаткування;
- розвиток науки і техніки, створення нових технічних засобів і технологій, що зменшують негативний вплив виробничої діяльності на навколишнє середовище;

- зростання обсягу виробленої на одиницю часу чистої продукції чи іншого показника обсягу продукції, за яким обчислюється продуктивність праці;
- підвищення продуктивності сільськогосподарських і лісових угідь, зміна рибних запасів;
- зростання економічної цінності мінерально-сировинних, земельних та інших ресурсів.

У випадку зіставлення двох чи більше варіантів будівництва, частина з яких не відповідає вимогам, встановленим нормативами якості навколишнього середовища, у проекті останніх варто передбачити реалізацію додаткових технічних рішень, що дозволяють усунути ці розходження за допомогою суспільно необхідних витрат.

У якості додаткових до показників загальної економічної ефективності природоохоронних витрат використовуються показники їх екологічної та соціальної ефективності.

Екологічні результати розраховуються як різниця показників негативного впливу на навколишнє середовище до і після проведення заходу.

Соціальна ефективність природоохоронних витрат вимірюється відношенням натуральних показників, що виражають соціальні результати до витрат, що потрібні для їхнього досягнення.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Визначення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів.
2. Поняття ефекта та ефективності природокористування.
3. Методи абсолютної та порівняльної ефективності природоохоронних заходів.
4. Врахування фактора часу у розрахунках еколого-економічної ефективності.

ТЕМА 10

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА РЕСУРСНО-ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

10.1. ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

10.1.1. Поняття та правове забезпечення екологічної безпеки

Згідно з Концепцією національної безпеки України екологічна безпека визнана як важливий складовий елемент національної безпеки. Створення системи забезпечення екологічної безпеки у нашій державі є однією з підвалин, на якій базується оперативна стратегія і тактика державної політики.

Під екологічною безпекою розуміють такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, екологічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Ст.50).

Доктринальними підходами визначення екологічної безпеки є:

1. Захист людини та навколишнього природного середовища;
2. Умови забезпечення здоров'я і сталого соціально-економічного розвитку;
3. Гарантія упередження екологічних катастроф і аварій;
4. Баланс розвитку екосистем;

5. Стан міжнародних відносин, при якому забезпечується збереження, відтворення і підвищення якості навколишнього природного середовища.

Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р., передбачає екологічну сферу як складову національної безпеки України та визначає її основні напрями:

- а) впровадження науково обґрунтованих нормативів природо-користування та охорони довкілля і контроль за його дотриманням;
- б) контроль за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення, своєчасне попередження громадян України у разі небезпеки;
- в) зниження антропогенних навантажень, ліквідація наслідків шкідливого впливу людської діяльності на природне середовище;
- г) впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій;
- д) реалізація заходів щодо зниження впливу наслідків Чорнобильської катастрофи;
- є) недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів.

Отже, екологічна безпека – це складова глобальної і національної безпеки, тобто такого стану розвитку суспільних відносин у галузі екології, при якому системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для природних систем і населення. Класифікацію видів екологічної безпеки наведено на рис. 10.1.

Головними причинами, які призвели до загрозливого стану навколишнього середовища, є: застаріла технологія виробництва, висока енергоємність і матеріалоємність, що перевищують у два – три рази відповідні показники розвинутих країн; високий рівень концентрації промислових об'єктів; несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв; відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруджень, надійних систем водозабезпечення і т.п.), низький рівень ефективності експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів; відсутність належних правових і економічних механізмів, що стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій і природоохоронних систем; відсутність належного контролю за охороною навколишнього природного середовища.

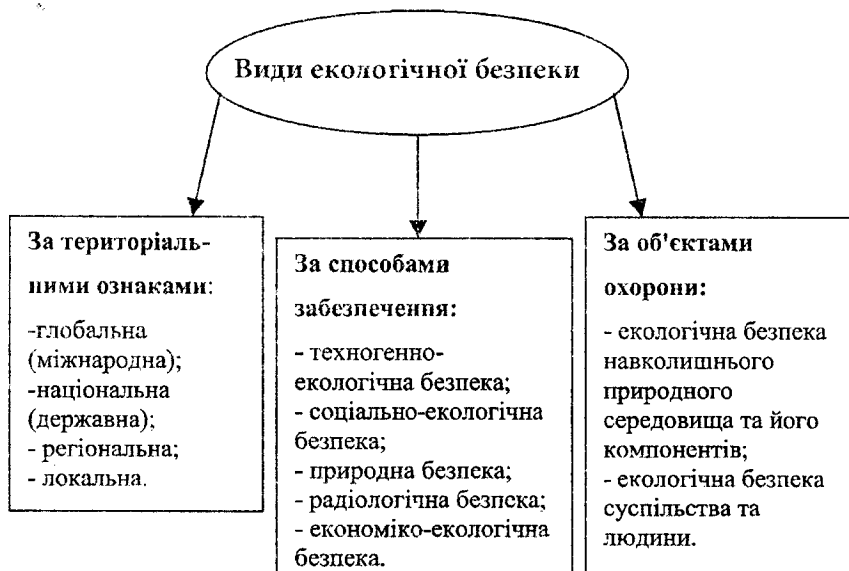

Рис. 10.1. Класифікація видів екологічної безпеки

Структурна перебудова економіки держави на галузевому та територіальному рівнях відкривають нові можливості для оптимізації розвитку та розміщення всіх складових продуктивних сил. Проблема їхнього розвитку охоплює увесь комплекс економічних, соціальних і екологічних аспектів функціонування господарства, ефективного використання природних ресурсно-виробничого та управлінського потенціалу, територіальної організації виробництва з урахуванням екологічної безпеки. Господарський комплекс України має регіональну диспропорцію у розміщенні виробництва, розселенні населення, екологічному стані територій. Здійснення реструктуризації економіки України та її регіонів потребує докорінних перетворень також і у системі суспільних відносин у сфері екологічної безпеки, що вимагає врахування наявних пропорцій розвитку та розміщення техногенно небезпечних виробництв, екологічного стану територій, що склався внаслідок масштабної антропогенної діяльності на території України протягом багатьох десятиліть.

Техногенні фактори екологічної небезпеки є складовими процесів і явищ та характеризуються небезпечною фізичною, хімічною та біологічною дією. Вони створюють ризик повного або часткового зруйнування середовища проживання людини, рослинного та тваринного світу

внаслідок неконтрольованого розвитку небезпечних видів діяльності, використання небезпечних устаткувань та технологій, дії техногенних і природних катастроф. До таких факторів віднесено: радіаційну небезпеку, гідродинамічну небезпеку, вибухово-пожежну небезпеку та біологічну небезпеку, що, безперечно, потребує узгодження та координації зусиль на всіх рівнях, у тому числі міжнародному.

Головними результатами міжнародного природоохоронної співпраці України в сфері екологічної безпеки є:

- відображення національних інтересів та позиції України в директивних документах та рішеннях форумів міжнародних міжурядових організацій;
- розширення сфери міжнародної співпраці за рахунок укладання нових угод, договорів та програм; приєднання до діючих багатосторонніх угод у галузі охорони довкілля, ядерної та радіаційної безпеки, що посилює політичний авторитет України та зміцнює національну правову базу;
- отримання технічної допомоги у вигляді спільних проєктів, грантів, робочих програм; Підвищення кваліфікації українських спеціалістів та управлінців, освоєння нової природоохоронної методології управління, техніки та технологій, що сприяє покращенню екологічної ситуації в сфері екологічної безпеки в Україні.

10.1.2. Стан природно-техногенної небезпеки в Україні

Екологічна ситуація в Україні залишається надзвичайно складною, навантаження на навколишнє природне середовище постійно зростає. Забруднення і виснаження природних ресурсів продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави. У той же час намічається тенденція до збільшення порушень вимог природоохоронного законодавства як підприємствами, установами й організаціями, так і органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також громадянами. Критична ситуація у сфері природокористування в Україні формувалася протягом тривалого періоду внаслідок зневаги об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсномістких і енергоємних технологій, впровадження і нарощування яких здійснювалося екстенсивним способом – без створення відповідних очисних споруджень. Ці та інші фактори, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації навколишнього природного середовища України. Винятковою особливістю екологічного

стану України є те, що гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа призвела до значних структурних змін природно-ресурсного потенціалу країни.

У складі техносфери України значну частину займають потенційно небезпечні виробництва, до яких відносяться такі об'єкти, де відносно раптове порушення технологічних систем супроводжується великими соціально-економічними та екологічними наслідками для людини та негативно впливає на загальний стан національної безпеки.

В Україні рівень техногенних навантажень на природне середовище у 4-5 разів перевищує аналогічні показники розвинутих країн.

За останні роки збільшилась кількість надзвичайних ситуацій на території України. Значна кількість надзвичайних ситуацій виникла на об'єктах електроенергетики, більшість із них пов'язана з аваріями на електромережах, що призводило до масового відключення від електропостачання на тривалий період часу значної кількості населених пунктів. Практично всі ці надзвичайні ситуації мали природне походження (сильний снігопад, обледеніння, ураган та шквальний вітер) хоча, слід відзначити, що немало НС сталося техногенного характеру (пожежі, вибухи, пошкодження тощо) та надзвичайні ситуації іншого характеру (інфекційні захворювання, виявлення особливо небезпечних речовин та ін.).

За класифікацією надзвичайні ситуації можна розділити на: надзвичайні ситуації техногенного, надзвичайні ситуації природного, медико-біологічного характеру, надзвичайні ситуації іншого характеру, внаслідок яких загинуло і постраждало багато людей (табл. 10.1). За масштабом дії НС розподілені так: надзвичайні ситуації загальнодержавного масштабу, регіонального масштабу, місцевого масштабу, об'єктного масштабу.

Серед найбільш значних загроз техногенного і природного походження виділяються: радіаційно небезпечні, хімічно небезпечні, пожежо- і вибухонебезпечні об'єкти, зони можливого катастрофічного затоплення, сейсмонебезпечні зони.

В Україні щорічно виникає 100-110 техногенних аварій і катастроф державного та регіонального масштабу. За експертними оцінками, народногосподарські витрати від надзвичайних ситуацій техногенного характеру досягають 50 -300млн грн. щорічно.

У зонах ураження від існуючих АЕС (радіус 50 км – для Запорізької, 30 км – для всіх інших) може опинитись до 500 населених пунктів з кількістю населення до 1 млн чол. Потенційна площа ураження складатиме біля 2 млн га.

Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС забрудненими виявились 3,5 млн га. У подальшому прогнозується скорочення радіаційно-забруднених територій до 2,1 млн га.

Таблиця 10.1

Класифікація надзвичайних ситуацій

Надзвичайні ситуації техногенного характеру:	Надзвичайні ситуації природного характеру:	Надзвичайні ситуації медичного та біологічного характеру:	Надзвичайні ситуації іншого характеру:
<ul style="list-style-type: none"> • транспортні аварії; • пожежні, вибухи; • аварії з викидом (загрозою викиду) сильно діючих отруйних речовин (СДОР); • наявність у навколишньому середовищі шкідливих речовин понад гранично допустиму кількість; • аварії з викидом (загрозою викиду) радіоактивних речовин (РР); • раптове зруйнування споруд; • аварії на електроенергетичних системах; • аварії на комунальних системах життєзабезпечення; • аварії на очисних спорудах; • аварії на системах життєзабезпечення; • гідродинамічні аварії. 	<ul style="list-style-type: none"> • Геофізично небезпечні явища; • геологічно небезпечні явища; • метеорологічно та агрометеорологічно небезпечні явища; • морські гідрологічно небезпечні явища; • гідрологічно небезпечні явища; • пожежі лісові та торф'яні; • масова загибель диких тварин. 	<ul style="list-style-type: none"> • інфекційні захворювання людей; • отруєння людей; • інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин; • ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками; • масові отруєння сільськогосподарських тварин 	<ul style="list-style-type: none"> • збройні напади, захоплення і утримання важливих об'єктів або реальна загроза здійснення таких акцій; • встановлення вибухового пристрою в громадському місці, установі, організації, підприємстві, житловому секторі, на транспорті; • зникнення або крадіжка з об'єктів зберігання, використання переробки та при транспортуванні; • виявлення або вилучення особливо небезпечних предметів та і речовин; • інші події (не класифіковані).

На території держави розташовано більше ніж 1700 хімічно небезпечних об'єктів, на яких зберігається понад 265 тис. тонн сильнодіючих отруйних речовин. Згідно з прогнозом Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України початкова кількість цих речовин на хімічно небезпечних об'єктах може збільшитися з 266 тис. тонн у 1998 році до 360 тис. тонн у 2015 році, а площа можливого ураження зросте від 5,4 млн. га до 7,0 млн. га. При цьому кількість хімічно небезпечних об'єктів і їх розміщення суттєво не зміняться.

Найбільш значні коефіцієнти хімічної небезпеки в Одеській та Донецькій областях, найнижчі — у Тернопільській області.

В Україні функціонує більше 1200 вибухо- і пожежонебезпечних об'єктів, на яких зосереджено більше 8600 тонн вибухо- та пожежонебезпечних речовин. Прогнозується зростання загальної кількості таких речовин до 11 500 тонн. При цьому сумарна площа зони можливого ураження може зрости від 1,8 до 2,4 тис. га (при збереженні кількості та розташування вибухо- і пожежонебезпечних об'єктів).

Помітний вплив на обмеження функціонування та розвиток населених пунктів України виявляє зона можливого катастрофічного затоплення від прориву каскаду Дніпровської ГЕС, що може скласти більше 0,8 млн га, де проживає біля 1,8 млн чол.

Впливовою складовою обмежень є сейсмічні зони Карпат, західної частини Одещини, півдня Криму. Загальна площа небезпечної сейсмічної активності в Україні складає 20%.

У великих промислових центрах зони від різних потенційно небезпечних виробництв багаторазово перекривають одна одну, що підвищує ступінь ймовірності ураження проживаючого населення. У кожному з таких найбільших міст, як Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Запоріжжя, Луганськ та інші розміщено більше 10 потенційно небезпечних об'єктів.

Поряд з високою концентрацією потенційно небезпечних виробництв спостерігається широке їх точкове поширення на території України. Для неї характерна також і підвищена щільність трубопровідного транспорту. Загальна довжина останнього біля 90 тис. км і включає потужні, головним чином транзитні, газо- і нафтопроводи, що йдуть із Росії у країни Східної та Західної Європи, а також такі продуктопроводи, як наприклад, аміакопровід з Поволжя на Одесу та інші.

У цілому, разом із територіями прояву сейсмонебезпечних факторів ареали потенційної загрози можуть становити біля 1/3 всієї території України.

Найбільш небезпечні об'єкти в основному сконцентровані у межах Придніпров'я, Донбасу. Одеської, Закарпатської. Івано-Франківської, Волинської, Кіровоградської областей.

Аналітичне визначення інтегрального показника небезпеки окремих регіонів України виявило, що найбільші його значення спостерігаються у

Київській (0,091), Дніпропетровській (0,066), Одеській (0,065), Львівській (0,061), Донецькій (0,059), Запорозькій (0,057) областях.

Порівняльна характеристика інтегрального показника небезпеки наведена у таблиці 10.2.

Таблиця 10.2

Порівняльна характеристика інтегрального показника небезпеки

№ п.п.	Регіони	Інтегральний показник небезпеки
1	Автономна Республіка Крим	0,049
2	Вінницька	0,043
3	Волинська	0,033
4	Дніпропетровська	0,066
5	Донецька	0,059
6	Житомирська	0,033
7	Закарпатська	0,031
8	Запорозька	0,057
9	Івано-Франківська	0,040
10	Київська	0,091
11	Кіровоградська	0,021
12	Луганська	0,039
13	Львівська	0,061
14	Миколаївська	0,024
15	Одеська	0,065
16	Полтавська	0,049
17	Рівненська	0,029
18	Сумська	0,020
19	Тернопільська	0,024
20	Харківська	0,025
21	Херсонська	0,029
22	Хмельницька	0,028
23	Черкаська	0,028
24	Чернівецька	0,029
25	Чернігівська	0,029

У зв'язку з цим, Кабінет Міністрів України затвердив перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку (Постанова КМ України від 27 липня 1995 р. № 554 «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену небезпеку»).

10.1.3. Державна політика в сфері техногенної та природної безпеки

Пріоритетами національних інтересів України в техногенно природній сфері є забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів. З урахуванням цього основними функціями суб'єктів системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру в сфері забезпечення національної безпеки є:

- вироблення концепцій, стратегій і програм у сфері техногенно-природної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації існуючих загроз національним інтересам України;
- створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи;
- удосконалення організаційної структури системи відповідно до завдань, що ставляться;
- комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи;
- підготовка сил та засобів суб'єктів системи до їх ефективного застосування згідно з призначенням;
- постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в техногенно-природній сфері, прогнозування змін, що відбуваються в ній, та потенційних загроз національній безпеці;
- прогнозування та оцінка наявних загроз, дестабілізуючих чинників, причин їх виникнення та наслідків прояву;
- розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України;
- запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;
- оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки в цій сфері та визначення витрат на ці цілі;

- участь у двосторонньому і багатосторонньому міжнародному співробітництві в галузі безпеки, спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки.

Виконання цих функцій дозволить забезпечити належний рівень безпеки та захисту населення в Україні, об'єктів економіки і національного надбання держави від негативних наслідків надзвичайних ситуацій, що розглядається як невід'ємна частина державної політики забезпечення національної безпеки і державного будівництва.

Основні напрями державної політики в галузі екологічної безпеки передбачають такі пріоритетні завдання:

- проведення екологічного аудиту кризових територій України, що включає визначення контрольних рівнів забруднення територій, які є нормами для територій на найближчі 1—3 роки, та можливість їх реального досягнення; першочергове проведення екоаудиту у високо-урбанізованих районах і містах;
- здійснення перебудови техногенного середовища, технічного переоснащення виробничого комплексу на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів, застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблем знешкодження й використання всіх видів відходів;
- налагодження ефективного екологічного контролю за науково-дослідними роботами зі створення об'єктів штучного походження, їх проектуванням, побудовою та функціонуванням для управління техногенними навантаженнями, раціональним використанням природних ресурсів і розміщенням продуктивних сил;
- проведення класифікації регіонів України за рівнями техногенно-екологічних навантажень, створення карт техногенно-екологічних навантажень;
- розробка методології визначення ступеня екологічного ризику для довкілля, зумовленого техногенними об'єктами;
- проведення досліджень для створення системи моделей моніторингового контролю за об'єктами спостережень у промисловості, енергетиці, будівництві, транспорті й сільському господарстві;
- комплексне очищення газових викидів і стічних вод з одночасною утилізацією вилучених продуктів та подальшою переробкою їх;
- розробка та здійснення програм створення вискоелективних систем очищення газових викидів і стічних вод;
- здійснення програм комплексної переробки відходів;

- здійснення програм щодо виведення з експлуатації виробництв з екологічно недосконалими технологіями в усьому технологічному циклі;
- розробка та впровадження систем запобіжного технологічного моніторингу навколишнього природного середовища на об'єктах із підвищеним екологічним ризиком;
- розробка та впровадження технологічних процесів і обладнання для використання енергетичного потенціалу шахтного метану;
- розробка та впровадження технологічних схем очищення й використання мінералізованих шахтних вод;
- розробка та впровадження екологічно безпечних способів консервації шахт.

Механізм організаційно-правового забезпечення екологічної безпеки – це сукупність державно-правових методів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, на запобігання погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для населення і природних систем, на локалізацію проявів екологічної небезпеки. До функцій такого механізму належать організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчовиконавчі, забезпечувальні та охоронно-відновлювальні.

Організаційно-превентивні функції — це комплекс юридично значущих дій, спрямованих на виявлення екологічно небезпечних об'єктів, зон, територій і видів діяльності, впровадження і застосування відповідних важелів щодо запобігання виникненню екологічної небезпеки.

Регулятивно-стимулюючі функції — це система юридичних норм і правил, спрямованих на врегулювання відносин, забезпечення дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки.

Розпорядчовиконавчі функції — це цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених органів чи служб щодо реалізації функцій і заходів у галузі екологічної безпеки.

Забезпечувальні функції — це система юридично значущих дій, спрямованих на запобігання екологічним правопорушенням, захист прав людини на екологічно безпечне життя і пов'язаних із ним інших екологічних прав та застосування до осіб засобів державно-правового примусу в разі порушення ними вимог і норм екологічної безпеки.

Охоронно-відновлювальні функції — це комплекс організаційно-правових методів, спрямованих на локалізацію проявів екологічної небезпеки, здійснення ліквідаційних робіт, визначення правового режиму територій відповідно до рівня екологічного ризику і встановлення статусу осіб, які потерпіли від наслідків екологічної небезпеки.

10.2. ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ. УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ*

Суспільне виробництво є базисом соціально-економічного розвитку. Основу суспільного виробництва становлять економічні процеси, пов'язані з виробництвом і споживанням товарів і послуг. Можна стверджувати, що формування сталого розвитку і забезпечення національної екологічної безпеки в будь-якій країні неможливе без екологізації суспільного виробництва.

Під екологізацією економіки (за Л. Мельником) слід розуміти цілеспрямований процес перетворення економіки, спрямований на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва і споживання товарів і послуг у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, які реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях.

Екологізація — це зменшення інтегрального екодеструктивного впливу на довкілля процесів виробництва та споживання продукції.

Доцільно підкреслити принципову відмінність понять «екологізація» та «природоохоронна діяльність». Поняття «екологізація» ширше за поняття «природоохоронна діяльність». Останнє можна вважати складовим елементом трансформаційних процесів народногосподарського комплексу, які кваліфікуються як екологізація.

Таким чином, хоча екологізація і включає процеси природоохоронної діяльності, вона концептуально від неї відрізняється. Природоохоронна діяльність спрямована на охорону компонентів середовища від забруднення та іншого екодеструктивного впливу, тому вона фактично використовується для пом'якшення екологічної недосконалості існуючих технологій. Екологізація ж означає процес постійного екологічного вдосконалення, який спрямований на ліквідацію екодеструктивних факторів, а відповідно, і потреби в природоохоронних заходах.

Екологізація не є синонімом «охорони природи», вона спрямована на екологічне вдосконалення, тобто зниження потреби в охороні природи.

* Більш детально: Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми, ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.

Повертаючись до визначення екологізації, слід зауважити, що воно містить ще одне ключове поняття інтегрального екодеструктивного впливу.

Під інтегральним екодеструктивним впливом розуміють зведені до єдиної критеріальної бази результати негативних наслідків впливу на людину і природні системи процесів виробництва та споживання предметів і послуг.

Процеси екодеструктивного впливу ґрунтуються за п'ятьма ознаками:

- Забруднення;
- Порушення ландшафтів;
- Прямий вплив на організм людини;
- Вплив на характеристики людини як особистості;
- Прямий вплив на тварин і рослин.

Необхідно відзначити, що з наведених п'яти видів впливу тільки стосовно перших двох можна говорити про наявність науково-методичної та інформаційної бази дослідження, та й то не повною мірою. Зокрема, не дуже детально (на рівні якісних оцінок), досліджені наслідки електромагнітного, акустичного, біологічного та інших видів забруднення. Це ж стосується комплексної економічної оцінки антропогенного впливу на ландшафти.

Що стосується трьох інших видів деструкції, їх взагалі не прийнято пов'язувати з екологічним фактором. Між тим, що вони виникають саме внаслідок екологічної недосконалості суспільного виробництва, отже, мають досліджуватись, а головне враховуватись, при формуванні економічного механізму екологізації процесів виробничо-споживчого циклу. Отже, здійснюючи оцінку екологічного рівня процесів виробництва і споживання продукції, необхідно враховувати наслідки всіх п'яти зазначених видів екодеструктивної діяльності.

Рівень екологізації може бути визначений за такими напрямками:

- Економічні показники;
- Енергетичні показники;
- Земельні показники (footprint);
- Показники порівняння;
- Наявність чи відсутність екологічно «гарячих» місць.

При цьому екологізація виробництва передбачає постійне відтворення наукових ідей, інформаційних матеріалів, технічних засобів та технологічних рішень.

Соціальні передумови виникають тоді, коли соціальні інтереси, культурний рівень і особисті бажання людей сприяють виникненню екологічних потреб (передумови «необхідності»).

Економічні передумови створюються тоді, коли в економічній системі виникають економічні умови й організаційні механізми, що забезпечують для виробника економічну вигідність процесів екологізації (передумови «ефективності»).

Технологічні передумови виникають, коли у виробничій системі накопичуються достатні технічні засоби реалізації екологічних потреб (передумови «здійснюваності»). Економічні й технічні передумови формують групу «передумов достатності».

Розвиток екологічно обумовленої виробничої основи прямо пов'язано з розвитком екологічного попиту. Основні стадії екологічної трансформації виробництва повторюють стадії формування екологічного попиту:

- розвиток екологічного обладнання;
- екологічно обумовлене удосконалення технологій;
- підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;
- виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) стиль життя.

Можна орієнтовно дати часову оцінку періодів вищезгаданої екологічної трансформації виробничих систем, які проходили в розвинутих країнах. Перший період («бум екологічних споруд») пов'язується з 1970-ми роками, другий період (застосування маловідходних технологій) припав, головним чином, на 1980-ті роки, і третій період (підвищення ефективності) почався у 1990-ті роки минулого сторіччя. Початок четвертого періоду, можливо, слід очікувати наприкінці поточного десятиріччя.

Стадії екологізації виробництва (за Л. Мельником) можуть бути символічно названі етапами: (1) впровадження очисних споруд; (2) впровадження маловідходних технологій; (3) орієнтації на тотальну ефективність; (4) екологізації стилю життя.

Конкретизація цілей екологізації дає змогу сформулювати конкретні завдання трансформації господарського комплексу, до яких, зокрема, можуть бути віднесені:

- (1) реструктуризація економіки, галузей і регіонів;
- (2) перепрофілювання підприємств;
- (3) усунення (зменшення) потреби в екологічно несприятливих видах продукції чи послуг;
- (4) заміна екологічно несприятливих техпроцесів;
- (5) зниження ресурсомісткості продукції тощо.

Серед найважливіших принципів слід відзначити: принцип інтегрального підходу, що обумовлює необхідність обліку інтегрального ефекту дій у всьому ланцюжку циклу виробництва і споживання продукції; орієнтації на причини, що предбачає ліквідацію причин, а не боротьбу з наслідками; поділу відповідальності, що обумовлює встановлення адресності і ступеня відповідальності суб'єктів і об'єктів еко-деструктивної діяльності; адекватності інструментарію, що передбачає формування мотиваційного інструментарію, який відповідає даним обставинам; системного підходу, що передбачає вплив на всі об'єкти

і суб'єкти екологізації, які прямо чи побічно можуть сприяти досягненню цілей екологізації; максимальної ефективності, що обумовлює досягнення конкретних цілей екологізації з мінімальними витратами й отриманням максимальної віддачі коштів, спрямованих на розв'язання поставлених завдань.

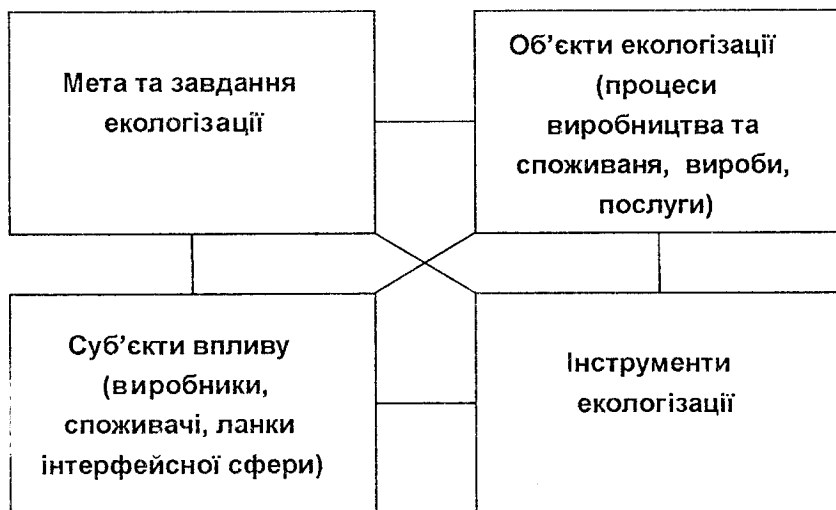

Рис. 10.2. Схема механізму реалізації завдань екологізації

Об'єкти екологізації. Під об'єктами екологізації слід розуміти об'єкти екодеструктивного впливу, які передбачається трансформувати для досягнення цілей екологізації. У свою чергу, під об'єктами екодеструктивного впливу варто розуміти процеси виробництва і споживання продукції або самі продукти (вироби, послуги, корисна робота), застосування (використання) яких створює причини екодеструктивного впливу.

Суб'єкти впливу. Аналіз потенційно можливих суб'єктів впливу дає змогу виділити кілька груп «діючих осіб» процесу експлуатації, тобто підприємства, організації і фізичні особи, впливаючи на які можна досягати цілей екологізації. Стосовно розглянутої проблеми екологізації вони умовно можуть бути названі первинними, вторинними, суб'єктами, що забезпечують, та суб'єктами, що впливають.

Первинні (безпосередні) суб'єкти – це ті, які безпосередньо несуть відповідальність за процеси екологічної деструкції. У цю групу можуть бути віднесені виробники і споживачі продукції, торгіві, транспортні

організації, що здійснюють рух продукції від виробника до споживача, а також підприємства, які проводять збір, переробку, поховання або рециркуляцію відходів.

Вторинні (непрямі) економічні суб'єкти – це ті, які впливають на первинних економічних суб'єктів і можуть сприяти прийняттю рішень останніми в напрямку реалізації політики екологізації. У дану групу можуть бути віднесені організації, які є будь-якими формами об'єднання первинних суб'єктів. Вони можуть виконувати функції наукового, інформаційного, освітнього забезпечення, в тому числі певні управлінські функції (відомства, асоціації виробників, торгові фірми, асоціації споживачів, центри перепідготовки кадрів тощо).

Суб'єкти, що забезпечують: це ті, що формують правове або мотиваційне поле впливу на перші дві групи. До цієї групи відносяться державні урядові органи, організації територіального адміністративного управління.

Суб'єкти, що впливають: це ті, що можуть здійснювати вплив на поведінку трьох зазначених вище груп суб'єктів. До даної групи можуть бути віднесені неурядові організації, засоби масової інформації, освітні і виховні установи тощо.

Інструменти екологізації. Основною функцією інструментів є формування системи мотивів для досягнення цілей екологізації. Стосовно причин екодеструктивного впливу мотиваційні інструменти можна розділити на дві групи: інструменти прямої мотивації та інструменти непрямой мотивації.

Інструменти прямої мотивації орієнтовані безпосередньо на об'єкти екологізації: або самі фактори екодеструктивного впливу (тобто процеси, шкідливі речовини тощо), або продукти і послуги, які є носіями екодеструкції (тобто їх виробництво і споживання пов'язане зі шкідливим впливом на середовище).

Інструменти непрямой мотивації орієнтуються не на показники екодеструктивної діяльності, а на продукти і послуги, що побічно можуть створювати умови для досягнення цілей екологізації (наприклад, завдяки обмеженням поширенню певних товарів і послуг, гарантіям якості тощо).

Дія мотиваційних інструментів може поширюватися на весь життєвий цикл виробу або акцентуватися на певній стадії циклу чи окремому критерії.

Екологізація виробництва — це поступове розширення дії екологічних пріоритетів у виробничій діяльності, підвищення екологічної освіченості й свідомості управлінського персоналу, поступове проникнення екологічних нововведень у виробництво, екологічна модернізація виробництва.

Екологізація виробництва може здійснюватися різними шляхами: впровадженням раціонального природокористування (заощадження природних ресурсів, економія витрат сировини, палива та енергії тощо) та проникненням екологічних нововведень у промисловість (виробництво продукції тривалого і багаторазового використання, споживання відновних природних ресурсів взамін невідновних, комплексне перероблення сировини та утилізація відходів виробництва і споживання, мінімізація розсіюваних і невідновних відходів, використання нетрадиційних джерел енергії тощо). Отже, в результаті екологізації виробництва отримують модернізовану модель з поліпшеними еколого-економічними характеристиками, яка може бути одержана лише завдяки застосуванню системного підходу.

Одним із основних шляхів екологізації промисловості є вдосконалення і модернізація технології виробництва, у тому числі уловлювання викидів, комплексна переробка стічних вод і відходів та використання продуктів переробки як вторинної сировини, тобто перетворення забруднювальних речовин на корисні продукти. Другий напрям екологізації виробництва полягає в очищенні викидів і стоків від забруднення. Третій — це виробництво обладнання та устаткування для здійснення екологічно безпечних («зелених») технологій. Очікують, що останній напрям, пов'язаний з виробництвом устаткування для «зелених» технологій, набуватиме дедалі більших масштабів у промисловості розвинених країн.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сутність та законодавчі засади ресурсно-екологічної безпеки.
2. Поняття екодеструктивного впливу на довкілля.
3. Класифікація видів екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.
4. Сутність екологізації. Управління процесом екологізації.
5. Інструменти екологізації виробництва.

ТЕМА 11

РИНКОВІ ВАЖЕЛІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

11.1. ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

11.1.1. Система управління навколишнім середовищем

В існуючому нині тлумаченні понять визначення менеджмента і управління (адміністрування) трохи відмінні один від одного. В епоху А. Файоля, творця теорії адміністрації, в іноземній і російськомовній літературі терміни «управління» і «адміністрування» були синонімами. В останні десятиліття виник термін «менеджмент».

У вітчизняній літературі (у тому числі, у перекладах документів ISO 14000) термін «екологічний менеджмент» замінений «управлінням якістю навколишнього середовища», а в деяких випадках -- «екологічним управлінням».

Однак, твердження про те, що ці дефініції – синоніми – досить спірно. Доказом цьому служать усталені формулювання щодо традиційних понять науки управління.

Спробуємо розмежувати ці два поняття, використовуючи як ознаки розходження співвідношення і ступінь уваги до внутрішнього і зовнішнього середовища організації. В англійській літературі таке розходження робиться для чіткого розмежування понять «управління бізнесом» (management) і «управління в державному секторі» (administration), що правда, існують і симбіози – public management, business administration тощо і кінцевим виходом інвентаризації визначень може стати глосарій основних термінів за видами управління (табл. 11.1). Правомірно ці дефініції поширити і на область екологічних відносин.

Глосарій основних понять науки управління

Поняття	У широкому змісті	У вузькому змісті
Управління	Уся система класів, відносин і явищ управління в природі і суспільстві	Технологічна організація об'єкта управління
Менеджмент	Загальний принцип соціального керування; влада і мистецтво керування людьми	Керування виробництвом, діяльність по організації досягнення поставлених цілей
Адміністрування	Адміністративно-державне керування; соціально-політичний менеджмент	Розробка і постановка цілей, визначення політики організації
Керівництво	Ієрархічна система інститутів влади	Безпосереднє керування людьми

Наукове уява про управління як вид діяльності успішно розвивалося завдяки структурно-функціональному аналізу, розробка якого призвела в 1916 р. до відкриття Анрі Файоєм п'яти істотних його функцій – передбачення, організації, розпоряджання, координації і контролю. Причому функціональний підхід до дослідження управління широко представлений не тільки в науці. Він чітко просліджується й у практичній діяльності – в елементному визначенні управління як системи і ряду функціональних підсистем, методах проектування робіт і організаційних структур, посадових інструкціях, поетапності процесів управління, фіксованих процедур тощо.

Одночасно має місце й інше – предметне – визначення управління як сукупності відносин, що виникають між членами організації при здійсненні цілеспрямованої діяльності. У ньому розглядаються процес і результат впливу одного учасника на інший.

Саме для визначення структури і процесу управлінських функцій всередині організації будь-якого типу і пропонується зберегти термін «менеджмент». Суб'єктом такого роду відносин є керуючий будь-якого рівня ієрархії, об'єктом – будь-який член організації чи її підрозділ. Відповідно до прийнятого в міжнародних стандартах визначеннях,

Система екологічного менеджменту (СЕМА) – це частина загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси

для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів і удосконалювання екологічної політики.

При цьому в спрощеному розумінні «менеджмент» – це уміння домагатися поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей; функція, вид діяльності з керівництва людьми в найрізноманітніших організаціях. Менеджмент (у тому числі екологічний) – це також область людського знання, що допомагає здійснити цю функцію в тих випадках, коли потрібне знання більш високого порядку. Значущість менеджмента була особливо ясно усвідомлена в 30-і роки. Уже тоді стало очевидним, що діяльність ця перетворилася в професію, область знань – у самостійну дисципліну, а соціальний прошарок – у дуже впливову суспільну силу. Що ж стосується екологічного менеджменту, то, на думку вчених, його активний розвиток пов'язаний із прийняттям на початку 90-х років «Порядку денного на XXI століття».

Вперше термін «менеджмент» стосовно сфери вітчизняного управління природоохоронною діяльністю був застосований відомим українським вченим в області економіки й екології д.е.н. В.Я. Шевчуком.

Далі, в антології розвитку цього напрямку з'являються різні трактування і тлумачення. З'являється такий термін, як «економічний менеджмент природокористування», під яким варто розуміти сукупність організаційно-управлінських і економічних інструментів регулювання відносин між суб'єктами управління (органи законодавчої і судової влади) і об'єктами, в даному випадку – природокористувачами. Таким чином, ця дефініція включає питання регулювання економічної відповідальності природокористувача за використання природних ресурсів, що розглядаються як сировина і як приймач техногенних забруднень; питання формування еколого-економічного, фінансово-кредитного механізму організації природоохоронної діяльності в масштабі країни, регіону, міста, району, фірми, підприємства, організації тощо.

Сьогодні, виходячи з найбільш істотних розходжень у поняттях «екологічне управління» і «екологічний менеджмент» у прикладному аспекті, фахівцями пропонуються наступні визначення:

Екологічне управління – діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином, спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку і реалізацію відповідних цілей, проектів і програм, а екологічний менеджмент – ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості.

Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах із усіма зацікавленими в його діяльності сторонами, у чому і вбачається основна перевага екологічного менеджменту в порівнянні з традиційним формальним екологічним управлінням.

Можна констатувати, що існують також істотні розходження у трактуванні даних понять (табл. 11.2).

Таблиця 11.2

Відмінності в поняттях

Відмінності	Екологічне управління	Екологічний менеджмент
Наявність нових функцій	Відсутні	екологічне планування, екологічний інжиніринг, екологічний аудит, екологічний маркетинг, екологічна освіта і культура
В інструментах екополітики	в основному адміністративно-командні і, додатково, економічні	економічні, у т.ч. ринкового характеру з елементами адміністративно-командного стилю
У мотивах	обов'язкова у своїй основі діяльність	свідомо добровільна та ініціативна діяльність
У рівнях централізації	здійснюється органами державної влади та економічних суб'єктів національного і регіонального рівнів	здійснюється економічними суб'єктами на базі державного регулювання
Заохочувальні стимули	Відсутні	Присутні

Варто підкреслити, що, незважаючи на розходження, функції екологічного управління та екологічного менеджменту в цілому збігаються. Разом з тим для екологічного менеджменту притаманний істотний розвиток, поглиблення і розширення ряду функцій і відповідної діяльності, що у традиційному екологічному управлінні реалізуються поверхнево і формально, наприклад, стосовно обґрунтування екологічної політики і зобов'язань, організації зовнішньої екологічної діяльності, перегляду та удосконалювання системи стимулів.

Таким чином, з розвитком екологічного менеджменту значно розширюються і видозмінюються традиційні функції екологічного

управління. Так, функція аналізу й оцінки результатів екологічної діяльності у першу чергу починає визначати задачі аудитування системи екологічного менеджменту, які відсутні в традиційному керуванні.

Разом із тим, на думку вчених, і екологічне управління, і екологічний менеджмент можна визначити як комплексну різнобічну діяльність, спрямовану на реалізацію екологічних цілей проектів і програм.

Таким чином, резюмуючи, можна сказати, що на практиці під екоменеджментом варто розуміти сукупність адміністративно-командних і ринкових важелів і стимулів, що забезпечують усвідомлену зацікавленість ресурсокористувачів у виборі найбільш ефективних управлінських рішень у сфері природокористування, у тому числі як на макро-, так і на мікрорівні. Таким чином, екологічний менеджмент як поняття «частини загальної системи управління підприємством, що включає організаційну структуру, обмежене коло відповідальності, управлінські процедури і процеси, а також ресурси, необхідні для визначення і впровадження екологічної політики підприємства» відповідає сутності міжнародних стандартів ISO-14000.

До речі, західні аналоги визначення цієї дефініції поширюються тільки на рівень підприємства.

Для реалій України необхідна відповідна коректура цього поняття з огляду на, що без трансформації загальної системи управління природоохоронною діяльністю в цілому, тобто в масштабах країни, неможливо говорити про реформування системи управління на локальному рівні, тобто на рівні організацій. Це визначено мотивацією і спонукальними стимулами реалізації СЕМА (система екологічного менеджменту та екоаудиту). Мова йде про підготовку відповідного базового підґрунтя (законодавчого, нормативного, економічного), яке б забезпечувало розвиток екологічного менеджменту в Україні. У даний час можна стверджувати, що системи спонукальних стимулів упровадження СЕМА в Україні і за кордоном значно відрізняються (рис. 11.1).

Для Заходу – це усвідомлене бажання підвищити свій імідж і ввійти до числа лідерів на ринку, що дає додаткові шанси одержати гарантію банку на кредит (позичку); в Україні – прагнення підприємства одержати в законодавчому порядку систему пільг (в оподатковуванні, кредитуванні, соціальних програмах).

Це пояснюється тим, що для українських ресурсокористувачів ще не сформувався те доброзичливе макросередовище, яке спонукало б їх до самостійного пошуку дієвих управлінських рішень, які викликані:

- існуючою централізацією в області управління природоохоронною діяльністю в Україні;
- домінуванням ще донедавна державної форми власності;

- нерозробленістю теоретико-методичних аспектів адаптації міжнародних стандартів в області екоменеджменту до реальних умов в Україні;
- недостатнім рівнем розвитку екологічної самосвідомості та екологічної культури;
- низьким рейтингом вітчизняних виробників на світовому ринку.

Рис. 11.1. Система спонукальних мотивів (стимулів) упровадження СЕМ

У результаті конкретна участь екологічного менеджменту в моделях ринкових трансформацій в Україні дотепер ще чітко не простежується. Про це, зокрема, свідчить і аналіз деяких підготовлених Урядом України державних програмних документів, до числа яких належить Програма «Україна-2010», в проєкті якої ні в структурному, ні в змістовному плані не відбито критерії екологічної політики і екологічнобезпечні пріоритети розвитку держави.

Отже, з огляду на те, що в даний час йде безперервний процес трансформації економіки України в екологічно безпечну економіку, пошук шляхів реформування у цьому напрямку невід'ємний від механізму реалізації системи екологічного менеджменту.

Ця установка закладена, зокрема, в «Основних напрямках державної політики України в сфері охорони середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки», а також Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року. Виходячи

з них, реформування економічної системи і перехід до ринку повинні підвищити не тільки ефективність національної економіки, а й сприяти ліквідації субсидій на використання природних ресурсів і поліпшенню стану навколишнього середовища завдяки застосуванню різних інструментаріїв екологічного менеджменту і екоаудиту.

Щодо перспектив розвитку екологічного менеджменту в Україні можна констатувати, що в даний час уже створено деякі законодавчі й організаційно-правові передумови його впровадження. Зараз ведеться робота з боку Мінприроди щодо внесення доповнень у природоохоронне законодавство відносно врахування вимог міжнародних стандартів. Нині при Мінприроди успішно функціонує Центр екологічного менеджменту, сертифікації та аудиту, основною метою діяльності якого є пропаганда передового досвіду екологічного управління.

Зрозуміло, це лише перші кроки розвитку екоменеджменту в Україні на важкому етапі макрореформ. Однак уже вони, за оцінками аналітиків, переконливо свідчать про те, що держава має намір узяти під свій контроль і патронат формування системи державного екологічного менеджменту, що має чотири основні функції. Це насамперед:

- прийняття і реалізація природоохоронного законодавства;
- контроль за екологічною безпекою;
- забезпечення проведення природоохоронних заходів;
- досягнення погодженості дій державних і громадських органів.

З них найбільш розвинуті перші дві функції. Під них створено відповідну організаційну інфраструктуру, до якої входять органи екологічної експертизи й екологічної інспекції. Менш розвинуті цільові функції забезпечення й узгодження, які є підґрунтям управлінської піраміди.

Необхідність трансформації цих функцій дуже актуальна, оскільки в Україні розпочалась радикальна економічна реформа, мета якої – перехід від командної, планово-розподільної економіки до соціально-орієнтованої ринкової моделі. Однак перш, ніж говорити про перспективи розвитку екологічного менеджменту, необхідно розкрити змістовну суть самого поняття і його науково-теоретичні основи.

11.1.2. Міжнародні стандарти ISO-14001 та їх адаптація в Україні

Уперше дефініція «екологічний менеджмент» пролунала в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., у якому підкреслювалось, що «екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва». Разом із тим на сьогодні не існує єдиних загальноприйнятих визначень екологічного менеджменту.

Для України поняття екологічного менеджменту є досить новим і дотепер не закріплено законодавчо. Тим часом у міжнародній практиці вже є спроби його реалізації в практичних механізмах діяльності зі своєю правовою, нормативно-методичною й економіко-регулюючою базою. При цьому система екоменеджменту і екоаудиту (СЕМА) розглядається як важіль регулювання забруднення, коли відповідальність і партнерство відіграють рівноправну роль в охороні середовища. Разом з тим, це ринково-орієнтований механізм, а не інструмент адміністративно-командної системи.

Перш ніж розглянути сутність даного поняття, спробуємо простежити хронологію його розвитку та зв'язок із розробкою стандартів і міжнародних рекомендацій. Початковим етапом розвитку екологічного менеджменту можна вважати розробку в 1992 р. Стандарту в області систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Management Systems), що був підготовлений і випущений Британським інститутом Стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості. При цьому BS 7750 цілком вписується у вимоги стандарту якості BS 5750 і ISO 9000 і не визначає вимог до природоохоронної діяльності підприємства, але містить рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту.

Пізніше стандарт став підґрунтям для підготовки таких міжнародних документів:

- У березні 1992 року Європейським Співтовариством були випущені «Вимоги до екоаудитування», підготовлені відповідно до п'ятої програми екологічних заходів ЄС, яка заснована на висновках і рекомендаціях доповіді Гру Брундтланд «Наше загальне майбутнє», та віддає перевагу превентивним заходам і принципам розподілу відповідальності щодо охорони навколишнього середовища.

Цьому сприяла і поява в загальноєвропейській системі захисту навколишнього середовища і контролю над її забрудненням нового інструменту, відомого як система EMAS (Environmental Management and Audit System) – система екологічного менеджменту і екоаудиту.

- У 1993 році були остаточно погоджені та опубліковані вимоги до створення Системи екологічного менеджменту й аудитування (Eco-management and audit scheme or EMAS); підприємства ж одержали можливість бути сертифікованими відповідно до вимог EMAS лише з 1995 року.

Вважається, що моделлю для розробки європейського рекомендаційного документа EMAS (Environmental Management and Audit System) послужив британський стандарт BS 7750. Однак, багато експертів вважають, що майбутнє належить всесвітній системі стандартів, підготовленій міжнародним інститутом ISO.

- Появу ISO 14000 – серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту на підприємствах і в компаніях – називають однією з найбільш значних міжнародних природоохоронних ініціатив.

ISO (ISO) – скорочена назва Міжнародної організації зі стандартизації (International Organization for Standardization), яка була створена після другої світової війни. Багато хто помилково вважає, що ця організація відноситься до системи ООН. Необхідно уточнити, що ISO – неурядова організація; її можна вважати федерацією 110 національних органів зі стандартизації. У її рамках функціонують біля 180 профільних технічних комітетів, близько 650 підкомітетів і 2830 спеціалізованих груп, у роботі яких беруть участь приблизно 30 тис. експертів. Центральний секретаріат підтримує контакти приблизно з 500 міжнародними організаціями. Такі широкі зв'язки дозволяють безболісно досягати консенсусу при розробці і затвердженні нових стандартів.

Задача ISO – сприяти розробці повсюдно визнаних стандартів, правил та інших аналогічних документів з метою полегшення міжнародного обміну товарами і послугами. Усі стандарти ISO є добровільними; вони можуть затверджуватися як обов'язкові на національному рівні чи в межах окремих підприємств, організацій тощо.

Передбачається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на трьох рівнях:

1. Організаційному – через поліпшення екологічного «поводження» корпорацій.
2. Національному – через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компонентів державної екологічної політики.
3. Міжнародному – через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Розробка ISO 14000 стала результатом Уругвайського раунду переговорів зі Всесвітньої торгової угоди і зустрічі на вищому рівні з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розроблялись Технічним комітетом 207 (TC 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з урахуванням уже зарекомендованих міжнародних стандартів за системами менеджменту якості продукції (ISO 9000), відповідно до яких у даний момент сертифіковано більш ніж 70000 підприємств і компаній в усьому світі.

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи екологічного менеджменту організацій (підприємств чи компаній). Тому центральним документом стандарту вважається ISO 14001 – «Специфікації і посібник з використання систем екологічного менеджменту».

Всі інші документи розглядаються як допоміжні – наприклад, ISO 14004 містить більш розгорнутий посібник зі створення системи еко-

логічного менеджменту, серія документів 19011 визначає принципи та настанови здійснення екологічного аудиту СЕМА.

Серія 14040 визначає методологію «оцінки життєвого циклу», що може використовуватися при оцінці екологічних впливів, пов'язаних із продукцією організації (таку оцінку потребує стандарт ISO 14001).

Як уже відзначено, стандарт ISO 14001 встановлює вимоги до системи екологічного менеджменту, що дозволяють будь-якому підприємству сформулювати екологічну політику і мету відповідно до вимог природоохоронного законодавства своєї країни. У стандарті наведено основні терміни і визначення, а також викладено рекомендації в області екологічної політики, планування, цілей і задач, програми і системи екологічного менеджменту. Відповідно до наведених рекомендацій будь-яке підприємство може створити систему екологічного менеджменту, розвивати його функції і забезпечувати підтвердження відповідності цієї системи вимогам стандарту.

Незважаючи на добровільність стандартів, за словами голови ISO/TC 207 (технічної комісії, що розробляє ISO) Джима Діксона, через 10 років від 90 до 100 відсотків великих компаній, включаючи транснаціональні компанії, будуть сертифіковані відповідно до ISO 14000, тобто одержать свідчення «третьої сторони» про те, що ті чи інші аспекти їхньої діяльності відповідають цим стандартам. Українські підприємства можуть захотіти одержати сертифікацію за ISO 14000 у першу чергу тому, що така сертифікація (чи реєстрація за термінологією ISO) буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках (наприклад, нещодавно ЄС оголосило про свій намір допускати на ринок країн Співдружності тільки ISO-сертифіковані компанії).

Серед інших причин, по яких українському підприємству може знадобитися сертифікація чи впровадження СЕМА, можна назвати такі, як:

- поліпшення іміджу фірми в області виконання природоохоронних вимог (у т.ч. природоохоронного законодавства);
- економія енергії та ресурсів, у тому числі тих, що спрямовуються на природоохоронні заходи за рахунок більш ефективного управління ними;
- збільшення оціночної вартості основних фондів підприємства;
- бажання завоювати ринки «зелених» продуктів;
- поліпшення системи управління підприємством;
- інтерес у залученні висококваліфікованої робочої сили.

За задумом ISO, система сертифікації повинна створюватися на національному рівні. Судячи з досвіду таких країн, як Канада, що лідирує у процесі створення національної інфраструктури сертифікації, головна роль повинна належати національним агентствам зі стандартизації, таким як Держстандарт, а також Торгівельно-промислові палати, союзи підприємців тощо.

Очікується, що стандартний процес реєстрації в Україні буде займати від 12 до 18 місяців, приблизно стільки ж часу, скільки займає впровадження на підприємстві системи екологічного менеджменту.

Оскільки вимоги ISO 14000 багато в чому перетинаються з ISO 9000, можлива полегшена сертифікація підприємств, що вже мають документ відповідності ISO 9000. Надалі передбачається можливість «подвійної» сертифікації для зменшення загальної вартості. «Сертифікація в рамках ISO 9000 – це 70% роботи із сертифікації в рамках ISO 14000», – стверджує одна з консультантських фірм.

При цьому слід зазначити, що офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними, оскільки не заміняють законодавчих вимог. Організація може використовувати стандарти ISO 14000 як для виявлення внутрішніх недоліків, так і для зовнішніх. Крім того, організація може одержати формальну сертифікацію від третьої (незалежної) сторони, але можна вважати, що впровадження стандартів ISO 9000, прагнення одержати формальну реєстрацію і документально обґрунтувати заяву про випуск «екологічно чистої» продукції, мабуть, і надалі буде рушійною силою впровадження систем екологічного менеджменту. Разом із тим сертифікація підприємства за ISO 14000 може розглядатися як проміжний крок до узгодження його діяльності з вимогами EMAS, оскільки принципи EMAS більш прогресивні і створюють більш надійну основу для досягнення основної мети введення стандартів в області екологічного менеджменту – зменшення рівня негативного впливу виробничого сектора на навколишнє середовище.

При цьому принципово нове в даній системі є те, що в сфері регулювання еколого-економічних взаємин основний тиск робиться на внутрішньо-фірмові методи захисту навколишнього середовища. Нова система EMAS, на відміну від уже відомих державних стратегій в області захисту навколишнього середовища, не розрахована на цінове, кількісне (наприклад, установлення обсягів шкідливих викидів), технологічне та інше регулювання. Вона також не націлена ні на розширення економічної відповідальності, ні на обмеження волі дій підприємств. Мова йде скоріше про створення для підприємств таких стимулів, економічних – у першу чергу, що спонукають їх до добровільного прийняття офіційних директив в області екологічного менеджменту.

Однак система EMAS не є обов'язковою до застосування, а лише визначає на основі економічних факторів рамкові умови добровільної участі в ній. Це свідчить про те, що вона становить не примусово-правовий, а чисто ринковий інструмент.

Подібний підхід заслуговує на увагу як з позиції окремого підприємства, так і з макроекономічних позицій. При цьому зберігається індивідуальна воля вибору рішень і заохочується інноваційний екологічний менеджмент, а не його пасивна форма як доповнення до механізму законодавчого регулювання.

11.2. ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

11.2.1. Поняття та організаційно-правові засади

Екологічний аудит – це відносно новий ринковий механізм природокористування.

В Україні основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання визначає Закон «Про екоаудит».

Положення цього Закону поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Відносини у сфері екологічного аудиту в Україні регулюються, крім Закону «Про екоаудит», Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими актами законодавства та державними стандартами України.

Екологічний аудит проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем, укладеного відповідно до вимог Закону «Про екоаудит» та інших нормативно-правових актів.

Виконавці екологічного аудиту несуть визначену законом та договором відповідальність перед замовником за виконання визначених договором зобов'язань та достовірність висновків екологічного аудиту.

При проведенні обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є зацікавлений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, відповідний договір укладається після письмового погодження з керівником або власником об'єкта екологічного аудиту.

Термін проведення екологічного аудиту визначається договором.

Екологічний аудит як спеціальна функція системи екологічного управління спрямований на підвищення її ефективності шляхом оцінки характеристик функціонування системи, процедур екологічного моніторингу, визначення ступеня відповідності характеристик забруднення навколишнього середовища нормативним вимогам тощо.

Залежно від об'єкта аудиту визначається його тип, зміст потрібної інформації, досвід і кількість фахівців, які залучаються.

Об'єктом екологічного аудиту може бути ступінь відповідності функціональної діяльності підприємства нормативно-правовим актам у галузі охорони навколишнього середовища.

Екологічний аудит може виконуватися на замовлення органів нагляду, владних структур як контрольна процедура або як дія у відповідь на запит, що надійшов, наприклад, від громадських організацій. Такий аудит може проводитись і власником підприємства як звичайний елемент екологічного управління для оцінки можливих витрат під час екологічного страхування.

Під час аудиту системи екологічного моніторингу здійснюється аналіз накопичених статистичних даних моніторингу з визначенням потрібної точності вимірів і відповідності проведених вимірів очікуваним характеристикам.

При цьому розглядається: які параметри навколишнього середовища необхідно контролювати і чому; як регулярно слід проводити вимірювання; які використовуються методи, засоби вимірювань, контрольні зразки; як здійснюється добір зразків для аналізу; як обробляються дані вимірів тощо.

Прогнозні оцінки впливу на навколишнє природне середовище здійснюються в межах аудиту для зіставлення з фактичними впливами в процесі реалізації якого-небудь проекту. Параметри порівняння можуть стосуватися природного середовища (викиди в атмосферу, склад і кількість твердих відходів, рівень забруднення підземних вод, рівень радіації тощо), біологічної системи (структура біоспільнот, розміри популяцій, наявність хвороб тощо), людського співтовариства (існуюча інфраструктура, захворюваність населення, стан пам'яток тощо).

Аудит рівня екологічних ризиків передбачає складання переліку потенційно небезпечних об'єктів (технологічні процеси, устаткування, сировина, матеріали), відмова або порушення технології роботи з якими може призвести до негативних впливів на навколишнє середовище, на аналіз чинників, що можуть бути причиною аварій, катастроф.

Об'єктом аудиту можуть бути і фінансові ризики, пов'язані з відповідальністю за порушення допустимих рівнів впливу на навколишнє середовище. При цьому розглядаються встановлені штрафні санкції за екологічні порушення, величина витрат на очищення викидів, рекультивуацію земель, можливі компенсаційні виплати за порушення громадських прав тощо.

Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту (рис. 11.2) є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, відповідно до Закону «Про екоаудит» та інших актів законодавства України, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту.

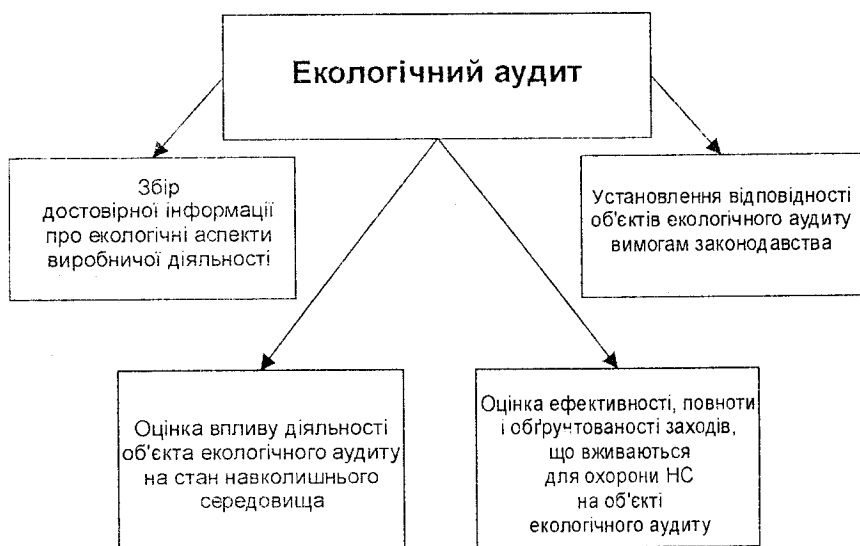

Рис. 11.2. Основні завдання екологічного аудиту

Основними принципами екологічного аудиту є:

- незалежність;
- законність;
- наукова обґрунтованість;
- об'єктивність;

- неупередженість;
- достовірність;
- документованість;
- конфіденційність;
- персональна відповідальність аудитора.

11.2.2. Сфери, види та фінансові механізми проведення екологічного аудиту

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, у разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем управління навколишнім природним середовищем, а також здійснення господарської та іншої діяльності.

Екологічний аудит в Україні може бути добровільним чи обов'язковим.

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення зацікавленого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України, у таких випадках:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передача або придбання в державну чи комунальну власність;
- передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічне страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону;
- в інших випадках, передбачених законом.

Об'єктами екологічного аудиту є:

- підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інш господарські об'єкти;
- системи управління навколишнім природним середовищем;

- інші об'єкти, передбачені законом.

Екологічний аудит може проводитися щодо підприємств, установ та організацій, їх філій та представництв чи об'єднань, окремих виробництв, інших господарських об'єктів у цілому або щодо окремих видів їх діяльності.

Суб'єктами екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересовані органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи.

Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог Закону «Про екоаудит». Еколого-аудиторська діяльність включає проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне та інші види забезпечення.

Критерії екологічного аудиту – вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту.

До критеріїв екологічного аудиту можуть належати також інші вимоги, визначені законодавством.

Критерії екологічного аудиту визначаються у договорі на проведення екологічного аудиту.

Докази екологічного аудиту – це документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена. Докази екологічного аудиту використовуються екологічним аудитором для визначення відповідності об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

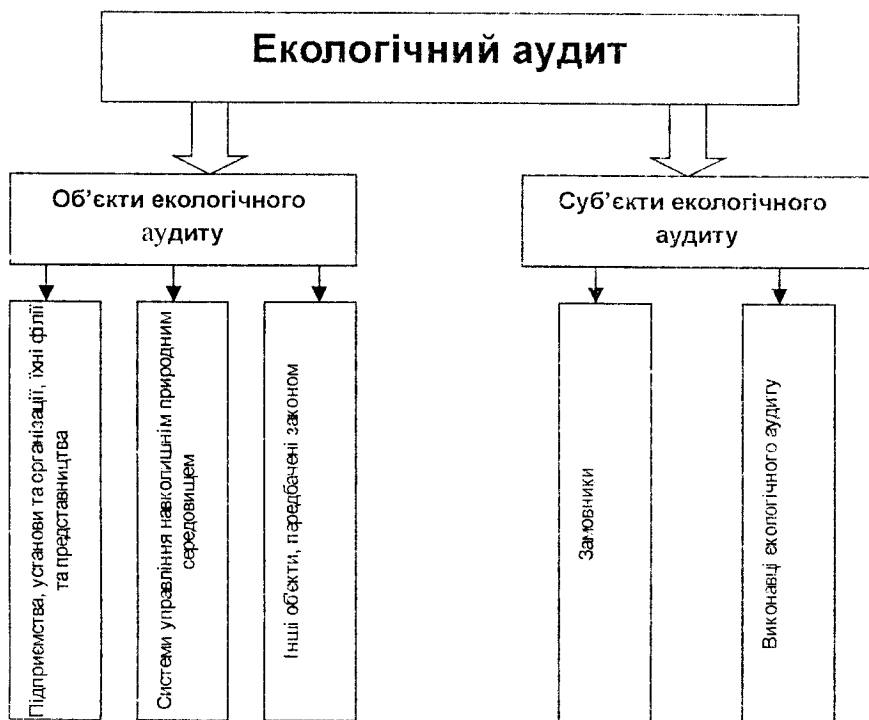

Рис. 11.3. Об'єкти та суб'єкти екологічного аудиту

Результати екологічного аудиту подаються у формі звіту про екологічний аудит, який має містити:

- загальні відомості про об'єкт та замовника екологічного аудиту;
- підстави для проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;
- відомості про виконавців екологічного аудиту;
- перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит;
- характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систем управління навколишнім середовищем, стану природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, час установлення, амортизація, придатність; відомості про сплату екологічних зборів і платежів, включаючи стан та можливості їх сплати та заборгованість, збитки, завдані навколишньому

природному середовищу, стан статистичної та іншої звітності з охорони навколишнього природного середовища на предмет відповідності її фактичним екологічним показникам;

- висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;
- відомості щодо підприємств, установ, організацій та осіб, яким надається звіт.

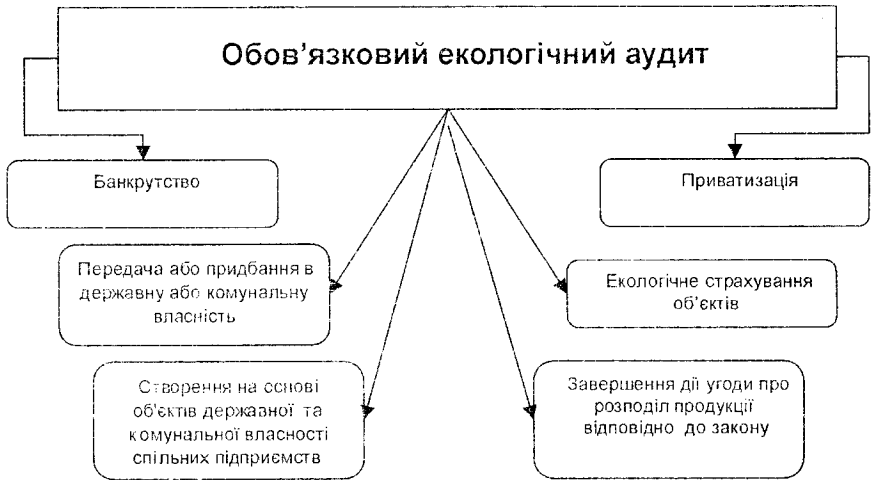

Рис 11.5. Умови проведення обов'язкового екологічного аудиту

Звіт про екологічний аудит може містити рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей.

Звіт про екологічний аудит є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбання об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Висновок екологічного аудиту – професійна оцінка об'єкта екологічного аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах екологічного аудиту та є головною складовою звіту про екологічний аудит.

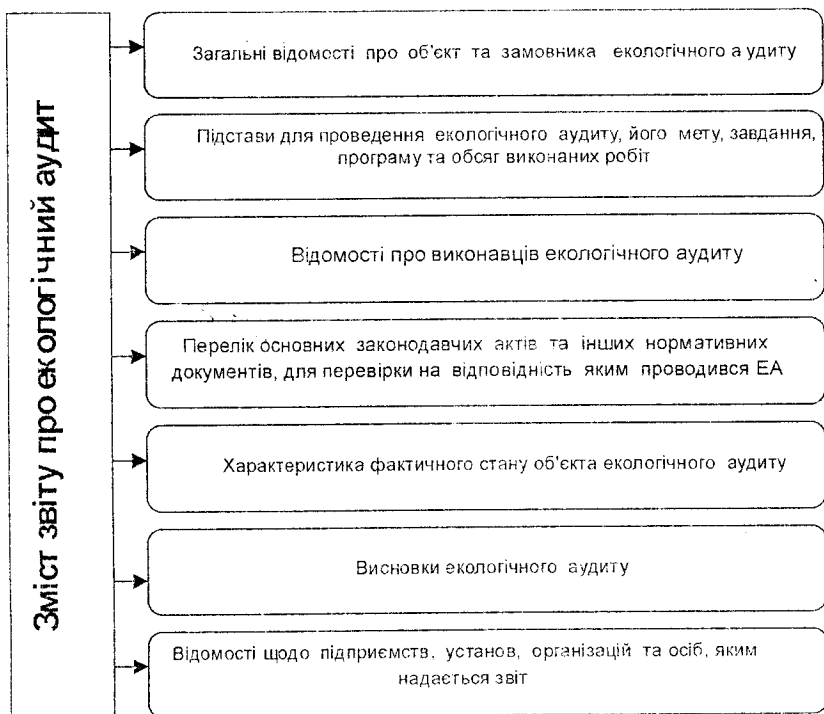

Рис 11.6. Звіт про результати екологічного аудиту

Висновок екологічного аудиту є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Екологічний аудит поділяється на внутрішній та зовнішній.

Внутрішній екологічний аудит об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органа, уповноваженого на управління ним, для власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення інших зацікавлених суб'єктів.

11.2.3. Міжнародні аспекти в галузі екологічного аудиту

Екологічний аудит як один із ефективних інструментів корпоративної політики зародився на корпоративному рівні на початку 70-х років ХХ ст., коли компанії Західної Європи і Північної Америки почали притягуватися до юридичної відповідальності за шкоду, завдану навколишньому при-

родному середовищу. Пов'язані з цим збитки примусили такі компанії оцінювати відповідність діяльності екологічному законодавству. За деякими ознаками таке оцінювання на той час відповідало методології проведення фінансового аудиту, тому й за аналогією дістало назву екологічного аудиту.

Нині екологічний аудит є всесвітньо визнаним механізмом підвищення не тільки екологічної, але й економічної ефективності виробництва, який має свою міжнародну й національну нормативно-правову базу. В Україні це перш за все державні стандарти серії ДСТУ ISO 14000, що відповідають міжнародним стандартам серії ISO 14000.

За визначенням цих стандартів екологічний аудит – це документально оформлений систематичний процес перевірки, який передбачає збирання та об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань критеріям аудиту, а також передбачає передавання результатів перевірки замовнику. Вказані стандарти допускають участь аудитора в коригувальних діях замовника через надання рекомендацій, що впливають із висновків аудиторського звіту.

На практиці сфера еколого-аудиторської діяльності може бути набагато ширшою за стандартне визначення залежно від намірів замовника щодо використання екоаудиту.

За визначенням Ради Європейського Союзу екологічний аудит — це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й задокументовану оцінку системи управління та процесів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, щоб:

- підвищити ефективність і полегшити контроль за діяльністю компанії, що впливає на навколишнє середовище;
- оцінювати узгодженість діяльності компаній з екологічною політикою.

Міжнародна торгова палата визначає екологічний аудит як інструмент управління, що охоплює систематичну, періодичну, задокументовану та об'єктивну оцінку відповідності організаційної системи екологічного управління і технологічних процесів екологічним цілям, що передбачає підвищення контролю за практичною діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища, а також оцінку відповідності виробництва екологічній політиці компанії, зокрема нормативним вимогам.

Найближчими українськими термінологічними еквівалентами терміна «екологічний аудит» можна вважати такі терміни, як «екологічне обстеження», «екологічний огляд». Тобто екологічний аудит визначає діагноз «екологічного здоров'я» підприємства, спроможність його «технологічного організму», виробничих систем самоочищатися і не

забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію і бути привабливим для залучення інвестицій. Саме тому західні компанії звертаються до екологічних аудиторів (юридичних або фізичних осіб), які можуть об'єктивно оцінити їх екологічний стан, визначити наявні відхилення від норм, тобто від вимог чинного природоохоронного законодавства або міжнародних стандартів, і накреслити заходи щодо приведення їх виробничої діяльності у відповідність із цими вимогами, а в кінцевому підсумку — підвищити їх котирування як на ринку продукції, так і на ринку інвестицій. Фахівці, що мають достатній досвід у впровадженні екологічного аудиту, характеризують останній як інструмент управління, який ґрунтується на системному підході і за допомогою якого оцінюється екологічна ефективність управління підприємством для збереження навколишнього природного середовища й підтримки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства за рахунок екологічно чистого виробництва.

У більш широкому філософському розумінні екологічний аудит — це засіб підвищення екологічної свідомості суб'єктів господарської діяльності й громадськості, що врешті-решт надає йому можливість зайняти провідне місце в механізмі екологізації виробництва і суспільства в цілому.

Характерними особливостями екологічного аудиту є його незалежність, конфіденційність, об'єктивність, системність, компетентність, ліцензійність та відповідність цілям, які визначаються замовником під час укладання договору на проведення екоаудиту. Ці особливості стандартизуються як на міжнародному (ISO 14000), так і на державному (ДСТУ ISO 14000-97) рівнях.

Еколого-аудиторська діяльність може здійснюватися на рівні:

- державних установ;
- галузі — оцінювання відповідності загальній екологічній політиці галузі;
- корпорації (корпоративний аудит);
- території (регіону, місцевості);
- підприємства.

Останнім часом стало характерним створення у великих компаніях власних програм проведення екологічних аудитів та спеціальних аудиторських підрозділів, які безпосередньо підпорядковані керівництву компанії.

В умовах дії принципів сталого розвитку, проголошених на Всесвітніх самітах у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі, і особливо впровадження принципу винуватця («забруднювач платить»), екологічний аудит набуває особливого значення для корпорацій, підприємств як засіб захисту корпоративних інтересів і в той же час як засіб гармонізації відносин із суспільством, державою.

У США, Японії, так само як і в ЄС, останнім часом дедалі більше простежується істотна залежність конкурентоспроможності компаній від їхньої екологічної політики та ефективності системи екоменеджменту й екоаудиту (EMAS).

Цю систему можна розглядати як приклад регулювання забруднення, коли відповідальність і партнерство відіграють однакову роль в охороні довкілля як ринковий механізм екоменеджменту й екоаудиту, а не як інструмент адміністративно-командної системи. Система спрямована на добровільне й гнучке прискорення процесу поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємств та узгодження діяльності підприємства з екологічними вимогами.

У постанові Ради ЄС № 1836/93 (Європейський регламент з екологічного управління і аудиту) зазначається, що цілі та принципи екологічної політики в ЄС полягають, зокрема, у запобіганні забрудненню, у його зменшенні й максимальній ліквідації на основі принципу «забруднювач платить», у забезпеченні ефективного управління ресурсами та у використанні чистих технологій, що сприяє самовідтворюваному розвитку суспільства. З цього випливає відповідальність корпорацій (підприємств) за розробку й упровадження екологічної політики, цілей та програм, а також ефективних систем екоменеджменту не тільки для дотримання вимог природоохоронного законодавства, а й для обґрунтованого безперервного поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємства. Це, у свою чергу, вимагає розуміння працівниками корпоративних підприємств доцільності такої політики та підготовки її до розробки і впровадження систем екологічного менеджменту.

Системи екоменеджменту мають містити процедури екологічного аудиту, що дозволить керівникам підприємств кваліфіковано та об'єктивно оцінити ступінь дотримання чинного екологічного законодавства й ефективність цих систем під час здійснення екологічної політики підприємства.

Основним об'єктом екологічного аудиту є корпоративне підприємство, система його екоменеджменту, територія, на якій воно розташоване (проммайданчик і зона прилеглої місцевості — 5 км за периметром), його виробнича й технологічні системи, постачальники, природоохоронні споруди, відходи.

Отже, предметом аудиту в межах підприємства стають усі системи забезпечення його життєдіяльності, тому правильніше розглядати підприємство як еколого-економічну систему з відповідною еколого-економічною безпекою діяльності.

Екологічний аудит здебільшого забезпечує підприємству не тільки екологічну, а й економічну безпеку. Систематичне проведення екоаудиту може запобігти банкрутству підприємства, зменшити витрати на ліквідацію непередбачуваних наслідків екологічної політики. Системи

екоменеджменту підприємства повинні функціонувати так, щоб показники екологічності постійно підтримувалися на рівні екологічних вимог, які невинно зростають, з тим щоб забезпечувати своєчасну некапіталомістку модернізацію технологічних вузлів, систем. Такі показники еколого-економічної безпеки мають велике значення як для стану екологічної безпеки, так і для економічного функціонування підприємства в цілому.

Прогрес у забезпеченні еколого-економічної безпеки визначається такими показниками екологічності, як:

- кількість природних ресурсів та енергії, що використовуються;
- ефективність використання ресурсів;
- кількість твердих відходів на одиницю продукції;
- кількість викидів у повітря;
- рівень утилізації відходів;
- рівень переробки матеріалів, що використовуються для пакування;
- кількість аварій, які вплинули на навколишнє середовище;
- кількість транспортних засобів на одиницю продукції;
- кількість газоподібних шкідливих речовин, що викидаються в навколишнє середовище, наприклад, NOx., SO₂, CO, HCl;
- інвестиції в природоохоронну діяльність;
- кількість і вартість екологічних штрафних санкцій;
- сума платежів стороннім організаціям за скиди стічних вод;
- інші витрати, пов'язані з природокористуванням.

Для пошуку шляхів скорочення екологічних витрат підприємство у функціональних межах свого екоменеджменту може періодично проводити спеціалізований аудит розрахунків платежів за використання природних ресурсів:

- за землю;
- за користування водними об'єктами;
- за розміщення відходів;
- за користування енергією тощо.

Крім того, обов'язковий екоаудит може здійснюватись у випадках:

- екологічного оцінювання нерухомого майна під час передавання прав власності;
- приватизації й банкрутства юридичних і фізичних осіб, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності;
- проведення екологічного страхування для визначення ставок чи розмірів страхових платежів та (або) відшкодування збитків, завданих порушенням вимог екологічного законодавства;
- кредитування юридичних і фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність;
- надання підприємствам, незалежно від форм власності, безповоротної допомоги з державних екологічних фондів;

- оцінювання діяльності з ліквідації наслідків аварій і стихійних катастроф;
- прийняття рішень державними органами щодо продовження дії ліцензії та дозволів, виданих підприємствам, установам, організаціям і громадянам, які здійснюють експлуатацію екологічно небезпечних об'єктів;
- виконання міжнародних зобов'язань України в галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки визначених урядом, керівництвом корпорацій.

Корпоративна програма екологічного аудиту має передбачати захист інтересів товаровиробників, еколого-економічний механізм ціноутворення.

Екоаудит здійснюється на основі звернення замовника (товаровиробника) до аудиторської фірми для надання кваліфікованої комплексної (правової, екологічної, технологічної, маркетингової, інжинірингової) або спеціалізованої допомоги у вирішенні інвестиційних, ринкових та природоохоронних проблем. У договорі (контракті) визначаються цілі екоаудиту. Вони можуть бути різними залежно від того, які проблеми виникли в замовника з постачальниками, технологічним та екологічним станом виробництва, з державними інспекційними органами, з інвесторами, суміжниками й у цілому з розвитком підприємства і конкурентоспроможністю його продукції.

Екоаудит може проводитися як у складі комплексу заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства, так і самостійно. У будь-якому випадку його висновки й рекомендації мають конфіденційний характер, що свідчить про захист інтересів товаровиробника.

Міжнародна співпраця в галузі екологічного аудиту здійснюється відповідно до законів та міжнародних договорів України.

Якщо міжнародним договором України згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші вимоги, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

З метою розвитку міжнародної співпраці в галузі екологічного аудиту можуть розроблятися спільні програми та проекти організації еколого-аудиторської діяльності та проводитися міжнародний екологічний аудит.

Міжнародним договором України може бути передбачено взаємне визнання результатів сертифікації екологічних аудиторів, а також висновків екологічного аудиту, проведених в Україні та іноземних державах.

11.3. ЕКОЛОГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ТА ІНЖИНІРИНГ

Екологічний маркетинг – функціональна діяльність, спрямована на задоволення потреб без порушення екологічної рівноваги і без впливу на стан здоров'я суспільства. Завдання екологічного маркетингу полягає у створенні умов для збереження навколишнього середовища, пристосування виробництва до вимог ринку, розробки екологічно чистої продукції та одержання додаткового прибутку за рахунок екологізації виробництва, у тому числі його «зеленої» модернізації.

Концепція маркетингу (за В. Шевчуком та інш.) полягає в тому, що в цілому досягнення цілей підприємства повинно здійснюватися через визначення потреб цільових ринків і забезпечення необхідної задоволеності більш ефективними й екологічно безпечними для життя людей і природи, ніж у конкурентів, засобами виробництва.

Необхідність проведення маркетингових досліджень у процесі екологічної модернізації виробничої системи може виникнути під час вивчення пропозицій щодо модернізації окремих технологічних систем, вузлів, агрегатів виробництва та очисних споруд. Тобто можуть бути застосовані більш досконалі та ефективні методи виробництва, очищення стічних вод, знешкодження відходів або екологічно вдосконалені діючі технології виробництва і виділення відходів за рахунок застосування новітнього обладнання, агрегатів, вузлів.

Основна мета екологічного маркетингу – поліпшення якості життя (якість, кількість, асортимент, доступність, вартість товару, якість природного середовища, якість культурного середовища).

Особливість екологічного маркетингу на рівні підприємства полягає в тому, що його не можна розглядати ізольовано від системи маркетингу підприємства. Він може функціонувати ефективно лише в умовах ефективної дії такої системи. Функції екологічного маркетингу може виконувати система екоменеджменту підприємства. Але ці функції будуть ефективними тоді, коли ефективно виконуються загальні функції системи маркетингу підприємства. Концепція такої інтегрованої ефективності — поєднання процесів діяльності з виробництвом товарів, ціноутворення, розповсюдження товарів і стимулювання, спрямованих на виявлення, обслуговування, задоволення споживачьких потреб для досягнення цілей, що стоять перед товаровиробником, із максимально можливим підвищенням якості життя, у першу чергу екологічної чистоти або якості.

При цьому під екологічними потребами споживачів (суспільства в цілому) слід розуміти ті потреби, задоволення яких не чинить екодиструк-

тивного впливу на споживачів, середовище їх існування та життєдіяльності і сприяє екологізації довкілля.

До екологічних товарів відносять ті, що є економічно ефективними і екологічно безпечними при їх виробництві, споживанні й утилізації.

Головним завданням екологічного маркетингу є формування ринку екологічних товарів з метою розв'язання суперечностей між економічним розвитком і необхідністю збереження та поліпшення якості довкілля.

Завданням екологічного маркетингу є також визначення потреби в екологічно безпечній та іншій продукції, а також інтенсифікації умов її збуту за мінімальних впливів на навколишнє природне середовище. Отже, **екологічний маркетинг – це управлінська функціональна діяльність у складі загальної системи менеджменту підприємства, спрямована на визначення, прогнозування та задоволення споживчих потреб таким чином, щоб не порушувати екологічної рівноваги навколишнього природного середовища і не впливати на стан здоров'я суспільства.**

До основних функцій екологічного маркетингу у виробничій сфері належать:

- вивчення попиту на екологічно безпечну продукцію, екологічне ціноутворення;
- планування екологічно безпечного асортименту, збуту і торговельних операцій;
- планування «зеленої» модернізації виробництва; вивчення пропозицій на основі висновків екологічних аудитів;
- здійснення діяльності, що пов'язана зі збереженням та вибором екологічно безпечного товаропересування;
- організація екологічно безпечного обслуговування споживачів.

У сфері природокористування маркетингові функції включають:

- освоєння природних ресурсів;
- встановлення платежів і цін на товари та послуги екологічного призначення для отримання прибутку суб'єктами природокористування;
- розвиток всебічних форм торгівлі товарами та послугами екологічного призначення;
- поділ ринків збуту товарів і послуг екологічного призначення відповідно до природно-географічних територій, регіонів та окремих зон;
- залучення до екологічного ринку іноземних інвесторів;
- освоєння природних ресурсів і створення на їх основі конкурентоспроможної на світовому ринку продукції екологічного призначення;

- мобілізацію механізмів трансформації екологічних потреб в ефективний попит на товари і послуги екологічного призначення.

Виконання перелічених функцій здійснюється шляхом:

- дослідження реальних і потенційних потреб споживачів природних ресурсів, товарів і послуг екологічного призначення;
- дослідження ринку та його можливостей, прогнозування ринкового попиту і ємності ринку в сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища;
- розробка стратегії екологічного маркетингу природокористування та відповідних екологічних програм і заходів;
- маркетингове планування реалізації програмних заходів.

Якщо екологічний аудит встановлює діагноз екологічному здоров'ю підприємства за визначеними параметрами, оцінює можливості екологічного оздоровлення підприємства, екологічний маркетинг «шукає» і надає необхідні технологічні й управлінські «ліки», то екологічний інжиніринг, як вважають фахівці, визначає режими «лікування» або оздоровлення систем життєзабезпечення підприємства.

Інжиніринг — це інженерно-економічна діяльність, яка має на меті техніко-економічне обґрунтування комплексу заходів щодо екологічної модернізації виробництва з проведенням, за необхідності, попередніх технологічних досліджень на пілотному (експериментальному) устаткуванні.

Класичними прикладами екологічного інжинірингу є оцінка впливу об'єктів, що проєктуються, на навколишнє природне середовище, екологічні обґрунтування інвестиційних проєктів, оцінка екологічних ризиків у складі проєктування організаційних схем.

В умовах реформування економіки, дефіциту коштів екологічний інжиніринг модернізації виробництва, як вважають спеціалісти, доцільно проводити на галузевому або корпоративному рівні.

При цьому пріоритет надається тим підприємствам, які з економічної точки зору є перспективними, а їх модернізація здатна підвищити загальний рівень конкурентоспроможності.

Завданнями екологічного інжинірингу є:

- здійснення пошуку на ринку екологічного обладнання, технологій, сучасних методів, технічних засобів, здатних задовольнити вимоги екоаудиту, екологічної модернізації виробництва;
- виконання еколого-економічного обґрунтування пропозицій щодо виготовлення або придбання пілотного устаткування, ліцензій;
- проведення технологічних досліджень на пілотному устаткуванні стосовно можливостей промислового використання запропоно-

ваної технології (наприклад, очищення стічних вод або зменшення відходів);

- розробка вихідних даних для техніко-економічних обґрунтувань промислового проектування екологічної модернізації виробництва і розробки відповідної галузевої програми;
- розробка корпоративної програми «зеленої» модернізації виробництва.

Отже, особливість екологічного інжинірингу модернізації виробництва в період реформування економіки полягає в його здійсненні на окремих підприємствах-представниках галузі з подальшим поширенням результатів на інші корпоративні підприємства за визначеними пріоритетами.

11.4. ЕКОЛОГІЧНЕ МАРКУВАННЯ

Екологічне маркуванням – один із видів екологічної декларації, яка характеризує вплив продукції або послуги на навколишнє середовище на всіх стадіях життєвого циклу. Маркування може мати форму знака, графічного зображення на виробі або тарі, бути подане у вигляді текстового документа, технічного бюлетеня, рекламного оголошення тощо.

Головною метою екологічного маркування є виділення (з присвоєнням їй відповідного знака) серед групи однорідної продукції тієї продукції, яка на всіх стадіях життєвого циклу має менший вплив на навколишнє середовище.

Екологічний знак присвоюється продукції, якій властиві певні екологічні переваги серед аналогів групи однорідної продукції. Таке екологічне маркування є добровільним і може виконуватися громадськими чи приватними установами, а також мати національний, регіональний або корпоративний масштаб.

Згідно з міжнародним стандартом ISO 14020, екологічне маркування поділяється на три типи. Екологічне маркування знаком, що присвоюється за результатами сертифікації продукції третьою стороною, є маркуванням за типом I. Це маркування реалізується в межах відповідної програми замовника. Програма маркування за типом I вимагає, щоб замовник відповідав певним критеріям, які зумовлюють можливість маркування продукції певним знаком. Маркування за типом II ґрунтується на самодекларації відповідності продукції певним екологічним нормативам. При цьому продукція маркується особливим

знаком. Маркування за типом III схоже з маркуванням за типом I, однак пов'язане з певною інформацією про характеристики екологічності на стадіях життєвого циклу продукції.

Міжнародні стандарти в галузі екологічного маркування призначені:

- зменшити невизначеність у відносинах споживач—постачальник, оскільки поширення різних екологічних знаків викликає недовіру до них споживачів;
- поліпшити характеристики екологічності, сприяючи зменшенню навантаження на навколишнє середовище на стадіях життєвого циклу, охоплюючи виробництво, використання і утилізацію продукції та упаковки;
- сприяти розвитку міжнародної торгівлі. Екологічний знак завжди є одним з об'єктів розгляду під час експорту чи імпорту продукції. Виключення торговельних бар'єрів — одна з цілей діяльності СОТ. На цю ж мету зорієнтовані й міжнародні стандарти з екологічного маркування;
- посилити добровільну стандартизацію, що дає можливість виробникові регулювати збут продукції через її екологічне маркування;
- надати можливість споживачу робити усвідомлений вибір. Якщо інформація, яка надається споживачеві за допомогою знака, достовірна, то поінформованість споживача зростає.

Екологічне маркування функціонує на таких принципах:

- Екологічні знаки та декларації повинні бути точними, доречними, достовірними та такими, що перевіряються. Цей принцип визначає необхідність досягнення споживачами й постачальниками згоди щодо надання надійної інформації, яка має бути нетривіальною, декларувати характеристики екологічності, бути достатньо зрозумілою всім споживачам, незалежно від їхнього рівня екологічних знань.
- Інформація щодо характеристик екологічності продукції та послуг, яка міститься в документації, має надаватися безпосередньо виробником, який застосував маркування.
- Екологічне маркування та декларація повинні ґрунтуватися на системній методології, яка розглядає життєвий цикл продукції, оцінку екологічного ризику, забезпечення відтворюваності результатів досліджень.
- Інформація, що використовується для екологічного маркування, має бути доступною для зацікавлених сторін.
- Екологічне маркування та декларація мають враховувати характеристики екологічності на стадіях життєвого циклу продукції.
- Будь-які адміністративні вимоги щодо надання інформації з екологічного маркування повинні бути обмежені необхідністю лише

оцінити відповідність застосовуваним критеріям чи стандартам з екологічного маркування.

- Процедури й критерії екологічного маркування не повинні створювати додаткових перешкод у торгівлі, дискримінацію в придбанні вітчизняних чи іноземних виробів та послуг.

Цей принцип належить до компетенції Світової організації торгівлі. Декларація екологічності — це заява, що описує ефект впливу на навколишнє середовище під час видобування сировини, виробництва, розподілу або постачання, використання й утилізації продукції. Цей ефект може мати місцевий, регіональний або глобальний характер, виявляти індивідуальний незалежний вплив або вплив, що залежить від певних чинників.

11.5. ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ

11.5.1. Поняття екологічного страхування

Екологічне страхування (ЕС) – це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників) за шкоду, завдану інтересам третіх осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку.

Метою екологічного страхування є забезпечення страхового захисту матеріальних інтересів фізичних та юридичних осіб у вигляді повної або часткової компенсації збитків, заподіяних аварійним забрудненням навколишнього природного середовища. Екологічне страхування покриває ризик аварійного забруднення навколишнього природного середовища, обумовлений як діяльністю підприємства, установи, організації – джерела підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, так і незалежними від нього причинами, а також створює умови та забезпечує економічне стимулювання попередження аварійного забруднення навколишнього середовища.

Законодавство у сфері екологічного страхування базується на положеннях Конституції України щодо права громадян України на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, Законах України «Про охорону навко-

лишнього природного середовища», «Про страхування», інших актах законодавства з питань природокористування, на нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України з питань екологічного страхування, а також актах органів виконавчої влади, до компетенції яких належать питання регулювання діяльності у сферах охорони навколишнього природного середовища та страхування.

Закон «Про екологічне страхування», який би встановлював єдині умови та порядок проведення екологічного страхування в Україні в обов'язковій формі та регулював би відносини у сфері екологічного страхування і був спрямований на відшкодування шкоди, заподіяної майновим інтересам юридичних та фізичних осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, на сьогодні відсутній. Є лише його проекти. На сучасному етапі відповідний інститут розвивається надто повільно, незважаючи на наявність прямих посилань про необхідність його запровадження в актах екологічного законодавства. Це значною мірою зумовлене відсутністю достатнього досвіду проведення такого виду страхування як у нашій державі, так і за кордоном. Проте, оскільки на рівні окремих державно-правових систем інститут екологічного страхування все-таки набув певного розвитку, врахування відповідного досвіду буде корисним у процесі запровадження такого ж інституту в Україні.

Екологічне страхування здійснюється в обов'язковій та добровільній формах. Обов'язковому екологічному страхуванню підлягає діяльність підприємств, установ та організацій, що є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища. Переліки видів діяльності, а також конкретних підприємств, установ та організацій – джерел підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, повинні затверджуватися (згідно з Проектом Закону «Про екологічне страхування») Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Добровільне екологічне страхування здійснюється відповідно до законодавства України. Перелік видів діяльності, що підлягають добровільному екологічному страхуванню, визначається договором екологічного страхування.

Обов'язкове екологічне страхування забезпечувало б гарантію відшкодування шкоди, завданої внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, обумовленого діяльністю страхувальника, створювало б умови та забезпечувало б економічне стимулювання попередження аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

При цьому аварійне забруднення навколишнього природного середовища – це раптове, непередбачене забруднення навколишнього природ-

ного середовища і, як наслідок, заподіяння шкоди майновим інтересам третіх осіб, спричинене аварією технічних пристроїв, стихійними лихами, природними процесами внаслідок прямого чи опосередкованого впливу на навколишнє природне середовище.

Об'єктом екологічного страхування повинні бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди (внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища) життю, здоров'ю або майну третіх осіб.

Суб'єкти екологічного страхування:

- а) Страховиками** в екологічному страхуванні виступають страхові організації будь-якої форми власності, що отримали в установленому законодавством України порядку ліцензію на здійснення операцій з екологічного страхування. Страховик надає страховий захист майнових інтересів підприємств, установ та організацій – джерел підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища у разі пред'явлення їм третіми особами відповідно до законодавства України претензій, викликаних аварійним забрудненням навколишнього природного середовища. З метою збільшення розмірів страхових фондів можуть створюватися об'єднання (пули) страховиків, що здійснюють операції екологічного страхування.
- б) Страхувальники** в екологічному страхуванні виступають підприємства, установи та організації, чия діяльність є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, та які відповідно до договорів екологічного страхування, сплачують страхові внески і вступають у конкретні страхові стосунки зі страховиками. Страхувальниками можуть виступати також фізичні особи, що використовують, чи за замовленням яких здійснюється експлуатація об'єктів, які є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища. Для захисту від надзвичайних ситуацій, що призводять до забруднення навколишнього природного середовища, страхувальниками можуть виступати також місцеві органи виконавчої влади.

Страхувальники за ступенем ризику забруднення навколишнього середовища поділяються за категоріями небезпечності на особливо небезпечні, небезпечні та малонебезпечні підприємства. Віднесення страховиків згідно з видом їх діяльності до категорій екологічної небезпечності здійснюється на основі висновків екологічного аудиту. Правила та порядок проведення екологічного аудиту встановлюються Кабінетом Міністрів України.

в) Треті особи – фізичні та юридичні особи, майновим інтересам яких може бути завдано шкоди внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Страховою діяльністю у сфері екологічного страхування є діяльність страховиків з екологічного страхування, співстрахування, перестраховування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Відповідальність страховика починається з дати укладання договору, але не раніше сплати страхувальником страхового внеску. Договір обов'язкового екологічного страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати завдану шкоду в межах страхової суми третім особам, а страхувальник зобов'язується здійснювати страхові платежі у визначені договором терміни та виконувати інші умови договору.

Договір страхування повинен містити:

- назву документа;
- найменування та адресу страховика;
- найменування страхувальника, його адресу;
- зазначення об'єкта страхування;
- розмір страхової суми за договором;
- перелік страхових випадків, страхових ризиків;
- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- страховий тариф;
- термін дії договору;
- порядок зміни і припинення дії договору;
- умови здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- причини відмови у страховій виплаті;
- права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- інші умови за згодою сторін;
- підписи сторін.

Договір обов'язкового екологічного страхування укладається терміном на один рік. Факт укладання договору обов'язкового екологічного страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

Страховий ризик – певна подія, яка має ступінь ймовірності настання та, як наслідок, – завдання шкоди майновим інтересам третіх осіб, на випадок настання якої проводиться страхування, і має ознаку випадковості настання в певний час або за певних обставин на території джерела ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища і/або за його межами.

Страховий випадок – подія, яка спричинена аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, внаслідок настання якої заподіяна шкода майновим інтересам третіх осіб, що зумовлює виконання страховиком зобов'язання з виплати страхового відшкодування потерпілим третім особам.

До страхового випадку не відносяться:

- скидання та викиди небезпечних речовин, які мають повторювальний характер;
- забруднення навколишнього природного середовища внаслідок умисних дій або дій непереборної дії.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування у разі настання страхового випадку.

Страхова сума визначається на основі оцінки шкоди, яка може бути завдана внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища та зазначається в договорі обов'язкового екологічного страхування.

Для визначення розміру страхової суми та оцінки шкоди, яка може бути завдана аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, страховик зобов'язаний провести екологічний аудит суб'єкта господарювання – джерела ризику аварійного забруднення до укладання договору обов'язкового екологічного страхування. Порядок проведення екологічного аудиту, визначення компетентних органів на проведення екологічного аудиту та умови їхньої сертифікації визначаються Кабінетом Міністрів України.

Страховий внесок (страховий платіж, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику згідно з договором екологічного страхування за прийняті останнім ризику.

Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за річний період страхування.

Страховий внесок встановлюється у відсотках від страхової суми.

Розмір страхового внеску страхувальника може бути збільшений у залежності від категорії страхувальника за ступенем ризику.

Обчислення страхового внеску здійснюється страховиком за максимальними страховими тарифами або за методикою їх розрахунку на основі мінімальних розмірів страхових сум, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Порядок, строки та умови сплати страхового внеску страхувальником встановлюються договором обов'язкового екологічного страхування.

Страхове відшкодування – страхова виплата внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, яка здійснюється страховиком в межах страхової суми третім особам, майновим інтересам яких завдано шкоди.

Страхове відшкодування не може перевищувати розмір прямих збитків, завданих майновим інтересам третіх осіб, внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища та ліміт відповідальності страховика у разі його встановлення у договорі екологічного страхування.

Виплата страхового відшкодування страховиком здійснюється на підставі документів, що підтверджують факт настання страхового випадку та розмір спричиненої шкоди, зокрема:

- страхового акту, складеного страховиком або уповноваженою ним особою, яка згідно з законодавством має право визначати причини настання страхового випадку та розмір шкоди, завданої внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища. Розмір завданої шкоди визначається на основі відповідних нормативно-правових актів законодавства України;
- документу, що підтверджує факт настання страхового випадку, який видається уповноваженим на те органом санітарно-епідеміологічної служби;
- заяв, поданих у зв'язку з настанням страхового випадку;
- інших документів, передбачених договором екологічного страхування.

Відшкодуванню при екологічному страхуванні не підлягає шкода:

- пов'язана з генетичними наслідками, зумовленими аварійним забрудненням навколишнього природного середовища;
- завдана майну, життю та здоров'ю осіб, що працюють у страхувальника;
- пов'язана з причинами, які були відомі страхувальнику до початку дії договору екологічного страхування, але про які не було повідомлено страховику;
- пов'язана зі сплатою штрафних санкцій за забруднення навколишнього природного середовища.

Якщо стосовно об'єкта страхування на момент настання страхового випадку діяли інші договори екологічного страхування щодо одного ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища, то кожен страховик виплачує третім особам страхове відшкодування пропорційно частці страхової суми згідно з укладеним договором екологічного страхування у загальній страховій сумі в межах завданої прямої шкоди та встановленого ліміту відповідальності.

Розмір відшкодування шкоди третім особам, завданої внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, може обмежуватись лімітом відповідальності страховика.

Ліміт відповідальності страховика може встановлюватися на весь термін дії договору екологічного страхування для виплат за позовом (позовами).

Ліміт відповідальності страховика встановлюється на основі нормативно-правових актів законодавства України щодо оцінки шкоди, завданої аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, та не може перевищувати страхової суми за окремим об'єктом страхування.

У разі завданої шкоди третім особам на суму, що перевищує ліміт відповідальності, страховик відшкодовує кожному з потерпілих (у разі, якщо позови вчинено ними одночасно) суму пропорційно до обсягу шкоди, завданої кожній з цих осіб у межах ліміту відповідальності.

Підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування є:

- незадоволення судом позовних вимог, пред'явлених страхувальнику у зв'язку із завданням шкоди внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища;
- надання страхувальником свідомо недостовірної інформації, необхідної для оцінки ступеня ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища, а також причин, обставин і наслідків страхового випадку, що стався;
- навмисне вчинення страхувальником або його посадовими особами, потерпілою третьою стороною дій, що призвели до виникнення страхового випадку;
- отримання потерпілою третьою особою страхового відшкодування за шкоду, завдану аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, від особи, винної за заподіяння шкоди;
- страховий випадок, спричинений ризиком, не зазначеним у договорі екологічного страхування;
- інші випадки, передбачені законодавством.

Спори, пов'язані з екологічним страхуванням, розв'язуються у загальному порядку, передбаченому законодавством України.

З метою додаткового забезпечення страхових зобов'язань страховиків при здійсненні екологічного страхування може створюватися екологічний фонд страхових гарантій у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Використання коштів сформованих екологічних фондів страхових гарантій здійснюється на проведення попереджуючих заходів по зменшенню ризиків аварійного забруднення навколишнього природного середовища, природоохоронних заходів страховиками спільно з страхувальниками на договірній основі та відшкодування шкоди понад ліміти відповідальності страховиків за договорами екологічного страхування.

Екологічне страхування(ЕС) здійснюється на підставі угод про страхування, що укладаються страхувальником і страховиком.

На підприємства – джерела підвищеної екологічної небезпеки – покладається обов'язок укласти угоди обов'язкового ЕС зі страховиками і за рахунок власних коштів сплачувати страхові внески.

Страховальниками в системі обов'язкового ЕС є підприємства незалежно від форми власності, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою аварійного забруднення навколишнього середовища.

Суми страхових внесків, що спрямовуються на обов'язкове ЕС страховальником, включаються в собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства – страховальника.

При понаднормативному забрудненні навколишнього середовища, що не є страховою подією, покриття збитку здійснюється підприємством самостійно відповідно до чинного законодавства.

Майнові інтереси громадян чи юридичної особи, діяльність яких пов'язана з ризиком відповідальності перед третіми сторонами за заподіяння шкоди внаслідок порушення екологічного благополуччя, можуть бути застраховані за угодою добровільного ЕС, при цьому може бути застрахований як ризик відповідальності самого страховальника, так і іншої особи, на яку така відповідальність може бути покладена.

Добровільне екологічне страхування варто розглядати як вид підприємницької діяльності. Його можуть виконувати державні страхові установи чи незалежні самостійні організації.

Підприємствам – джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику – надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитку від екологічних аварій. При цьому, в обов'язковому страхуванні варто передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитків. Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страховальника і страховика. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страховальнику, страховик зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки.

11.5.2. Світовий досвід екологічного страхування

Існує вже достатньо широкий досвід екологічного страхування в світі. У зарубіжних країнах екологічне страхування, яке здійснюється в рамках страхування відповідальності за шкоду від забруднення навколишнього середовища (Environmental Impairment Liability), виникло на початку 60-х років ХХ ст.

У США до 1966 р. страхування екологічних ризиків включалось до полісів загальної відповідальності (CGL). Проте непередбачувані наслідки страхових випадків, розміри страхових виплат за згаданим видом страхування, а також прийняття Федерального закону про всебічну

відповідальність за відновлення і збереження навколишнього середовища, відомого під назвою «Суперфонд», який передбачав поширення меж відповідальності за забруднення довкілля, призвели до того, що на початку 80-х років ризики поступового забруднення навколишнього середовища (Gradual) були виключені з переліку страхових ризиків полісів загальної відповідальності. У 1980 р. Конгрес США прийняв закон, що регулює питання відповідальності і виплати компенсацій за забруднення навколишнього середовища, відповідно до якого був затверджений спеціальний фонд. Цей закон покладає безумовну відповідальність за скидання небезпечних речовин у навколишнє середовище на усіх власників і операторів місць збереження забруднюючих речовин, на підприємства, у процесі виробництва яких утворюються небезпечні і шкідливі відходи, на підприємства, що перевозять такі відходи, і надає «повноваження Агентству по охороні навколишнього середовища» пред'являти їм позови.

Страхування екологічних ризиків у країнах Європи розвивалося за дещо іншою схемою. Спочатку поліси загальної цивільної відповідальності не містили розмежування між раптовим і випадковим або поступовим забрудненням. На початку 90-х років посилення вимог законодавства щодо екологічної відповідальності підприємств промисловості призвели до зростання попиту на такий вид послуг, як страхування екологічних ризиків. На страховому ринку європейських країн з'явилися поліси страхування від забруднення, які передбачали страхування окремих екологічних ризиків, у тому числі ризиків поступового забруднення. Умови таких полісів передбачали індивідуальні особливості галузей страхувальників і коригувались відповідно до потенційних екологічних проблем із урахуванням необхідності ретельної оцінки страхового (екологічного) ризику. Максимальна сума страхового відшкодування зі страхування відповідальності у випадку ненавмисного забруднення, прийнята на Лондонському страховому ринку, складає від 85 до 170 млн. дол., а максимальний обсяг страхової відповідальності в Європі, включаючи страхування відповідальності у випадку поступового забруднення – не більш як 20 млн. дол. Такі суми, як показує практика, явно недостатні. Наприклад, треба було більш ніж 300 млн. дол. для відшкодування збитку, заподіяного забрудненням навколишнього середовища в результаті експлуатації Бхопальського заводу в Індії. У свою чергу, ці суми будуть замалими в порівнянні з позовом у 3 млн. дол., який пред'явила влада штату Мадхія – Прадеш у зв'язку з численними людськими жертвами. Необхідно враховувати, що ризики забруднення істотно відрізняються від інших страхових подій, у результаті яких може бути завданий збиток.

Особливості екологічного страхування (складність ідентифікації страхових випадків, складність вирахування та порівняно великі розміри

шкоди, заподіяної через забруднення навколишнього природного середовища) вимагають виокремлення екологічного страхування як самостійного виду. При цьому можливим є прийняття на страхування екологічних ризиків із врахуванням їх комплексності та багатоваріантності.

На сьогодні у світовій практиці переважають такі види екологічного страхування:

Екологічне страхування відповідальності:

- екологічне страхування нерухомих об'єктів (fixed facilities): «Вибіркове страхування юридичної відповідальності за забруднення» (Pollution Legal Liability Select); «Страхування відповідальності за викид забруднюючих речовин із наземних (підземних) ємкостей» (Storage Tank Liability);
- екологічне страхування підприємств сервісу (service industry): «Страхування відповідальності підрядчиків, що займаються розчисткою територій, будівель матеріалів, які містять свинець» (Asbestos Abatement Liability Insurance); «Страхування відповідальності підприємців, що займаються розчисткою територій/будівель від матеріалів, що містять свинець» (Lead Abatement Liability Insurance); «Страхування відповідальності підрядчиків, що займаються рекультивацією забруднених земель» (Contractor Operations and Professional Services);
- екологічне страхування відповідальності при перевезеннях: «Страхування відповідальності володільців транспортних засобів за забруднення навколишнього природного середовища» (Environmental Automobile Liability); «Страхування відповідальності володарів вантажів за забруднення навколишнього природного середовища під час їх перевезення» (Owners Spill Liability).

Екологічне майнове страхування:

- екологічне страхування забрудненого нерухомого майна (Contaminated Properties): «Страхування неочікуваних витрат по розчистці та рекультивації забрудненого нерухомого майна» (Cleanup Cost Cap); «Страхова програма, що покриває всі операції по розчистці і рекультивації забрудненого нерухомого майна по загальному ліміту протягом усього строку страхування» (Owners Controlled Insurance Program).

Окрім того, в багатьох країнах ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу аварійним забрудненням включається в стандартний договір добровільного загального страхування цивільної відповідальності підприємств (CGL). Обов'язкове страхування відповідальності за екологічну шкоду здійснюється приватними страховими компаніями в Бельгії. Цей вид страхування прийнято, але не впроваджено в практику в Португалії.

11.5.3. Можливості проведення екологічного страхування в Україні

На сьогодні законодавство України про екологічне страхування перебуває в стадії формування і складається, по-перше, з норм екологічного законодавства, які визначають цей вид страхування як елемент економіко-правового механізму природокористування і охорони довкілля, та, по-друге, з норм страхового законодавства, що застосовуються до страхування екологічних ризиків як до одного з напрямів підприємницької діяльності.

Врахування в процесі запровадження екологічного страхування в нашій державі зарубіжного досвіду дасть змогу уникнути багатьох помилок. Однак поряд із цим необхідно насамперед врахувати особливості вітчизняної системи права та законодавства.

Основу для регулювання відповідних відносин становлять конституційні норми, що встановлюють право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Перший блок законодавства про екологічне страхування складається зі ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також норм про необхідність здійснення екологічного страхування, які передбачені Законами України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.92 р., «Про пестициди та агрохімікати» від 02.03.95 р., «Про відходи» від 05.03.98 р., «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 р., «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.99 р. та ін.

Наприклад, відповідно до ст. 50 Закону України «Про природно-заповідний фонд» для компенсації шкоди, завданої на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду внаслідок стихійних природних явищ чи промислових аварій і катастроф, проводять обов'язкове державне чи комерційне екологічне страхування заінтересованих підприємств, установ та організацій, а також інші види страхування природно-заповідного фонду в порядку, що визначається законодавством України.

Згідно з ч. 5 ст. 9 Закону України «Про пестициди та агрохімікати» екологічний ризик діяльності, пов'язаної із ввезенням на територію України пестицидів і агрохімікатів, їх транспортуванням та використанням, підлягає обов'язковому страхуванню в порядку, визначеному актами законодавства України.

Закон України «Про відходи» (ст. 14) до прав суб'єктів у сфері поводження з відходами поряд із правом на безпечні для їх життя та здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами, правом на одержання в установленому порядку повної та достовірної інформації

про безпеку об'єктів поводження з відходами, правом на відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок порушення законодавства про відходи відносить і право на екологічне страхування у порядку, що визначається законодавством України.

До другого блоку законодавства, що може слугувати базою для подальшого розвитку інституту екологічного страхування, насамперед належать спеціальний Закон України «Про страхування» від 07.03.96 р., присвячений виключно регулюванню страхової діяльності, а також інші норми, передбачені цивільним та страховим законодавством України.

Незважаючи на значну, на перший погляд, кількість законодавчих актів, які мали б створювати передумови для становлення екологічного страхування, цей інститут в Україні розвивається надто повільно. Однією з основних причин такого становища є те, що норми цивільного та страхового законодавства повною мірою не відображають специфіку відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища та соціальну спрямованість екологічного страхування, яке не може зводитись лише до окремого виду підприємницької діяльності. Отже, екологічне страхування не може здійснюватись у рамках існуючого страхового законодавства навіть за умови внесення змін до ст. 5 Закону «Про страхування» – обов'язкові види страхування та врегулювання, на рівні постанов Кабінету Міністрів України порядків проведення окремих видів обов'язкового екологічного страхування.

Враховуючи наведене вище, а також те, що відповідно до ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, засади використання природних ресурсів, основи соціального захисту екологічної безпеки, засади створення і функціонування фінансового ринку визначаються виключно законами України, необхідним на сьогодні є прийняття спеціального закону «Про екологічне страхування», який би передбачав організаційно-правові, економічні та соціальні засади здійснення такого страхування в нашій державі.

Завданням цього Закону має стати створення системи страхового захисту майнових інтересів громадян, підприємств, установ та організацій на випадок природничого та/або техногенного забруднення навколишнього природного середовища, погіршення якості природних ресурсів і регулювання суспільних відносин у сфері екологічного страхування.

Як вважають фахівці, в Законі доцільно передбачити такі положення:

- визначення термінів, що застосовуються в Законі. Бажано навести поняття «екологічне страхування», «екологічна шкода», «екологічно небезпечна діяльність», «аварійне забруднення на-

вколишнього природного середовища» та інші із урахуванням того, що з прийняттям Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. законодавче визначення мають такі поняття, як «об'єкт підвищеної небезпеки», «аварія на об'єкті підвищеної небезпеки», «ризик», «потенційно небезпечний об'єкт», «ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки» тощо:

- зміст екологічного страхування, мету та сферу його запровадження, а також об'єкти страхового захисту;
- форми екологічного страхування (добровільна та обов'язкова, залежно від ступеня екологічного ризику або виду застрахованої діяльності);
- права та обов'язки суб'єктів екологічного страхування. Слід передбачити узагальнені ознаки таких суб'єктів, критерії класифікації страхувальників за ступенем екологічного ризику, а також пільги для страховиків при інвестуванні ними коштів у будівництво очисних споруд страхувальників з метою зменшення страхового ризику та пільги для страхувальників, наприклад, у зв'язку із проведенням превентивних заходів;
- державне регулювання екологічного страхування, враховуючи те, що конституційним обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України;
- зв'язок екологічного страхування з іншими елементами економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, зокрема із системою екологічних фондів;
- організаційні засади здійснення екологічного страхування (особливості розрахунку страхових тарифів, встановлення граничних страхових сум тощо);
- особливості проведення екологічного страхування окремих об'єктів тощо.

Закон «Про екологічне страхування» повинен органічно вписуватися в існуючу систему екологічного законодавства. До цього слід додати, що розвиток екологічного страхування є неможливим без удосконалення правового регулювання екологічного аудиту, екологічного прогнозування, інформаційного екологічного забезпечення, екологічного контролю тощо. В той самий час наявність полісу екологічного страхування є гарантією платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності па випадок заподіяння ним шкоди навколишньому середовищу, що робить можливим використання такого виду страхування, наприклад, як обов'язкової умови для отримання дозволу па здійснення екологічно небезпечних видів діяльності. Зокрема, такий порядок передбачений ст. 13 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», яка встановлює, що до заяви на отримання дозволу на експлуатацію об'єкта підвищеної

небезпеки до інших документів додається договір обов'язкового страхування відповідальності за шкоду, яка може бути заподіяна аварією на такому об'єкті.

Процес страхування сам по собі винагороджує тих, хто мінімізує майбутні ризики і витрати суспільства. Особлива роль у взаєминах між страхувальником і страховиком відводиться питанням **страхових платежів**. При розрахунках тарифів необхідно враховувати той низький рівень технології виробництва, що застосовується в Україні порівняно зі світовими аналогами, відсутність у необхідній кількості і належній якості контрольних-вимірювальних приладів, що дозволяють з високою ймовірністю визначити рівень забруднення; низький технічний рівень і аварійний стан багатьох очисних споруд.

У міжнародній практиці **страховий ризик** визначається як явище, здатне спричинити певні втрати, яких можна уникнути за рахунок купівлі страхового полісу. До сфери екологічного страхування належить страхування ризику понаднормативних викидів і скидів шкідливих речовин, екологічних збитків унаслідок екологічних катастроф, екологічне страхування нових технологій тощо. В обов'язковому й добровільному страхуванні екологічних ризиків використовують кілька видів страхових договорів та полісів. У разі страхування відповідальності за фізичні й майнові шкоди третій особі, як цього вимагає законодавство у сфері поводження з твердими відходами, застосовують два основні поліси:

- поліс страхування всебічної генеральної відповідальності за шкоду навколишньому середовищу;
- поліс страхування відповідальності за шкоду навколишньому середовищу.

З погляду страхового покриття є дві форми полісів:

- на основі претензій;
- на основі екологічних ситуацій, що склалися.

Екологічне страхування створює взаємну економічну зацікавленість страхувальників і страхових організацій у зниженні ризику забруднення навколишнього природного середовища. Страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки й тому, що з підвищенням ймовірності аварій зростають ставки страхових внесків. Крім того, у вигляді заохочення безаварійності страхувальник одержує низку економічних пільг — пільгові умови подовження страхового договору, залучення додаткових ресурсів із фонду превентивних заходів страхувальника на проведення природоохоронних чи запобіжних заходів. Тим більше зацікавлена в зниженні екологічного ризику страхова організація, яка з цього приводу здійснює низку попереджувальних заходів, організовує проведення екологічного аудиту стану страхувальника.

Одна з функцій екологічного страхування полягає в ефективному вкладанні приватного капіталу. Екологічне страхування надає значний

вибір методів екологічного стимулювання вкладання капіталу, причому у виробництво природоохоронного обладнання й проведення природоохоронних робіт, що в інвесторів вважається не вигідним сектором інвестування. Це досягається ринковими важелями: прибуток від екологічного страхування безпосередньо залежить від стану навколишнього природного середовища, а стан середовища — від системи превентивних природоохоронних заходів. Джерелом коштів тут є резерв превентивних природоохоронних внесків, що утворюється в страховій організації. Тобто корпоративна система екологічного управління приймає на себе (разом із страхувальником) частину страхового ризику. У цьому випадку підсилюється ефективність екологічного страхування в напрямку екологічної модернізації виробництва із залученням трьох джерел: страхових платежів (премій), які включаються до собівартості продукції або входять у рахунок екологічних платежів за забруднення; власного капіталу; мотивації захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб (примусовий економіко-правовий механізм відповідальності).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Екологічний менеджмент. Поняття та сутність.
2. Визначити відмінності в функціях екологічного управління та екологічного менеджменту.
3. Що розуміється під екологічним аудитом?
4. Сутність та організаційно-правові засади екоаудиту.
5. Сфери, види та фінансові механізми проведення екологічного аудиту.
6. Дати оцінку міжнародним аспектам у галузі екологічного аудиту.
7. У чому сутність екологічного маркетингу та інжинірингу?
8. Що таке екологічне маркування?
9. Поняття екологічного страхування.
10. Дати оцінку світовому досвіду екологічного страхування.
11. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків.
12. Охарактеризувати можливості проведення екологічного страхування в Україні.

ТЕМА 12

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ

12.1. СУТНІСТЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Науково-технічний прогрес за своїм визначенням — це розширення можливостей більш ощадливого використання природно-ресурсного потенціалу і його відтворення, екологізації суспільного виробництва та всієї людської життєдіяльності за умови впровадження технологічних та ресурсозберігаючих інновацій.

У змісті цього явища за його проявами має розрізнятися два головних аспекти — економічний і власне техніко-технологічний. У першому розумінні — економічному, науково-технічний прогрес, сприяючи зростанню суспільного благополуччя, значно розширює економіко-фінансові можливості держави для здійснення еколого орієнтованих зрушень як у структурі національного господарства, так і у техніко-технологічній базі суспільного виробництва.

Таким чином, в економічному аспекті науково-технічний прогрес забезпечує позитивні зміни у співвідношенні економічних і екологічних інтересів як щодо окремих суб'єктів суспільного виробництва (підприємств), так і щодо народного господарства в цілому. Відсутність чи уповільнення прогресу гальмує такі зміни.

Україна може бути красномовною ілюстрацією взаємозв'язку економіки і екології. Тут упроваджено практично весь арсенал методів економічного механізму природокористування і охорони навколишньо-

Технологічна відсталість, велика енергоємність і матеріаломісткість української економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність виробничих потужностей на багатьох підприємствах України формують умови, коли:

- відбувається надмірне забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливає на стан здоров'я людини, природно-ресурсний потенціал країни;
- підприємства не можуть забезпечити конкурентоспроможний рівень продукції в силу її надмірно високої собівартості.

Занадто повільно іде переорієнтація виробничого потенціалу на новітні технології, нові природозахисні методи управління виробництвом.

Одним із підходів, який довів свою ефективність у багатьох країнах (як у розвинутих, так і тих, що розвиваються) є впровадження підходу або концепції екологічно чистого виробництва в промисловому та аграрному секторах економіки, а також у сфері надання послуг. З цією метою в багатьох країнах реалізуються відповідні цільові еколого-економічні програми.

Україні життєво необхідна стратегія впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначити шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва.

Незважаючи на одночасний екологічний та економічний ефект і позитивний досвід реалізації ідеї екологічно чистого виробництва в розвинутих країнах світу, стратегія його впровадження в Україні залежить від розв'язання таких проблем:

- подолання супротиву впровадженню нових ідей та підходів, тому що менеджери і персонал підприємств та органів управління не навчені і не зацікавлені в інноваціях;
- забезпечення використання процедур екологічної експертизи та екологічного аудиту відповідно до законів України;
- подолання технічних обмежень і забезпечення доступу до інформації щодо новітніх технологій, систем менеджменту, регламентів, стандартів і відповідних баз даних;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення з питань стимулювання зменшення забруднення довкілля;
- розробка та введення в дію економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження екологічно чистого виробництва;
- забезпечення необхідними знаннями та практикою застосування технологій і методів екологічно чистого виробництва інженерів, консультантів, менеджерів та керівників підприємств.

Основне завдання розвитку екологічно чистого виробництва – послідовне формування та реалізація стратегії його впровадження у вироб-

ничих процесах, продукції і послугах з метою забезпечення ефективного використання природних ресурсів і зниження ризиків для здоров'я людей та навколишнього природного середовища.

При впровадженні екологічно чистого виробництва у промисловості, сільському господарстві та у сфері надання послуг суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися принципу інтегрального упередження утворення забруднювальних речовин у джерелах їх виникнення і системного впровадження комплексних технічних, технологічних, організаційних, економічних, управлінських, правових та інших заходів з метою виготовлення необхідних обсягів продукції встановленої якості при мінімальних витратах матеріальних ресурсів і мінімальному впливові на довкілля.

Таким чином, чисте виробництво характеризується такими загальними засадами:

- екологічні параметри інтегруються в базових показниках продукції, технологій та послуг;
- розв'язання екологічних проблем здійснюється з урахуванням життєвого циклу продукції й усіх параметрів, що входять до системи, внаслідок чого упереджується перенесення цих проблем із одного середовища в інше.
- забезпечується оптимізація виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини, матеріалів та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів;
- здійснюється зменшення обсягів утворення відходів, їх переробка та використання;
- використання відходів одного виробництва у якості сировини для іншого.

До принципів екологічно чистого виробництва відносяться:

у виробництві:

- раціональне використання сировини, матеріалів та енергоносіїв;
- мінімізація використання або вилучення токсичних матеріалів і зменшення обсягів усіх видів викидів і скидів та утворення відходів на рівні джерела їх виникнення шляхом зміни сировини й технологій;
- поліпшення практики управління, адміністрування, впровадження економічних та інформаційних заходів.

у життєвому циклі продукції:

- зменшення негативного впливу продукції на умови життєдіяльності людини, а також на довкілля впродовж усього її життєвого циклу (від проектування до використання та утилізації або захоронення її відходів) шляхом змін у самій продукції та поводженні з нею задля зменшення кількості відходів, що

обхідно, щоб перевитрати виробництва були меншими, ніж економія на зменшенні збитків від забруднення навколишнього середовища.

Упровадження безвідходних технологій є також шляхом значного розширення ресурсних можливостей людства. Особливо красномовно це помітно на прикладі мінерально-сировинної бази. Маються на увазі зокрема можливості підземної газифікації вугілля. Далі за потенціалом стоїть впровадження геотехнологічних засобів видобування корисних копалин — підземного вилуговування металів, солей; мікробіологічні технології вилучення корисних компонентів з руд; освоєння гідромінеральних ресурсів, в тому числі морської води і розсолів для вилучення металів та солей.

Новітні технології видобутку нафти і газу спроможні оживити і надати іншого життя багатьом старим, начебто вичерпанам родовищам. Стосовно діючих вони дозволяють підвищити вилучення нафти з продуктивних пластів зі звичних зараз 35—40 % до 60—65 % і більше (оцінки РВПС України НАН України).

Комплексне використання сировини. Одним із напрямків науково-технологічного прогресу, що забезпечує охорону навколишнього середовища і раціональне використання природокористування є комплексне використання природних ресурсів. Комплексне використання — це найповніше, економічно найдоцільніше використання всіх корисних компонентів, що містяться в сировині, а також використання залишкових продуктів (у будівництві тощо). Майже всі види сировини мінерального і органічного походження містять супутні компоненти.

Комплексне використання сировини передбачає поряд з наявністю відповідної техніки і технології повну інформацію про кількість і якість природних ресурсів, матеріалів (первинних і, вторинних), їх вартісну оцінку та вартість продукції, що може бути отримана.

Застосування біотехнологій. Біотехнологія — один з важливих напрямів науково-технічного прогресу, що швидко розвивається. Технологія базується на промисловому застосуванні природних і цілеспрямовано створених живих систем (перш за все мікроорганізмів).

Виробництва, засновані на біологічних процесах, виникли уже на ранніх етапах історії людства (наприклад, хлібопечення, виноробство, сироваріння та ін.). З розвитком науки виникли нові галузі біотехнології, тісно пов'язані з мікробіологічною промисловістю.

Продукти біотехнології знайшли широкого застосування в медицині, сільському господарстві. Після другої світової війни методами біотехнологій стали отримувати кормовий білок, для виробництва якого використовують окремі фракції вуглеводнів нафти, відходи целюлозно-паперової промисловості, соломі тощо. Поряд з кормовим білком значне місце в мікробіологічному виробництві займають такі продукти, як вітаміни, амінокислоти, добрива, біологічні засоби захисту рослин.

Перспективним напрямом у розвитку сучасної біотехнології є інженерна ензимологія, важливим досягненням якої є створення іммобілізованих (зв'язаних із полімерним носієм) ферментів і ферментних комплексів. Ці речовини застосовуються для здійснення складних хімічних процесів, у тому числі для переробки сільськогосподарських, харчових і побутових відходів.

Широке застосування біопрепарати знаходять в різних галузях промисловості (для отримання харчового білку), в легкій промисловості (шкіряне виробництво), у металургії (процеси флотації, точне лиття, презиційний прокат), в нафтогазовій промисловості (процеси буріння, селективна очистка оливо) та ін.

Біоенергетика — один із напрямів біотехнологій і перспективний напрямок вирішення енергетичних і сировинних проблем, які постали перед людством у кінці ХХ століття. Вона ставить своїм завданням отримання відновлюваних (на відміну від невідновлюваних — вугілля, нафта, газ, уран та ін.) джерел енергії і сировини. У цьому розумінні передбачається широке використання методів хімічної і біологічної трансформації біомаси в паливо і продукти органічного синтезу, а також застосування біологічних генераторів струму.

Сучасний етап розвитку науково-технічного прогресу характеризується все активнішим впливом фундаментальних досліджень на технологію виробництва. Це призводить до корінного якісного перетворення продуктивних сил, зміни матеріально-технічної бази суспільного виробництва, його змісту і форми. Принципово нові сучасні технології (ядерна, електронна, лазерна та ін.) виникли на базі фундаментальних наукових відкриттів і відрізняються використанням матеріалів і принципів їх обробки, що не зустрічаються в природі. Трансформація наукових знань в технології стає одним із вирішальних факторів суспільного розвитку.

Використання нових технологічних рішень і удосконалення існуючих технологій сприяють оптимальному використанню ресурсів, підвищують їх віддачу, зменшують витрати ресурсів та утворення відходів, забезпечують раціональніше їх використання в галузях економіки.

12.4. РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ — ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Ресурсозбереження включає комплекс заходів щодо заощадження і раціонального використання сировини, матеріалів, палива і енергії в промисловості, будівництві,

- використання вторинних енергетичних ресурсів та паливовмісних відходів.

12.5. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВТОРИННОГО РЕСУРСОКОРИСТУВАННЯ

Науково-технічний прогрес значною мірою реалізується у розвитку вторинного ресурсокористування. У сучасному світі чим розвинутішою є країна, тим вищою є в ній частка вторинних джерел у загальному ресурсоспоживанні.

Аналіз світового досвіду комплексної переробки сировини, рекуперації відходів свідчить про закономірність ресурсозаощадливих тенденцій інтенсивного природокористування. Їх науковою основою є ідеї технологічно замкнутого кругообігу використання природної сировини і становлення на цій основі безвідходних територіально-виробничих комплексів.

З позицій вторинного ресурсокористування також вирішується проблема впровадження безвідходних технологій. Мова йде не про конкретні технології та відповідні виробничі об'єкти, а про суспільне виробництво в цілому, про окремі територіально-виробничі комплекси.

Саме з цих позицій виходять найзагальніші визначення терміну «безвідходні технології». Зокрема, Європейська економічна комісія ООН з маловідходних технологій визначає його як «такий спосіб здійснення виробництва продукції (процес, підприємство, територіально-виробничий комплекс), за якого найбільш раціонально та комплексно використовується сировина і енергія в циклі «сировинні ресурси-виробництво-споживання вторинні сировинні ресурси». Це означає, що відходи, переходячи в категорію нового елемента виробництва, стають знову його початковою ланкою, тобто його сировинною базою. Причому відповідний рециклінг в принципі не має обмежень за числом обігів і дозволяє поступово витіснити первинну сировину, хоча про стовідсоткове витіснення практично не йдеться.

Цифри в цьому відношенні є дуже красномовними. В розвинутих країнах світу, зокрема в США, із вторинної сировини отримують понад 20 % всього виробництва алюмінію, 33 % заліза, 50 % свинцю і цинку, 44 % міді тощо. Маються на увазі насамперед ресурси у вигляді лому цих металів. Але рециклінг стосується і гуми, і пластмас, і мастильних матеріалів, і багатьох інших.

Певного досвіду використання вторинних ресурсів набуто і в Україні. За розрахунками, вторинне ресурсокористування в кінці 80-х років

складало 11—12 % загального ресурсокористування. Однак на протязі 90-х років спостерігалась тенденція до спаду обсягів їх використання, які зменшилися в 3 рази. Посилення державного регулювання наприкінці 90-х років сприяло зміні негативних тенденцій щодо використання відходів. Починаючи з 2000 року (оцінки РВПС України НАН України) стали збільшуватись і відносні, і абсолютні показники використання відходів як вторинної сировини, що свідчить про тенденцію до ресурсозбереження в національній економіці.

Світовий та вітчизняний досвід визначають низку безумовних пріоритетів вторинного ресурсокористування. Це пов'язано, перш за все, з високою ефективністю використання залишкових продуктів кінцевого споживання. Мається на увазі вторинний метал, макулатура, вторинні матеріали, скло, гума, дерево, відпрацьовані нафтопродукти, металовмісні та деякі паливовмісні відходи.

Розширення ресурсних можливостей за рахунок відходів має виходити з визначення їх ресурсної цінності і технологічних можливостей їх залучення у виробництво, обґрунтування напрямів та шляхів найбільш ефективного використання відходів, створення на основі ресурсно-технологічних передумов територіально-виробничих комплексів із замкненими ресурсними циклами тощо. При цьому важливе значення має надаватися розробці та виконанню відповідних державних, регіональних, галузевих програм, які спрямовуються на вирішення найважливіших екологічних і ресурсних проблем та засобів їх реалізації.

12.6. СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ НТП У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ

Доводиться констатувати, що сьогодні Україна має незадовільний стан довкілля та ресурсомістку економіку, яка базується в основному на виробництві сировинних продуктів. Продовжується практика прийняття неефективних технологічних рішень без необхідного ув'язання їх з прогресом в області НТП в єдиній збалансованій стратегії розвитку України.

Разом із тим, як свідчать звітні дані Міністерства освіти і науки України, для міжнародного та внутрішнього трансферу технологій можуть бути використані 25-35% розробок, що спрямовані на охорону навколишнього середовища, у тому числі на нейтралізацію промислових викидів, безпеку об'єктів атомної енергетики, очищення природних і стічних вод та близько 20% розробок – за пріоритетним напрямком

Таблиця 12.1

Пріоритетні напрямки впровадження НТП з метою забезпечення сталого розвитку

Напрями впровадження	Сутність науково-технічних рішень	Закони, які потребують відповідних доповнень
Водозбереження	Застосування водозберігаючих технологій, розробка та впровадження інноваційних приладів та обладнання	Закон «Про питну воду та питне водопостачання», Закон «Про охорону навколишнього природного середовища»
Енергозбереження	Упровадження поновлювальних джерел енергії (вітрової, сонячної, енергії хвиль)	Закон про «Енергозбереження»
Ресурсозаміщення	Заміна нових видів ресурсів нетрадиційними (опріснення і т.п.)	Закон «Про охорону навколишнього середовища»
Сільськогосподарське виробництво	Застосування нових екологічних заходів впровадження ефективних біотехнологій	Закон «Про біотехнології» Закон «Плата про землю»
Вторинне використання відходів	Упровадження ефективних технологій по переробці відходів	Закон «Про відходи»

- опрацювання загальної стратегії розвитку НТП стосовно природокористування та раціонального використання природо-ресурсного потенціалу, включаючи збереження компонентів біорізноманіття;
- розробка необхідної законодавчої бази щодо розвитку науково-технічного прогресу в окремих галузях природокористування;
- налагодження дієвого законодавчо-нормативного поля, направлено на стимулювання науково-технічного прогресу в області довкілля;
- запровадження загальновідомих екологічних процедур, що широко використовуються на Заході (екологічний аудит, стра-

тегічна екологічна оцінка, оцінка впливу на навколишнє середовище) як умови досягнення ефективних технічних рішень щодо сталого використання природо-ресурсного потенціалу та збереження біорізноманіття.

Щодо останнього пункту, то вже зараз виникає доцільність створення організаційних структур, в тому числі у вигляді консультативних центрів, що будуть націлені на активізацію розвитку науково-технічного прогресу.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сутність науково-технічного прогресу в природокористуванні.
2. Які передумови впровадження екологічно чистого виробництва в Україні?
3. Безвідходні технології як основний важіль охорони навколишнього природного середовища та економії ресурсів.
4. Які напрямки стимулювання екологізації НТП в Україні?

ДОДАТКИ

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (витяги з основних законів)

ДОДАТОК 1.1

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

24 серпня 1991 року
(витяг)

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1.

Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Стаття 2.

Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України у межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 3.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 13.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави.

Стаття 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не завдати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

РОЗДІЛ IV ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 85.

До повноважень Верховної Ради України належить:

б) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Стаття 92.

Виключно законами України визначаються:

5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

б) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації.

ДОДАТОК 1.2

**ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА»**

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, №41,
ст. 546. Вводиться в дію Постановою ВР № 1268-ХІІ
від 26.06.91. – ВВР. – 1991. – Л/Г 41. – Ст. 547)

(Із змінами і доповненнями)

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров’я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

РОЗДІЛІ**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 1. Завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища**

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об’єктів, пов’язаних з історико-культурною спадщиною.

Стаття 2. Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Стаття 3. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

й) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва. (Стаття 3 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98).

Стаття 4. Право власності на природні ресурси

Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами республіки.

У державній власності перебувають всі землі України, за винятком земель, переданих у колективну і приватну власність. (Статтю 4 доповнено частиною другою згідно із Законом № 3180- 12 від 21.05.93).

Повновладдя народу України в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів реалізується на основі Конституції України як безпосередньо, шляхом проведення референдумів, так і через республіканські органи державної влади відповідно до законодавства України.

Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України.

Стаття 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Стаття 6. Державні екологічні програми

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні республіканські, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми.

Порядок розробки державних екологічних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 7. Освіта і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища

Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища.

Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб.

Стаття 8. Наукові дослідження

В Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів з метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки.

Координацію та узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України та спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ IV**ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА****Стаття 16. Управління в галузі охорони навколишнього природного середовища**

Управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими державними органами управління у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів у республіці є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші державні органи, до компетенції яких законодавством України та Автономної Республіки Крим віднесено здійснення зазначених функцій.

Громадське управління у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими об'єднаннями і організаціями, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Метою управління у галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 20. Компетенція спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів

До компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і його органів на місцях належать:

а) здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища в республіці, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій в цій галузі;

б) державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони республіки, а також за додержанням норм екологічної безпеки;

в) організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи республіканської екологічної інформаційної системи;

г) затвердження нормативів, правил, участь у розробці стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

д) здійснення державної екологічної експертизи;

е) одержання безоплатно від міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

є) видача дозволів на захоронення (складування) відходів, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, на спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства України (Пункт «є» статті 20 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

ж) обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин;

з) подання позовів про відшкодування збитків і втрат, завданих в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

й) складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

і) керівництво заповідною справою, ведення Червоної книги України;

ї) координація роботи інших спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

й) здійснення міжнародного співпраці з питань охорони навколишнього природного середовища, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду в цій галузі, організація виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань охорони навколишнього природного середовища.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів виконує й інші функції відповідно до положення про нього, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях, визначені у пункті «ж» частини першої цієї статті, не застосовуються до суб'єктів підприємницької діяльності (інвесторів), що здійснюють свою діяльність на умовах угод про розподіл продукції. (Статтю 20 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 1807-Ш від 08.06.2000.)

РОЗДІЛ V

СПОСТЕРЕЖЕННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ. ОБЛІК ТА ІНФОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 22. Моніторинг навколишнього природного середовища

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Спеціально уповноважені державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткотермінового і довготермінового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку республіки, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 23. Кадастри природних ресурсів

Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів.

Державні кадастри ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється за єдиною для республіки системою в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 25. Інформування про стан навколишнього природного середовища

На спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші спеціально уповноважені державні органи покладається підготовка та подання щорічно Верховній Раді України Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в республіці, а також забезпечення зацікавлених державних і громадських органів, підприємств, установ, організацій та громадян інформацією про стан навколишнього природного середовища, випадки і причини його екстремального забруднення, рекомендаціями щодо заходів, спрямованих на зменшення його негативного впливу на природні об'єкти і здоров'я населення, про наслідки і результати ліквідації цих явищ, екологічні прогнози, про притягнення винних до відповідальності.

Порядок інформування про стан навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VI ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Стаття 26. Обов'язковість екологічної експертизи

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законодавчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища.

Порядок проведення екологічної експертизи визначається законодавством України.

Стаття 27. Об'єкти екологічної експертизи

Екологічній експертизі підлягають:

а) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація;

б) техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування, в тому числі військового призначення;

в) проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів та документів, які регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище;

г) документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;

д) матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище. (Частина перша пункту «д» статті 27 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-Ш від 06.04.2000.)

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, в тому числі, військового та оборонного призначення.

Стаття 28. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довготермінового прогнозування.

Завданнями державної екологічної експертизи є:

а) визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або опосередковано негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;

б) встановлення відповідності перед проектних, перед планових, проектних та інших рішень вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

в) оцінка повноти й обґрунтованості передбачуваних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та здоров'я населення, яка здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів разом з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Для участі в проведенні державної екологічної експертизи можуть залучатися відповідні органи державного управління України, представники науково-дослідних, проектно-конструкторських, інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Стаття 29. Обов'язковість виконання висновків державної екологічної експертизи

Висновок державної екологічної експертизи після затвердження спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів є обов'язковим для виконання.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів.

Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Стаття 30. Громадська екологічна експертиза

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах.

Громадська екологічна експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи.

Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

РОЗДІЛ VII

СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 31. Завдання стандартизації і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища

Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 32. Екологічні стандарти

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів. (Частина перша статті 32 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-ПІ від 06.04.2000.)

Екологічні стандарти розробляються і вводяться в дію в порядку, що встановлюється законодавством України.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. (Частина третя статті 33 в редакції Закону № 1642-III від 06.04.2000.)

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України. (Частина шоста статті 33 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1642-III від 06.04.2000.)

РОЗДІЛ VIII

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 34. Завдання контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають в забезпеченні дотримання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Стаття 35. Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища

Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється Радами та їх виконавчими і розпорядчими органами, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони республіки, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища.

Порядок, здійснення державного Управління за охороною навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів визначається цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 36. Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з Положенням, яке затверджується

спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) подають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічних правопорушень.

Органи громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати й інші функції відповідно до законодавства України.

Стаття 37. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури.

При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів або арбітражних судів із позовами про відшкодування збитків, завданих в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності.

В разі необхідності у складі органів Прокуратури України можуть створюватися спеціалізовані екологічні підрозділи.

РОЗДІЛ ІХ

РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 38. Загальне та спеціальне використання природних ресурсів

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та

іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Стаття 39. Природні ресурси загальнодержавного і місцевого значення (Назва статті 39 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96)

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) територіальні та внутрішні морські води;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси у межах територій та об'єктів природно заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України. (Пункт «ж» статті 39 в редакції Закону № 81/96-ВР від 06.03.96);
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення. (Стаття 39 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Стаття 40. Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;
- д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;

е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, установлених цим Законом та іншим законодавством України.

РОЗДІЛ X

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 41. Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій із раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів (Пункт «в» статті 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-ХГУ від 14.12.99);

г) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу (Пункт «г» статті 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-ХІУ від 14.12.99);

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними мало відхідних, енерго і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. (Стаття 41 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 42. Фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів. (Стаття 42 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 43. Збір за спеціальне використання природних ресурсів

Збір за спеціальне використання природних ресурсів установлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання.

Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх поширеності, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження і утилізації відходів та інших факторів. (Частина друга статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99.)

Нормативи збору за використання природних ресурсів, а також порядок її стягнення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення. (Частина четверта статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. (Частина п'ята статті 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Збори за використання природних ресурсів в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян. (Стаття 43 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 44. Збір за забруднення навколишнього природного середовища

Збір за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів. (Частина перша статті 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99.)

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та іншого виробництва та інші види шкідливого впливу у цілому на території Автономної Республіки Крим, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

а) у випадках, коли це призводить до забруднення природних ресурсів республіканського значення, територій інших областей, – спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;

б) в інших випадках – у порядку, що встановлюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) Радами, за поданням органів спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ре-

сурсів. (Частина друга статті 44 зі змінами, внесеними згідно зі Законом № 1288-ХІУ від 14.12.99.)

Порядок установлення нормативів збору і стягнення зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори з підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу у межах лімітів відносяться на витрати виробництва, але не більше 0,15 відсотка валових витрат для гірничо-металургійних підприємств, які беруть участь в економічному експерименті, що проводиться з 1 липня 1999 року до 1 січня 2002 року, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян (Частина четверта статті 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 934-ХІУ від 14.07.99.)

Порядок установлення обмежень розмірів зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України. (Стаття 44 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 45. Збір за погіршення якості природних ресурсів (вводиться в дію з 01.01.95 згідно з Постановою ВР № 404 І-12 від 25.02.94).

Збір за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водойм тощо) у результаті володіння і користування встановлюється на основі нормативів.

Порядок встановлення нормативів збору за погіршення якості природних ресурсів визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори з підприємств, установ, організацій, а також громадян за погіршення якості природних ресурсів унаслідок володіння і користування ними здійснюються за рахунок прибутку, що залишається у їх розпорядженні. (Стаття 45 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 46. Розподіл зборів за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища

Збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані.

Збори за використання природних ресурсів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Збори за використання природних ресурсів зараховуються до відповідних бюджетів згідно з чинним законодавством. (Частина третя статті 46 в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні

відповідно 20, 50 і 30 відсотків, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами охорони навколишнього природного середовища – у співвідношенні 70 і 30 відсотків. (Частина четверта статті 46 в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища підприємствами гірничо-металургійного комплексу, які беруть участь в економічному експерименті, що проводиться з 1 липня 1999 року до 1 січня 2002 року, розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно по 10 відсотків, а 70 відсотків використовуються цими підприємствами на виконання природоохоронних заходів. За нецільове використання цих коштів до підприємств застосовуються штрафні санкції у розмірі 100 відсотків сум, використаних за нецільовим призначенням, із нарахуванням пені у розмірі 120 відсотків облікової ставки Національного банку України. (Статтю 46 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 934-XIV від 14.07.99.)

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними та міськими (міст загальнодержавного значення) Радами народних депутатів за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Стаття 46 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Стаття 47. Фонди охорони навколишнього природного середовища

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. (Частина перша статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

а) зборів за забруднення навколишнього природного середовища;

б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством;

в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. (Частина друга статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96, в редакції Закону № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Розподіл зборів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Частина третя статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

а) відрахувань з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;

б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;

в) частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. (Частина четверту статті 47 доповнено пунктом «в» згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98 – набуває чинності з 01.01.99) (Частина четверта статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Частина п'ята статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства. (Частина шоста статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 81/96-ВР від 06.03.96, № 186/98-ВР від 05.03.98, № 1287-XIV від 14.12.99.)

Положення про республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища затверджуються відповідними Радами, а Державного фонду охорони навколишнього природного середовища – Кабінетом Міністрів України. (Частина сьома статті 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. (Стаття 47 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Стаття 48. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на мало відходні та ресурсні і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища (Пункт «а» статті 48 зі змінами, внесе ними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);

б) надання на пільгових умовах короткотермінових і довготермінових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв (Пункт «д» статті 48 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98);

е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу. (Пункт «є» статті 48 втратив чинність на підставі Закону № 783-XIV від 30.06.99 – редакція набирає чинності одночасно з набранням чинності Закону про Державний бюджет України на 2000 рік);

є) стимулювання у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів

для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень та інших надходжень, пов'язаних з порушенням природоохоронного законодавства, що зараховуються на відповідний поточний рахунок цих органів, а саме: штрафів, стягнутих з громадян за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

- 50 відсотків суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

- 50 відсотків коштів, стягнутих з громадян, у тому числі іноземних, за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства; .

- 20 відсотків коштів, стягнутих з підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;

- 20 відсотків коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів або продукції, виробленої з них, чи їх вартості;

- коштів, отриманих від реалізації конфіскованих знарядь незаконного добування природних ресурсів. (Статтю 48 доповнено пунктом «є» згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

Стаття 49. Екологічне страхування

В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, завданої внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Порядок екологічного страхування встановлюється законодавством України.

РОЗДІЛ XI

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 50. Екологічна безпека

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

РОЗДІЛ XII ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Стаття 60. Система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Стаття 61. Природно-заповідний фонд України

Ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду виглядів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України.

До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки,

парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Порядок організації, використання і охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додаткові їх категорії визначаються законодавством України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 62. Курортні і лікувально-оздоровчі зони

Курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

З метою охорони природних якостей та лікувальних факторів курортних зон, запобігання їх псуванню, забрудненню і виснаженню встановлюються округи їх санітарної охорони.

В межах курортних і лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан території, що підлягає особливій охороні.

Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

Стаття 63. Рекреаційні зони

Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

На території рекреаційних зон забороняються:

а) господарська та інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище або може перешкодити використанню їх за цільовим призначенням;

б) зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Режим використання цих територій визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими Радами відповідно до законодавства України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 64. Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин

Рідкісні і такі, що перебувають (зростають) під загрозою зникнення у природних умовах на території республіки, види тварин і рослин підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

Положення про Червону книгу України затверджується Верховною Радою України.

З метою збереження рідкісних видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, а також видів, відтворення яких у природних умовах неможливе, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення охорони зазначених видів тварин і рослин, поліпшення середовища їх перебування (зростання), створення належних умов для їх розмноження або розведення та розселення.

РОЗДІЛ XIII НАДЗВИЧАЙНІ ЕКОЛОГІЧНІ СИТУАЦІЇ

Стаття 65. Зони надзвичайних екологічних ситуацій

Рішенням Верховної Ради України окремі території республіки можуть оголошуватись зонами екологічної катастрофи, зонами підвищеної екологічної небезпеки чи відноситись до інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій.

Зонами екологічної катастрофи оголошуються території, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стійкі або необігні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності.

Зонами підвищеної екологічної небезпеки оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи в навколишньому природному середовищі на тривалий час виникли негативні

зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Класифікація цих зон, їх статус та правові наслідки, що впливають з факту віднесення територій до встановлених категорій, у тому числі щодо компенсацій і пільг громадянам, які проживають чи перебувають тимчасово в їх межах, визначаються законодавством України.

Стаття 66. Запобігання аваріям і ліквідація їх шкідливих екологічних наслідків

При проектуванні та експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Державні органи щодо нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості і атомній енергетиці разом із спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів систематично проводять перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

Перелік екологічно небезпечних об'єктів визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

У разі аварії, що спричинила забруднення навколишнього природного середовища, підприємства, установи, організації зобов'язані негайно приступити до ліквідації її наслідків. Одночасно посадові особи або власники підприємств, керівники установ і організацій зобов'язані повідомляти про аварію і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, виконавчому комітету місцевої Ради, органам охорони здоров'я, спеціально уповноваженим державним органам управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та населенню. (Частина четверта статті 66 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96.)

РОЗДІЛ XV

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 68. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

- б) порушенні норм екологічної безпеки;
- в) порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні свідомо неправдивого експертного висновку;
- г) невиконанні вимог державної екологічної експертизи;
- д) фінансуванні, будівництві і впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;
- з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;
- й) порушенні термінів внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;
- й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів (пункт «й» статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1288-XIV від 14.12.99);
- к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;
- л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (пункт «л» частини другої статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 650/97-ВР від 19.11.97);
- м) зниженні честі та гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про

охорону навколишнього природного середовища, у порядку та розмірах, установлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, завданої забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а зняття правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються у республіканський Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. (Частина шоста статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища згідно з рішеннями їх управлінських органів позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково. (Частина сьома статті 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96)

Порядок позбавлення премій визначається законодавством України. (Стаття 68 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 186/98-ВР від 05.03.98.)

ДОДАТОК 1.3

ЗАКОН УКРАЇНИ**«ПРО ОХОРОНУ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ»**

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992 р., № 50,
ст. 678. Вводиться в дію Постановою ВР від 16 жовтня
1992 р. – ВВР. – 1992. – № 50. – Ст. 679.

Атмосферне повітря є одним із основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища.

Цей Закон спрямований на збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також відвернення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

Він визначає правові і організаційні основи та екологічні вимоги у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

РОЗДІЛ I**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 1. Завдання Закону про охорону атмосферного повітря**

Завданням Закону про охорону атмосферного повітря є регулювання відносин у цій галузі з метою збереження, поліпшення та відтворення стану атмосферного повітря, відвернення і зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на атмосферне повітря, забезпечення раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, а також зміцнення правопорядку і законності у цій сфері.

Стаття 2. Законодавство про охорону атмосферного повітря

Відносини у галузі охорони та використання атмосферного повітря регулюються цим Законом, розробленим відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», та іншими актами законодавства України.

Стаття 3. Управління у галузі охорони атмосферного повітря

Управління у галузі охорони атмосферного повітря здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Республіки Крим, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Міністерство охорони здоров'я України, місцеві органи державної виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ II**СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ
АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ**

Стаття 4. Завдання стандартизації і нормування у галузі охорони атмосферного повітря

Екологічна стандартизація і нормування проводиться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 5. Стандарти у галузі охорони атмосферного повітря

Державні стандарти у галузі охорони атмосферного повітря є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони атмосферного повітря, методи контролю за станом атмосферного повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони і використання атмосферного повітря.

Стандарти у галузі охорони атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством охорони здоров'я України у порядку, що визначається законодавством України.

Стаття 6. Нормативи у галузі охорони атмосферного повітря

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами;
 - граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів;
 - нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
 - нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися й інші нормативи у галузі охорони атмосферного повітря.

Стаття 7. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря

Для оцінки стану атмосферного повітря встановлюються єдині для території України нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря:

- гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі для людей і об'єктів навколишнього природного середовища;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, йонізуючого та іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу та атмосферне повітря для людей і об'єктів навколишнього природного середовища.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватись більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на атмосферне повітря.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 8. Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря і шкідливого впливу їх фізичних та біологічних факторів

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються для кожного стаціонарного джерела викидів або іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря за кожною із забруднюючих речовин та фактору фізичного чи біологічного впливу.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього встановлюються на рівні, при якому сумарні викиди забруднюючих речовин і шкідливий фізичний та біологічний вплив усіх джерел у даному районі, з урахуванням перспективи його розвитку, із період дії встановленого нормативу не призведуть до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Проекти нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел розробляються підприємствами, установами та організаціями і затверджуються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України і Міністерства охорони здоров'я України. Ці проекти погоджуються з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині:

- термінів виконання заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин до нормативних рівнів;
- термінів відселення людей і винесення об'єктів соціального призначення з санітарно-захисних зон;
- зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов.

Проекти нормативів гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря розробляються підприємствами, установами, організаціями і затверджуються органами Міністерства охорони здоров'я України та Міністерством охорони навколишнього природного середовища України за погодженням з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині термінів виконання заходів щодо зниження шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів до нормативних рівнів.

Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюється Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, а нормативів гранично допустимих шкідливих впливів фізичних та біологічних факторів на нього.

– Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 9. Граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться в атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів

Для різних технологічних процесів, технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів залежно від часу розробки та введення в дію технологій і обладнання, наявності наукових і технічних розробок, економічної доцільності встановлюються такі нормативи:

– граничні обсяги утворення забруднюючих речовин для окремих типів технологічного та іншого обладнання;

– вимоги щодо ведення технологічних процесів в частині впливу на утворення забруднюючих речовин;

– регламенти використання та втрат сировини.

Вказані нормативи розробляються підприємствами, установами і організаціями і затверджуються Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Стаття 10. Нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення

Для зниження шкідливого впливу на атмосферне повітря встановлюються нормативи його використання як сировини основного виробничого призначення.

Нормативи обсягів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, порядок їх розробки та затвердження визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 11. Нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів

Для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу фізичних факторів, які розробляються з урахуванням наявності технічних рішень щодо зменшення утворення забруднюючих речовин, зниження рівнів шкідливого впливу фізичних факторів, очищення відпрацьованих газів та економічної доцільності.

Порядок розробки і затвердження цих нормативів встановлюється Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Міністерством охорони здоров'я України.

РОЗДІЛ III.

ЗАХОДИ ЩОДО ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 12. Обов'язки підприємств, установ і організацій щодо охорони атмосферного повітря

Підприємства, установи і організації, діяльність яких пов'язана з викидами забруднюючих речовин у атмосферне повітря, шкідливим впливом фізичних та біологічних факторів на нього, зобов'язані:

– здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання умов і вимог, передбачених у дозволах на викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив;

– вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;

– забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування і апаратури для очищення викидів та зменшення рівнів іншого шкідливого впливу;

– здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються у атмосферне повітря, і рівнями іншого шкідливого впливу та вести їх постійний облік;

– мати заздалегідь розроблені спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок аварійних ситуацій і несприятливих метеорологічних умов та вживати заходів для ліквідації причин та наслідків забруднення атмосферного повітря.

Виконання заходів щодо атмосферного повітря не повинно призводити до забруднення ґрунтів, вод та інших природних об'єктів.

Стаття 13. Регулювання викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися тільки за дозволами, які видаються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Обсяги цих викидів визначаються на основі нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря.

Порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 16. Регулювання шкідливих впливів на атмосферне повітря при відсутності нормативів

Шкідливі впливи на атмосферне повітря, для яких не встановлено відповідних нормативів екологічної безпеки, забороняються. У виняткових випадках такі впливи допускаються тимчасово лише з дозволу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров'я. України за умови, що за цей період буде встановлено відповідний норматив та вжито необхідних заходів щодо охорони атмосферного повітря.

Стаття 19. Заходи щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортними та іншими пересувними засобами і установками та шкідливого впливу їх фізичних факторів

З метою відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортними та іншими пересувними засобами і установками та шкідливого впливу їх фізичних факторів здійснюються:

– розробка і виконання комплексу заходів щодо зниження токсичності викидів, знешкодження шкідливих речовин та зменшення шкідливого фізичного впливу при проектуванні, виробництві, експлуатації та ремонті автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів і установок;

– переведення транспортних засобів на менш токсичні види енергії і палива;

– раціональне планування і забудова населених пунктів з дотримання необхідної відстані до автомобільних шляхів;

– виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста автотранспортних підприємств, автозаправних станцій, вантажного транзитного автомобільного транспорту;

– обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших пересувних засобів і установок у сельбищні зони, місця відпочинку і туризму;

– поліпшення утримання в належному стані автомобільних шляхів та вуличних покриттів;

– впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;

– вдосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях;

– вдосконалення діяльності контролюючих та діагностичних пунктів з перевірки вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, а також їх шкідливого фізичного впливу на атмосферне повітря.

Виробництво та експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах перевищує нормативи або рівні шкідливого впливу фізичних факторів, забороняються.

Стаття 22. Виконання вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами

Складування, зберігання або розміщення виробничого, побутового сміття та інших відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря пилом, шкідливими газоподібними речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, припускається лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях у межах установлених ними лімітів з додержанням нормативів екологічної безпеки і при можливості їх подальшого господарського використання.

Не припускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог щодо охорони атмосферного повітря.

Власники або уповноважені ними органи управління підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціальні звалища.

РОЗДІЛ VI

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 33. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони та використання атмосферного повітря

Для забезпечення охорони та ефективного використання атмосферного повітря впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають:

- встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інших шкідливих впливів на нього;
- встановлення лімітів використання повітря як сировини основного виробничого призначення;
- встановлення нормативів плати і розмірів платежів за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та інші шкідливі впливи на нього;
- встановлення нормативів плати за перевищення лімітів викидів, інших шкідливих впливів та видачу дозволів на використання атмосферного повітря;
- встановлення нормативів плати за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- надання підприємствам, установам, організаціям і громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, безвідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологічних процесів, здійсненні інших природоохоронних заходів відповідно до законодавства,

Стаття 34. Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на нього

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами визначаються для підприємств, установ та організацій з урахуванням гранично допустимих обсягів викидів і доводяться до них як тимчасово погоджені величини викидів забруднюючих речовин щодо кожного компонента.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюються для підприємств органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у формі видачі дозволів на викиди.

Гранично допустимі рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря встановлюються органами Міністерства охорони здоров'я України.

Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 35. Порядок визначення нормативів плати і стягнення платежів за забруднення атмосферного повітря та за інші шкідливі впливи на нього

Платежі за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та за інші шкідливі впливи на нього стягуються з підприємств, установ і організацій. Стягнення платежів не звільняє від відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря. Розміри вказаних платежів встановлюються Урядом Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями на підставі лімітів викидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на нього і нормативів плати за них.

Порядок встановлення нормативів плати і стягнення платежів за забруднення атмосферного повітря та за інші шкідливі впливи на нього визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 36. Плата за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення

Плата за використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення встановлюється на підставі нормативів його використання та нормативів плати за одиницю обсягу атмосферного повітря.

Порядок установавання нормативів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, нормативів плати та стягнення платежів за нього встановлюється Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VII**КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ****Стаття 38. Контроль у галузі охорони атмосферного повітря**

Контроль у галузі атмосферного повітря спрямовується на забезпечення додержання вимог законодавства про охорону і використання атмосферного повітря всіма державними органами, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Стаття 39. Державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря

Державний контроль у галузі охорони і використання атмосферного повітря здійснюється:

- місцевими органами державної виконавчої влади;
- Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та його органами на місцях;
- Міністерством охорони здоров'я України та його органами на місцях у частині додержання нормативів екологічної безпеки (граничне допустимі концентрації забруднюючих речовин у атмосферному повітрі, граничне допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу) та інших правил і нормативів, спрямованих на попередження негативного впливу на здоров'я людей;
- Державною автомобільною інспекцією Міністерства внутрішніх справ України та її органами на місцях у частині додержання нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу фізичних факторів, встановлених для відповідного типу автомобільного транспорту та сільськогосподарської техніки;
- іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

Стаття 40. Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря

Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями, іншими органами в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона шкідливо впливає або може вплинути на стан атмосферного повітря.

Підприємства, установи, організації та інші органи зобов'язані здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд,

устаткуванням та апаратурою для очищення викидів в атмосферне повітря від забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, оснащенням їх приладами, необхідними для постійного нагляду за ефективністю очищення, додержанням нормативів викидів забруднюючих речовин і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів та додержанням інших вимог законодавства у галузі охорони атмосферного повітря.

Стаття 41. Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря

Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюються громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища відповідно до статті 36 Закону

України «Про охорону навколишнього природного середовища».

РОЗДІЛ ІХ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НИХ

Стаття 44. Порушення законодавства щодо охорони атмосферного повітря

Правопорушеннями у галузі охорони атмосферного повітря є:

- порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря;
 - перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря;
 - перевищення нормативів гранично допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря;
 - викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів;
 - здійснення незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
 - упровадження відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівля у зарубіжних країнах і експлуатація технологічного устаткування транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають встановленим вимогам щодо охорони атмосферного повітря;
 - порушення правил складування і утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
 - проектування і будівництво об'єктів з порушенням норм і вимог щодо охорони і використання атмосферного повітря;
 - невикористання розпоряджень та припасів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання атмосферного повітря;

– відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, джерела забруднення, а також приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря.

Законодавством України може бути встановлена відповідальність й за інші правопорушення у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

Особи, винні у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, несуть відповідальність відповідно до активів законодавства України.

Спори з питань щодо охорони і використання атмосферного повітря вирішуються у порядку, встановленому законодавством України.

Стаття 45. Відшкодування збитків, завданих в результаті порушення законодавства про охорону атмосферного повітря

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, заподіяні порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

ДОДАТОК 1.4

**ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО ЕКОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ»**

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995р., № 8, ст. 54.
Вводиться в дію Постановою Верховної Ради. – ВВР. -
1995. – № 8. – Ст. 55

**РОЗДІЛ І.
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 1. Екологічна експертиза в Україні**

Екологічна експертиза в Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 2. Законодавство про екологічну експертизу

Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються цим Законом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

Стаття 3. Завдання законодавства про екологічну експертизу

Завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин в галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Стаття 4. Мета екологічної експертизи

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Стаття 5. Основні завдання екологічної експертизи

Основними завданнями екологічної експертизи є:

- 1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- 3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;

4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;

5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;

6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Стаття 6. Основні принципи екологічної експертизи

Основними принципами екологічної експертизи є:

1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;

2) збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;

3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;

4) екологічна безпека, територіально-галузева і економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;

5) державне регулювання;

6) законність.

Стаття 7. Об'єкти екологічної експертизи

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю, підлягають екологічній експертизі відповідно до цього Закону та інших спеціальних законодавчих актів України.

РОЗДІЛ II ФОРМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 12. Форми екологічної експертизи

В Україні здійснюється державна, громадська та інші екологічні експертизи.

Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Приймаючи рішення щодо подальшої реалізації об'єктів екологічної експертизи, висновки державної екологічної експертизи враховуються нарівні з іншими видами державних експертиз.

Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної

експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 13. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза організується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Міністерства охорони здоров'я України, їхніх органів на місцях із залученням інших органів державної виконавчої влади.

До проведення державної екологічної експертизи можуть у встановленому порядку залучатися фахівці інших установ, організацій і підприємств, а також експерти міжнародних організацій.

Здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Міністерства охорони здоров'я України.

Стаття 16. Громадська екологічна експертиза

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських формувань.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися одночасно з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань.

Стаття 17. Інші екологічні експертизи

Інші екологічні експертизи можуть здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі із спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями.

Примірний договір про надання еколого-експертних послуг затверджується Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України.

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Витяг)

(Затверджений Президентом України 25 жовтня 2001 р. № 2768-III)

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 1. Земля – основне національне багатство**

1. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

2. Право власності на землю гарантується.

3. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 2. Земельні відносини

1. Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

2. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

3. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

РОЗДІЛ II. ЗЕМЛІ УКРАЇНИ**Глава 4. СКЛАД ТА ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ****Стаття 18. Склад земель**

1. До земель України належать усі землі в межах її території, у тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

2. Категорії земель України мають особливий правовий режим.

3. Україна за межами її території може мати на правах державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни.

Стаття 19. Категорії земель

1. Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

а) землі сільськогосподарського призначення;

б) землі житлової та громадської забудови;

в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;

г) землі оздоровчого призначення;

ґ) землі рекреаційного призначення;

д) землі історико-культурного призначення;

е) землі лісового фонду;

є) землі водного фонду;

ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

2. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

ВОДНИЙ КОДЕКС

(витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995. № 24, ст. 189.

Вводиться в дію Постановою ВР № 214/95-ВР від

06.06.95. – ВВР. – 1995. – Мі 24. – Ст. 190)

РОЗДІЛ I**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 3. Водний фонд України**

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять водний фонд.

До водного фонду України належать:

- 1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;
- 2) підземні води та джерела;
- 3) внутрішні морські води та територіальне море.

Стаття 5. Водні об'єкти загальнодержавного і місцевого значення

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

- 1) внутрішні морські води та територіальне море;
- 2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- 3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

- 1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;
- 2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Стаття 6. Власність на води (водні об'єкти)

Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування.

Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві Ради.

Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

РОЗДІЛ II**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ****Глава 7. ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ**

Стаття 29. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів передбачають:

- 1) видачу дозволів на спеціальне водокористування;
- 2) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за спеціальне водокористування та скидання забруднюючих речовин (пункт 3 статті 29 виключено на підставі Закону № 1990-ІІ від 21.09.2000);
- 4) надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними мало відходних, безвідходних, енерго – і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;
- 5) відшкодування у встановленому порядку збитків, завданих водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства. (Стаття 29 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1990-ІІ від 21.09.2000).

Стаття 30. Збори за спеціальне водокористування

Збір за спеціальне водокористування справляється з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає збір за використання води водних об'єктів та за скидання забруднюючих речовин. Розмір збору за використання води визначається на основі нормативів збору, фактичних обсягів використаної води та встановлених лімітів використання води. Розмір збору за використання води водних об'єктів для потреб, не пов'язаних із вилученням води з водних об'єктів, визначається: для потреб гідроенергетики – на основі нормативів збору, фактичних обсягів води, пропущеної через турбіни, та лімітів використання води (крім гідроакумулюючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями); для потреб водного транспорту – на основі нормативів збору та часу користування поверхневими водами у звітному періоді; для потреб рибництва – на основі нормативів збору та фактичних обсягів води, необхідної для поповнення ставків під час розведення риби та інших водних живих ресурсів у рибних господарствах. Розмір збору за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів збору, фактичного обсягу скидів забруднюючих речовин та встановлених лімітів скиду. Збір за воду, втрачену при її транспортуванні, стягується з власників мереж водопостачання. За скидання забруднюючих речовин з дренажними водами у водні об'єкти з систем, що захищають сільськогосподарські угіддя та населені пункти від підтоплення (за винятком дренажних вод промислових об'єктів), збір не справляється, якщо таке скидання не погіршує якість води водних об'єктів в межах встановлених категорій. (Стаття 30 в редакції Закону № 1990-ІП (1990-14) від 21.09.2000.) (Статтю 31 виключено на підставі Закону № 1990-ІП (1990-14) від 21.09.2000.)

Стаття 32. Розподіл зборів за спеціальне водокористування

Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 80 відсотків, до бюджетів областей — в розмірі 20 відсотків. Збори за використання води

з водних об'єктів загальнодержавного значення на території Автономної Республіки Крим зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 50 відсотків, до бюджету Автономної Республіки Крим – в розмірі 50 відсотків. Збори за використання поверхневих вод для потреб гідроенергетики, рибництва та водного транспорту, а також за втрати води при її транспортуванні зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 100 відсотків. Збори за використання води з водних об'єктів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів. Порядок розподілу та використання зборів за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та за понадлімітне використання води з них, а також коштів, відшкодованих за завдані водним об'єктам збитки, визначається Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1264-12). Всі зазначені збори спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків. (Стаття 32 в редакції Закону № 1990-ІП (1990-14) від 21.09.2000.)

Глава 8. СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 33. Завдання стандартизації і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюються з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом установаження комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги.

Стаття 35. Нормативи в галузі використання і охорони

Вод та відтворення водних ресурсів

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

- 1) нормативи екологічної безпеки водокористування;
- 2) екологічний норматив якості води водних об'єктів;
- 3) нормативи граничне допустимого скидання забруднюючих речовин;
- 4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти;
- 5) технологічні нормативи використання води. Законодавством України можуть бути встановлені й інші нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 36. Нормативи екологічної безпеки водокористування

Для оцінки можливостей використання води з водних об'єктів для потреб населення та галузей економіки встановлюються нормативи, які забезпечують безпечні умови водокористування, а саме:

– гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення;

– гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства;

– допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

У разі необхідності для вод водних об'єктів, які використовуються для лікувальних, курортних, оздоровчих, рекреаційних та інших цілей, можуть встановлюватись більш суворі нормативи екологічної безпеки водокористування.

Нормативи екологічної безпеки водокористування розробляються і затверджуються:

– спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та Національною комісією з радіаційного захисту населення України – для водних об'єктів, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення;

– спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань рибного господарства – для водних об'єктів, вода яких використовується для потреб рибного господарства.

Нормативи екологічної безпеки водокористування вводяться в дію за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 37. Екологічний норматив якості води водних об'єктів

Для оцінки екологічного благополуччя водних об'єктів та визначення комплексу водоохоронних заходів встановлюється екологічний норматив якості води, який містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні). При цьому ступінь забрудненості водних об'єктів визначається відповідними категоріями якості води.

Екологічний норматив та категорії якості води водних об'єктів розробляються і затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади зі питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Стаття 38. Нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин

Нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин встановлюються з метою поетапного досягнення екологічного нормативу якості води водних об'єктів.

Порядок розробки та затвердження нормативів гранично допустимого скидання та перелік забруднюючих речовин, що нормуються, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 39. Галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, та тих, що подаються на очисні споруди

Для оцінки екологічної безпеки виробництва встановлюються галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, тобто нормативи гранично допустимих концентрацій речовин у стічних водах, що утворюються в процесі виробництва одного виду продукції при використанні однієї і тієї ж сировини.

Галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти, та тих, що подаються на очисні споруди, розробляються та затверджуються відповідними міністерствами і відомствами за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів. (Стаття 39 зі змінами, внесеними згідно з № 1990-Ш від 21.09.2000.)

Стаття 40. Технологічні нормативи використання води

Для оцінки та забезпечення раціонального використання води у галузях економіки встановлюються технологічні нормативи використання води, а саме:

– поточні технологічні нормативи використання води – для існуючого рівня технологій;

– перспективні технологічні нормативи використання води – з урахуванням досягнень на рівні передових світових технологій.

Технологічні нормативи використання води розробляються та затверджуються відповідними міністерствами і відомствами за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 41. Регулювання скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи екологічної безпеки водокористування та нормативи гранично допустимого скидання, забороняється.

Скидання таких речовин у виняткових випадках може бути дозволено спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань рибного господарства за умови, що протягом встановленого ними періоду ці нормативи будуть розроблені і затверджені.

Замовниками на розробку нормативів екологічної безпеки водокористування та нормативів гранично допустимого скидання цих речовин є водокористувачі, які здійснюють їх скидання.

РОЗДІЛ III ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Глава 10. ВИДИ І ПОРЯДОК ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Стаття 57. Відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, за винятком випадків, коли таке припинення (зміна умов) було здійснено з вини самого водокористувача чи за його клопотанням. Порядок відшкодування таких збитків водокористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 13. ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

Стаття 65. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарства

Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і спеціального водокористування. Під час зрошення земель сільськогосподарського призначення водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо попередження підтоплення, заболочення, засолення та забруднення цих земель. Якість води, що використовується для зрошення земель сільськогосподарського призначення, повинна відповідати встановленим нормативам. Зрошення сільськогосподарських угідь стічними водами може бути дозволено державними органами охорони навколишнього природного середовища за погодженням із державними органами санітарного і ветеринарного нагляду. Зрошення сільськогосподарських угідь та скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюються на підставі дозволу на спеціальне водокористування, який видається власнику зрошуваних угідь у встановленому цим Кодексом порядку. Під час осушення земель сільськогосподарського призначення повинні здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітрової ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів. Положення, передбачені цією статтею, поширюються також на зрошувані та осушувані землі лісового фонду.

Стаття 66. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб

Під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримуватися встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод. Ліміти споживання питної води для промислових потреб з комунальних і відомчих господарсько-питних водопроводів встановлюються місцевими Радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища. У разі стихійного лиха, аварій, інших екстремальних ситуацій, а також перевитрати водокористувачем встановленого ліміту споживання води місцеві Ради мають право зменшувати або забороняти споживання питної води для промислових потреб із комунальних водопроводів і тимчасово обмежувати споживання її із відомчих господарсько-питних водопроводів в інтересах першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення. Гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримуватися встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли, забезпечувати у встановленому порядку безперервний пропуск суден, а також пропуск риби до місць нересту відповідно до проєктів рибопропускних споруд.

ДОДАТОК 1.7

ЛІСОВИЙ КОДЕКС

(витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР) 1994, № 17, ст. 99.

Вводиться в дію Постановою ВР № 3853-12

від 21.01.94. – ВВР. – 1994. – М 17.- Ст. 100)

**РОЗДІЛ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 4. Лісовий фонд України**

Усі ліси на території України становлять її лісовий фонд.

До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства.

До лісового фонду не належать:

– усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;

– окремі дерева і групи дерев, чагарники на несільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках.

Питання створення, охорони і використання насаджень, що не належать до лісового фонду, регулюються іншими актами законодавства.

Стаття 5. Землі лісового фонду України

Землі лісового фонду поділяються на:

а) лісові:

– вкриті лісовою (деревною і чагарниковою) рослинністю;

– не вкриті лісовою рослинністю, які підлягають залісненню (зруби, згарища, рідколісся, пустирі та інші), зайняті лісовими шляхами, просіками, протипожежними розривами тощо;

б) нелісові:

– зайняті спорудами, пов'язаними з веденням лісового господарства, трасами ліній електропередач, продуктопроводів та підземними комунікаціями тощо;

– зайняті сільськогосподарськими угіддями (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, надані для потреб лісового господарства);

– зайняті болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для потреб лісового господарства.

Віднесення земельних ділянок до складу земель лісового фонду, визначення їх меж провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством.

Стаття 6. Власність на ліси

Усі ліси в Україні є власністю держави.

Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України.

Верховна Рада України делегує відповідним Радам народних депутатів

свої повноваження щодо розпорядження лісами, визначені цим Кодексом та іншими актами законодавства.

Ради народних депутатів у межах своєї компетенції надають земельні ділянки лісового фонду у постійне користування або вилучають їх у порядку, визначеному Земельним та цим кодексами.

Надання земельних ділянок лісового фонду у тимчасове користування проводиться без їх вилучення у постійних користувачів у порядку, визначеному цим Кодексом.

РОЗДІЛ VII

ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ ЛІСОВОГО ФОНДУ. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Глава 17. ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ ЛІСОВОГО ФОНДУ

Стаття 89. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду

Загальне використання лісових ресурсів є безплатним.

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах. (Стаття 89 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 1492-III від 22.02.2000.)

Стаття 90. Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду .

Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, передбачене статтею 89, встановлюється виходячи із лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням якості і доступності. Такси і порядок справляння таких платежів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі застосування конкурсних умов реалізації лісових ресурсів плата за них встановлюється не нижче від діючих такс.

(Дію частини третьої статті 90 зупинено на 2000 рік в частині визначення розміру орендної плати на користування земельними ділянками лісового фонду у договорі оренди на підставі закону № 1712-III від 11.05.2000.) Розмір орендної плати визначається за угодою сторін у договорі оренди, але не нижче від встановлених такс на лісові ресурси Ради народних депутатів в межах своєї компетенції можуть встановлювати пільги щодо справляння платежів, передбачених цим кодексом.

Стаття 91. Розподіл платежів за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду

Платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення у розмірі 80 відсотків зараховуються до державного бюджету і 20 відсотків – відповідно до бюджету республіки Крим та бюджетів областей.

Плата за використання лісових ресурсів місцевого значення і користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт зараховується відповідно до бюджету Республіки Крим та бюджетів місцевого самоврядування.

Ці платежі спрямовуються на виконання робіт щодо відтворення лісів, проведення лісогосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані.

Глава 18. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ**Стаття 92. Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів**

Економічне стимулювання лісокористувачів у додержанні вимог щодо охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів передбачає:

– цільове виділення через державні органи лісового господарства коштів для реалізації державних, регіональних і місцевих програм ведення лісового господарства в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– фінансування лісогосподарських заходів за нормативами (цінами), диференційованими залежно від одержаних результатів, а також матеріальне стимулювання лісокористувачів за якісне проведення лісогосподарських робіт;

– заохочення осіб, які виявили випадки порушення лісового законодавства і порушників, забезпечили стягнення штрафів і відшкодування матеріальних збитків, завданих лісовому господарству;

– надання пільг лісокористувачам щодо плати за використання лісових ресурсів у разі впровадження ними технологічних процесів, устаткування, що зменшують негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також у разі підвищення ефективності відновлення лісів, поліпшення породного складу і якості лісів, більш повного використання лісових ресурсів.

Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів здійснюється за рахунок державного бюджету або інших джерел.

Порядок економічного стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів встановлюється законодавством України.

КОДЕКС УКРАЇНИ «ПРО НАДРА»

(витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР) 1994, Л^о 36. ст. 340.Вводиться в дію Постановою ВР № 133/94-ВР
від 27.07.94. – ВВР – 1994. – № 36. – Ст. 341)**РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ****Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ****Стаття 1. Поняття про надра**

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Стаття 2. Завдання Кодексу України про надра

Завданням Кодексу України про надра є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Стаття 3. Законодавство про надра

Гірничі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», цим Кодексом та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них.

Земельні, лісові та водні відносини регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 4. Власність на надра

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві Ради народних депутатів.

Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Стаття 5. Державний фонд надр та державний фонд родовищ корисних копалин

Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, у тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також унаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду.

Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр.

Державний фонд родовищ корисних копалин формується Державним комітетом України по геології і використанню надр.

Державний фонд надр формується Державним комітетом України по геології і використанню надр разом з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Стаття 6. Види корисних копалин

Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Державного комітету України по геології і використанню надр.

Глава 4. ПЛАТА ЗА КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

Стаття 28. Плата за користування надрами

Користування надрами є платним, крім випадків, передбачених статтею 29 цього Кодексу. Плата справляється за користування надрами у межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді:

- 1) платежів за користування надрами;
- 2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 3) збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій);
- 4) акцизного збору.

Плата за користування надрами не звільняє користувачів від сплати інших обов'язкових платежів, передбачених законодавчими актами України.

Стаття 29. Звільнення від плати за користування надрами

Від плати за користування надрами звільняються:

- 1) землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних

потреб або користуються надрами для господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках;

2) користувачі надр – за проведення регіональних геолого-геофізичних робіт, геологічних зйомок, інших геологічних робіт,

У тому числі розвідувального буріння з відбором зразків, проб, спрямованих на загальне вивчення надр, пошуки і розвідку родовищ корисних копалин, та робіт по прогнозуванню землетрусів і дослідженню вулканічної діяльності, інженерно-геологічних, еколого-геологічних та палеонтологічних досліджень, контролю за режимом підземних вод, а також за виконання інших робіт, що проводяться без порушень цілісності надр, якщо вони виконуються за рахунок державного бюджету, бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

3) користувачі надр — при організації геологічних об'єктів природно-заповідного фонду;

4) користувачі надр – за здійснення розвідки корисних копалин у межах гірничого відводу, наданого їм для видобування корисних копалин.

Користувачам надр можуть надаватися й інші пільги щодо плати за користування надрами відповідно до законодавства України.

Стаття 30. Порядок справляння платежів за користування надрами

Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків.

Розміри платежів за проведення пошукових і розвідувальних робіт визначаються залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Платежі за видобування корисних копалин визначаються з урахуванням геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Розміри платежів за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони визначаються залежно від площі ділянки, що надається у користування, глибини моря та мети користування надрами.

Платежі за користування надрами у цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі для будівництва і експлуатації підземних споруд, визначаються залежно від розмірів ділянки надр, що надається у користування, корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки при їх використанні.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 31. Розподіл платежів за користування надрами

Платежі за користування надрами спрямовуються у державний бюджет, бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у такому співвідношенні:

1) за видобування корисних копалин загальнодержавного значення: у державний бюджет — 40 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя — 60 відсотків;

2) за видобування корисних копалин місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин: у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя — 100 відсотків;

3) за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: у державний бюджет — 80 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя — 20 відсотків;

4) за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: у державний бюджет — 100 відсотків.

Платежі за користування надрами, що надходять до бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, розподіляються між місцевими бюджетами різних рівнів відповідно Верховною Радою Республіки Крим, обласними Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 45, ст.500)

Цей Закон визначає основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання

Положення цього Закону поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Екологічний аудит

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Стаття 2. Об'єкти екологічного аудиту

Об'єктами екологічного аудиту є:

- підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інш господарські об'єкти;
- системи управління навколишнім природним середовищем;
- інші об'єкти, передбачені законом.

Екологічний аудит може проводитися щодо підприємств, установ та організацій, їх філій та представництв чи об'єднань, окремих виробництв, інших господарських об'єктів у цілому або щодо окремих видів їх діяльності.

Стаття 3. Суб'єкти екологічного аудиту

Суб'єктами екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересовані органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту можуть бути заінтересовані центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи.

Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог цього Закону.

Стаття 4. Еколого-аудиторська діяльність

Еколого-аудиторська діяльність включає проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне та інші види забезпечення.

Стаття 5. Критерії екологічного аудиту

Критерії екологічного аудиту – вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту.

До критеріїв екологічного аудиту можуть належати також інші вимоги, визначені законодавством.

Критерії екологічного аудиту визначаються у договорі на проведення екологічного аудиту.

Стаття 6. Докази екологічного аудиту

Докази екологічного аудиту – це документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена.

Докази екологічного аудиту використовуються екологічним аудитором для визначення відповідності об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Стаття 7. Висновок екологічного аудиту

Висновок екологічного аудиту – професійна оцінка об'єкта екологічного аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах екологічного аудиту та є головною складовою звіту про екологічний аудит.

Висновок екологічного аудиту є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Стаття 8. Мета та основні завдання екологічного аудиту

Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, відповідно до цього

Закону та інших актів законодавства України, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту.

Стаття 9. Правове регулювання екологічного аудиту

Відносини у сфері екологічного аудиту в Україні регулюються цим Законом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими актами законодавства України, державними стандартами України.

Стаття 10. Основні принципи екологічного аудиту

Основними принципами екологічного аудиту є:

- незалежність;
- законність;
- наукова обґрунтованість;
- об'єктивність;
- неупередженість;
- достовірність;
- документованість;
- конфіденційність;
- персональна відповідальність аудитора.

Стаття 11. Сфери проведення екологічного аудиту

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довготермінову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем управління навколишнім природним середовищем, а також здійснення господарської та іншої діяльності.

Стаття 12. Форми екологічного аудиту

Екологічний аудит в Україні може бути добровільним чи обов'язковим.

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України, у таких випадках:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передача або придбання в державну чи комунальну власність;
- передача у довготермінову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічне страхування об'єктів;

- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону;
- в інших випадках, передбачених законом.

Стаття 13. Внутрішній та зовнішній екологічний аудит

Екологічний аудит поділяється на внутрішній та зовнішній.

Внутрішній екологічний аудит об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органу, уповноваженого на управління ним, для власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення інших заінтересованих суб'єктів.

Стаття 14. Вимоги до виконавця екологічного аудиту

Екологічний аудит може здійснювати особа (екологічний аудитор), яка має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

Екологічний аудит може здійснюватись юридичною особою, статутом якої передбачений цей вид діяльності і в штаті якої є хоча б один екологічний аудитор.

Забороняється проведення екологічного аудиту органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, особам, яким законом заборонено займатися підприємницькою діяльністю.

Забороняється здійснювати екологічний аудит господарських об'єктів екологічним аудиторам, якщо вони мають акції цих об'єктів або у іншій формі мають безпосереднє відношення до них.

Стаття 15. Права та обов'язки замовника екологічного аудиту

Замовник екологічного аудиту має право:

- вільно визначати виконавців екологічного аудиту;
- давати виконавцю відповідно до законодавства завдання на проведення екологічного аудиту;
- одержувати інформацію про хід екологічного аудиту;
- одержувати та використовувати звіти про екологічний аудит для своїх потреб.

Замовник екологічного аудиту має право на відшкодування збитків, завданих неправомірними діями виконавців екологічного аудиту під час проведення екологічного аудиту.

Замовник екологічного аудиту може мати інші права відповідно до закону.

Замовник екологічного аудиту зобов'язаний:

- забезпечувати фінансування проведення екологічного аудиту, своєчасне приймання та оплату виконаних робіт;
- надавати виконавцям екологічного аудиту наявну в нього інформацію, письмові чи усні пояснення щодо об'єктів екологічного аудиту;
- не допускати дій, спрямованих на примушування виконавця до зміни форм і методів роботи чи висновків екологічного аудиту;
- виконувати інші дії, пов'язані з проведенням екологічного аудиту, відповідно до законодавства.

Стаття 16. Права та обов'язки виконавця екологічного аудиту

Виконавець екологічного аудиту має право:

- самостійно визначати форми і методи екологічного аудиту відповідно до законодавства та договору із замовником екологічного аудиту;
- отримувати документи, матеріали та інші відомості, наявні у замовника та в об'єкта екологічного аудиту, необхідні для проведення екологічного аудиту;
- викладати у звіті про екологічний аудит, що здійснюється групою екологічних аудиторів, особливу думку екологічного аудитора щодо суті висновків екологічного аудиту, якщо вона не збігається із загальними висновками;
- залучати на договірних засадах для вирішення окремих питань що виникають у процесі проведення екологічного аудиту і вимагають спеціальних знань, фахівців відповідного профілю, не покладаючи на них відповідальність за висновки екологічного аудиту.

Виконавець екологічного аудиту зобов'язаний:

- повідомляти замовника про всі виявлені у процесі проведення екологічного аудиту випадки порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, стандартів, норм, правил і відхилення від вимог щодо ведення звітності та її складання та відображати цю інформацію у звіті про проведення екологічного аудиту;
- невідкладно інформувати про виявлену у процесі проведення екологічного аудиту загрозу аварійної ситуації керівника (власника) об'єкта екологічного аудиту, відповідні органи з питань охорони навколишнього природного середовища та замовника;
- забезпечувати належне збереження та своєчасне повернення всіх документів, які одержані від власника об'єкта екологічного аудиту, замовника та інших осіб для проведення екологічного аудиту;
- невідкладно інформувати замовника про відомі йому причини, що унеможливають проведення чи продовження екологічного аудиту;
- заявляти самовідвід за наявності особистої заінтересованості у результатах екологічного аудиту конкретного об'єкта екологічного аудиту;
- додержувати встановлених законодавством та договором на проведення екологічного аудиту вимог щодо конфіденційності інформації, яка отримана або стала йому відома під час виконання цієї роботи.

Стаття 17. Гарантії незалежності екологічного аудитора

Закон гарантує незалежність екологічного аудитора шляхом:

- регулювання його діяльності законом, а також договором, що укладається відповідно до цього Закону;
- заборони впливу на екологічного аудитора з метою примушування його до зміни форми і методів його роботи та висновків екологічного аудиту;
- забезпечення конфіденційності проведення екологічного аудиту;
- захисту порушених прав екологічного аудитора в установленному законом порядку.

Стаття 18. Права та обов'язки керівників (власників) об'єктів зовнішнього екологічного аудиту

Керівники (власники) об'єктів зовнішнього екологічного аудиту мають право:

- звернутися до замовника зовнішнього екологічного аудиту з умотивованим відводом виконавця екологічного аудиту;

- знайомитися зі звітом про проведений на об'єкті екологічний аудит;
- на відшкодування збитків, завданих під час проведення екологічного аудиту, а також на оскарження протиправних дій виконавців та замовників екологічного аудиту відповідно до закону.

Керівники (власники) об'єктів екологічного аудиту зобов'язані:

- забезпечувати виконавців екологічного аудиту повною і достовірною інформацією, необхідною для їх роботи;
- забезпечувати вільний доступ виконавців екологічного аудиту на об'єкт, сприяти їм у проведенні дій, необхідних для належного виконання покладених на них завдань.

Розділ II

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГО-АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 19. Правові підстави для проведення екологічного аудиту

Екологічний аудит проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем, укладеного відповідно до вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Виконавці екологічного аудиту несуть визначену законом та договором відповідальність перед замовником за виконання визначених договором зобов'язань та достовірність висновків екологічного аудиту.

При проведенні обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересований орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, такий договір укладається після письмового погодження з керівником або власником об'єкта екологічного аудиту.

Екологічний аудит на військових, оборонних та інших об'єктах, інформація про які становить державну таємницю, проводиться відповідно до цього Закону, з урахуванням інших законодавчих актів.

Термін проведення екологічного аудиту визначається договором.

Стаття 20. Оформлення результатів екологічного аудиту

Результати екологічного аудиту подаються у формі звіту про екологічний аудит, який має містити:

- загальні відомості про об'єкт та замовника екологічного аудиту;
- підстави для проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;
- відомості про виконавців екологічного аудиту;
- перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит;
- характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систем управління навколишнім середовищем, стану природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, час установлення, амортизація, придатність; відомості про сплату екологічних зборів і платежів, включаючи стан та можливості їх сплати та заборгованість, збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу,

стан статистичної та іншої звітності з охорони навколишнього природного середовища на предмет відповідності її фактичним екологічним показникам;

- висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;

- відомості щодо підприємств, установ, організацій та осіб, яким надається звіт.

Звіт про екологічний аудит може містити рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей.

Звіт про екологічний аудит є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Стаття 21. Підготовка екологічних аудиторів

Підготовка та перепідготовка екологічних аудиторів може здійснюватися на базі вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти та інших навчальних закладів (акредитованих або визнаних такими, що мають на це право в установленному законодавством порядку).

По закінченні навчання за результатами іспиту особа отримує відповідний диплом або прирівняний до нього документ.

Стаття 22. Сертифікація на право проведення екологічного аудиту

Сертифікат на право проведення екологічного аудиту видається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Термін чинності сертифіката – три роки.

Чинність сертифіката може бути припинена дотерміново чи зупинена на термін до одного року органом, який видав сертифікат, або в судовому порядку у разі грубих порушень, допущених під час проведення екологічного аудиту (недостовірність оцінок, необ'єктивність аналізу фактичних даних, порушення етичних норм тощо), неодноразових, підтверджених замовниками, керівниками (власниками) об'єктів екологічного аудиту або іншими екологічними аудиторами, фактів низької якості проведення екологічного аудиту, порушення законодавства про екологічний аудит.

Стаття 23. Реєстр виконавців екологічного аудиту

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища веде реєстр екологічних аудиторів та юридичних осіб, що мають право на здійснення екологічного аудиту.

У разі припинення дотерміново або зупинення чинності сертифіката в зазначеному реєстрі робиться відповідний запис.

Стаття 24. Фінансування проведення екологічного аудиту

Фінансування проведення екологічного аудиту забезпечується його замовником на умовах і в порядку, які визначаються договором на проведення екологічного аудиту.

Фінансування обов'язкового екологічного аудиту може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевих бюджетів.

Стаття 25. Методичне забезпечення еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту

Методичне забезпечення організації еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту здійснює центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища за участю зацікавлених центральних органів виконавчої влади.

Стаття 26. Відповідальність за порушення законодавства про екологічний аудит

Особи, винні у:

- порушенні встановленого законодавством порядку проведення екологічного аудиту;
- наданні свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічного аудиту;
- проведенні екологічного аудиту особами, які не мають сертифікатів;
- діях, спрямованих на примушення виконавця екологічного аудиту до зміни форм, методів роботи або висновків екологічного аудиту;
- підготовці свідомо та завідомо неправдивого висновку екологічного аудиту;

• порушенні вимог закону щодо державної чи комерційної таємниці, а також конфіденційності результатів екологічного аудиту, якщо інше не встановлено договором чи законом, підлягають притягненню до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності відповідно до закону.

Виконавець екологічного аудиту несе відповідальність за матеріальну та моральну шкоду, завдану внаслідок неправомірних дій при проведенні екологічного аудиту, згідно з законом.

Законом України може бути встановлена відповідальність і за інші порушення законодавства про екологічний аудит.

Розділ III

МІЖНАРОДНЕ СПІВПРАЦЯ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

Стаття 27. Міжнародне співпраця в галузі екологічного аудиту

Міжнародне співпраця в галузі екологічного аудиту здійснюється відповідно до законів та міжнародних договорів України.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші вимоги, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

З метою розвитку міжнародного співпраці в галузі екологічного аудиту можуть розроблятися спільні програми та проекти організації еколого-аудиторської діяльності та проводиться міжнародний екологічний аудит.

Міжнародним договором України може бути передбачено взаємне визнання результатів сертифікації екологічних аудиторів, а також висновків екологічного аудиту, проведених в Україні та іноземних державах.

ГЛОСАРІЙ

А

Аварійне забруднення навколишнього природного середовища – раптове, ненавмисне забруднення навколишнього природного середовища, викликане аварією, техногенною катастрофою чи іншою надзвичайною подією внаслідок діяльності підприємства, установи, організації.

Аварійні викиди – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок промислової чи транспортної аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Аналіз «ВИТРАТИ-ЕФЕКТИВНІСТЬ» – базується на мінімізації витрат на досягнення конкретної мети. Використовується для оцінки екологічних і соціальних проектів, в яких вигоди від досягнення мети складно оцінити або ідентифікувати. Головне знайти такий варіант розвитку, який би мінімізував витрати для досягнення заздалегідь поставленої мети.

Аналіз ефективності витрат – метод оцінки, що допомагає визначити відносну ефективність витрат на досягнення конкретного поліпшення стану довкілля у порівнянні з іншими заходами.

Аудит системи управління навколишнім середовищем – документально оформлений систематичний процес перевірки, який включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності системи управління навколишнім середовищем організації критеріям аудиту, а також включає передачу результатів перевірки замовникові.

Аудит екологічний (екоаудит) – інструмент управління, який системно охоплює всі питання екологічної оцінки діяльності підприємства, удосконалення системи регулювання впливу підприємства на довкілля та оцінки його інвестиційної привабливості.

Аудитор (екологічний) – особа, яка має кваліфікацію для проведення екологічних аудитів на підприємстві, що підтверджується сертифікатом, ліцензією.

Аудиторські фірми та організації – юридичні особи, які мають ліцензії на право здійснення еколого-аудиторської діяльності.

Аукціон – торгівля дозволами на забруднення довкілля. Регулює рівень шкідливих викидів підприємств. Є об'єктом додаткового пере-продажу на вторинному ринку.

В

Викид – забруднювальна речовина або суміш таких речовин, що надходять в атмосферне повітря.

Викид тимчасово узгоджений (ліміт скидання забруднюючих речовин) – гранична маса забруднюючих речовин, дозволена до скидання протягом певного періоду часу (як правило, календарного року). Встановлюється органами державного екологічного контролю з метою мінімізації впливу на навколишнє середовище.

Викид шкідливих речовин – викид у зовнішнє середовище забруднюючих речовин яким-небудь джерелом забруднення.

Вилучення природних ресурсів – такий вид використання функцій природних ресурсів, при якому виключається альтернативне використання цих самих або інших можливих функцій даного виду ресурсів у теперішній момент часу або в майбутньому.

Виплати, відшкодування витрат – грошові виплати юридичним/фізичним особам або система заходів, спрямована на компенсацію різних форм еколого-економічного збитку чи пов'язана з необхідністю нести додаткові витрати на його недопущення. У практиці природокористування різних країн можна зустріти різноманітні форми використання виплат, у тому числі: 1) виплати підприємствам або окремим особам на компенсацію збитків від забруднення середовища (як аварійних, так і постійно діючих); 2) виплати країнам, що мають негативний баланс транскордонного забруднення середовища; 3) виплати підприємствам або населенню за згоду «терпіти» по сусідству екологічно несприятливий або потенційно небезпечний промисловий або інший об'єкт; 4) виплати регіонам або країнам упущеної вигоди через необхідність «консервувати» рівень свого індустріального розвитку заради збереження суспільно необхідних природних об'єктів (боліт, озер, рік, лісів тощо); 5) компенсація витрат підприємствам, що здійснюють екологічно необхідні, але економічно неприбуткові види діяльності (створення і підтримка територій, що охороняються, переробка відходів, ін.).

Виснаження (вичерпання) природних ресурсів – це погіршення якісних характеристик природних ресурсів унаслідок їх експлуатації, пов'язане, головним чином, з виконанням природними ресурсами економічних функцій.

Виснаження навколишнього природного середовища – повне або часткове припинення функції природних об'єктів або природи загалом внаслідок антропогенного впливу.

Висновок екологічного аудиту – професійний документально оформлений висновок або точка зору суб'єкта екологічного аудиту (який його провів) стосовно об'єкта аудиту, які базуються на отриманих даних екологічного аудиту і обмежуються його рамками.

Витрати на відтворення природних факторів (ресурсів) — витрати на відтворення кількісних і/або якісних параметрів природних благ, а також їх підготовку до включення в господарську діяльність; зокрема, витрати на відтворення природних ресурсів можуть включати: витрати повного циклу геологорозвідувальних робіт і видобутку корисних копалин, у т.ч. рекультивації порушених внаслідок видобутку земель; витрати на освоєння цілинних земель (вирубка лісів, осушення боліт, ін.).

Витрати на запобігання екологічного порушення (забруднення) природних ресурсів – витрати, покликані компенсувати (пом'якшити) екологічну недосконалість виробничих технологій. Даний вид витрат в англійській літературі одержав назву «витрати на кінці труби», оскільки очисні (рекультиваційні) роботи здійснюються на останній стадії виробничого циклу. Основне призначення даного виду витрат – зниження економічного збитку від порушення природного середовища.

Витратний підхід (до оцінки природних факторів) – метод, заснований на обліку суспільно необхідних витрат на господарське освоєння природних ресурсів.

Вичерпні і невичерпні природні ресурси – відповідно: ресурси, що виснажуються в ході їх економічного використання (ґрунт, ліс, дикі тварини, кормові угіддя, копалини, ін.), і ті ресурси (або властивості природи), зміни яких прямо не пов'язані з інтенсивністю їхнього використання (сонячна енергія, атмосфера, енергія припливів і відливів, ін.) (див. також виснаження природних ресурсів).

Відтворення екологічного попиту – постійно відтворювані процеси формування потреб в екологічних товарах, а також створення фінансових можливостей реалізації зазначених потреб. Відтворення екологічного попиту реалізується через формування трьох взаємозалежних економічних елементів: потреб, інтересів, можливостей. Потреба в екологічних товарах перетворюється в інтерес, тільки будучи усвідомленою людьми. Інтерес перетворюється в попит тільки за умови підкріплення фінансовими можливостями.

Відтворення природного середовища – комплекс заходів, спрямованих на підтримання параметрів природних компонентів у межах, сприятливих для здійснення своїх функцій.

Відтворення процесів екологізації економіки – система постійного відтворення основних взаємозалежних і взаємообумовлених системних елементів екологічного вдосконалення процесів виробництва і споживання продукції. Основу відтворювального механізму екологізації економіки

становлять: відтворення екологічного попиту; відтворення екологічно орієнтованої виробничої основи; відтворення екологічно орієнтованих людських факторів; відтворення мотивів екологізації.

Відшкодування шкоди навколишньому природному середовищу – відшкодування втрат в природі, витрати на відтворення природних ресурсів і оздоровлення навколишнього природного середовища.

Висновок екологічного аудиту – професійний висновок або точка зору, висловлена екоаудитором стосовно предмета екологічного аудиту, які базуються на отриманих результатах екологічного аудиту і обмежуються його рамками.

Вплив – привнесення в навколишнє середовище чи вилучення з нього будь-якої матеріальної субстанції або інші дії, що викликають зміни його стану.

Вплив нормативний – вплив на навколишнє середовище, що здійснюється в припустимих межах і не викликає понаднормативних змін.

Г

Гранично допустимий викид (ГДВ) – 1) викид шкідливих речовин в атмосферу, встановлений для кожного джерела забруднення атмосфери за умови, що приземна концентрація цих речовин не буде перевищувати гранично допустиму концентрацію (ГДК); 2) об'єм (кількість) забруднюючої речовини, яка викидається окремим джерелом за одиницю часу, перевищення якого призведе до несприятливих наслідків в оточуючому природному середовищі або небезпечно для здоров'я людини.

Гранично допустима концентрація (ГДК) – 1) норматив, що встановлюється органами санітарно-епідеміологічного нагляду і іншими державними органами з метою охорони здоров'я людини, збереження рослинного і тваринного світу; 2) екологічний норматив, максимальна концентрація забруднюючої хімічної речовини в навколишньому середовищі, яка при повсякденному впливі протягом тривалого часу не викликає негативних впливів на організм людини або іншого рецептора і його потомства; 3) вміст шкідливих речовин у природному середовищі в обсягах, що практично не становлять небезпеки для здоров'я людини і живих організмів у цілому.

Гранично допустима концентрація забруднювальної речовини в атмосферному повітрі населених місць – максимальна концентрація забруднювальної речовини в атмосферному повітрі, віднесена до визначеного часу усереднення, при дії якої протягом усього життя людини не виникає прямого або опосередкованого несприятливого впливу на теперішнє і (або) майбутнє покоління та стан довкілля.

Гранично допустиме надходження (ГДН) – гранично допустимі норми антропогенного навантаження, встановлені з урахуванням ємності природного середовища, його ресурсного потенціалу, здатності до саморегуляції і відтворення з метою охорони навколишнього середовища від забруднення, виснаження і руйнування, які визначаються як кількість речовини (забруднювача), що поступає на певну площу в одиницю часу в кількостях, утворюючих концентрації, що не перевищують встановлені ГДК.

Гранично допустимий викид (ГДВ) – науково-технічний норматив, який встановлюється за умови, щоб вміст забруднюючих речовин у приземному шарі повітря від джерела або їх сукупності не перевищував норматив якості повітря для населення, тваринного і рослинного світу.

Гранично допустимий скид (ГДС) речовини – маса речовини у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом конкретного водного об'єкта за одиницю часу.

Глобальна екологічна політика – здійснення комплексу заходів, що мають планетарний характер з метою поліпшення якості середовища.

«ГРІНПІС» (англ. green peace – зелений світ) – міжнародна екологічна громадська організація, створена у 1971 р. групою активістів «зеленого руху» на знак протесту проти американських ядерних випробувань на Алеутських островах. «Грінпіс» особливо активна під час проведення таких заходів, як обмеження масштабів китобійного промислу; захист тюленів, дельфінів та інших морських тварин; обмеження торгівлі видами рослин і тварин, які зникають; закриття АЕС, заводів з переробки ядерного пального, заборона поховання ядерних і хімічних відходів у глибинах морів та океанів та ядерних випробувань; боротьба з кислотними дощами та іншими видами забруднення атмосфери. «Грінпіс» є складовою екологічного руху «зелених», який протягом останніх років виявив себе як впливова політична сила.

Грошова оцінка – капіталізований рентний дохід із земельної ділянки.

Д

Деградація навколишнього природного середовища – погіршення властивостей природного середовища внаслідок руйнування або істотного порушення екологічних зв'язків в природі, викликане діяльністю людини, що проводиться без урахування законів розвитку природи.

Джерело забруднення атмосферного повітря – об'єкт, що розповсюджує забруднюючі речовини в атмосферне повітря.

Джерело виділення забруднюючих речовин – об'єкт, в якому відбувається утворення забруднюючих речовин (технологічна установка, обладнання, апарат та інше).

Джерела підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища – підприємства, установи та організації, характер діяльності яких має високий ступінь потенційної екологічної та техногенної небезпеки.

Джерело викиду – об'єкт (підприємство, цех, агрегат, установка тощо), з якого надходить в атмосферне повітря забруднювальна речовина.

Джерела впливу – техногенні та природні об'єкти (або їх складові частини), процеси і явища, що впливають на навколишнє середовище.

Державна екологічна експертиза (ДЕЕ) – процес, у ході якого спеціально уповноважений державний орган встановлює відповідність запланованої господарської та іншої діяльності екологічним вимогам.

Державна екологічна політика – забезпечення якості середовища шляхом законодавчих актів, методів адміністративного втручання і економічних механізмів в межах певної держави чи окремих її територій.

Джерела екологічних надходжень – кошти й інші надходження, які щорічно акумулюються з метою покриття капітальних і експлуатаційних витрат на утримання об'єктів екологічної інфраструктури (системи каналізації, станції очистки стічних вод, сміттєзвалища, екологічні пости в парках та ін.)

Диференційна рента – додатковий прибуток, що виникає внаслідок більш сприятливого місцеположення природного ресурсу, що використовується.

Добровільна сертифікація – сертифікація на відповідність вимогам, не віднесеним нормативними документами до обов'язкових, яка проводиться на добровільних засадах за ініціативою виробника, постачальника чи споживача продукції.

Довкілля – оточення, у якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо).

Дозвіл на забруднення – право забруднювати навколишнє природне середовище при діяльності суб'єктів господарювання при обов'язковому контролі та патронаті уповноважених на це органів виконавчої влади.

Дотація – це грошова допомога або інші види допомоги з державних або інших джерел, які надаються юридичним або фізичним особам для покриття збитків або на спеціальні цілі. Як приклади екологічно орієнтованих дотацій можна назвати: 1) дотації в сільському господарстві на вирощування продукції без отрутохімікатів; 2) доплати на ведення сільського господарства в особливо обережному екологічному режимі; 3) дотацію регіонам країни або навіть цілим державам, змушеним «гальмувати» ін-

дустріальний розвиток заради збереження природних ландшафтів, що мають національне чи міжнародне значення.

Е

Екологізація – 1) зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва та споживання одиниці продукції; 2) процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських та інших рішень, які дозволяють збільшити ефективність використання природних ресурсів і умов поряд з поліпшенням або хоча б збереженням якості природного середовища.

Екологічна безпека – 1) сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи опосередковано не призводять до життєво важливих втрат (чи загрози таких втрат) у природному середовищі, окремих людей і людства загалом (екологічна безпека є компонентом національної безпеки); 2) стан довкілля, за якого сукупність природних причин і наслідків людської діяльності унеможлиблює або мінімізує безпосередні і подальші деградаційні зміни екосистем у довкілля та негативні впливи на стан здоров'я населення.

Екологічна експертиза – 1) вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки; 2) одна із основних форм державної екологічної політики і управління природокористуванням загалом. Це оцінка рівня можливих негативних впливів гіпотетичної господарчої та іншої діяльності на природне середовище та природні ресурси. В Україні роботи з екологічної експертизи й оцінки ризику регламентуються Законами України «Про охорону природного середовища» і «Про екологічну експертизу». Завдання екологічної експертизи полягає в забезпеченні екологічної безпеки розвитку суспільства, його продуктивних сил, здоров'я людини, а також навколишнього середовища.

Екологічна ефективність — спроможність досягти за допомогою еколого-економічного механізму цільового значення емісій з мінімальними витратами. Ефективність охорони навколишнього природного середовища ідентична максимальній результативності від проведення комплексу заходів для забезпечення якості середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Екологічна оцінка (ЕО) – процес систематичного аналізу, оцінки й обліку екологічних і пов'язаних з ними соціальних і інших наслідків запланованої діяльності, що є передумовою прийняття рішень про реалізацію цієї діяльності.

Екологічна політика — 1) політична заява (декларація) галузі, регіону, організації, підприємства про свої наміри, принципи і пріоритети, яка є основою для діяльності і встановлення екологічних цілей і завдань; 2) система заходів, що спрямовані на забезпечення якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів і створення належних екологічних умов для життя населення. За характером здійснення: глобальна, державна, локальна.

- глобальна — проведення міжнародно-правових, політичних та зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів природних ресурсів, які є в світі і їх розподілу між країнами;

- державна — побудована на розумінні вигравів і недоліків, пов'язаних із екологічним станом території і акваторії (включаючи повітряний простір) країни (з урахуванням перспективного розвитку господарства і зміни чисельності населення) і природних ресурсів які є в їх межах;

- локальна — та, що здійснюється на конкретній території чи підприємстві (див. екон. політика підприємства)

Екологічна політика підприємства – декларація (заява) організації про свої наміри і принципи стосовно її загальних екологічних характеристик, яка створює основу для діяльності і визначення її екологічних цілей і завдань підприємства по відношенню до навколишнього природного середовища, які передбачають дотримання всіх екологічних нормативних вимог.

Екологічна стандартизація – комплекс обов'язкових норм, правил, вимог, положень щодо охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Екологічна ціна – ціна, що характеризує екологоемність продукції, тобто сумарні екологічні витрати суспільства, пов'язані з використанням природного середовища при виробництві і споживанні одиниці даної продукції. В екологічну ціну включаються виражені в економічній формі оцінки природних ресурсів для виробництва даної продукції і величина економічних збитків від порушення природного середовища на стадіях виробництва і споживання продукції.

Екологічне підприємництво – такий вид підприємницької діяльності, який пов'язаний з випуском і реалізацією екологічної продукції (виробів, послуг, робіт).

Екологічне планування – розробка науково обґрунтованих норм використання природних ресурсів або територій без порушення

екологічної рівноваги. Для підприємства екологічне планування – це визначення можливих шляхів, етапів і обмежень досягнення цілей та реалізації екологічної політики і оцінювання засобів реалізації можливих варіантів у межах установлених норм природокористування.

Екологічне стимулювання – комплекс заходів, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів і охорону навколишнього природного середовища шляхом надання пільг з оподаткування підприємств і громадян у випадку реалізації ними заходів з раціонального природокористування; надання на пільгових умовах кредитів для реалізації заходів з забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища; встановлення підвищеної норми амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища.

Екологічне страхування – створення за рахунок коштів економічних суб'єктів резервних (страхових) фондів, призначених для відшкодування збитків від впливу на природне середовище внаслідок непередбачених надзвичайних ситуацій (екологічних аварій, катастроф, ін.). Екологічне страхування покликане вирішити кілька основних завдань: 1) сформуванню систему економічної відповідальності (господарюючих суб'єктів) за можливі економічні збитки від надзвичайних ситуацій; 2) створити резервні фонди для відшкодування можливого збитку; 3) забезпечити економічну захищеність реципієнтів (економічних суб'єктів), що можуть зазнати шкоди в результаті надзвичайних ситуацій. Страхуванню підлягають об'єкти, що є носіями екологічного ризику (ємності шкідливих і вибухонебезпечних речовин; виробництва, що створюють загрозу виникнення надзвичайних ситуацій; трубопроводи, транспортні засоби; ін.). Екологічне страхування створює економічні стимули для відмови від потенційно небезпечних виробництв. Екологічне страхування може бути добровільним та обов'язковим.

Екологічне управління – 1) складова частина загальної системи управління, яка включає в себе діяльність з формування та здійснення екологічної політики; 2) це процес підготовки, прийняття і реалізації рішень, спрямованих на досягнення природоохоронних цілей з використанням різних адміністративних та економічних методів і механізмів. Згідно з міжнародним стандартом система екологічного управління визначається як частина загальної системи управління, що включає організаційну структуру, планування, відповідальність, ресурси, впровадження екологічної політики.

Екологічний ефект – це будь-які зміни у просторі й часі, якості умов природного життєвого докiлля, а також зміни кількості та якості

природних ресурсів. Такі зміни можуть мати, як позитивний, так і негативний характер – поліпшення або погіршення природних життєвих умов, збільшення або зменшення кількості та якості природних ресурсів. Екологічний ефект впливає або може вплинути у майбутньому на економічні результати матеріального виробництва і невиробничої сфери.

Екологічний інжиніринг – екологічний інструмент еколога-економічного механізму, який взаємопов'язаний з інженерно-економічною діяльністю по обґрунтуванню рекомендацій екологічного аудиту, еколого-економічних рішень та екологічних програм, проектів.

Екологічний маркетинг – функціональна діяльність, спрямована на задоволення потреб без порушення екологічної рівноваги і без впливу на стан здоров'я суспільства. Завдання екологічного маркетингу полягає у створенні умов для збереження навколишнього середовища, пристосування виробництва до вимог ринку, розробці екологічно чистої продукції і одержання додаткового прибутку за рахунок екологізації виробництва, в тому числі його «зеленої» модернізації.

Екологічний менеджмент – 1) частина (підсистема) загальної системи управління, яка гармонізує діяльність і розвиток підприємства, галузі в навколишньому природному середовищі і в екологічному правовому полі. Через екологічний менеджмент здійснюються екологізація загальних функцій управління, планомірна діяльність з охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки; 2) сукупність методів і заходів по управлінню об'єктами природного середовища, відходами, природними ресурсами. На рівні підприємства – заходи зі зменшення негативних впливів на довкілля, доцільного використання природних ресурсів тощо.

Екологічний податок – еколога-політичний інструмент, тобто політика, яка приписує кожному забруднювачу відповідної шкідливої речовини абсолютну граничну межу викидів, скидів забруднюючих речовин.

Екологічний ризик – це ймовірність негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, які спричиняють незворотну деградацію екосистем. При цьому слід зазначити, що мова йдеться як про природні, так і про техногенно-природні фактори ризику.

Екологічний сертифікат – 1) еколога-економічний інструмент, що забезпечує право на емісію визначеної кількості шкідливих речовин для забруднювача конкретного регіону. 2) право на здійснення еколога-аудиторської діяльності.

Екологічні витрати – сумарні кошти, які підприємство може вкласти в запобігання емісіям, а також різні платежі за виробниче споживання ресурсів та відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу.

Екологічні нормативи – гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Екологічні обмеження – нормативні акти розвитку і розміщення продуктивних сил, в межах яких повинно здійснюватися їх функціонування на територіях і екосистемах держави. За порушення екологічних обмежень передбачається економічна відповідальність керівників регіону, підприємств. Екологічні обмеження це: ліміти граничних викидів і скидів забруднюючих речовин, ліміти граничного використання природних ресурсів.

Екологічні стандарти – це державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища, що визначають поняття і терміни, режим використання і охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливого впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Екологічні фонди – позабюджетні фонди, що створюються за рахунок обов'язкових відрахувань з підприємств для вирішення природоохоронних задач.

Еколого-економічна відповідальність – відповідальність, яка настає за фактом спричинення правомірної шкоди (наприклад, платежі підприємств за забруднення навколишнього середовища).

Еколого-економічні збитки – (від забруднення навколишнього середовища) — збитки, завдані національному господарству внаслідок забруднення навколишнього середовища, зменшення та деградації природоресурсного потенціалу.

Еколого-економічний збиток від порушення (забруднення) природних факторів – виражені у вартісній формі фактичні і можливі витрати, заподіяні економічним суб'єктам внаслідок екодеструктивного впливу, тобто шкода, додаткові витрати на її компенсацію, упущена вигода тощо.

Еколого-економічні інструменти – заходи, методи, важелі впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їхньої діяльності в екологічно сприятливому напрямку.

Еколого-економічні оцінки – види економічних показників, які характеризують зміну параметрів господарської діяльності економічних суб'єктів (витрати, доходи або їхні зміни), що пов'язані з процесами використання природних благ і/або впливу на компоненти середовища.

Еколого-економічні показники – показники, що характеризують різні сторони використання природних благ. За своїм функціональним призначенням можна виділити дві основні групи еколого-економічних показників: оцінки і ставки.

Еколого-економічні ставки – питомі економічні показники (тарифи, частки, процентні нормативи, ін.), які враховують екологічні фактори і таким чином забезпечують реалізацію еколого-економічних інструментів (системи цін і платежів, умов одержання прибутку, ін.).

Еколого-економічний кадастр (природних ресурсів середовища) – систематизований аналітико-нормативний документ, який містить певні кількісні і якісні показники фізичних обсягів природних ресурсів та їх використання, якісну оцінку екологічного стану території у сукупності з вартісною оцінкою рівня забруднення навколишнього природного середовища, без яких неможливо здійснити купівлю або продаж.

Еколого-економічний консалтинг (інжиніринг) – вид діяльності, що забезпечує науково-технічну, техніко-економічну та організаційно-правову підготовку і супровід реалізації екологічних програм, проєктів.

Екологічний маркетинг – функціональна діяльність, спрямована на задоволення потреб без порушення екологічної рівноваги і без впливу на стан здоров'я суспільства. Завдання екологічного маркетингу полягають у створенні умов для збереження навколишнього середовища, пристосування виробництва до вимог ринку, розробці екологічно чистої продукції і одержання додаткового прибутку за рахунок екологізації виробництва, в тому числі його «зеленої» модернізації.

Еколого-економічний механізм – система економічних важелів екологічного управління і забезпечення охорони навколишнього середовища. Згідно з природоохоронним законодавством України, це система екологічних заходів, фінансові джерела, всі види платежів, розподіл платежів, екологічні фонди, механізм стимулювання і страхування.

Економіка природокористування – розділ економіки, що вивчає питання економічної оцінки природних ресурсів і оцінки збитків від забруднення навколишнього природного середовища.

Економічна вигода – додатковий дохід, (прибуток) або певні переваги, що можуть бути втілені в додатковий дохід (прибуток).

Економічна цінність природи – визначається на основі адекватної ціни і/або економічної оцінки природних ресурсів і природних послуг. При прийнятті економічних рішень необхідно враховувати три функції навколишнього середовища: забезпечення природними ресурсами; асиміляцію відходів і забруднень; забезпечення людей природними послугами, такими, як рекреація, естетичне задоволення і пр. Визначення

економічної цінності природних ресурсів і природних послуг може базуватися на ринковій оцінці, ренті, витратному підході, альтернативній вартості, загальній економічній цінності (вартості). Найбільш комплексним є підхід на основі загальної економічної цінності, який поряд з вартістю використання (пряма, непряма і можлива вартості) враховує вартість невикористання, існування, засновану на економічній оцінці етичних і естетичних аспектів природи.

Економічний ефект – різниця між результатами економічної діяльності (наприклад, продуктом у вартісному вираженні) і витратами для їх отримання і використання. Якщо результатом економічної діяльності є не тільки економічні, а й більш широкі соціально-економічні наслідки, правильніше говорити про соціально-економічний ефект. Якщо результат економічної діяльності перевищує витрати, економічний ефект позитивний (що оцінюється, наприклад, прибутком); у протилежному випадку економічний збиток негативний (наприклад, збиток, збитки).

Економічний збиток від деградації навколишнього середовища (еколого-економічний збиток) – грошова оцінка негативних змін в навколишньому середовищі внаслідок її забруднення і в якості і кількості природних ресурсів, а також наслідків таких змін.

Економічний механізм природокористування – включає наступні елементи: платність природокористування; систему економічного стимулювання природоохоронної діяльності; плату за забруднення навколишнього природного середовища; створення ринку природних ресурсів; вдосконалення ціноутворення з урахуванням екологічного чинника; екологічні фонди; екологічні програми, продаж прав на забруднення; система «застава-повернення»; екологічне страхування.

Ефект еколого-економічний – співвідношення розміру позитивного ефекту (вигоди) і шкоди (збитку), викликаного впливом на навколишнє середовище, а також величини витрат, необхідних для відшкодування такого збитку.

Ефективність охорони навколишнього середовища – еколого-соціально-економічний прибуток (в економічних і позаекономічних показниках), що отримується внаслідок збереження чистоти і продуктивності природного середовища; максимальна результативність від проведення комплексу заходів щодо забезпечення якості середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Ефективність природокористування – еколого-економічна результативність використання природних ресурсів і експлуатації природного середовища.

3

Залпові викиди – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які кількісно і якісно передбачені технологічними регламентами виробництв.

Забруднююча речовина – будь-яка речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на довкілля та здоров'я людини;

Заходи природоохоронні – будь-які технологічні, технічні, організаційні або економічні заходи, що спрямовані на зменшення і ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище. Це будівництво і експлуатація очисних споруд, розвиток маловідходних і безвідходних технологій, охорона та відтворення флори і фауни, охорона надр, боротьба з ерозією ґрунтів, розміщення підприємств, господарств і транспортної мережі з урахуванням екологічних вимог. Комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат.

Збалансований розвиток – розвиток людства, при якому задоволення будь-яких потреб здійснюється без збитку для майбутніх поколінь. Концепція екологічно стійкого розвитку розглядається як передумова довготривалого прогресу людства, яка супроводжується примноженням капіталу і поліпшенням екологічних умов.

Збиток – 1) втрата або небажана зміна якостей предмета безпеки, зниження його цінності для суб'єкта; 2) виникає внаслідок вимірювання кількості і погіршення якості природних ресурсів і/або інших зовнішніх умов технологічних процесів; 3) втрати, що виникли від погіршення здоров'я фізичних осіб (громадян) або умов господарювання (особистих, колективних форм власності) внаслідок забруднення навколишнього середовища або іншої несприятливої зміни.

Збиток екологічний – 1) ймовірність негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, які спричиняють незворотну деградацію екосистеми; 2) економічні (в грошовому еквіваленті) втрати суспільства, яких можна було б уникнути при оптимальному (збалансованому) стані довкілля.

Збір за забруднення навколишнього природного середовища – це плата за: викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі – викиди) стаціонарними та пересувними джерелами забруднення; скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди); розміщення відходів.

Збори – 1) різноманітні види податків, платежів, вилучень, що в обов'язковому порядку вносяться підприємствами, організаціями, гро-

мадянами в бюджет для оплати послуг, що надаються їм державними органами; 2) згідно Закону України «Про внесення змін у Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 05.03.1998 р., цим терміном замінені терміни «плата», «платежі».

I

Інвентаризація викидів – систематизація інформації про розміщення джерел забруднення атмосферного повітря на території, види і кількісний склад забруднювальних речовин, що викидаються в атмосферне повітря.

Інструменти екологізації – мотиваційні інструменти, що формують систему мотивів (наприклад, стимулів, важелів) для досягнення цілей екологізації. Розглядаються дві групи інструментів прямої і непрямой мотивації. Інструменти прямої мотивації орієнтовані безпосередньо на об'єкти екологізації: або самі фактори екодеструктивного впливу (процеси, шкідливі речовини, ін.), або продукти і послуги, що є носіями екодеструкції (тобто ті, виробництво і споживання яких пов'язане зі шкідливим впливом на середовище). Інструменти непрямой мотивації орієнтуються не на показники екодеструктивної діяльності, а на дії і товари, що побічно можуть створювати умови для досягнення цілей екологізації (наприклад, за рахунок обмеження поширення певних товарів і послуг, заміщення екологічно шкідливих продуктів, підвищення терміну служби виробів, гарантії якості тощо).

K

«Квадрат екологізації» – чотири взаємозалежні системні компоненти, що визначають формування управлінського механізму реалізації завдань екологізації економіки: 1) цілі і завдання екологізації; 2) об'єкти екологізації; 3) суб'єкти екологізації; 4) інструменти екологізації.

Квоти – це право на викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та використання окремих компонентів природних ресурсів у заздалегідь встановлених обсягах і термінах з метою обмеження їх експлуатації.

Квота забруднення – законодавчо встановлена норма забруднення, що дозволена для даного підприємства або країни..

Конвенція – міжнародний багатосторонній договір. Якщо конвенція ратифікована країною, її положення набувають сили закону.

Конверсія екологічна – перепродаж екологічних боргових зобов'язань на вторинному ринку (вексель).

Концентрація максимально разова (ГДК м.р.) – концентрація забруднюючих речовин у повітрі (населених місць), яка не викликає рефлекторних реакцій в організмі людини.

Кредит – позичка у грошовій або товарній формі, що надана кредитором позичальнику на умовах строковості повернення, найчастіше з виплатою позичальнику відсотка за користування позичкою. Основними видами використання кредиту як форми економічного інструментарію для вирішення екологічних проблем можна вважати: 1) пільги щодо термінів кредитування; 2) пільги на відсоткові ставки (аж до безвідсоткових умов використання позики); 3) пільги на обсяги кредитування; 4) пільги на гарантії за кредит.

Критеріальна розрахункова база ставок (еколого-економічних інструментів) – система критеріїв розрахунку зазначених ставок. За основу використовуються дві основні групи показників: 1) суто економічні показники: а) ті, що відбивають економічний стан господарських суб'єктів; б) враховують можливу поведінку суб'єктів у відповідь на зміну яких-небудь параметрів системи (ціни, ставки, податки, платежі); 2) еколого-економічні оцінки, які характеризують зміни економічних показників господарських суб'єктів, що пов'язані з використанням природних факторів або зміною стану природного середовища: а) витрати на відтворення природних факторів; б) вигоди (прибуток, дохід), що одержані завдяки використанню природних факторів; в) можливий збиток від погіршення якості природних факторів; г) економічний ефект від поліпшення якості природних факторів.

Критерії аудиту систем управління навколишнім середовищем – політика, практика, методики чи вимоги до систем управління навколишнім середовищем, керуючись якими аудитор зіставляє зібрані під час аудиту докази стосовно системи управління навколишнім середовищем організації.

Критерії екологічного аудиту – вимоги законодавчих та нормативних актів, екологічної політики, висновків державної екологічної експертизи, стандартних процедур, керівних положень, з якими екологічний аудитор порівнює зібрані в процесі аудиту докази стосовно об'єкта аудиту.

Критерії оцінки – кількісні або якісні показники, які забезпечують об'єктивну та прозору основу для виробу з-поміж багатьох можливих заходів.

Критичний природний капітал – необхідні для життя природні блага, які неможливо замінити штучним шляхом: ландшафт, рідкісні види рослин і тварин, озоновий шар, глобальний клімат і т.д. Критичний природний капітал необхідно зберігати при будь-яких варіантах економічного розвитку. Інша частина природного капіталу – природні ресурси, які поновлюються, і частина кінцевих природних ресурсів, які не поновлюються, – може бути замінена штучно (нафта, газ, вугілля на сонячну енергію тощо).

Критичний стан – стан, за якого існує повна втрата природних ресурсів, яка робить ефективність соціально-економічного розвитку нульовою.

Л

Ліміт екологічний — гранично допустимі норми викидів забруднюючих речовин, що встановлюються для окремих об'єктів, які є джерелом забруднення довкілля.

Ліміти використання природних ресурсів – нормативу їх використання для виробничо-господарських потреб.

Ліміт на утворення відходів — максимальний обсяг відходів, на який у суб'єкта права власності на відходи (далі — власник відходів) є документально підтверджений дозвіл на передачу їх іншому власнику (на розміщення, утилізацію, знешкодження тощо) або на утилізацію чи розміщення на своїй території.

Ліцензія на забруднення – оплачуваний дозвіл на викид певної кількості шкідливих рідких або газоподібних відходів заздалегідь обумовленого або юридично встановленого хімічного складу.

М

Маловідходна технологія – технологія, що дозволяє отримати мінімум відходів і викидів.

Методи оцінки еколого-економічного збитку – методи, що дають змогу визначити кількісну величину збитку; засновані на трьох підходах: прямому обліку (в порівнянні умовно «чистого» і «забрудненого» районів); аналітичному, що передбачає одержання кількісних залежностей за допомогою методів багатofакторного математичного аналізу; емпіричному, що передбачає використання готових залежностей, отриманих за допомогою перших двох методів.

Механізм реалізації системи еколого-економічних інструментів – порядок і методи перерозподілу доходів економічних суб'єктів для досягнення екологічних цілей. Розглядаються чотири групи механізмів: 1) адміністративний перерозподіл коштів (головним чином, штрафи, субсидії); 2) фінансові трансферти (податки, платежі, кредити, виплати, ін.); 3) вільні ринкові механізми перерозподілу коштів (напр., продаж прав на викиди); 4) сприяння на ринку (напр., нагородження спеціальними знаками, безплатна реклама тощо).

Міжнародні стандарти екологічного менеджменту й аудиту – регламентовані міжнародною організацією зі стандартизації (The International Organization for Standardization – ISO) порядок і зміст робіт і документів у сфері управління і аудиту.

Місткість навколишнього природного середовища – здатність природи зазнавати соціально-економічного навантаження без істотного порушення функцій, що виконуються нею.

Мотиваційні інструменти екологізації – засоби впливу на інтереси економічних суб'єктів, що формують бажання людей ставити і досягати цілі екологізації економіки. Розглядаються такі групи мотиваційних інструментів: 1) інструменти прямого регулювання (заборони, процедури визнання і реєстрації, стандарти, квоти, ін.); 2) економічні інструменти (податки, тарифи, платежі ін.); 3) інструменти обов'язкового інформування (екологічне маркування, декларування вмісту); 4) інструменти добровільного інформування; 5) добровільні угоди з екологічних питань (самозобов'язання); 6) інструменти екологічного захисту споживача (економічні і моральні санкції, суспільний тиск); 7) нетрадиційні угоди (еколізинг, розподіл екологічної відповідальності); 8) нетрадиційні форми співробітництва (наприклад співробітництво між виробником і споживачем).

Мотивація екологізації – цілеспрямоване формування системи мотивів для досягнення цілей екологізації (див. також інструменти екологізації).

Н

Навколишнє середовище – сукупність природних, соціальних (включаючи середовище життєдіяльності людини) і техногенних умов існування людського суспільства.

Навколишнє природне середовище – сукупність природних чинників і об'єктів навколишнього середовища, що мають природне походження або розвиток.

Навколишнє соціальне середовище – сукупність соціально-побутових умов життєдіяльності населення, соціально-економічних відносин між людьми, групами людей, а також між ними і створюваними ними матеріальними і духовними цінностями.

Навколишнє техногенне середовище – штучно створена частина навколишнього середовища, що складається з технічних і природних елементів.

Національні фонди охорони довкілля – основне джерело капітального фінансування природоохоронних заходів у багатьох країнах Центральної та Східної Європи. Ці фонди є одним із основних фінансових інструментів здійснення національної екологічної політики та знаходяться або в безпосередньому розпорядженні, або під наглядом міністерств з охорони довкілля відповідних країн.

Нормативний викид – потужність викиду забруднюючої речовини у межах гранично допустимої або тимчасово погодженої потужності ви-

киду, встановленої юридично оформленим дозволом на викид на даний період в г/с.

Наднормативний викид – фактична потужність викиду, яка перевищує нормативний викид в г/с.

О

Об'єкти впливу (реципієнти) – об'єкти і компоненти навколишнього середовища чи їх окремі елементи, на які здійснюється вплив планованої діяльності.

Об'єкт екологізації – об'єкт екодеструктивного впливу (виробничий процес або виріб), який передбачається трансформувати для досягнення цілей екологізації.

Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

Об'єкт природокористування – комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, природними умовами життя суспільства і його соціально-економічним розвитком.

Об'єкти екологічного аудиту – діючі підприємства, господарські об'єкти, організації, установи, екологічні ситуації, інвестиційні та приватизаційні пропозиції, програми, проекти, кредитні угоди, види діяльності фізичних та юридичних осіб незалежно від форм їх власності і підпорядкування, в тому числі військового призначення, які негативно впливають чи можуть впливати на стан навколишнього природного середовища.

Облік природних ресурсів – практичне виявлення кількості і якості природних ресурсів з метою організації їх і раціонального (оптимального) використання.

Оцінка впливу на довкілля – оцінка можливого впливу на довкілля, де «вплив» означає будь-які наслідки запланованої діяльності для довкілля, включаючи здоров'я та безпеку людей, флору, фауну, ґрунт, повітря, воду, клімат, ландшафт, історичні пам'ятники та інші матеріальні об'єкти. Поняття впливу охоплює також соціально-економічні наслідки.

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – Визначення масштабів і рівнів впливів планованої діяльності на навколишнє середовище, ефективності заходів щодо запобігання або зменшення цих впливів, прийнятності проектних рішень з точки зору безпеки навколишнього середовища.

Звичайно включає такі стадії: 1) виявлення необхідності і ступеня деталізації; 2) попередню оцінку впливу, визначення найбільш важливих типів впливу для їхньої оцінки; 3) дослідження впливу проекту на навколишнє середовище; 4) підготовка висновку про вплив на навколишнє середовище; 5) рецензування фахівцями отриманих результатів, формування висновків про можливості реалізації або не реалізації проекту, виявлення альтернатив розвитку (зміни) проекту або його повної заміни; 6) моніторинг впливів і після проектний аналіз/аудит (ревізія після проектної діяльності).

Обов'язкова сертифікація – сертифікація на відповідність вимогам, які віднесені нормативними документами до обов'язкових для виконання.

Оцінка збитків від забруднення – визначення економічних і позаекономічних втрат, пов'язаних з більш швидким зносом споруд, будівель, корозією металів, з спотворенням технологічних процесів сусідніх виробництв, збільшенням захворюваності і зниженням працездатності людей, зменшенням врожайності або погіршенням якості сільськогосподарської продукції і іншими явищами, причиною яких служить фізичне, хімічне і біологічне забруднення середовища. Як правило, проводиться в грошовому виразі. Економічна (грошова) оцінка можлива лише в кінцевих величинах, у той час як соціальний збиток може досягати нескінченності.

Оцінка збитків від порушення природного балансу – визначення економічних і позаекономічних втрат, пов'язаних із прямими і непрямими наслідками докорінної зміни середовища життя і суспільного виробництва внаслідок порушення екологічної рівноваги. Сума оцінки включається в екологічну ціну природних ресурсів, що вилучаються.

Оцінка масштабів впливу – оцінка масштабу, тривалості та частоти впливу тих чи інших забруднювачів.

Оцінка природних ресурсів – якісне і/або кількісне визначення економічної, соціальної і/або екологічної цінності (значущості) ресурсу, виражене в грошовому вираженні або в умовних одиницях. Висока або низька економічна (грошова) оцінка не завжди збігається з соціальною і екологічною, і навпаки.

Оцінка природних ресурсів економічна – визначення їх суспільної корисності, тобто внеску даного ресурсу (його одиниці) в підвищення рівня задоволення людських потреб через виробництво або споживання. У вузько економічному значенні визначення в грошовому вираженні максимального господарського ефекту від використання природних ресурсів у вибраних варіантах (планах) використання цих ресурсів. При еколого-економічному вимірі необхідно враховувати також екологічні обмеження локального, регіонального і глобального рівнів, вплив варіантів використання даного ресурсу на інші зв'язані з ним ресурси.

Оцінка ризику – метод оцінки, який застосовується для визначення ймовірності негативних наслідків (ризиків) для здоров'я людей, екосистем і якості життя.

Оцінка соціо-еколого-економічна – підхід до оцінки подій, явищ, ресурсів територій і об'єктів, що виходить з визнання рівної важливості екологічної, соціальної і економічної складових. Може бути представлений інтегрованим показником або вектором показників у натуральному вимірюванні, балах або грошовому вираженні.

Оцінка стану довкілля – загальна характеристика сучасного стану довкілля території з урахуванням поточних даних щодо стану повітря, води та ґрунту.

Оцінки ресурсу – економічні показники, що характеризують величину економічних оцінок природних ресурсів, отриманих на основі витратного або результатного підходів.

П

Плата за користування – плата, яка стягується з окремих осіб та організацій за надання їм певних послуг чи обладнання у розмірі, який залежить від обсягу користування.

Плата за погіршення якості природних ресурсів – плата за зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водойм тощо, що сталося в результаті володіння і користування ними на основі нормативів.

Плата за природні ресурси – грошове відшкодування природокористувачем витрат на дослідження, збереження, відновлення, вилучення і транспортування природного ресурсу, що використовується.

Плата за розміщення відходів – стягується в межах встановлених лімітів і за перевищення лімітів розміщення відходів. Нормативи плати встановлюються на підставі небезпечності і токсичності відходів.

Платежі за викиди – економічне заохочування підприємств, згідно якого забруднювач платить за викиди в межах встановлених лімітів.

Питомий викид /фактор емісії/ – величина, яка встановлює залежність між кількістю забруднювальної речовини (або їх суміші), що викидається в атмосферне повітря та діяльністю, пов'язаною з цим викидом;

Потужність викиду – кількість речовини (суміш речовин), що викидається в атмосферне повітря за одиницю часу.

Податок екологічний – обов'язковий платіж, що справляється з юридичних і фізичних осіб за користування природними ресурсами та їх забруднення.

Податок на продукцію (екологічний) – застосовується якщо продукція на етапах виробництва і споживання завдає шкоди довкіллю або здоров'ю.

Природно-ресурсна рента — різниця між ціною, за якою природний ресурс продається, та витратами на його видобування і спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.

Предмет екологічного аудиту – специфічна екологічна діяльність, система екоменеджменту і /або інформація з цих питань.

Р

Результати екологічного аудиту – результати оцінки зібраних даних екологічного аудиту у порівнянні з узгодженими критеріями екологічного аудиту, діючими нормами та правилами.

Ризик – ступінь імовірності певного негативного впливу на навколишнє середовище, який може відбутись в певний час або за певних обставин від запланованої діяльності.

Ризик екологічний – ступінь ймовірності негативних для природних ресурсів наслідків будь-яких антропогенних змін об'єктів природи і факторів середовища.

С

Середовище життєдіяльності людини – навколишнє середовище території населених пунктів, курортних та рекреаційних зон, водні об'єкти, призначені для господарсько-питного та рекреаційного використання, землі сільгоспугідь тощо.

Сертифікат екологічний – документ, який видається юридичній особі або об'єкту про відповідність екологічним стандартам і вимогам. Сертифікація продукції – процедура визначення якості продукції та відповідності її стандартам безпеки.

Сталий розвиток – такий розвиток, за якого задоволення потреби теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Стандарти екологічні — технічні вимоги, норми та правила за допомогою яких регулюється стан, використання, охорона і відтворення природних ресурсів та попередження негативного впливу на життєдіяльність людей, пов'язаного з антропогенним забрудненням.

Стан нормативний – стан території (акваторії), за якої кількісні та якісні характеристики компонентів навколишнього середовища відповідають існуючим нормам і вимогам.

Стан прогнозований – прогнозна оцінка стану навколишнього середовища на розрахунковий період із урахуванням змін інфраструктури території та реалізації запланованої діяльності.

У

Управління якістю навколишнього середовища – процес свідомого і організованого впливу на об'єкти, які впливають на стан природного середовища. Здійснюється за допомогою юридичних, адміністративних, науково-технічних, економічних, суспільних і освітніх засобів.

Упущена вигода (англ. lost benefit, opportunity costs); (пов'язана з необхідністю консервації природних об'єктів) – можливі, але нереалізовані вигоди (дохід, прибуток) від можливого альтернативного використання природного об'єкта, що консервується. Прикладами подібних показників можна вважати: зниження темпів економічного зростання (ВВП) внаслідок екологічних обмежень, наприклад, стримування індустріального розвитку в Латинській Америці заради збереження тропічних лісів; або в північних областях України заради збереження боліт, що живлять ріки.

Упущена вигода від втрати якості факторів природного середовища – різниця між обсягом можливих вигод (доходу, прибутку) від використання природних благ в умовах (відповідно) непорушених і порушених якісних характеристик факторів природного середовища. Як приклади даного показника можуть розглядатися: зменшення непрямих доходів (наприклад податкових надходжень) від припливу туристів у країну або зниження експортного потенціалу регіону (країни) внаслідок зменшення екологічної привабливості продукції (зокрема продуктів харчування, лікарських рослин, ін.).

Ф

Фон прогнозований – прогнозна оцінка стану навколишнього середовища на розрахунковий період із урахуванням змін інфраструктури території, але без урахування запланованої діяльності.

Ю

ЮНЕП (UNEP) – міжурядова програма, започаткована за ініціативою Стокгольмської конференції ООН по довкіллю (1972 р.) і рішенням Генеральної Асамблеї ООН (1973 р.) присвячена найбільш гострим проблемам сучасної екологічної кризи (спустиненню планети, деградації ґрунтів,

біорізноманіття, забрудненню Світового океану і т.д.). Штаб-квартира ЮНЕП знаходиться в м. Найробі (Кенія).

ЮНІСЕФ (UNISEF) – міжнародна організація, яка займається природоохоронною освітою і пропагандою дбайливого ставлення до природи.

Ц

Цикл екологічного аудиту – період часу, на протязі якого проводиться аудитування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ**для контролю знань з економіки природокористування****1. Економіка природокористування як дисципліна, це:**

- а) розділ прикладної екології;
- б) розділ конкретної економіки, що вивчає питання економічної оцінки природних ресурсів, оцінки збитків від забруднення довкілля, економічної ефективності природокористування тощо;
- в) розділ екологічного права;
- г) усе перелічене.

2. Управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій:

- а) спостереження, екологічної експертизи, контролю;
- б) дослідження, екологічної експертизи, контролю;
- в) прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності;
- г) спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності;
- д) все вищезазначене

3. Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є:

- а) реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки;
- б) забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів;
- в) досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- д) все вищезазначене.

4. Об'єкти екологічної експертизи:

- а) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація;

б) техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування, в тому числі військового призначення;

в) документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;

г) екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, в тому числі, військового та оборонного призначення;

д) все вищезазначене.

5. Форми екологічної експертизи:

а) державна;

б) громадська;

в) інша;

г) все вищезазначене.

6. Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища визначають:

а) поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів;

б) методи контролю за станом навколишнього природного середовища;

в) вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища;

г) інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів;

д) все вищезазначене;

7. Екологічні нормативи встановлюють:

а) граничне допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин;

б) рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів;

в) граничне допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів;

г) інше.

8. Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку:

а) загального використання природних ресурсів;

- б) спеціального використання природних ресурсів;
- в) загального та спеціального використання природних ресурсів;
- г) все вищезазначене

9. Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;
- д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- е) все вищезазначене.

10. Фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

- а) Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим;
- б) місцевих бюджетів;
- в) коштів підприємств, установ та організацій;
- г) фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів;
- д) все вищезазначене.

11. Нормативи збору за використання природних ресурсів, а також порядок її стягнення встановлюються:

- а) Кабінетом Міністрів України;
- б) Верховною Радою;
- в) обласними управліннями екології та природних ресурсів;
- г) підприємствами;
- д) все вищезазначене.

12. Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Респу-

бліки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно:

- а) 20, 50 і 30 відсотків, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами охорони навколишнього природного середовища – у співвідношенні 70 і 30 відсотків;
- б) 50 і 50 відсотків;
- в) 10, 20 і 70 відсотків;
- д) надходять лише до державного бюджету;

13. Фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються за рахунок:

- а) зборів за забруднення навколишнього природного середовища;
- б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством;
- в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян;
- г) все вищезазначене;
- д) зборів за використання природних ресурсів.

14. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища – це:

- а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на мало відходні та ресурсні і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;
- б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;
- в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;
- г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;
- д) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;

е) все вищезазначене.

15. Види екологічного страхування:

а) добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів;

- б) обов'язкове;
- в) добровільне;
- г) змішане.

16. Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою – відповідальність:

- а) дисциплінарну;
- б) адміністративну;
- в) цивільну;
- г) кримінальну;
- д) все вищезазначене.

17. Збір за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збір) справляється за:

а) викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі -викиди) стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;

б) скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди);

- в) розміщення відходів;
- г) все вищезазначене;

д) використання природних ресурсів.

18. Платниками збору за забруднення довкілля є :

а) суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, включаючи їх об'єднання, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи;

б) бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації;

в) постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи в Україні;

г) громадяни, які здійснюють на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів,

д) все вищезазначене.

19. Об'єктами екологічного аудиту є:

- а) підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інші господарські об'єкти;
- б) системи управління навколишнім природним середовищем;
- в) інші об'єкти, передбачені законом;
- г) все вищезазначене

20. Суб'єктами екологічного аудиту є:

- а) замовники;
- б) виконавці екологічного аудиту;
- в) замовники і виконавці екологічного аудиту;
- г) підприємства;
- д) все вищезазначене.

21. Форми екологічного аудиту:

- а) добровільний чи обов'язковий;
- б) добровільний;
- в) змішаний;
- г) обов'язковий;
- д) все вищезазначене.

22. Порівняльна економічна ефективність це:

- а) метод порівняння двох та більше варіантів(вибір кращого);
- б) еколого-економічний результат;
- в) співставлення еколого-економічного результату з витратами необхідними на їх досягнення;
- г) все вищезазначене.

23. Еколого-економічні збитки виникають внаслідок:

- а) несприятливих змін стану навколишнього середовища;
- б) зміни кількості та якості природних ресурсів;
- в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
- г) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків;
- д) все вищезазначене.

24. Еколого-економічні збитки поділяють на:

- а) фактичні;
- б) прогнозні;
- в) попереджувальні;
- г) все вищезазначене.

25. Визначення еколого-економічних збитків здійснюється як:

- а) непряма емпірична оцінка;

- б) статистичний метод;
- в) прямі розрахунки втрат;
- г) все перелічене.

26. Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, що добувають та використовують їх;
- б) суб'єкти підприємницької діяльності, що реалізують їх;
- в) суб'єкти підприємницької діяльності, що передають їх для подальшої переробки і використання;
- г) все вищезазначене.

27. Економічний механізм це:

- а) система компенсаційних заходів;
- б) система заходів, направлених на більш ефективно використання природних ресурсів з урахуванням постійного вдосконалення їх управління, ціноутворення, оподаткування, відтворення і охорони;
- в) система витрат на збереження довкілля;
- г) все перелічене.

28. Контроль за правильністю обчислення збору за забруднення навколишнього природного середовища, що надходять до Державного та місцевих бюджетів України здійснює:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Верховна Рада;
- в) Мінприроди;
- г) Мін фінансів;
- д) все вищезазначене.

29. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховується:

- а) економічна оцінка ресурсів;
- б) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
- в) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
- г) все перелічене.

30. Ліцензія – це:

- а) посвідчення на якість продукції, товару;
- б) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
- в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;

- г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків;
- д) все вищезазначене.

31. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:

- а) плата за природокористування;
- б) створення ринку природних ресурсів;
- в) система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- г) екологічне страхування;
- д) все вищезазначене.

32. Економічна оцінка природних ресурсів має підходи:

- а) затратний;
- б) рентний;
- в) відновлювальний;
- г) все перелічене.

33. За понадлімітні обсяги скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір сплачується в:

- а) 3-х кратному розмірі;
- б) 5-кратному розмірі;
- г) 10-кратному розмірі;
- д) 20-кратному розмірі.

34. Обов'язковому страхуванню підлягають:

- а) об'єкти підвищеної небезпеки для здоров'я людей і навколишнього середовища;
- б) медичні заклади;
- в) заклади освіти;
- г) об'єкти туризму;
- д) все вищезазначене.

35. Платниками збору за забруднення природного навколишнього середовища є:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форми власності;
- б) громадяни;
- в) бюджетні та інші підприємства;
- г) все перелічене.

36. Основними завданнями екологічної експертизи є:

- а) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;

б) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;

в) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;

г) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;

д) все вищезазначене.

ДОДАТОК 4

ПЕРЕЛІК ТЕМАТИЧНИХ ПИТАНЬ

для реферативних робіт зі спеціальності
«Економіка природокористування»

1. Економіка природокористування як наука
2. Сутність економічної оцінки природних ресурсів
3. Методика визначення економічної оцінки природних ресурсів
4. Концепція платності природокористування
5. Поняття економічного механізму і його типи
6. Механізм стимулювання раціонального природокористування в Україні
7. Адміністративні важелі в сфері природокористування
8. Екологічна сертифікація в Україні
9. Економічні інструменти природокористування
10. «Екологічні податки» та цінові інструменти
11. Поняття та організаційно-правові засади екологічного менеджменту та екологічного аудиту
12. Сфери, види та фінансові механізми проведення екологічного аудиту
13. Екологічний аудит територій
14. Міжнародні аспекти в галузі екологічного аудиту
15. Екологічний маркетинг та інжиніринг
16. Екологічне страхування
17. Світовий досвід екологічного страхування
18. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків
19. Можливості проведення екологічного страхування в Україні
20. Плата за використання природних ресурсів України
21. Сутність еколого-економічного збитку. Поняття про економічні збитки від забруднення навколишнього природного середовища
22. Методичні підходи до визначення еколого – економічного збитку
23. Відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства
24. Сутність плати за забруднення довкілля
25. Механізми визначення плати за забруднення природного середовища
26. Порядок визначення та розподілу плати за забруднення природного середовища

27. Визначення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів
28. Методи абсолютної та порівняльної ефективності природоохоронних заходів
29. Джерела фінансування охорони довкілля в Україні та їх розвиток
30. Особливості екологічного інвестування в країнах Європи
31. Роль екологічних фондів, практика їх використання та механізми удосконалення
32. Екологічний лізинг
33. Визначення особливостей регіональних еколого-економічних проблем
34. Сутність та організаційні засади екологічної політики
35. Досвід формування екологічної політики в пострадянських та західних країнах
36. Рівні екологічної політики
37. Екологічна політика підприємств
38. Сутність та критерії сталого розвитку
39. Місце України в контексті переходу до сталого розвитку
40. Цілі, принципи та завдання сталого розвитку
41. Сутність та законодавчі засади ресурсно-екологічної безпеки
42. Поняття і класифікація екологічного ризику
43. Поняття екологізації. Управління процесом екологізації
44. Екологічна безпека як складова національної безпеки України
45. Державна система управління в сфері природокористування та природоохоронної діяльності
46. Роль міжнародних стандартів та вимог в екологічному нормуванні
47. Ефективність науково-технічного прогресу в природокористуванні
48. Пріоритети та напрямки НТП в природокористуванні
49. Безвідходні технології як основний важіль охорони навколишнього природного середовища та економії ресурсів
50. Ефективність ресурсокористування в ринкових умовах
51. Міжнародні аспекти природокористування

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н.Н., Харичков С.К. Ресурсно-экологическая безопасность предприятия: диагностика, стратегия, регулирование. – Одесс: ИПРЭЭИ, – 1996, – 90с.
2. Андрусевич Н. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС в сфері охорони навколишнього середовища // Вісник екологічної адвокатури. – №25. – 2004. – С.5-8
3. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования: Учебное пособие. – М.: ТЕИС, 1997 – 272 с.
4. Будякова Т. Деякі питання поводження з відходами: огляд законодавства ЄС // Вісник екологічної адвокатури. – №25. – 2004. – С.8-20
5. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. Природопользование: основы экономико-экологической теории. – Одеса: ИПРЭЭИ НАН України, 1999. – 350 с.
6. Быстряков И.К. Эколого-экономические проблемы развития производительных сил. – Киев: Международное финансовое агентство, 1997. – 225 с.
7. Веклич О. Совершенствование экономических инструментов экологического управления в Украине. // Экономика Украины. – 1998. – №9. – С. 65-74.
8. Владимирова О.Г. Екологічне право: Конспект лекцій. – Одеса: Вид-во «ТЭС», 2004
9. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) – Одесса, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. – 280 с.
10. Галушкіна Т.П., Харичков С.К. Экологический менеджмент в Украине: реалии и перспективы. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 1998 – 107 с.
11. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації: Монографія. – Луцьк: Волинська обл. Редакційно-видавниче підприємство «Настир'я», 2001. – 526с.
12. Гирусов Э.В., Бобылев С.Н., Новоселов А.Л. Чепурных Н.В. Экология и экономика природопользования/ Под ред. Э.В.Гирусова. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 455 с.
13. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1999.- 319 с.
14. Глухов В.В., Лисочкина Т.В., Некрасова Т.П. Экономические основы экологии. – СПб, 1995 – 216 с.

15. Грановська Л.М. Економіка природокористування в зоні рибосіяння України. / За ред. д-ра ек. наук, проф. чл.-кор. УААН П.П.Руснака. – Київ –Херсон: Наддніпряночка, 2004. – 300 с.
16. Гречановская И.Г. Экономико-экологическое регулирование предпринимательской деятельности. – Одесса: АОЗТ ИРЭНТТ, 1997 – 182 с.
17. Данилишин Б.М. Эколого-экономические проблемы обеспечения устойчивого развития производительных сил Украины. – К.: СОПС НАН Украины, 1996. – 260с.
18. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Лібанова Е.М. Україна: Проблеми сталого розвитку: Наукова доповідь. – Київ: РВПС України НАН України, 1997. – 149 с.
19. Данилишин Б.М. Сталій розвиток як ідеологічна платформа державотворення в Україні // Економіка природокористування і охорони довкілля: Збірник наукових праць / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2002. – 428 с.
20. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Бистряков І.К. та ін.. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – Київ, РВПС України, 1999. – 716 с.
21. Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко. Рентна політика в Україні. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2004 – 68 с.
22. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев: Гл. Ред. МСЭ, 1989, – 408 с.
23. Дибров А.С. Экономика природопользования с основами экологии: Учеб. пособие. – Одесса: Друк, 2000. – 126 с.
24. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: В-во «Геопринт», 2000. – 409 с.
25. Екологічне підприємництво: Навчальний посібник/ Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. та ін. – К.: Мета, 2001. – 197 с.
26. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В. Р. Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т. П. Галушкіна. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.
27. Екологічний аудит: Підручник/ В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький. – К.: Вища шк., 2000. – 344 с.
28. Екологічний аудит: Посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту / Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. та ін., – К.: Символ-Т, 1997. – 219 с.
29. Екологія: Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.
30. Економіка природокористування і охорона довкілля: Збірник наукових праць НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України / Відп. ред.. Б.М. Данилишин. – К., 2002. – С. 4-15.

31. Ендерс Альфред Економіка навколишнього середовища. Вступ/ Пер. З нім. – К.: Либідь, 1995. – 168 с.
32. Екологічне управління / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський, В. М. Навроцький, В. В. Гетьман. – Київ: «Либідь»
33. Экология и экономика: Справ./ О.Ф. Балацкии, П.Г. Вакулюк, В.М. Власенко и др.; Под общ. Ред. К.М. Сытника. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 308 с
34. Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища, том 1-12, Чернівці, «Зелена Буковина», 1997-2007..
35. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (за станом на 10 лютого 2005 р.): офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 52 с.
36. Закон України «Про екологічний аудит»,: офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 28 с.
37. Клименко М. О., Скрипчук П. М. Стандартизація і сертифікація в екології. – Рівне. – 2003. – 202 с.
38. Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007, – № 2, – 30с.
39. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року від 17.10.07 № 880-р
40. Коренюк П.І. Фінансові проблеми економіки природокористування в аграрному секторі України //Фінанси України. – 2005. – №1 (110). – С. 132-136.
41. Кравців В. Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України //Регіональна економіка. – 1997. – №3. – С.97-104.
42. Лоева І.Д., Моцаренко В.І., Чернякова О.І., Кур'янова С.О. Економіка природокористування: Навчальний посібник. – Одеса.: ТЕС, 2002. – 152 с.
43. Лук'яніхін В.О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: Монографія. –Суми: ВТД «Універс. книга», 2002. – 314 с.
44. Макаров С.В. и др. Экологический менеджмент. //Эколайн – 1998 – <http://www.ecoline.ru/mc/books/man/index.htm>.
45. Мартин-Уртадо Р., Болт К., Гамильтон К. Окружающая среда и цели развития на тысячелетие /Под ред.. «Communications Development Incorporated», Всемирный банк, 2002. – 21 с.
46. Маршев В., Телешова И. Об управлении в государственном и частном секторах. //Проблемы теории и практики управления – 1999. – №5. – С. 46-50
47. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми, ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.

48. Методы решения экологических проблем /Под ред. Л.Г. Мельника. – Суми: ИТД «Универс. книга», 2001. – 462 с.
49. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник /За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654с.
50. Основи екології: Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н, проф. М.К. Шапочки – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
51. Павелко А. Екологічні податки як інструменти боротьби з відходами: досвід Данії // Вісник екологічної адвокатури. – №25. – 2004. – С.29-32
52. Паленов К.В. Экономика и природопользование. М.: Узд-во МГУ, 1997. – 240 с.
53. Пахомова Н.В., Рихтер К.К. Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – С.52-60.
54. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцев Е.Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА – М, 1996. – 496с.
55. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 639 с.
56. Ріо-де-Жанейро – Йоганнесбург: паростки ноосферогенезу і відповідальність за майбутнє / В.Я. Шевчук, Г.О. Білявський, Ю.М. Саталкін, В.В. Гетьман, В.М. Навроцький. – К.: Геопринт, 2002. – 118 с.
57. Руснак П.П. Економіка природокористування: Навч. посібник. К.: Вища школа, 1992. – 318с.
58. Рябчиков А.К. Экономика природопользования: Учебное пособие. М.: «Элит-2000», 2002. – 192с.
59. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2003. – 248 с.
60. Сахаев В.Г., Шевчук В.Я. Економіка і організація охорони навколишнього середовища. – К.: Вища шк., 1995. – 272 с.
61. Сергеева Т.В.. Экологический аудит: Учеб. Пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005 – 207с.
62. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика. – Львів: ЗУКЦ, 2003. 188с.
63. Системи управління навколишнім середовищем. 14000-97. – Київ: Держстандарт, 1997. – 14 с.
64. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: Навч. Посіб./ Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов та ін.; За ред.

- М.І. Дробнохода. – К.: МАУП, 2002. – 104 с.: іл. – Бібліогр.: с. 101-102.
65. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 298 с.
66. Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. – К: Знання, 2006. – 300 с.
67. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування: Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 524с.
68. Хенс Л., Мельник Л.Г., Бун Э. и др. Экономика природопользования: Учебник. – Киев: Наукова думка, 1998. – 480 с.
69. Царенко О.М., Несветов О.О., Кадацький М.О. Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник.-2-ге вид., стер. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 400с.

Навчальне видання

ТЕТЯНА ПАВЛІВНА ГАЛУШКІНА
доктор економічних наук, професор

Економіка природокористування

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск: Твердохлеб А.М.

Підписано до друку 25.08.2008 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Pragmaica. Друк офсетний. Ум. друк арк. 30.
Тираж 1000 прим. Замовлення _____.

ТОВ «Видавництво Бурун Книга»

61072, Україна, м. Харків, вул. 23 серпня, 62, к. 130. Тел. (057) 719-59-83.
Свідоцтво про державну реєстрацію: ДК №1178 від 26.12.2002 р.

Віддруковано відповідно до якості наданих діапозитивів у друкарні
ПП «Принт-Лідер»
Україна, 61070, м. Харків, вул. Рудика,8